

ДЕРЖАВНА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА УСТАНОВА
“АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ”

Т. І. Єфименко, В. М. Жук, Л. Г. Ловінська

ІНФОРМАЦІЯ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ

ГЛОБАЛЬНИЙ АСПЕКТ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ОБЛІКУ ТА ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Київ
ДННУ “Академія фінансового управління”
2015

УДК 657(477):006.032
ББК 65.052/053(4Укр)
Є91

Автори:

Т. І. Єфименко (вступ, розд. 1, 4.3, 5.2, 5.3, висновки, додатки); В. М. Жук (розд. 2, 3);
Л. Г. Ловінська (4.1, 4.2, 4.4, 4.5, 5.1, 5.4, додатки)

Рецензенти:

- П. І. Гайдучький* – доктор економічних наук, професор, академік Національної академії аграрних наук України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту стратегічних оцінок України;
- М. Василевські* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку Варшавського університету природничих наук;
- С. А. Конопльов* – кандидат політичних наук, директор програми Чорноморської безпеки Harvard Kennedy School (Harvard University, США)

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Державної навчально-наукової установи
“Академія фінансового управління”
(Протокол № 12 від 26 листопада 2015 р.)*

Єфименко Т. І.

Є91 Інформація в антикризовому управлінні: глобальний аспект стандартизації обліку та фінансової звітності / Т. І. Єфименко, В. М. Жук, Л. Г. Ловінська ; ДНУ “Акад. фін. управління”. – К., 2015. – 400 с.

ISBN 978-966-2380-97-2

Монографія є результатом багаторічних досліджень питань теорії і практики бухгалтерського обліку та фінансової звітності в сучасних умовах господарювання в Україні й у країнах із розвинутою ринковою економікою. Наведено пропозиції щодо інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку в Україні, вдосконалення національної бухгалтерської системи в контексті запровадження глобальних стандартів, теоретичних засад розбудови міжнародних галузевих стандартів бухгалтерського обліку задля забезпечення прозорості діяльності компаній. Узагальнено досвід запровадження наукових ідей авторів стосовно моделі визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток за даними фінансової звітності із застосуванням податкових різниць, а також створення системи національних стандартів бухгалтерського обліку державного сектору на основі міжнародних стандартів.

Для фахівців у галузі фінансів, науковців, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей, слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців.

**УДК 657(477):006.032
ББК 65.052/053(4Укр)**

© Т. І. Єфименко, В. М. Жук,
Л. Г. Ловінська, 2015

© ДНУ “Академія фінансового
управління”, 2015

ISBN 978-966-2380-97-2

ACADEMY OF FINANCIAL MANAGEMENT
STATE EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC INSTITUTION

T. Iefymenko, V. Zhuk, L. Lovinska

**INFORMATION
IN CRISIS MANAGEMENT**

**A GLOBAL ASPECT OF THE STANDARDIZATION
OF ACCOUNTING AND FINANCIAL REPORTING**

Kyiv
Academy of Financial Management
2015

UDC 657(477):006.032
LBC 65.052/053(4Укр)
IE35

Authors:

T. Iefymenko (introduction, chap. 1, 4.3, 5.2, 5.3, conclusion, appendix);
V. Zhuk (chap. 2, 3); L. Lovinska (4.1, 4.2, 4.4, 4.5, 5.1, 5.4, appendix)

Reviewed by:

- P. Gaidutskiy* – Doctor of Economic Sciences, Professor, Full Member of the National Academy of Agrarian Sciences, Director of the Ukrainian Institute for Strategic Assessments;
M. Vasilevsky – Doctor of Economic Sciences, Professor, Chair of the Department of Accounting, Warsaw University of Natural Sciences;
S. Konoplev – Candidate of Political Sciences, Director of the Black Sea Security Program, Harvard Kennedy School (Harvard University, USA)

Recommended for printing

*by the Academic Council of the Academy of Financial Management,
State Educational and Scientific Institution
(Minutes 12 of November 26, 2015)*

Iefymenko T.

IE35 Information in Crisis Management: A Global Aspect of the Standardization of Accounting and Financial Reporting / T. Iefymenko, V. Zhuk, L. Lovinska ; Academy of Financial Management. – K., 2015. – 400 p.

ISBN 978-966-2380-97-2

This monograph is a result of many years of research in theory and practice of accounting and financial reporting under current economic conditions in Ukraine and developed market economies. It offers recommendations for the institutional support for the development of accounting in Ukraine, further development of the national accounting system in the context of global standards implementation, the theoretical basis for the development of international sector specific accounting standards to ensure transparency in companies' operations. This study summarizes practical experience in applying authors' scientific ideas regarding the model of determining the taxable income on the basis of financial statements data adjusted for tax differences and the development of the National Public Sector Accounting Standards based on International Public Sector Accounting Standards (IPSAS).

For financial professionals, researchers, faculty members, graduate and undergraduate students in economics, participants of continuing professional development programs for civil servants.

UDC 657(477):006.032
LBC 65.052/053(4Укр)

© T. Iefymenko, V. Zhuk,
L. Lovinska, 2015
© Academy of Financial
Management, 2015

ISBN 978-966-2380-97-2

Умовні скорочення	7
Передмова	9
Від авторів	11
Вступ	13
Розділ 1. ЗРОСТАННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА УСКЛАДНЕНОСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ	
1.1. Формування глобального управлінського інформаційного простору та впровадження інтегрованої звітності міжнародних компаній.	23
1.2. Інституціональні засади прозорості управління державними фінансами	52
1.3. Інформаційне забезпечення фінансового управління	80
Розділ 2. РОЗВИТОК ТЕОРІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СОЦІОЕКОНОМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ	
2.1. Діалектика бухгалтерської діяльності: від інформаційно-сервісної функції управління до соціально-економічного інституту.	107
2.2. Поглиблення в інституціональній теорії бухгалтерського обліку сутності його предмета	124
2.3. Розвиток бухгалтерського обліку в світлі стратегічної доктрини впровадження глобальної системи обліку та МСФЗ	137
2.4. Інституціональне забезпечення розвитку бухгалтерського обліку в Україні.	147
Розділ 3. МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ УПРАВЛІННЯ ТА АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	
3.1. Антикризове регулювання та розвиток моделювання в бухгалтерській діяльності	166
3.2. Розширення предмета й об'єктів бухгалтерського обліку в галузевому аспекті відповідно до вимог сучасного управління та процесів глобалізації.	176

- 3.3. Теоретичні засади розбудови підсистеми галузевих стандартів бухгалтерського обліку з метою запобігання кризовим явищам 186
- 3.4. Національний інтерес у розвитку фізіократичної доктрини методології бухгалтерського обліку реальної економіки 193

Розділ 4. РЕФОРМУВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- 4.1. Державне регулювання бухгалтерського обліку в Україні: мета і сфера впливу 205
- 4.2. Вплив євроінтеграційних процесів на розвиток бухгалтерського обліку та звітності в Україні. 216
- 4.3. Інституціональні підходи до запровадження інтегрованої звітності компаній України 226
- 4.4. Міжнародні ініціативи щодо методичного забезпечення моніторингу запровадження та дотримання міжнародних стандартів фінансової звітності 244
- 4.5. Інформаційне забезпечення оподаткування податком на прибуток підприємств України в умовах стандартизації бухгалтерського обліку та фінансової звітності 255

Розділ 5. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

- 5.1. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку державного сектору як методологічне підґрунтя інформаційного забезпечення управління державними фінансами 278
- 5.2. Світовий досвід запровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку державного сектору 291
- 5.3. Тенденції реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності державного сектору України. 305
- 5.4. Класифікація рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі за економічним змістом у контексті запровадження нового плану рахунків 320

Висновки 342

Додатки 353

Про авторів 397

Умовні скорочення

- АПК** – агропромисловий комплекс.
- ВВП** – валовий внутрішній продукт.
- ВНЗ** – вищий навчальний заклад.
- ГЛФВ** – глобальні ланцюги формування вартості.
- ГМБО** – гармонізована модель бухгалтерського обліку.
- ЄС** – Європейський Союз.
- ЗМІ** – засоби масової інформації.
- ІГК** – Індекс глобальної конкурентоспроможності.
- ІЗ** – інтегрована звітність.
- КНР** – Китайська Народна Республіка.
- КСВ** – корпоративна соціальна відповідальність.
- КСДФ-2001** – Керівництво зі статистики державних фінансів 2001 р.
- КСП** – колективне сільськогосподарське підприємство.
- КСР** – концепція сталого розвитку.
- МБП** – Міжнародна громадська організація бюджетного партнерства.
- МВФ** – Міжнародний валютний фонд.
- МІУ** – міжнародні інвестиційні угоди.
- МСБО** – Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку.
- МСБОДС** – Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку державного сектору.
- МСС** – Міжнародні стандарти статистики.
- МСФЗ** – Міжнародні стандарти фінансової звітності.
- МФБ** – Міжнародна федерація бухгалтерів.
- МФО** – міжнародна фінансова організація.
- НДДКР** – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.
- НП(С)БОДС** – Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі.
- ООН** – Організація Об'єднаних Націй.
- П(С)БО** – Положення (стандарт) бухгалтерського обліку.
- ПДВ** – податок на додану вартість.
- ПІ** – прями іноземні інвестиції.
- ПКУ** – Податковий кодекс України.
- ППП** – публічно-приватне партнерство.
- СЕС** – соціально-економічна система.
- СЗДУ** – сектор загального державного управління.
- СМВ** – суб'єкти методологічного впливу.
- СНД** – Співдружність Незалежних Держав.
- СОТ** – Світова організація торгівлі.
- СРСР** – Союз Радянських Соціалістичних Республік.
- СУДФ** – система управління державними фінансами.
- СФА** – світова фінансова архітектура.
- США** – Сполучені Штати Америки.

ТНК – транснаціональна корпорація.

УДФ – управління державними фінансами.

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.

ФНД – фонди національного добробуту.

ФСП – фіксований сільськогосподарський податок.

ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) – Асоціація присяжних сертифікованих бухгалтерів.

ADT (Accounting Development Tool) – Інструмент для оцінки потенціалу країни у галузі підготовки високоякісної корпоративної звітності.

AICPA (American Institute of Certified Public Accountants) – Американський інститут присяжних бухгалтерів.

CAP-CIPA (Certified Accounting Practitioner-Certified International Professional Accountant) – Сертифікований бухгалтер-практик - сертифікований міжнародний професійний бухгалтер.

COSO (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) – Комітет організацій – спонсорів Комісії Тредвей.

EITI (Extractive Industries Transparency Initiative) – Ініціатива прозорості добувних галузей.

ESG (Environmental, Social And Governance) – Навколишнє середовище, соціальні й управлінські фактори.

EU FLEGT Action Plan (European Union Forest Law Enforcement, Governance and Trade Action Plan) – План дій Європейського Союзу “Правозастосування, управління і торгівля в лісовому секторі”.

FASB (Financial Accounting Standards Board) – Рада зі стандартів фінансового обліку.

GAAP US (Generally Accepted Accounting Principles US) – Система загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку США.

GAAS (Generally Accepted Audit Standards) – Система загальноприйнятих принципів бухгалтерського аудиту.

GRI (Global Reporting Initiative) – Глобальна ініціатива зі звітності.

IAS (International Accounting Standards) – Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку.

IASB (International Accounting Standards Board) – Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

ICGFM (International Consortium on Governmental Finance Management) – Міжнародний консорціум з управління державними фінансами.

INTOSAI (International Organisation of Supreme Audit Institutions) – Міжнародна організація вищих контрольних органів.

MC&E (Monitoring of compliance and enforcement) – Система моніторингу дотримання та забезпечення вимог МСФЗ.

MIT (Massachusetts Institute of Technology) – Массачусетський технологічний інститут.

UK GAAP (Generally Accepted Accounting Practice in the UK) – Система загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку Великобританії.

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) – Конференція ООН з торгівлі та розвитку.

USAID (United States Agency for International Development) – Агентство США з міжнародного розвитку.

Передмова

Монографія високоавторитетних вчених – дослідників процесів фінансової конвергенції та формування глобальної стандартизованої системи обліку, аналізу і фінансової звітності є, безсумнівно, вагомим вкладом у дослідження проблем інформатизації антикризового управління.

В умовах фінансової глобалізації та фінансіалізації соціально-економічного розвитку, зростання кризових потенціалів, породжених гіпертрофованими масштабами відтворення глобального фінансового капіталу, ця проблема загострюється до критичного рівня як у глобальному, так і в національному контексті, і особливо стосовно транзитивних країн, таких як Україна.

Автори монографії послідовно досліджують проблеми зростання невизначеності та ускладненості глобального конкурентного простору в умовах фінансової глобалізації (розділ 1) і на цій основі обґрунтовують необхідність формування системи інноваційного управління державними і корпоративними фінансами. В полі зору авторів перебувають такі складні, але дуже важливі й актуальні аспекти гармонізації систем інноваційного управління державними фінансами, як напрями формування глобального управлінського інформаційного простору та впровадження інтегрованої звітності міжнародних компаній.

У цьому монографічному дослідженні зафіксований важливий внесок авторів у розвиток теорії бухгалтерського обліку в новому соціоекономічному середовищі сучасного глобалізованого світу в умовах інтенсифікації процесів фінансової конвергенції у світлі стратегічної доктрини глобальної системи обліку та МСФЗ, аналізу і оцінок перспектив (розділ 2).

В розділі 3 монографії автори розглядають проблеми методології бухгалтерського обліку стосовно нових вимог фінансового управління та антикризового регулювання. Тут автори роблять свій істотний внесок у вирішення проблеми моделювання системи бухгалтерського обліку відповідно до вимог сучасного управління та імперативів глобальної інтеграції.

Завершальні розділи 4 і 5 монографії присвячені питанням реформування бухгалтерського обліку в Україні в умовах інституційного регулювання національної економіки та активізації євроінтеграційних процесів. Слід особливо відзначити оригінальні інституційні авторські концепції запровадження інтегрованої звітності компаній України та пропозиції з інформаційного забезпечення оподаткування прибутку підприємств України в умовах міжнародної стандартизації систем бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

Автори монографії надають прикладні рекомендації щодо реформування системи управління державними фінансами, які, безперечно, заслуговують на увагу відповідних урядових структур України.

Академік НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України

О. Г. Білорус

Foreword

This monograph by highly respected scientists who explore the processes of financial convergence and the establishment of a global standardized system of accounting, analysis, and financial reporting is undoubtedly a significant contribution to research in issues of crisis management informatization.

Amid financial globalization, financialization of socio-economic development, and growing crisis strength generated by the overinflated reproduction of global financial capital, this problem is exacerbated to a critical level, both globally and locally, and especially in transition economies, such as Ukraine.

The authors of this monograph consistently study the problems of the growing uncertainty and sophistication of global competitive space under conditions of financial globalization (Chapter 1) and, on this basis, substantiate the need for the establishment of a system of innovative public and corporate finance management. The authors examine such complicated but very important and relevant aspects of the harmonization of systems of innovative public finance management as areas of the establishment of global information management space and the implementation of integrated reporting by international companies.

By this monographic study, its authors make an important contribution to the development of accounting theory in a new socio-economic environment of the modern globalized world under conditions of increasing financial convergence in light of the strategic doctrine of a global accounting system and IFRS, analysis and assessment of prospects (Chapter 2).

Chapter 3 of the monograph investigates accounting methodology problems with respect to new requirements of financial management and crisis regulation. In this chapter, the authors make their substantial contribution to the solution of the accounting system modeling problem in compliance with requirements for modern management and imperatives of global integration.

Final Chapters 4 and 5 of this monograph focus on the issues of accounting reform in Ukraine under conditions of institutional regulation of the national economy and intensification of EU integration processes. Special recognition should be given to the authors' unorthodox institutional concepts of implementing integrated reporting by Ukrainian companies and proposals for informational support to the taxation of corporate income in Ukraine under conditions of international standardization of accounting and financial reporting systems.

The authors of this monograph offer practical recommendations for reforming public finance management systems that, undoubtedly, deserve consideration by relevant governmental agencies of Ukraine.

Full Member of the National Academy
of Sciences of Ukraine, Honored Scientist of Ukraine

O. G. Bilorus

Монографія є результатом багаторічних досліджень питань теорії та практики бухгалтерського обліку й фінансової звітності в сучасних умовах господарювання в Україні та країнах із розвинутою ринковою економікою.

Глобалізація економіки зумовлює потребу в розробленні та запровадженні міжнародних стандартів фінансової звітності. Цей, безперечно, прогресивний процес на практиці має певні проблеми, пов'язані з імплементацією і дотриманням стандартів.

З одного боку, запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності спрямоване на створення за єдиними правилами прозорой й достатньої інформації для обґрунтованих управлінських рішень як інвестиційного, так і антикризового характеру. З другого боку, реалізувати цю мету можна лише після створення в державі певних інституційних умов. Ухвалення на загальнодержавному рівні рішення про запровадження стандартів для складання фінансової звітності не достатньо для їх дотримання.

Для формування достовірної фінансової звітності на основі міжнародних стандартів необхідно розбудувати в країні певну інституціональну "інфраструктуру" їх застосування. Зазначене стосується й обрання та запровадження моделі регулювання (державного чи професійного) бухгалтерського обліку, й розроблення та ухвалення нормативно-правового поля господарської діяльності компаній і суб'єктів інших інституційних секторів економіки країни, й створення та запровадження правил незалежної аудиторської діяльності, здатної забезпечити неупереджений і об'єктивний аудит фінансової звітності, а отже, спокій та впевненість інвесторів, розбудову професійних самоврядних організацій бухгалтерів і аудиторів, запровадження професійної освіти й постійного підвищення кваліфікації бухгалтерів та аудиторів тощо.

З метою розв'язання проблем ефективного застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в практичній площині проведено дослідження щодо інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку в Україні, перспектив удосконалення національної бухгалтерської системи в контексті імплементації глобальних стандартів, теоретичних засад розбудови міжнародних галузевих стандартів такого обліку, зокрема, задля забезпечення прозорості діяльності компаній.

Крім того, в монографії узагальнено практичний досвід втілення наукових ідей авторів. Це стосується як моделі визначення об'єкта і бази оподаткування податком на прибуток за даними фінансової звітності із застосуванням податкових різниць, запровадженій в Податковому кодексі України, так і створення системи національних стандартів бухгалтерського обліку державного сектору на основі міжнародних стандартів та ін.

Preface

This monograph is a result of many years of research in theory and practice of accounting and financial reporting under current economic conditions in Ukraine and developed market economies.

The manifestation of world economic globalization in accounting is the setting and implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS). In practice, this undoubtedly progressive process faces its own issues related to implementation and compliance.

On the one hand, IFRS implementation has as its objective the creation of transparent and sufficient information, prepared under a single set of rules, for making sound management decisions both of investment and crisis nature.

On the other hand, this objective can only be achieved after creating certain institutional conditions. The nationwide decision to adopt IFRS for preparing financial statements is not enough to ensure their compliance.

To prepare reliable financial statements based on IFRS, it is necessary to build institutional infrastructure for IFRS application. This also includes the choice and implementation of a certain accounting regulation model (regulation by the government or the profession); the development and adoption of a certain regulatory framework for business activities of companies and entities of other institutional sectors of the economy; the establishment and implementation of independent audit rules that ensure unbiased and fair audits of financial statements and, therefore, investor confidence, the development of professional accountancy self-regulatory organizations, the creation of professional education and continuing professional development of accountants and auditors, and many other essential factors and circumstances.

In order to solve the problem of effective application of IFRS in practice, research included the institutional support for the development of accounting in Ukraine, the prospects of the further development of the national accounting system in the context of global standards implementation, the theoretical basis for the development of international sector specific accounting standards to ensure transparency in companies' operations, etc.

In addition, the monograph summarizes practical experience in applying authors' scientific ideas. This includes the model of determining the taxable income on the basis of financial statements data adjusted for tax differences (this model was incorporated in the Tax Code of Ukraine) and the development of the National Public Sectors Accounting Standards based on International Public Sector Accounting Standards (IPSAS), etc.

*“Теорія, що виникає з фактів, і факти,
як основа теорії, – таким повинен бути зміст курсу,
що стоїть на вершині сучасної науки”*

М. І. Туган-Барановський

Ця наукова праця є продовженням досліджень із питань розвитку світової економіки, інституціонального підходу до вивчення проблем управління, антикризового регулювання, які проводились і проводяться науковими закладами системи Національної академії наук України. Колектив авторів завдячує академікам НАН України О. Г. Білорусу, В. М. Гейцю, Е. М. Лібановій за всебічну підтримку наукового дослідження, результатом чого стали підготовка та видання монографії.

Світогляд авторів базується на здобутках знаних наукових шкіл у сфері теорії бухгалтерського обліку та вивчення його ролі в управлінні підприємством і державою, започаткованих академіком НАН України М. Г. Чумаченком, професорами Г. Г. Кирейцевим, А. М. Кузьмінським, М. В. Кужельним. Плідна співпраця з цими яскравими особистостями багато в чому визначила напрями проведених досліджень. Автори висловлюють вдячність колективу ДННУ “Академія фінансового управління” за повсякденну співпрацю у теоретичних дослідженнях і практичному впровадженні їхніх результатів.

Вагоме значення для забезпечення практичної спрямованості та цінності результатів представленої наукової роботи мала конструктивна співпраця з членами Методологічної ради з бухгалтерського обліку та фахівцями Міністерства фінансів України.

Міжнародна інтеграція соціально-економічних систем у ХХІ ст. сприяє посиленню господарських зв'язків, взаємозалежності ринків праці, товарів і послуг. В умовах ресурсної обмеженості якість і можливості використання факторів виробництва стримуються зовнішніми й внутрішніми ризиками невизначеності, характерними

для процесів глобалізації. Чинники поширення інновацій при формуванні гігантських виробничо-збутових структур вимагають від ринкових агентів адаптованості, гнучкості щодо всесвітнього інформаційного простору. Глобальні кон'юнктурні обставини іноді однобоко й непослідовно впливають на конфігурацію розміщення продуктивних сил, рух інвестицій тощо. Тенденції універсалізації життєдіяльності суспільства, прискорення динаміки обміну знаннями, товарами, робочою силою збільшують відкритість національних економік. Перед фірмами, домогосподарствами, державами постають проблеми вибору інститутів та інструментів для досягнення цілей сталого розвитку.

На тлі інтенсифікації взаємного обміну інформацією дедалі більш затребуваними стають єдині регламенти норм суспільного життя, економічної оцінки господарської діяльності. Загрози помилок у виборі супроводжують багато операцій між економічними агентами, що найчастіше пов'язано з асиметрією інформації, котра стосується серйозних ризиків здійснення проектів або проблемного фінансового стану одного чи декількох контрагентів. Вимірювальні аспекти виробництва, розподілу й споживання у сферах мега-, макро- і мікро-регулювання припускають наявність стандартних підходів до технологій функціонування грошей як еталону платежу, накопичення, обігу, а також міри вартості, багатства в національному та світовому масштабах. Таким чином, сучасні процеси інтернаціоналізації потребують теоретичного й практичного обґрунтування різноманітних способів вимірювання та оцінювання ділової активності, а також використання відповідних кількісних і якісних індикаторів, котрі характеризують продуктивність праці, обсяги випуску та реалізації товарів і послуг. Невід'ємною складовою цього комплексу постають механізми саморегуляції, що розробляються світовою фаховою спільнотою та імплементуються в межах функціонування урядів, а також виробничо-збутових ланцюгів великих корпорацій, котрі провадять діяльність у фінансовому та реальному секторах економіки.

Глобальна фінансова криза 2007–2010 рр., її наслідки та подальші циклічні прояви нестабільності в різноманітних формах всесвітньої просторово-часової локалізації підтвердили теорію Дж. Сороса стосовно поширення феномену рефлексивності, що пояснює неспо-

дівані підвищення та спади цін на біржах, коливання вартості нерухомості, неочікувану поведінку вкладників банків тощо¹. Тобто йдеться про непередбачувані уявлення учасників фінансового ринку щодо цінових трендів. Узагалі потреба в обґрунтуванні кількісних вимірів глобальної природи нестабільності, негативних кризових явищ суттєво змінила еволюційний вектор теорій економічного розвитку. Стало цілком зрозумілим, що загрози невизначеності в майбутньому потребують розуміння того, як спрогнозувати внутрішні та зовнішні ризики стійкості соціально-економічних систем (СЕС). У межах відтворювальних циклів національних СЕС, які постійно взаємодіють, оновлюються природні ресурси та виробничі послуги, відбувається рух грошових засобів. Тож світова спільнота концентрує увагу на поширенні міждержавного регулювання процесів концентрації та централізації капіталу, діяльності мультинаціональних компаній і фінансових посередників. Необхідність гармонізації міжнародних і національних економічних та політичних інтересів насамперед потребує усунення суперечностей у законодавствах держав, котрі ставлять спільні цілі глобального розвитку й розробляють універсальні механізми їх реалізації.

Подолати макроекономічні та грошові дисбаланси можна лише за умов послідовного впровадження принципів транспарентності у фінансовому адмініструванні з боку урядів. Державне управління борговою політикою, доходами та видатками бюджетів усіх рівнів має спрямовуватися на постійне оновлення інституційного простору з максимальним використанням різноманітних форм саморегулювання економіки.

Спроможність національних урядів та їхніх управлінських структур швидко передбачати фактори неоднозначності перебігу реальних соціально-економічних процесів підвищує результативність управлінських рішень. Антикризові заходи в кожній країні мають урахувувати відмінності фіскальної, грошово-кредитної, соціальної політик, а також стабілізаційні ресурси реального й фінансового секторів. Під час оцінювання безпечності рівня боргу держави враховуються ступінь залежності національної господарської системи від експортно-імпортних операцій, стан платіжного балансу,

¹ *Soros G. The Alchemy of Finance / G. Soros. – Hoboken, N.J. : J. Wiley, 2003. – 416 p.*

ситуація на світових товарних та фінансових ринках тощо. Інформаційною основою такого аналізу є низка показників, які містяться у статистичній, фінансовій, нефінансовій звітності суб'єктів господарювання усіх інституційних секторів економіки.

У сфері державних фінансів сучасна інноваційна управлінська практика послідовно еволюціонує на національному й глобальному рівнях. У цьому контексті однією з ключових проблем для урядів є розроблення й актуалізація нових інструментів ризик-менеджменту в умовах загрози дестабілізації на різних етапах циклічного економічного розвитку. Лише за перше десятиліття XXI ст. кількість країн із середньостроковим бюджетуванням і впровадженими на міждисциплінарному рівні фіскальними правилами істотно зростає. Відповідні трансформації супроводжуються підвищенням керованості надходжень до бюджетів усіх рівнів, наявністю на підставі цільових якісних і кількісних показників стійкого розвитку адекватних завдань. Сучасні технології фінансування дедалі більше орієнтовані на прозорість фінансових потоків за допомогою обов'язкового визначення пріоритетів і продуктивності та прогнозованої середньострокової структури витрат у процесах бюджетування.

Залучення коштів для розвитку всіх інституційних секторів економіки, включаючи державний, за посилення невизначеності та ускладнення зовнішнього середовища потребує об'єктивної інформації для обґрунтування інвестиційної політики й рішень щодо її реалізації.

Тож поінформованість має непересічне значення під час прийняття управлінських рішень економічного характеру. Справді, "обізнаний означає озброєний". Важливою функцією управління чи то підприємством, чи то бюджетною установою, чи то галуззю національної економіки, чи то економікою загалом є бухгалтерський облік, що продукує як поточну інформацію для обґрунтування управлінських рішень тактичного характеру, так і фінансову звітність для оцінювання ефективності діяльності та розроблення стратегій розвитку.

Методологія і організація бухгалтерського обліку та фінансової звітності перебувають під впливом тих самих процесів, що й господарська діяльність.

Отже, глобалізація економіки, інтернаціоналізація господарських зв'язків, економічні та політичні кризи ставлять нові завдання перед управлінням, висуваючи вимоги до бухгалтерського обліку та фінансової звітності, для задоволення котрих потрібно застосовувати нові підходи до збору інформації, її узагальнення й трактування.

Глобалізація світової економіки позначається на розвитку бухгалтерського обліку як міжнародного інституту, що проявляється в розробленні й запровадженні Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності (МСБО та МСФЗ) і Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку державного сектору (МСБОДС).

Кризи на світових фінансових ринках та ринках товарів і послуг, що великою мірою зумовлені проблемами достовірності бухгалтерської звітності, спонукають, з одного боку, до створення систем моніторингу запровадження й дотримання стандартів, з другого – до перегляду змісту і структури облікової інформації, підходів до її інтерпретації, а відтак, окремих положень та іноді навіть змісту міжнародних стандартів загалом.

Українська національна система обліку і звітності розвивається під впливом цих чинників. У певних сферах, наприклад корпоративному секторі, вже є помітні досягнення, а в деяких, зокрема в державному секторі, реформи лише розпочалися та проводяться дуже повільно.

У монографії зроблено спробу обґрунтувати на засадах позитивістського поєднання наукового бачення та теорії інституціоналізму концептуальні підходи до розвитку бухгалтерського обліку в Україні й світі.

Важливе місце відведено аналізу відповідності вітчизняних реформ бухгалтерського обліку вимогам інституціональної теорії та розробленню класифікації й ієрархії складових інституційного забезпечення розвитку обліку для створення дієвих програмних документів у зазначеній сфері.

Задля цього поставлено завдання та запропоновано шляхи їх виконання щодо з'ясування складу і стану інститутів, котрі впливають на розвиток обліку; аналізу відповідності вітчизняних програмних документів з розвитку обліку теоретичним доктринам інститу-

ціоналізму; розроблення класифікації й ієрархії складових інституційного забезпечення розвитку обліку та формування підходів до застосування його нової філософії в програмних документах.

Як наголошувалося, методологія бухгалтерського обліку в сучасних умовах зазнає впливу вимог управління та антикризового регулювання. Зокрема, у цьому контексті досліджується моделювання в бухгалтерському обліку, актуальність якого пов'язана з потребою в подоланні негативної тенденції зменшення ролі моделювання в науковій і регулятивній сферах та перенесення цієї важливої складової розвитку в практику господарювання. До певної міри таке перенесення можна пояснити обліковою політикою МСФЗ та покладенням відповідальності за організацію й ведення бухгалтерського обліку на власника суб'єкта господарювання. Останній начебто повинен самотійно моделювати процес облікового забезпечення розв'язуваних ним завдань. Проте цей підхід не має жодного теоретичного обґрунтування. Навпаки, згідно з економічною теорією інституціоналізму, моделювання – це важливий інструмент реалізації та опанування бажаних правил гри. У теорії бухгалтерського обліку моделюванню також відводиться ключова роль у розвитку обліку та діяльності суб'єктів методологічного впливу.

Процеси глобалізації та вимоги управління зумовлюють уніфікований підхід до змістових і процедурних аспектів бухгалтерського обліку. Водночас спостерігається зворотний процес – розширення його предмета й об'єктів на галузевій основі. У монографії обґрунтовано необхідність підсилення теорії бухгалтерського обліку її галузевими складовими на прикладі підсистеми обліку в аграрній сфері на підставі запитів галузевого управління та інституцій. Із цією метою висвітлено такі питання: уточнення змісту предмета й об'єктів бухгалтерського обліку крізь призму розширення запитів інституцій на облікову інформацію; аналіз впливу концепцій сучасної галузевої системи управління, теорій фізичної економії, інституціоналізму, біологічної метафори в економіці на теорію бухгалтерського обліку; визначення як прикладу специфіки предмета й об'єктів у підсистемі аграрного бухгалтерського обліку.

Аналіз практики й теорії запровадження галузевих стандартів бухгалтерського обліку дав можливість розробити теоретичні заса-

ди створення їх підсистеми задля запобігання кризовим явищам. Дослідження охопило питання галузевої системи управління як ключового чинника запровадження відповідних стандартів. Проведено аналіз наукових моделей побудови фінансової звітності з урахуванням галузевої специфіки та означення вузькоспеціалізованих МСФЗ і зарубіжної практики їх застосування. За результатами аналізу визначено теоретичні й методологічні підходи до запровадження галузевих стандартів.

Побудова галузевої системи обліку, зокрема в сільськогосподарській діяльності, має базуватися на фізіократичній доктрині. Такий підхід дасть змогу посилити облікове забезпечення аграрної політики з огляду на важливість біологічної, продовольчої, енергетичної й соціальної її складових, що повністю взаємопов'язуються лише теорією фізичної економії. У цьому контексті виявлено вплив фізіократичних ідей на побудову об'єктів обліку в сільськогосподарській діяльності; розкрито фізіократичну сутність МСБО 41 "Сільське господарство" та Положення (стандарту) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 30 "Біологічні активи"; обґрунтовано розвиток обліку на фізіократичних засадах із урахуванням усіх компонентів цієї діяльності.

Дослідження розвитку теорії бухгалтерського обліку в соціоекономічному середовищі глобального світу та його сучасної методології з огляду на вимоги управління й антикризового регулювання стали науковим підґрунтям висвітлення практичних питань стратегії й тактики реформування обліку в Україні в умовах інституціонального регулювання національної економіки.

Для ефективного проведення реформ потрібно розробити концепцію вдосконалення регулювання бухгалтерського обліку в Україні. Крім того, велике значення має аналіз досвіду розвинутих країн у цій площині та вибір прийнятної моделі регулювання, котра уможливила б вирішення питань не лише суто бухгалтерського спрямування, а й у споріднених сферах.

По-перше, євроінтеграційні процеси справляють істотний вплив на систему бухгалтерського обліку та звітності в Україні, який необхідно враховувати. Імплементация відповідного законодавства Європейського Союзу (ЄС) – ще один прояв глобалізаційних процесів світової економіки, котрі в нашій державі ще не набули розвитку.

По-друге, в ЄС вдосконалення корпоративної звітності здійснюється шляхом внесення до неї нефінансових показників та складання так званої інтегрованої звітності (ІЗ). В Україні не запроваджено Міжнародного стандарту ІЗ та не розроблено відповідного національного. Отже, на часі застосування інституційних підходів до запровадження ІЗ вітчизняних компаній.

По-третє, створення системи моніторингу запровадження й дотримання МСФЗ – важливий інституційний чинник проведення економічних реформ в Україні. Така система має базуватися на найкращих світових практиках та враховувати реалії вітчизняної економіки. У світі вже накопичено певний досвід у цій сфері, реалізація якого є одним із головних завдань регуляторного органу.

По-четверте, стандартизація бухгалтерського обліку й фінансової звітності помітно впливає на визначення бази оподаткування, у тому числі прибутку підприємств, визначення об'єкта котрого здійснювалося довгим і складним шляхом – від валових доходів та витрат до застосування податкових різниць. Сутність і зміст цієї реформи також мають інституціональний характер та наслідки.

Специфічність діяльності держави як суб'єкта господарювання зумовлена характером послуг, які вона надає суспільству. Такі необхідні послуги, як оборона, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист тощо, здебільшого надаються споживачам на безоплатній основі та є результатом операційної діяльності суб'єктів державного сектору. Зазвичай така діяльність фінансується за рахунок державного й місцевих бюджетів. Водночас ці суб'єкти можуть надавати платні послуги та отримувати від цього певний дохід.

Керівництво зі статистики державних фінансів МВФ так визначає особливості діяльності суб'єктів державного сектору: "Сектор державного управління можна стисло охарактеризувати як сукупність одиниць, котрі проводять державну політику через надання послуг переважно неринкового характеру та перерозподілу доходів і майна, при цьому обидва вказаних види діяльності переважно спираються на обов'язкові збори з інших секторів"¹.

¹ Government Finance Statistics Manual 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/pdf/ch1.pdf>.

Суб'єкт державного сектору провадить операційну діяльність у ринковому середовищі незалежно від того, чи надаються ним платні послуги. Для цього він, вступаючи в ринкові відносини, споживає продукцію та послуги суб'єктів різних інституційних секторів економіки. Тож специфічність економічних механізмів державного сектору полягає в тому, що вони формуються за одночасного впливу ринкових і неринкових чинників. Така дуалістична природа господарського процесу суб'єкта державного сектору зумовляє суттєві особливості бухгалтерського обліку та фінансової звітності, враховані МСБОДС. Їх імплементація в Україні через розроблення Національних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі (НП(С)БОДС) сприятиме підвищенню обґрунтованості й ефективності управлінських рішень фінансового та нефінансового характеру розпорядників бюджетних коштів вищого й нижчого рівнів.

Запровадження НП(С)БОДС суб'єкти державного сектору (бюджетні установи, органи Державної казначейської служби України) розпочали з 1 січня 2015 р. Ці стандарти змінюють методологію чинної системи бухгалтерського обліку, тому їх застосування потребує від розпорядників бюджетних коштів вищого й нижчого рівнів великої підготовчої роботи, спрямованої на формування нової облікової політики та опанування методології, закладеної у НП(С)БОДС.

Зазначене засвідчує актуальність проведеного в монографії дослідження сутності МСБОДС, їхньої ролі в удосконаленні системи управління державними фінансами та досвіду запровадження в різних країнах, а також проблемних аспектів реформування бухгалтерського обліку та фінансової звітності державного сектору України.

Ця робота є результатом багаторічних досліджень з питань теорії і практики бухгалтерського обліку та фінансової звітності в умовах господарювання в Україні й країнах із розвинутою ринковою економікою. Під час підготовки матеріалу до друку автори керувалися завданнями і перспективами розвитку наукової й навчальної дисципліни, сформульованими видатним ученим світового рівня М. І. Туганом-Барановським. Стосовно політичної економії він зазначав: "Науковий курс політичної економії... повинен бути просякнутий від початку до кінця стрункою теорією, яка по-

кликана вкладати в систему і ставити на своє місце кожен окремий факт, який матиме в ньому місце; але й сама теорія повинна викладатися у безпосередньому зв'язку з фактами. І теорія, і факти повинні бути органічним цілим, в якому одна частина передбачає іншу”¹. Це твердження є абсолютно справедливим і стосовно досліджень у сфері інших економічних наук, зокрема у галузі теорії бухгалтерського обліку.

¹ *Туган-Барановський М. І.* Основи політичної економії / М. І. Туган-Барановський ; за ред. С. М. Злупка. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 46.

ЗРОСТАННЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА УСКЛАДНЕНOSTІ ГЛОБАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

1.1. ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. процеси інтернаціоналізації світового господарства на якісно новому рівні супроводжуються виникненням сфер економічних відносин з ознаками поступової втрати національної належності. Стираються міждержавні кордони, спостерігається загальна стандартизація норм життя і бізнесу, що, по суті, веде до утворення уніфікованого простору ділової активності. Міжнародна економічна інтеграція сприяє формуванню єдиних ринків праці, товарів і послуг, зміцненню конструктивних взаємозв'язків реальних секторів національних економік, подальшому об'єднанню простору фінансових операцій. На відміну від скоординованої інтеграційної взаємодії, деякі процеси глобалізації характеризуються невизначеністю, незавершеністю. Тобто, хоча міжнародні бар'єри зменшуються, господарські зв'язки розвиваються однобоко і непослідовно. Об'єднання ринків відбувається аж ніяк не на плановій основі та поширюється на всі країни. Таким чином, міжнародний поділ праці поступово трансформується в гігантські виробничо-збутові структури, чия діяльність у планетарному масштабі підтримується фінансовою системою й всеосяжною інформаційною мережею. Відповідно, глобальна кон'юнктура визначає галузеву структуру інвестицій, просторове розміщення продуктивних сил і, зрештою, кількісні та якісні індикатори виробництва й обміну товарами і послугами. Міжнародне експертне співтовариство характеризує глобалізацію світового господарства як посилення економічної взаємозалежності країн усього світу в результаті зростання обсягу й різноманітності міжнародних угод, а також дедалі швидшої і ширшої дифузії тех-

нологій¹. Непередбачуваним аспектом цих процесів є те, що економічні піднесення та спади, котрі наприкінці ХХ ст. відбувалися в межах однієї або кількох країн, нині набувають значно масштабнішої, а іноді й всесвітньої просторово-часової локалізації.

Феномен глобалізації пов'язаний із трансформацією прогресивних соціально-економічних систем у контексті інформаційного суспільства, стрімким поширенням транснаціонального капіталу, підвищенням мобільності всіх видів ресурсів у мікро-, мезо- і макро-економічних масштабах, активним упровадженням нових інформаційних, комп'ютерних і мережевих технологій. Невід'ємною складовою цього комплексу взаємопов'язаних процесів є вбудовані механізми саморегуляції. Для позначення нових, об'єктивних синергетичних якостей у єдності світової економіки, а саме посилення взаємозв'язків і взаємозалежності національних господарських систем, інтенсифікації всіх форм світогосподарських зв'язків з'явився термін "мегаекономіка".

Сучасний етап інтернаціоналізації виробництва і капіталу, а також транснаціоналізації господарського життя породив безліч наукових дискусій. Зокрема, відомий учений, визнаний авторитет серед експертів Міжнародного валютного фонду (МВФ) В. Танзі висловив неоднозначну думку стосовно реальної значущості змін у характеристиках світового господарства у контексті кваліфікації глобальних процесів як якісно нового щабля інтернаціоналізації. Він зауважив, що в минулому також відбувалися різкі зміни інтенсивності руху потоків товарів і капіталів, тому нинішня хвиля глобалізації не є унікальною², до того ж у цих процесах бере участь порівняно незначна частина населення нашої планети. Багато дослідників, дотримуючись взаємовиключних позицій, оцінюють процеси глобалізації суперечливо: в аспекті або негативного прояву невизначених складових наднаціонального регулювання суспіль-

¹ IMF Annual Report 2008. Making the Global Economy work for all [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2008/eng/pdf/ar08_eng.pdf.

² *Tanzi V. Social Protection in a Globalizing World / V. Tanzi // Invited Policy Paper. – 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rivistapoliticaeconomica.it/2005/mar-apr/Tanzi.pdf>.*

ного прогресу¹, або прогресивної стадії вдосконалення демократії і ринкових відносин, пов'язаної з результатами розвитку нових інституційних форм міждержавного співробітництва. Однак ні в кого не викликає сумніву, що в останньому тисячолітті настала нова епоха людської цивілізації, для котрої характерний зовсім інший тип політичного, економічного і соціального світоустрою в найрізноманітніших вимірах. При цьому загальні фінансово-економічні кризи можна розглядати як результат неготовності світової спільноти й національних урядів до дієвого регулювання процесів глобалізації. Нестійкі, нестаціонарні економіки не мають важелів впливу на дестабілізуючі наслідки поширення міжнародних злиттів і поглинань, а також на монопольний характер багатьох транснаціональних корпорацій (ТНК), котрі оперують у всесвітньому глобальному вимірі, диктуючи єдині стандарти у виробництві та бізнесі. Найважливішим наслідком загальної інтернаціоналізації є різке підвищення значення міжнародних економічних відносин порівняно з внутрішніми в межах замкнутих національних систем. Якщо в 1950 р. обсяг експорту у світовій економічній системі становив лише 62 млрд дол. США, то в 2014 р. – 18 936 млрд дол.² Слід зазначити, що в останні десятиліття помітно зросла частка експортно-імпортних операцій у світовому валовому внутрішньому продукті (ВВП): у 2014 р. вона становила 30 % порівняно з 20 % у 1995 р.³ Отже, сучасному світовому господарству притаманні якісно інші ознаки, пов'язані з комплексним характером нових явищ, котрі охоплюють усі сфери життя суспільства, включаючи економіку. Процеси глобалізації на новому щаблі інтернаціоналізації проникли в різні сфери наукових знань: політологічні, економічні, філософські, історичні та ін. Зокрема, у галузі технічних наук у центрі уваги перебувають проблеми техно- та енерго-

¹ Seyf A. Globalization and the crisis in the international economy / A. Seyf // Global Society. – 1997. – Vol. 11, iss. 3. – P. 299–324.

² Trends in global export volume of trade in goods from 1950 to 2014 (in billion U.S. dollars) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statista.com/statistics/264682/worldwide-export-volume-in-the-trade-since-1950/>.

³ International Trade Statistics 2015 / World Trade Organization. – P. 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2015_e/its2015_e.pdf.

глобалізму, а також розвитку інформаційних і комунікаційних технологій.

Як наслідок, останніми роками посилюється увага світової спільноти до питань міждержавного регулювання процесів концентрації та централізації капіталу, транснаціоналізації господарського життя, діяльності ТНК і фінансових груп. З огляду на необхідність гармонізації, усунення суперечностей у законодавствах держав, що ставлять спільні цілі глобального розвитку й розробляють універсальні механізми їх реалізації, зростає роль міжнародних економічних організацій. Їхня діяльність спрямована на поширення єдиних стратегій ведення бізнесу, впровадження технічних і ділових стандартів, уніфікованих принципів міжнародної звітності, регулювання та статистики. Головними конкурентними перевагами суб'єктів господарювання стають розширення асортименту товарів і послуг, а також підвищення якості останніх із одночасним зниженням ресурсоемності й собівартості.

Набувають подальшого розвитку міжнародні центри управління багатьма процесами, пов'язаними з виробничою діяльністю, наприклад, Світова організація торгівлі (СОТ), чий правила мають принципове значення для абсолютної більшості товарообмінних операцій. Такі та подібні їм норми втрачають риси національного представництва, стаючи в будь-якій господарській системі, з одного боку, внутрішньою і невід'ємною, з другого – позанаціональною частиною економіки. Інтернаціоналізація супроводжується зміцненням геополітичних позицій розвинутих країн, виникненням нових центрів світової економіки, до яких належать азіатські країни. Багато видів їхньої конкурентоспроможної продукції зайняли стійкі позиції у відповідних ринкових нішах. Товаровиробники більшості країн світу, включаючи розвинуті, змушені зважати на такі прояви глобалізації, попри певну складність їх прогнозування.

Зростання мобільності потоків капіталу великою мірою зумовлено тим, що в їхній структурі переважають кошти приватних інвесторів. Таким чином, підприємницька ініціатива у поєднанні з гарантіями, наданими урядовими джерелами фінансування, є рушієм приватних інвестицій, наприклад, у країни, що розвиваються, величина яких у багато разів перевищує обсяги іноземних капіталовкла-

день державної форми власності в ті самі країни. Істотно посилюється управлінська роль фінансових інституцій, що впливають на ступінь стійкості та стабільності світового господарства, на розвиток всеосяжних мереж, котрі обслуговують динамічний рух банківських трансакцій.

В умовах посткризового відновлення та невизначеності принципів зміни відносин держави з міжнародними організаціями й компаніями викликані формуванням глобальних інститутів громадянського суспільства. На національному рівні зв'язок державного та приватного секторів економіки ґрунтується на інституті довіри, підтримується суб'єктами й організаціями – носіями та виразниками норм і правил, що відповідають суспільним інтересам. У ХХІ ст. під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів глобалізації порівняно стійкі національні партнерські форми взаємодії поступаються місцем новим утворенням – основаним на добровільних засадах мультинаціональним структурам. Тому вкрай важливим аспектом постає координація партнерських зв'язків на міжнародному, державному, регіональному рівнях. З огляду на загальні процеси принципово нового явища фінансіалізації (financialization) у сфері грошово-кредитних відносин постає потреба в інструментах і механізмах фінансового управління, котрі сприятимуть досягненню суспільно значимих цілей.

Упровадження нових технологій істотно впливає на суспільне життя. Для країн із низьким рівнем розвитку характерні процеси поступу демократії та структур громадянського суспільства. Швидка урбанізація тягне за собою децентралізацію влади, посилення регіональних центрів самоврядування, що створює сприятливі інституційні умови для економічних проривів. Водночас, як свідчать результати досліджень Світового банку, відсталість і нерівноправне становище країн, котрі перебувають осторонь інтеграційних процесів, поглиблюються, багато з них деградують¹.

¹ World Development Indicators – 2015 / World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2015-frontmatter.pdf>; Financing for Development Post – 2015 / World Bank Group. – 2013. – October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Poverty%20documents/WB-PREM%20financing-for-development-pub-10-11-13web.pdf>.

У зв'язку із загостренням таких глобальних проблем, як виснаження світового природно-ресурсного потенціалу, погіршення клімату, спалахи захворюваності у зв'язку з мутацією мікроорганізмів і вірусів, людство об'єднує зусилля, спрямовані на їх подолання. У результаті чимало інфраструктурних проектів виходять за межі процесів інтернаціоналізації та міждержавних угод, зокрема пов'язані зі створенням нової техніки, наприклад, термоядерних реакторів, а також із військовими й космічними дослідженнями, охороною навколишнього середовища, поширенням інновацій. Технологічні уклади вищих рівнів збагачують людство універсальними ІТ-продуктами, що дають змогу прогнозувати економічні відносини на національному й наднаціональному рівнях завдяки глобальній логістичній інфраструктурі. Мережа Інтернет, котра охоплює комунікаційні, ділові й розважальні простори, належить до головних досягнень людської цивілізації, що кардинально змінюють відносини у соціумі. Як наслідок, міжнародні політичні, соціально-економічні, культурні зв'язки поглиблюються, істотно зростає їхня інтелектуальна складова. Поширення економічної інформації, що обслуговує мобільний обіг вільно конвертованої валюти, цінних паперів між компаніями та суб'єктами зовнішнього середовища господарської діяльності, належить до найважливіших інфраструктурних елементів ринкової економіки, які змінили стиль ведення бізнесу.

Глобалізація супроводжується випереджальним розвитком фінансової сфери завдяки міжнародним переливанням капіталів, котрі практично втратили ідентифікацію щодо країни походження. Задля підвищення стійкості та стабільності світового господарства необхідно суттєво збільшити регулюючу роль фінансових інституцій. За допомогою досить жорстких норм і правил уряди намагаються регламентувати практично всі види діяльності на ринках грошей і капіталу: використання універсальних фінансових інструментів, деривативів (похідних), різних форм кредитних ресурсів тощо. За потреби в оздоровленні національних фінансових систем і водночас у державній підтримці економіки постає багато суперечностей. Однак регуляторна активність великою мірою залежить від ступеня загострення проблем хибного вибору та морального ризику, пов'язаного з необмеженими можливостями зростання доходів

поза зв'язком із реальним сектором, асиметричністю інформації, значним обсягом спекулятивних операцій.

У межах глобалізації процесів усупільнення господарського життя відбувається, з одного боку, посилення взаємозалежності національних економік, а з другого – залучення до міжнародних економічних відносин раніше закритих країн. Сучасному світу вже не властива фрагментарність ринкових відносин і закономірностей. Отже, у масштабах цілісної міжнародної ринкової системи, з урахуванням посилення чинників невизначеності, затребуваними є механізми глобального антициклічного регулювання, спрямовані на стабілізацію сучасних мережевих економічних та інформаційних систем.

Періодичні прояви фінансово-економічних дисбалансів призвели до змін суттєвих компонентів у системі укладених міжнародних господарських відносин, поширення виробничих мереж і ланцюгів створення доданої вартості. Кризові явища одночасно розгортаються у великих ринкових державах, країнах, що розвиваються, а також тих, які перебувають на стадіях трансформаційних перетворень. У межах відтворювальних циклів національних соціально-економічних систем, що постійно взаємодіють, оновлюються природні ресурси та виробничі послуги, відбувається рух грошових засобів. Невід'ємними складовими системи зазначених циклів можна вважати обіг соціально-побутових та інформаційних сервісів у загальній ринковій інфраструктурі, включаючи її інституційні регулятивні складові, де ключову роль відіграють кредитно-фінансові механізми безперервної підтримки матеріальних і трудових джерел інвестиційних процесів.

Концептуальні погляди на суспільне відтворення в працях Т. Парсонса¹, Е. Гідденса², Н. Лумана³ та ін. передбачають постійне оновлення в конкретному економічному просторі не тільки структур і функцій, а й трансакцій, комунікацій, відносин, зокрема бюджетних. При цьому знання та навички індивідів ув'язуються з їхньою соціальною активністю. Механізми, що відтворюють колек-

¹ *Parsons T. System of Modern Societies / T. Parsons. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1971 – 152 p.*

² *Гидденс Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // Социологические исследования. – 1992. – № 9. – С. 112–123; № 11. – С. 107–120.*

³ *Luhmann N. Social Systems / N. Luhmann. – Stanford University Press, 1996 – 684 p.*

тивну пам'ять, у край важливі, оскільки "пам'ятає" себе саме соціальною системою, а не її складові. У межах цієї парадигми виникає проблема глобального відтворення системних відносин у соціумі з акцентом на просторовому аспекті знання й свідомості, а також ділової активності.

Поглиблення суперечностей ринкової економіки пов'язане з необхідністю постійного оновлення фіскальних регулятивних важелів як на державному, так і на міжнародному рівнях. Для останніх десятиліть характерні циклічні коливання темпів економічного зростання в індустріально розвинутих країнах, що супроводжуються глобальними кризовими явищами, періодичним погіршенням загальних умов відтворення, зменшенням доходів певної частини населення. Уряди багатьох країн змушені збільшувати державні боргові зобов'язання, а також дефіцити національних бюджетів. Як наслідок, знижується ефективність фіскального регулювання еволюційного розширення господарської діяльності, через високу інфляцію стає недоцільним посилення податкового тягаря.

У ХХІ ст. в результаті перебудови інституціонального середовища, дії зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку з'явилися принципово нові особливості регулювання стабільності. Зокрема, у теорії інституціоналізму обґрунтовано наявність фактора незворотності часу в контексті зв'язку норм і правил у конкретній країні з поведінкою індивідуумів, а також економікою загалом. Матеріалізація й капіталізація часу із залученням його до загального ринкового обігу висвітлені в працях Г. Беккера¹, М. Кондратьєва², теоріях інституційних і технологічних пасток³. Спостерігається також протилежний ефект, коли економічні дії суб'єктів господарювання впливають на темпи та якість змін у різних інституціях.

Питання статички й динаміки, врівноваженості факторів економічного розвитку, циклів ділової активності детально розглянуті

¹ *Becker G. S. The Economic Approach to Human Behavior / G. S. Becker. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1976. – 320 p.*

² *Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Кондратьев, Ю. Яковец, Л. Абалкин. – М. : Экономика, 2002. – 768 с.*

³ *Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М. : Экономика, 2007. – 448 с.*

Й. Шумпетером¹ і М. Туганом-Барановським². Види бізнес-циклів аналізували К. Жугляр³, Дж. Кітчін⁴, С. Кузнець⁵ та ін. Дослідники розрізняли два типи економічних змін: 1) трансформації економічного життя почасти через динаміку умов, до яких прагнуть адаптуватися економічні агенти; 2) зміни внаслідок непередбачуваних ускладнень функціонування господарських систем. Саме останні породжують явища й події, котрі призводять як до збоїв, так і до невизначеності. Безперечно, зближення національних економік за допомогою зовнішньоторговельних і фінансових потоків, а також мобільність робочої сили, знань і технологій потребують нових підходів у антикризовому регулюванні. Адаже дія ринкових сил, що століттями панували на всіх рівнях економіки (на сільських ринках, у промисловості, торгівлі, на столичних фондових біржах), стрімко переноситься через національні кордони⁶.

Глобалізація світової економіки сприяє активному виходу провідних інтегрованих компаній за національні кордони у пошуках нових джерел ресурсів і ринків збуту для своєї продукції. Крім того, ефективно пряме й портфельне інвестування стає дедалі масштабнішим,

¹ Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер; пер. с англ. и нем. – М.: ЭКСМО, 2007. – 863 с.; Шумпетер Й. А. История экономического анализа: в 3 т. / Й. А. Шумпетер. – СПб.: Экон. шк., 2003. – Т. 1. – 552 с.; Т. 2. – 504 с.; Т. 3. – 688 с.

² Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / М. И. Туган-Барановский. – 2-е соверш. перераб. изд. – СПб., 1900. – Переизд.: К., 2004 – 368 с.; Туган-Барановский М. И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М. И. Туган-Барановский. – 3-е соверш. перераб. изд. – СПб., 1914. – Переизд.: М., 1997 – 576 с.

³ Juglar C. Des Crises commerciales et leur retour periodique en France / C. Juglar. – Paris: En Angleterre, et aux Etats-Unis, 1862.

⁴ Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors / J. Kitchin // Review of Economics and Statistics. – 1923. – Vol. 5, № 1. – P. 10–16.

⁵ Kuznets S. S. Secular Movements in Production and Prices: Their Nature and Their Bearing upon Cyclical Fluctuations / S. S. Kuznets. – Boston; New York: NBER, 1930. – 536 p.

⁶ IMF Annual Report 2008. Making the Global Economy work for all [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2008/eng/pdf/ar08_eng.pdf; World Economic Outlook. World Economic and Financial Surveys. – 2014. – October [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>.

спричиняючи посилення взаємозв'язків національних економічних систем і їх залежності одна від одної й від глобального оточення. Таким чином, окремі економіки поступово інтегруються у структури загальнопланетарного значення, що вимагає універсальної системи регуляції. При цьому діяльність глобальних компаній впливає на світову торгівлю, визначає напрями реструктуризації у всесвітньому вимірі, багатьох ринків і господарської сфери в цілому. У 2008 р. загальна кількість материнських компаній, котрі належали до ТНК, становила 80 тис. од.¹, у 2010 р. – майже 104 тис., і вони контролювали близько 900 тис. філій². На кінець 2014 р. запаси готівки приблизно 5000 транснаціональних корпорацій оцінювалися в розмірі 4,4 трлн дол. США, що на 40 % більше, ніж у кризовому періоді 2008–2009 рр. Разом із тим 100 найбільших ТНК і компаній починають скорочувати свої запаси готівки в певних галузях. Останнім часом ТНК, зокрема в нафтогазовій промисловості та сфері комунального господарства, почали використовувати запаси готівки для збільшення капіталовкладень і операцій із придбання³.

Завдяки ТНК змінюється галузева структура світової економіки. Формується так звана економіка знань (knowledge-based economy). Більшість великих компаній, які у 1980-х роках становили еліту світового бізнесу (енергетика, сировинні галузі, виробництво товарів тривалого користування), були зміщені з позицій лідерів корпораціями високотехнологічних галузей. Їхня інноваційна маркетингова політика спрямована не тільки на обслуговування, а й на генерування нових потреб у виробництві комп'ютерів, електроніки, програмного забезпечення, сфер телекомунікації та зв'язку, охорони здоров'я тощо.

Проблеми впливу ТНК на національні соціально-економічні системи в умовах посилення глобалізації перебувають у центрі уваги науковців і практиків, політиків, громадськості. Інтеграція країн

¹ World Investment Report 2010: Investing in a Low-Carbonate Economy. – P. xviii [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/docs/wir2010_en.pdf.

² Number of parent corporations and foreign affiliates, by region and economy, 2010 // UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/Sections/dite_dir/docs/WIR11_web%20tab%2034.pdf.

³ World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. – P. 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf.

у світову економіку є одним із головних чинників їх сталого соціально-економічного розвитку, а національні компанії стають найважливішим інструментом у конкурентній боротьбі за ринки та лідерство в системі світового поділу праці. З метою адаптації бізнес-стратегій корпоративних об'єднань в умовах невизначеності необхідно постійно вдосконалювати управління ними. Одним із перших авторів, які вживали термін “глобалізація” в контексті злиття й поглинання ринків товарів і послуг, пов'язаних із діяльністю великих ТНК, є Т. Левітт¹. Дослідженням глобальних ланцюгів формування вартості (ГЛФВ)², лідерства в розповсюдженні ключових технологій, у тому числі шляхом інституціонального розвитку різних організаційних утворень ТНК, присвячено праці багатьох українських і зарубіжних учених. Так, Д. Розенберг основною ознакою ТНК вважав їх зарубіжну активність³. Водночас у США в останньому десятилітті ХХ ст. 80–90 % приросту обсягу експортних поставок забезпечувалися порівняно невеликими фірмами. П. Баклі, М. Кассон⁴, Д. Дюнінг⁵ виокремлюють як ознаку транснаціональної діяльності не просто експорт товарів і послуг, а саме переміщення капіталу у формі прямих іноземних інвестицій (ПІІ) для організації процесів виробництва або надання послуг. Для оцінки діяльності ТНК М. Кассон⁶,

¹ *Levitt T. The Globalization of Markets / T. Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – May [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iuc-edu.eu/group/sem1_L3/2013%20STRATMAN/reading/levitt%20paper.pdf.*

² *World Investment Report 2013. Global Value Chains: Investment and Trade for Development. – UNCTAD, 2013. – 264 p.*

³ *Rosenberg J. M. Dictionary of Business and Management / J. M. Rosenberg. – N. Y. : John Wiley & Sons, 1979. – 564 p.*

⁴ *Buckley P. The internalization theory of the multinational enterprise: A review of the progress of a research agenda after 30 years / P. Buckley, M. Casson // Journal of International Business Studies. – 2009. – Vol. 40 – P. 1563–1580.*

⁵ *Dunning J. H. Multinational Enterprises and the Global Economy / J. H. Dunning, S. M. Lundan. – 2nd ed. – Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing Ltd, 2008. – 960 p.*

⁶ *Casson M. C. Entrepreneurship: theory, networks, history. Industrial dynamics, entrepreneurship and innovation / M. C. Casson. – Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing Ltd, 2010. – 400 p.; Buckley P. Models of multinational enterprise / P. Buckley, M. Casson // The new economic analysis of multinationals: an agenda for management, policy and research / ed. by T. L. Brewer, S. Young, S. E. Guisinger. – Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing Ltd, 2003. – P. 17–44.*

Р. Кавес¹, Д. Даннінг², Р. Вернон³ пропонували використовувати такі критеріальні показники, як обсяги мінімальних річних продажів, частку отриманого за кордоном прибутку, індикатори національної належності активів і капіталів, кількість структурних підрозділів поза країною базування материнської компанії. Ф. Рут, А. Філіпенко⁴ при характеристиці ТНК застосовували ознаки власності – за наявністю нерезидентів, які або є власниками компаній, або входять до складу правління корпорації. У наукових дослідженнях О. Білоруса⁵, В. Гейця⁶, А. Гриценка⁷, Д. Лук'яненка⁸, В. Новицького⁹, В. Сіденка¹⁰ наголошується насамперед на підвищенні інтенсивності міжнародних економічних відносин, що досягається за рахунок збільшення об-

¹ *Caves R. E. Multinational enterprise and economic analysis / R. E. Caves. – L. : Cambridge University Press, 2007. – 402 p.*

² *Dunning J. H. Multinational Enterprises and the Global Economy / J. H. Dunning, S. M. Lundan. – 2nd ed. – Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing Ltd, 2008. – 960 p.*

³ *Vernon R. Sovereignty at bay: the multinational spread of U.S. enterprises / R. Vernon. – N. Y. : Basic Books, 1971. – 326 p.*

⁴ *Рут Ф. Р. Міжнародна торгівля та інвестиції / Ф. Р. Рут, А. С. Філіпенко ; пер з англ. – К. : Основи, 1998. – 743 с.*

⁵ *Білорус О. Г. Глобальні трансформації торгівлі : монографія / О. Г. Білорус, В. І. Власов ; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАНУ, ННЦ "Ін-т аграр. економіки". – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 226 с.*

⁶ *Гець В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Гець ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с*

⁷ *Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем : монография / под ред. А. А. Гриценка ; НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозир. – К., 2013. – 580 с.*

⁸ *Лук'яненко Д. Г. Інтернаціоналізація і глобалізація страхової діяльності / Д. Г. Лук'яненко // Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : монографія : У 2 т. Т. 1 / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Л. Л. Антонюк та ін. ; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2006. – 816 с.*

⁹ *Новицкий В. Е. Внешнеэкономическая деятельность и международный маркетинг / В. Е. Новицкий. – К. : Либра, 1994. – 191 с.*

¹⁰ *Сиденко В. Р. Глобализация и экономическое развитие / В. Р. Сиденко. – К. : Феникс, 2008. – 376 с.; Сиденко В. Р. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель : в 2 т. Т. 1: Глобализация и экономическое развитие / В. Р. Сиденко ; Ин-т экономики и прогнозирования НАН Украины. – К. : Феникс, 2008. – 374 с.*

сягів торгівлі товарами й послугами, зменшення загальних витрат по ланцюгу “виробництво – збут”, стимулювання ресурсо- та енергозбереження, розширення обміну технологіями, імплементації найкращих методів управління й організації виробництва. Крім того, у межах ТНК, застосовуючи сучасні форми менеджменту, можна ефективно знижувати всі види ризику. Європейські держави, переходячи в рамках антикризових програм до інноваційної економіки на основі знань та ліквідації її залежності від сировинних галузей, значно швидше стабілізували параметри національних господарських систем. Створення стійких форм соціально-економічної рівноваги в цих країнах супроводжувалося встановленням партнерських відносин, зростанням рівня довіри в суспільстві. Такі обставини привертали увагу відомих теоретиків – П. Грегорі¹, Р. Стюарта², Дж. К. Гелбрейта³, В. Ойкена⁴, Дж. Шекла⁵, Й. Шумпетера⁶, О. Вільямсона⁷, В. Гейця⁸, Е. Р. Єскомба⁹, Е. Фаркухарсона¹⁰, Т. Ірвіна¹¹, а також міжнародних організацій

¹ *Gregory P. P. Comparative Economic Systems / P. P. Gregory, R. S. Stuart. – Boston, 1995. – 704 p.*

² *Ibid.*

³ *Гелбрейт Дж. К. Экономические теории и цели обществ / Дж. К. Гэлбрейт. – М.: Прогресс, 1976. – С.27.*

⁴ *Ойкен В. Экономические системы / В. Ойкен // Thesis. – 1993. – Т. 1, вып. 2. – С. 18–31.*

⁵ *Shackle G. Epistemics and Economics. A Critique of Economic Doctrines / G. Shackle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1972.*

⁶ *Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер ; предисл. В. С. Автономова. – М. : ЭКСМО, 2007. – 864 с. – (Антология экономической мысли).*

⁷ *Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма / О. И. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.; Williamson O. E. Markets and hierarchies: Analysis and antitrust implication / O. E. Williamson. – N. Y. : Free Press, 1975. – 286 p.; UK Government Sustainable Procurement Action Plan / HM Government. – London, 2006. – 92 p.*

⁸ *Гець В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Гець; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 864 с.*

⁹ *Yescombe E. R. Principles of Project Finance / E. R. Yescombe. – 2nd ed. – Academic Press, 2013. – 560 p.*

¹⁰ *How to Engage with the Private Sector in Public-Private Partnerships in Emerging Markets / E. Farquharson, C. Torres de Mästle, E. R. Yescombe, J. Encinas. – The World Bank, 2011. – 200 p.*

¹¹ *Irwin T. Government Guarantees: Allocating and Valuing Risk in Privately Financed Infrastructure Projects / T. Irwin. – Washington, D. C. : The International Bank for*

і практиків¹ для пошуку шляхів вирішення проблем координації публічного та приватного секторів економіки, посилення принципів співпраці на базі громадських інтересів у всіх площинах бізнес-діяльності. По суті, йдеться про норми національних законодавств та узгоджених на наднаціональному рівні партнерських взаємин для визначення єдиних стратегічних цілей розвитку і способи їх досягнення. Досвід США, країн Азії та Південної Америки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. свідчить, що для запобігання “пасткам” тіньової економіки, корупційним і бартерним схемам тощо варто широко запроваджувати технології більш прозорого державного регулювання. Розроблення інноваційних механізмів співпраці держави та бізнесу має сприяти зміцненню заходів протидії загрозам посткризового відновлення економіки в умовах дестабілізуючих невизначеностей. Однак специфіка й масштаби державного втручання в окремих країнах великою мірою залежать від соціально-економічної та політичної ситуації в них, національних традицій і менталітету.

Варто зазначити, що серед найважливіших чинників розвитку провідні аналітики виділяють базові інституційні складові, котрі характеризують формальні й неформальні особливості взаємодії державних та приватних структур. У такому аспекті вкрай важливим є визначення національної політики селекції інвесторів, сприяння налагодженню партнерських зв'язків між економічними агентами. Характеристики привабливості господарських систем для капіталовкладень добре відомі завдяки існуванню сучасних рейтингових оцінок. Ідеться про певні правила “післяінвестиційної опіки”, пов'язані з імовірністю настання гірших результатів економічних і політичних ризиків. Як приклад можна навести Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК) – результат всеохоплюючого досліді-

Reconstruction and Development : The World Bank, 2007. – 230 p.; *Irwin T.* Public Money for Private Infrastructure: deciding When to Offer Guarantees, Output-Based Subsidies, and Other Fiscal Support / T. Irwin. – Washington, D. C. : The World Bank, 2003. – 54 p. – (World Bank Working Paper; № 10).

¹ Практическое руководство по вопросам эффективного управления в сфере государственно-частного партнерства / ЕЭК ООН. – Нью-Йорк ; Женева, Организация Объединенных Наций, 2008 – 114 с.; Dedicated Public-Private Partnership Units. A Survey of Institutional and Governance Structures. – OECD, 2010. – 118 p.; Public-Private Partnerships: In Pursuit of Risk Sharing and Value for Money. – OECD, 2008. – 142 p.

дження з ранжируванням країн за показником економічної конкурентоспроможності, який, починаючи з 70-х років ХХ ст., публікується в рамках діяльності щорічного Світового економічного форуму¹. Конкурентні позиції держави і бізнесу взаємодоповнюються партнерствами, котрі об'єднують зусилля в напрямі підвищення рівня технологічних укладів виробництва продукції та надання послуг. Ідеться про переваги, що стимулюють структурні зміни інноваційного розвитку. При цьому зменшується значимість природних, виробничих, фінансових джерел порівняно з потенціалом кваліфікації, продуктів інтелектуальної праці, котрі мають практичне застосування. Однак навіть за наявності істотних обсягів емпіричного розумового капіталу наукові досягнення необхідно перетворювати у ефективні нововведення.

Тенденції світової економіки в ХХІ ст. характеризуються особливостями інвестиційної політики нового покоління, затребуваністю оновленої парадигми “інвестиції – розвиток”. Зміни в інституціональному середовищі у контексті таких понять, як “національна інноваційна система” та “інститути розвитку”, потребують посилення партнерської складової у відносинах економічних агентів, що у свою чергу певним чином координується з механізмами прискорення міжнародного руху капіталу. Сучасні напрями у глобальній та національній інвестиційних політиках визначають принципові засади побудови партнерств як на міжнародному, так і на регіональному рівнях. В умовах невизначеності істотно посилюються мотиваційні складові заохочення інвестицій для конкурентоспроможного стійкого розвитку країн. Державні та приватні економічні агенти у пошуках засобів підтримання економічного зростання та розвитку широко використовують курс на лібералізацію і стимулювання капіталовкладень, у тому числі за допомогою нових інститутів співпраці владних структур та бізнесу, заходів регулювання ПІІ тощо. Глобальні чинники уповільнення ділової активності, потрясінь на фінансових ринках регенеруються завдяки періодичним диспро-

¹ The Global Competitiveness Report 2013–2014. Data Edition is published by the World Economic Forum within the framework of The Global Competitiveness and Benchmarking Network / ed. by K. Schwab ; World Economic Forum. – Geneva, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.

порціям у співвідношеннях спекулятивних грошових вливань та абсорбційних спроможностей їх поглинання в національних господарствах. З позиції відповідних змін у характері інвестиційного співробітництва стає дедалі очевиднішим, що лібералізація і заохочення капіталовкладень націлені на конкретні галузі, зокрема у сфері послуг енерго-, газо- і водопостачання, транспорті й зв'язку. Однак, як і раніше, більшість регуляторних заходів політики на сьогодні не можна вважати сприятливими у видобувних галузях, агропромисловому виробництві й у сфері надання фінансових послуг. Останніми роками галузеві міжнародні партнерські проекти розвиваються на тлі спрощення порядку допуску іноземних інвесторів та заходів з приватизації. Про це свідчить обстеження Організації Об'єднаних Націй (ООН) у 2012 р.¹, де наведена в основному позитивна динаміка інвестиційної привабливості завдяки змінам у національних режими регулювання.

Особливості міжнародної інвестиційної політики пов'язані з політичними й економічними умовами нерівноваги у фінансовій сфері, загрозами щодо стану навколишнього середовища і продовольчої безпеки. Спостерігаються хронічні дисбаланси у вигляді складних соціальних проблем. По-перше, сучасні кризи зумовили перерозподіл благ економічної ваги між розвинутими країнами і такими, де ринкова економіка перебуває у стані формування. По-друге, фінансові збої суттєво вплинули на підвищення ролі урядів в економіці як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються. По-третє, власне характер проблем, з якими жодна країна не може впоратися самостійно, є підставою для посилення координації дій, у тому числі у формі глобальних інститутів партнерства на міжнародному рівні. Таким чином, загальний політичний та економічний контекст потребує розв'язання багатьох проблем, серед яких найбільш важливими є соціальні та екологічні, що змушує полісмейкерів шукати нові підходи до парадигми розвитку, яка б надавала цілям інклюзивного та сталого розвитку настільки ж вагомого значення, що й економічному зростанню. Безумовно, мобілізація інвестицій та розвиток інститутів партнерства забезпечуватиме досягнення цілей

¹ World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies / UNCTAD. – P. 76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2012_embargoed_en.pdf.

сталого розвитку як пріоритетів для всіх країн без винятку. Тобто можна констатувати, що у період криз суспільний розвиток супроводжувався появою інвестиційної політики нового покоління, коли на міжнародному рівні одночасно з національним виміром сформувалися оновлені стратегічні цілі та завдання щодо їх виконання.

Взаємозв'язок цілей і завдань інвестиційної політики на національному та міжнародному рівнях відображено на рис. 1.1.

У межах сучасних науково обґрунтованих стратегій динамічного надолуження передбачаються широке впровадження та подальше вдосконалення нових технологій, запозичених із-за кордону. В результаті реалізації послідовної системної науково-технічної та структурної політики, орієнтованої на розвиток та підтримку нових технологічних укладів, у різних галузях промисловості можна очікувати багаторазового збільшення потенціалу виробничих потужностей і підвищення продуктивності праці. Провідну роль у координації інноваційних процесів у кластерах технологічно пов'язаних виробництв, що утворюються за напрямками поширення ключових технологій, покликані відігравати великі компанії та бізнес-групи. Напрями інституційного забезпечення інноваційного розвитку всередині країни повинні відображати цілісне бачення національної інноваційної системи, її різних компонентів і їх взаємодії. Вузке тлумачення інновацій, коли підкреслюються лише технологічні аспекти, не сприяє створенню адекватних інститутів розвитку. В політиці велику увагу треба приділяти підсистемам науки й інноваційних посередників, зокрема з урахуванням можливостей заохочення інноваційної діяльності в підсистемі технокластерів, бізнес-підприємств, особливо малих і середніх суб'єктів господарювання, котрі являють собою важливу рушійну силу економічного розвитку. Стратегію у сфері науки, технологій та інновацій визначають зв'язки між підсистемами, у тому числі між наукою і бізнес-сектором.

Необхідно встановити чіткі національні пріоритети для просування інновацій, розробити політичні заходи з їх реалізації, моніторингу та оцінювання, а також чітко визначити ресурсні можливості, й межі відповідальності за виконання поставлених завдань. Ефективне функціонування як вертикальних, так і горизонтальних механізмів координації – одна з основних проблем управління інноваційною діяльністю. З огляду на велику кількість державних

Завдання		Цілі	
Національні	Міжнародні	Національні	Міжнародні
<p>Інтеграція інвестиційної політики у стратегію стійкого розвитку шляхом гармонізації цілей, завдань, моніторингу досягнення результатів.</p> <p>Включення цілей стійкого розвитку в інвестиційну політику</p>	<p>Посилення аспекту розвитку</p>	<p>Забезпечення узгодженості різних сфер політики для досягнення загальних цілей розвитку.</p> <p>Максимізація позитивних і мінімізація негативних наслідків інвестицій.</p> <p>Спрямування інвестицій у галузі, що мають ключове значення для нарощування виробничого потенціалу і підвищення міжнародної конкурентоспроможності</p>	<p>Збереження простору для маневру в політиці заради потреб сталого розвитку</p>
<p>Забезпечення актуальності та ефективності інвестиційної політики</p>	<p>Забезпечення збалансованості прав і обов'язків держав та інвесторів.</p> <p>Розв'язання проблем, пов'язаних зі складністю та громіздкістю міжнародних інвестиційних угод (МІУ)</p>	<p>Оцінка впливу обсягу інвестицій на динаміку сталого розвитку</p> <p>Сприяння відповідальній поведінці інвесторів.</p> <p>Створення більш ефективних інститутів для реалізації інвестиційної політики</p>	<p>Забезпечення відповідності та ефективної взаємодії з іншими орієнтирами інклюзивного розвитку (у напрямках зміни клімату, нормування ринку праці тощо) і сферами регулювання (торговельної, фінансової тощо)</p> <p>Конкретизація положень про заохочення інвестицій та приведення їх у відповідність із цілями сталого розвитку.</p> <p>Враховання принципів корпоративної соціальної відповідальності як інституціональних чинників партнерства.</p> <p>Усунення дублювання та колізій у сфері МІУ, імплементація положень про відповідальність інвесторів, вирішення питань врегулювання спорів</p>

Рис. 1.1. Завдання інвестиційної політики на національному та міжнародному рівнях

Складено за: World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies / UNCTAD. – Р. xxiv [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2012_embargoed_en.pdf.

структур, котрі беруть участь в інноваційному процесі та в суміжних сферах, а також труднощі моніторингу, урядові структури мають активізувати свої зусилля, спрямовані на:

- раціоналізацію політики, що передбачає чіткіше формулювання функцій і обов'язків міністерств, відомств та інших сторін;
- посилення контролю реалізації програм шляхом створення нових механізмів або зміцнення наявних структур, наприклад, Державної служби з питань електронного урядування, шляхом розширення її повноважень, розроблення конкретних індикаторів ефективності та надання бюджетних ресурсів для проведення моніторингу.

Органам державної влади слід вживати заходів для підвищення ефективності інноваційної політики, спонукаючи приватний сектор до активнішої участі в розробленні політики й планів дій, при цьому слід забезпечити отримання ним чіткої інформації стосовно джерел фінансування, що сприятиме більшій довірі до політичних заходів. Важливо поліпшити процедури моніторингу та оцінювання, котрі повинні стати невід'ємною частиною державних програм, у тому числі за рахунок надання необхідних ресурсів. Одержані результати мають використовуватися як основа для реалізації коригувальних заходів щодо поліпшення наявних стратегій та розроблення нових.

З метою стимулювання регіонального розвитку за допомогою інновацій влада повинна враховувати в інноваційній політиці та пов'язаних із нею програмах регіональні аспекти, а також підтримку таких програм відповідними фінансовими й організаційними механізмами. Тому потрібно розробити чіткий процес консультацій, що забезпечує інтеграцію національних і регіональних політичних цілей. Важливо також створити інституційні структури, котрі сприятимуть координації регіональних і загальнонаціональних заходів, зокрема механізмів обміну інформацією, а також передбачити в центральних планах розвиток інфраструктури для реалізації регіональних стратегій.

В умовах глобалізації господарських процесів на вищій стадії розвитку ринкових відносин порівняно з традиційними формами міжнародного обміну товарами й послугами в окремих країнах, міждержавних структурах, міжнародних компаніях спостерігаються такі циклічні явища, як кризи та динамічне зростання. ТНК великою мі-

рою послуговуються можливостями глобалізації ринків: їх ланцюжки поставок організовані таким чином, що використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів супроводжується низькими витратами виробництва товарів і послуг, а інновації розробляються в регіонах, де зосереджені світові центри створення інтелектуальних продуктів. Останніми роками поширюється менеджмент, який ґрунтується на створенні доданої вартості (цінності). Для побудови стратегії плану дій організацій застосовуються ефективні механізми покрокового формування ланцюгів створення доданої вартості в межах пов'язаних між собою видів діяльності. Нематеріальні активи набувають великого значення на новому етапі розвитку економіки постіндустріального або інформаційного суспільства, відмінного від індустріального типу в контексті нових економічних і організаційних моделей управління. Переважання та прискорений розвиток фінансового й наукоємного секторів, інформаційних технологій і сфери послуг змінюють формати ланцюгів доданої вартості. Тому цілі й результати діяльності міжнародних компаній, із урахуванням комплексного впливу безлічі факторів на альтернативні варіанти їх функціонального розвитку, повинні мати адекватну оцінку як у вартісному вимірі, так і в нефінансових характеристиках.

Незважаючи на невизначеність щодо відновлення світової економіки, у 2014 р. обсяги міжнародного виробництва та показники діяльності зарубіжних філій ТНК і далі зростали. Ці філії реалізували продукцію на суму 36,4 трлн дол. США (з яких 7,8 трлн дол. – вартість товарів на експорт), що на 7,6 % більше, ніж у 2013 р. (табл. 1.1); відтворили додану вартість на суму 7,9 трлн дол., примноживши її на 4,2 %, що можна порівняти з приростом глобального ВВП на 2,4 %. У філіях було зайнято 75 млн осіб, або на 5,3 % більше, ніж у 2013 р.

Після рецесії 2007–2009 рр., пов'язаної зі світовою фінансовою кризою, у 2011 р. інвестиційна рентабельність підвищилася в кожній з трьох основних груп країн – розвинутих, тих, що розвиваються, і з перехідною економікою. Найбільше зростання цього показника спостерігалось в двох останніх групах. Якщо прибутковість ПІІ становила в середньому 7 % по всіх країнах світу, то в країнах, що розвиваються, і країнах із перехідною економікою індикатор рентабельності дорівнював відповідно 8 і 13 %, а в розвинутих державах –

Таблиця 1.1

Динаміка окремих показників ПІІ та міжнародного виробництва

Показник	Вартісний обсяг у поточних цінах, млрд дол. США				
	1990	2005–2007 (середній докризовий показник)	2012	2013	2014
Ввезення ПІІ	205	1 397	1 403	1 467	1 228
Вивезення ПІІ	244	1 423	1 284	1 306	1 354
Весь обсяг ввезених ПІІ	2 198	13 894	22 073	26 035	26 039
Весь обсяг вивезених ПІІ	2 254	14 833	22 527	25 975	25 875
Дохід від ввезених ПІІ	82	1 024	1 467	1 517	1 575
Норма прибутку на ввезені ПІІ, %	4,4	7,6	7,0	6,1	6,4
Дохід від вивезених ПІІ	128	1 105	1 445	1 453	1 486
Норма прибутку на вивезені ПІІ, %	5,9	7,6	6,6	5,8	5,9
Транскордонні злиття і поглинання	98	729	328	313	399
Дохід від реалізації продукції зарубіжними філіями	4 723	21 469	31 687	33 775	36 356
Додана вартість (продукція) зарубіжних філій	881	4 878	7 105	7 562	7 882
Сукупні активи зарубіжних філій	3 893	42 179	88 536	95 230	102 040
Експорт зарубіжних філій	1 444	4 976	7 469	7 688	7 803
Зайнятість у зарубіжних філіях, тис. осіб	20 625	53 306	69 359	71 297	75 075
Для довідки:					
ВВП	22 327	51 799	73 457	75 453	77 283
Валове нагромадження основного капіталу	5 592	12 219	17 650	18 279	18 784
Надходження у вигляді роялті та ліцензійних платежів	31	172	277	298	310
Експорт товарів і послуг	4 332	14 927	22 407	23 063	23 409

Джерело: World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. – Р. 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf.

лише 5 %. Із загального прибутку від ПІІ близько 0,5 трлн дол. США залишилося в приймаючих країнах, а 1 трлн дол. США було репатрійовано в інші держави, включаючи країни походження. Найвища частка нерозподіленого прибутку від ПІІ становила близько 40 % у країнах, що розвиваються. Безумовно, такі кошти належать до важ-

ливих потенційних джерел фінансування ПІІ, однак не всі ці ресурси, як правило, реінвестуються в капітал. Приймаючі держави часто змушені рахуватися з великим обсягом зовнішніх і внутрішніх ризиків у наступних циклах інвестування виробництва¹.

Поліпилися фінансові результати діяльності зарубіжних філій у приймаючих країнах (зокрема норма прибутку на ввезені ПІІ зростає з 6,1 % у 2013 р. до 6,4 % у 2014 р.), утім, вони залишаються нижчими за середній докризовий рівень періоду 2005–2007 рр.

У 2014 р. 100 провідних ТНК знову збільшили ступінь інтернаціоналізації після кількох років спаду. Серія великих угод злиттів і поглинань, що були укладені протягом року, сприяла незначному зростанню іноземних активів на 0,2 %, тоді як продаж вітчизняних непрофільних активів призвів до зниження сукупних активів на 3,1 % (наприклад, продаж Deutsche Telekom німецької компанії у сфері електронної комерції 24Scout приблизно за 2 млрд дол. США)². Аналогічна ситуація спостерігається у показниках реалізації продукції і зайнятості, що підтверджують розширення ТНК операцій за кордоном. Для ТНК країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою темпи зростання активів, реалізації продукції і зайнятості, як вітчизняних, так і закордонних, є вищими за аналогічні показники ТНК розвинутих країн.

На ПІІ, як і раніше, припадає лише невелика частина активів, розміщених фондами національного добробуту, а державні ТНК скорочували свої операції з придбання. У 2014 р. налічувалося понад 100 фондів національного добробуту (ФНД), під управлінням яких перебувають активи на суму більш як 7 трлн дол. США, що становить приблизно одну десяту частину всіх активів у світі, котрі перебувають під управлінням, проте на ПІІ припадає лише невелика частка їх активів. Обсяг ПІІ, розміщених ФНД, збільшився у 2014 р. на 16 млрд дол. США після їх скорочення протягом поперед-

¹ Доклад о мировых инвестициях 2013. Глобальные производственные системы: инвестиции и торговля в интересах развития / ЮНКТАД. – С. 8–9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013overview_ru.pdf.

² World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. – P. 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf.

ніх трьох років. Це було зумовлено зростанням кількості угод транс-кордонних злиттів і поглинань, що здійснювалися ФНД, зокрема із Сінгапуру. Так, Temasek Holdings придбала 25 % AS Watson Holdings (Гонконг, Китай) за 5,7 млрд дол. США, а GIC Pte купив 11 % акцій Emperador Inc. (Філіппіни) за 390 млн дол. США. Інші ФНД розмістили довгострокові інвестиції у формі ПІІ, у тому числі шляхом транс-кордонних операцій з придбання компаній і нерухомості за кордоном. Більше половини ФНД почали спрямовувати ПІІ в інфраструктуру або розширили їх, що є для них важливою групою активів з урахуванням масштабних інвестиційних можливостей і порівняно стабільною прибутковістю у цьому секторі¹.

Водночас державні ТНК скоротили свої інвестиції, зокрема у 2014 р. їх транскордонні операції у формі злиттів і поглинань та інвестиції в нові проекти зменшилися на 39 % (до 69 млрд дол. США) і 18 % (до 49 млрд дол. США) відповідно – найнижчого рівня з початку світової фінансової кризи. Зниження активності державних ТНК частково пояснюється стратегічними рішеннями, такими як консолідація низкою компаній розвинутих держав своїх активів у певних країнах і вилучення інвестицій в інших. Політичні фактори також позначилися на ступені інтернаціоналізації державних багатонаціональних підприємств, наприклад, посилення контролю іноземної власності у видобувних галузях.

Незважаючи на поліпшення макроекономічних параметрів, таких як ВВП, торгівля, валове нагромадження основного капіталу і зайнятість, у 2014 р. глобальні ПІІ скоротилися на 16 % – до 1,23 трлн дол. США. Скорочення потоків переважно відбулося під впливом низьких темпів зростання світової економіки, складної ситуації на ринках, що формуються, а також політичної невизначеності для інвесторів та підвищених геополітичних ризиків. Крім того, поряд із новими інвестиціями траплялися випадки вилучення значних обсягів раніше вкладених коштів.

Згідно з прогнозами Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), у 2015 р. передбачалося збільшення потоків ПІІ до 1,4 трлн дол. США, у 2016 р. – 1,5 трлн дол. США і у 2017 р. – 1,7 трлн дол.

¹ World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. – P. 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf.

США¹. Детермінантами цього є перспективне зростання економіки США, стимулюючий ефект від зниження цін на нафту й лібералізація грошово-кредитної та інвестиційної політик уряду США. Разом із тим очікуваному пошквалюванню може перешкодити низка економічних і політичних чинників, включаючи невизначеність у єврозоні, можливі наслідки геополітичної напруженості й хронічна нестійкість у країнах з ринковою економікою.

Обсяг активів під управлінням понад 100 суверенних фондів добробуту у 2014 р. дорівнював 7 трлн дол. США².

Кумулятивний показник ПІІ суверенних фондів добробуту у 2014 р. збільшився на 16 млрд дол. США та оцінювався на початок 2015 р. в 160 млрд дол. США³.

У 2014 р., за оцінками UNCTAD, обсяг світових ПІІ становив 1,23 трлн дол. США. Згідно з попередніми оцінками, у 2015 р. обсяг світових ПІІ дорівнюватиме 1,37 трлн дол. США, в 2016 р. – 1,48 трлн дол. США (див. дані у джерелі до табл. 1.1)⁴. Аналітики звертають увагу, що прогнозування навіть незначного приросту ПІІ ймовірно тільки за умови, що не відбудеться жодних макроекономічних потрясінь. Також наголошується, що очікувані рейтинги внесків ПІІ в аспекті сприяння реалізації цілей інклюзивного розвитку зазнають суттєвих змін під впливом політичних та інституційних чинників⁵. Ідеться про наявність чи відсутність орієнтації національних інвестиційних політик на інтегрування в стратегії сталого розвитку.

Присутність ТНК у країні посилює конкуренцію на внутрішніх ринках. Це ускладнює функціонування вітчизняних виробників, але для споживачів забезпечує більше коло товарів. Конкурентні відносини підштовхують внутрішніх виробників до підвищення власної ефективності, балансують інтереси підприємництва (максимізація прибутку) з потребами суспільства (ефективне використання

¹ World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. – P. ix [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf.

² Ibid. – P. 15.

³ Ibid. – P. 15, 16.

⁴ Ibid. – P. 2.

⁵ World Investment Report 2012: Towards a New Generation of Investment Policies / UNCTAD. – P. 76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2012_embargoed_en.pdf.

ресурсів, соціально-економічний розвиток), сприяють створенню й розвитку стандартів соціальної відповідальності бізнесу. Наведені переваги діяльності ТНК одночасно можна віднести до головних причин їх критики, що зумовлено організаційно-правовими особливостями цього феномену.

Транснаціональна корпорація – це складна мережа взаємопов'язаних підприємств, певною мірою унікальних за походженням. Вони сформовані, як правило, у різні періоди розвитку ТНК переважно у вигляді корпорацій, мають структурні підрозділи та філії в різних країнах. Однак відомі й інші організаційно-правові форми бізнесу, наприклад, стратегічні альянси.

Визначення ТНК входить до складу офіційного понятійно-термінологічного апарату Економічної і соціальної ради ООН¹ серед інших об'єктів особливої уваги й міждержавного регулювання, тому його вживають частіше, ніж тотожні по суті назви (багатонаціональна компанія, міжнародна інтегрована компанія, глобальна корпорація, всесвітня корпорація, багатокультурна корпорація і т. ін.).

Очолує ТНК материнська компанія, яка контролює активи інших структур у країні базування, зазвичай шляхом участі в капіталі інтегрованої холдингової структури. Залежно від організаційно-правової форми ТНК має один або кілька центрів прийняття рішень. Структури інтегрованої організації розташовані в країнах, котрі практично не контролюють ТНК у цілому, мають різні соціально-економічні, політико-правові інститути. Тому діяльність ТНК пов'язана з ризиками глобалізації і, по суті, вони не є єдиними економіко-правовими суб'єктами. Водночас міжнародні корпорації прагнуть бути незалежними від влади, проводячи власну політику адаптації до тих чи інших законодавчих умов.

Через національні ТНК економічно стійкі держави можуть впливати на суверенні інтереси менш розвинутих країн, володіючи певними монопольними або квазімонопольними привілеями завдяки обсягам діяльності або перевагам у технології, виробництві, маркетинговій, фінансовій діяльності – на міжнародних ринках або в їхніх сегментах.

¹ Экономический и Социальный Совет (ЭКОСОС) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ecosoc/about/>.

Як відомо, ТНК ввозять капітал до країни з метою забезпечення монопольного становища порівняно з вітчизняними виробниками на місцевих ринках. Нерідко розширюються дистрибутивні функції ТНК, відбувається нарощування імпорту, що з часом може спричинити структурну диференціацію економіки з перетворенням її на сировинний придаток. У таких випадках ТНК маніпулюють цінами по ланцюгу вертикальної інтеграції, перерозподіляючи додану вартість між підрозділами й створюючи конкурентні переваги. Серед ризиків діяльності ТНК можна відзначити також посилення соціально-економічної диференціації в тій чи іншій країні за технологічними або кваліфікаційними ознаками, концентрацію ресурсів розвитку в обмеженому переліку територій, насамперед мегаполісів. У світовій науковій літературі з'явився термін "пуантилізм" (або "точковість"), пов'язаний, наприклад, із ситуаціями, коли доходи управлінської еліти різко відрізняються від основної маси найманих працівників великих ТНК і міжнародної професійної мережі.

Діяльність ТНК позитивно впливає на зростання світової економіки, сприяючи професійній спеціалізації країни в міжнародному поділі праці. З одного боку, це дає змогу концентрувати ресурси на виробництві найефективніших товарів і послуг, з другого – через скорочення потенціалу диверсифікації підвищуються національні соціально-економічні та технологічні ризики. Такі риси загалом характерні для відкритих економік, але порівняно із замкнутими, захищеними господарськими системами вони можуть із більшою ймовірністю опинитися в нестабільному стані, особливо з огляду на перманентні світові кризові збої.

Прагнення ТНК до підвищення ефективності діяльності, збільшення валової реалізації, зростання прибутку і т. ін. часто перебуває в суперечності з встановленими національними й наднаціональними нормативами щодо охорони навколишнього середовища. Про це, зокрема, свідчать процеси ратифікації та подальшої реалізації положень Кіотського протоколу в США та інших країнах. Інтереси ТНК у країнах, які розвиваються, припускають виробництво продукції з мінімальною собівартістю, що є несумісним з упровадженням дорогих технологій і стандартів охорони навколишнього середовища. Тому в таких ситуаціях украй важлива конкурентна позиція державних органів влади, аби, залучаючи інвестиції, не завдавати екологічної шкоди.

Дискусія про шляхи координації і регулювання діяльності ТНК супроводжується необхідністю вдосконалення наявних і створення нових дієвих інструментів оцінювання діяльності ТНК.

Транснаціональні корпорації можна класифікувати за масштабами діяльності (інтернаціональні, багатонаціональні та глобальні), використовуючи умовний критерій – величину річного обороту. Наприклад, у 1980-ті роки до великих ТНК відносили лише ті, в котрих його величина становила понад 1 млрд дол. США. Водночас, якщо малі (інтернаціональні) ТНК мали в середньому по три-чотири закордонні філії, то у великих (багатонаціональних) корпораціях їх число вимірювалося десятками й навіть сотнями. Глобальні ТНК, у свою чергу, присутні на ринках майже всіх країн світу.

Про визнання важливості присутності транснаціональних корпорацій у світовій політиці й економіці свідчать створення при ООН Центру та Комісії з ТНК¹, а також регулярні обговорення різноманітних аспектів їхньої діяльності як у окремих країнах, так і на рівні спеціалізованих органів ООН. Спроби встановити критерії для контролю й регулювання ТНК із боку Організації Об'єднаних Націй робилися починаючи з 1960-х років. У той період до таких корпорацій зараховувалися фірми з річним оборотом понад 100 млн дол. США та з філіями щонайменше в шести країнах. Згодом стали застосовувати м'якші критерії, що значно розширило коло компаній, класифікованих як ТНК. На сьогодні ООН вважає транснаціональними корпорації, котрі мають:

- структурні підрозділи в щонайменше двох країнах, які активно взаємодіють, обмінюючись ресурсами й відповідальністю;
- централізоване керівництво з узгодженою економічною політикою.

Таким чином, цілком очевидно, що інтегровані міжнародні корпоративні структури, включаючи ТНК, відіграють видатну й неозначну роль у світовій фінансово-економічній системі. Серед основних суперечностей у їхній діяльності можна виокремити такі. Їх присутність у країні сприяє соціально-економічному вирівнюванню, при цьому в малорозвинутих державах виникають загрози від-

¹ У 1993 р Центр ООН з ТНК був перетворений на Департамент прямих іноземних інвестицій і ТНК у рамках ЮНКТАД.

пливу капіталів, забруднення навколишнього природного середовища, формування неефективної структури економіки. Діяльність дочірніх підрозділів ТНК негативно впливає на конкурентне середовище внутрішнього й зовнішніх ринків країни їх розташування, до того ж існує висока ймовірність монополізації галузей національної економіки та її окремих секторів.

Організаційна єдність ТНК здатна стати істотним чинником формування нового центру економічної влади у світовій економіці, не підпорядкованого жодному суверенному уряду. Це впливає з устрою глобальних корпорацій, котрі є членами інтегрованої соціальної мережі, що основана на перехресній акціонерній вартості, довгострокових контрактах, угодах, альянсах і особистих домовленостях. Отже, ТНК властивий потенціал формування єдиної глобальної транснаціональної мережі, що може призвести до безумовного пріоритету корпоративних інтересів порівняно з умовами приймаючої країни. Розвиток міжнародних фінансових зв'язків у мережі ТНК об'єктивно зумовлений значними економічними перевагами груп інтегрованих підприємств, такими як мінімізація ризиків зростання економічної ефективності всієї групи афілійованих підприємств, висока конкурентоспроможність на внутрішніх і зовнішніх ринках, низькі трансакційні витрати, пов'язані з єдиним виробничо-збутовим процесом.

Глобалізація й транснаціоналізація складаються з об'єктивних процесів, характерних для нинішнього етапу розвитку світової економіки, котрі змінюють спосіб життя людства в різних сферах. Тобто діяльність ТНК не завжди передбачає баланс вигід і втрат, насправді сторони, що взаємодіють, можуть опинитись одночасно як у виграшному, так і в програшному становищі.

Забезпечення стійкого ефективного розвитку економіки передбачає досягнення комплексу соціальних, економічних, технічних і екологічних цілей із дотриманням основних принципів відповідальності перед суспільством. Таким чином, у орієнтирах управлінської діяльності кінцевим результатом є не тільки прибуток, котрий вказує на виконання лише одного з поставлених завдань у загальній системі цілей. При оцінюванні діяльності мультинаціональних структур фактори, що є індикаторами погіршення фінансового стану будь-якої ланки світових виробничо-збутових ланцюгів, треба порівнювати з

критеріями або сигналами необхідності застосування активної стадії антикризового, часом навіть арбітражного, управління певним підрозділом міжнародної компанії. При цьому слід мати на увазі, що її стійкість як різновиду глобальних виробничих мереж передбачає використання крім індикаторів грошово-кредитної стабільності низки нефінансових показників. До них можна віднести характеристики мінімізації соціальних конфліктів, відсутність соціально-політичної напруженості, неухильне піднесення виробництва й обслуговування, поліпшення інвестиційного клімату, чітку роботу державних і регіональних інститутів, котрі забезпечують права людини та гарантують безпеку громадян і організацій. Тенденції оприлюднення об'єднаних різнобічних даних про діяльність суб'єктів господарювання на міжнародному рівні мають на меті запобігання асиметрії інформації, що потрібна стейкхолдерам з урахуванням прискорення мобільності інвестицій, капіталу та робочої сили.

Останніми роками широко застосовується термін “інтегрована звітність”. Застосування принципів ІЗ передбачає добровільне приєднання до сформованої під егідою ООН ініціативної групи підприємств (міжнародних компаній), які виконують вимогу щодо регулярного оприлюднення нефінансових показників із метою дотримання принципів максимальної прозорості в інвестиційній і бізнесдіяльності¹. За висновками експертів цієї групи, визначення меж для ІЗ має два аспекти:

1) внутрішні обмеження, пов'язані з інформаційною базою конкретної компанії, відповідальною за складання й публікацію власної фінансової звітності;

2) широкий зовнішній інформаційний простір, що характеризує потенційні можливості, оцінки ризиків і результатів у взаємозв'язку з персоналом, клієнтами, партнерами, іншими суб'єктами господарювання та зацікавленими особами, котрі істотно впливають на здатність компанії, яка надає фінансову звітність, генерувати приріст цінності протягом певного періоду часу.

¹ Consultation Draft of the International Framework. Integrated Reporting / International Integrated Reporting Council. – IIRC, 2013. – Apr. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/03/Consultation-Draft-of-the-InternationalIRFramework.pdf>.

Основними ймовірними користувачами інтегрованої звітності є постачальники фінансового капіталу, котрі інвестують кошти в компанію, що надає фінансову звітність, та потребують інформації про неї. Оприлюднені дані такої звітності мають стати сполучною ланкою всієї інформаційної бази ІЗ. У межах однієї юрисдикції для полісмейкерів, органів, відповідальних за стандартизацію й державне регулювання, варто формувати спільну платформу для роботи над звітністю. Відповідно потрібно враховувати особливості підходів, що застосовуються в інших національних інформаційних економічних системах. Як зазначалось, основою будь-якої подібної регуляторної конфігурації завжди є впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. По суті, такі міжнародні регламенти призначені для введення в законодавче поле правил обов'язкової звітності для публічно значимих підприємств та їхніх філій із невід'ємною процедурою аудиту й участі відповідних фахівців, які отримали сертифікати міжнародного зразка.

Крім того, обов'язковою є адаптація міжнародних стандартів у секторальному розрізі з урахуванням особливостей діяльності малих і середніх підприємств. Імплементовані до національних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності норми дають змогу створити інформаційну базу як для цілей державного фіскального управління, зокрема оподаткування, так і для прийняття управлінських рішень зацікавленими структурами – кредиторами, інвесторами тощо. У розділі 4 детальніше будуть розглянуті питання нефінансової корпоративної звітності, що мають відображати об'єктивну інформацію як для внутрішнього менеджменту, так і для широкого кола стейкхолдерів.

1.2. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЗОРОСТІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

Дискусія навколо кількісних вимірів глобальної природи нестабільності, негативних результатів світової кризи 2007–2009 рр., коли стався найбільший після закінчення Другої світової війни спад, суттєво змінила еволюційний вектор теорій економічного розвитку та подолання відсталості. Стало цілком зрозумілим, що

загрози невизначеності в майбутньому потребують розуміння того, як спрогнозувати кризові явища у разі неможливості їх уникнення.

На підставі ретроспективного аналізу економічної думки можна констатувати існування перманентного процесу чергування діаметрально протилежних поглядів на економічний розвиток і роль держави в його забезпеченні. Неоліберальна парадигма, що панувала в недалекому минулому, в межах котрої держава розглядалася як інститут відшкодування вад ринкового саморегулювання, має поступитися концепції партнерства держави та приватного сектору на засадах довіри й активного діалогу з метою забезпечення конкурентоспроможного соціально-економічного розвитку. В умовах взаємовпливу незліченних життєвих циклів технологічних процесів із різною спільністю й тривалістю структура економіки не може являти собою синхронно оновлювані послідовності однорідних технологій. Розвиток економіки пов'язаний із активним операційним простором, який включає просторово-часові комбінації виробничих факторів – технологічних укладів, систем, ланцюгів тощо. За Й. Шумпетером, зростання продуктивності є результатом поступового розвитку та дискретного оновлення зазначених вище кластерів і конфігурацій виробничих причинно-наслідкових відносин та їхніх складових, що неминуче зумовлює створення ефективних структур у національному господарстві. Таким чином, між державними регуляторами й секторами економіки, в межах яких перебувають споживачі продукції та постачальники ресурсів, підтримуються постійні відносини, породжуючи ефект прямого й зворотного зв'язку.

Відомий учений Е. Райнерт вважає, що просторово-часові аспекти розвитку глобальної економіки у ХХІ ст. є вирішальними для подальшого вдосконалення правил вільної світової торгівлі¹. Він розглядає проблеми багатих і бідних країн крізь призму поглядів тих теоретиків, які обґрунтували важливість державної протекціоністської політики індустріалізації в умовах глобальної торгівлі. На думку Ф. Ліста, продуктивні сили соціально-економічних систем, крім залежності від ресурсів і заощаджень, моралі та здібностей людей,

¹ Див.: *Reinert E. S. Raw Materials in the History of Economic Policy / E. S. Reinert // The Economics and Politics of International Trade. Vol. 2: Freedom and Trade / ed. G. Cook. – L. : Routledge, 1998.*

тісно взаємопов'язані з інституційним середовищем, що гарантує національну могутність і незалежність¹. Тобто єдині правила вільної торгівлі щодо бідних країн можна застосовувати тільки після того, як такі країни будуть індустріалізовані, а переваги технологій та видів діяльності – зіставними з огляду на критерії зростаючої віддачі, коли при розширенні виробництва витрати зменшуються, а результативність зростає. Таким чином, підкреслюється, що інститути суттєво впливають на характер розвитку національного господарства, на відносини між усіма його агентами, тому в процесі модернізації економічної політики, реформування відносин власності, контрактних правил варто здійснювати системний моніторинг і оцінювання впливу трансакційних видатків на раціональну поведінку економічних агентів, що надзвичайно важливо в умовах ресурсних обмежень. Виклики, пов'язані з посиленням невизначеності, ускладненістю зовнішнього й внутрішнього ринкових просторів, зумовлені макроекономічними та грошовими дисбалансами, потребують послідовної імплементації транспарентних, саморегульованих стабілізаційних механізмів, зокрема у фінансовому адмініструванні з боку урядів. Отже, удосконалення державного управління в цілому і надалі слід спрямовувати на комплексні, всеосяжні, адекватні перетворення в політичній, інституційній і культурній сферах, які мають бути синхронізовані в часі та просторі.

Нестабільність мікроекономічних систем (організацій, підприємств) є, як правило, наслідком ресурсних, інституційних дисбалансів, що здебільшого призводить до погіршення параметрів функціонування суб'єктів господарювання. Водночас кризові ситуації мають потенціал розвитку, що являє собою резервні можливості оновлення деформованих елементів механізму саморегулювання, підвищення ефективності управління, включаючи протидію руйнівному впливу зовнішнього середовища. Загальноприйнята думка про причини та наслідки збоїв на макрорівні в першій декаді ХХІ ст. свідчить, що в умовах невизначеності дотепер злободенними залишаються загрози рецесії у зв'язку з несвоєчасним, неадекватним реагуванням на цілком певні, системні ознаки триваючих порушень рівноважного ста-

¹ *List F. The National System of Political Economy / F. List. – New Jersey : Augustus M. Kelly, 1991 (оригінальне німецьке видання опубліковане в 1841 р.)*

ну економіки на всіх рівнях. Насамперед ідеться про неефективну діяльність інститутів на національному та міжнародному рівнях, зокрема стосовно країн, що розвиваються, через ризики збільшення нерівності, виснаження природних ресурсів і деградації навколишнього середовища. У результаті інтернаціоналізації технологій поділу праці та виробництва поширюються глобальні виробничі мережі, а також удосконалюються організаційно-управлінські засади діяльності економічних агентів. Рух готової продукції та факторів виробництва зазнає постійного впливу, з одного боку, єдиних, а з другого – суперечливих тенденцій зростаючої конкуренції. Проведення реформ суспільного життя потребує інноваційних підходів до координації державних регламентів та їх процедур між регуляторами та представниками економічних інтересів, з урахуванням складних процесів під час виконання встановлених нормативів. Широке коло зазначених суб'єктів містить не лише тих, хто має формальні зобов'язання згідно з правилами і нормами, але і виконавців дій, пов'язаних із дотриманням певних форм зиску.

Упродовж останніх двох десятиліть поглиблення диспропорцій у грошово-кредитній і податково-бюджетній сферах спонукало владні структури провідних країн світу спрямовувати зусилля на підвищення прозорості й ефективності урядового регулювання фінансового сектору, посилення контролю міжнародних потоків капіталу, запобігання банкрутству великих інвестиційних та посередницьких установ, недопущення істотного погіршення платіжного балансу¹. Саме на забезпеченні стійкого розвитку національних соціально-економічних систем зосереджуються стратегічні управлінські важелі активізації монетарного регулювання. Процеси обміну товарами та послугами між приватними і державними суб'єктами власності в інвестиційній та інноваційній сфері супроводжуються інтенсивним рухом змішаного капіталу. Тому з метою забезпечення як національних, так і особистих та колективних інтересів інституційні відносини у фінансових аспектах підтримки бізнесу й влади мають бути гармонізовані. Подальшого вдосконалення потребують інструменти страхування політичних ризиків. В умовах невизначеності загрози

¹ Декларація Саміту G-20 у Вашингтоні 15 листопада 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.g20.org/Documents/g20_summit_declaration.pdf.

високого ступеня негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на діяльність банків іноді унеможливають довгострокове вкладення фінансових ресурсів. Враховуючи сучасні вимоги обов'язкового дотримання правил Базеля III щодо збалансованості активів із власною ресурсною базою, проектне фінансування у комерційних банківських установах, як правило, локалізується у межах країн, що мають відносно високий рівень стабільності національної економіки. Для забезпечення діяльності довгострокових інвесторів наразі розповсюджуються механізми емісії та створюється ринок інфраструктурних облигацій. Значні валютні ризики в країнах, що розвиваються, вимагають впровадження механізмів хеджування доходів і витрат в однаковій валюті. Наприклад, збори в морських терміналах або аеропортах можуть надходити в тій чи іншій формі у вільно конвертованій валюті на зарубіжні рахунки, знижуючи рівень загроз девальвації.

Механізми спільної економічної відповідальності влади і суб'єктів підприємництва є істотним інституційним чинником підтримки розвитку та стабільності принципово важливих для гарантування національної безпеки секторів економіки і виробничих потужностей. З урахуванням ризиків періодів стагнації і нарощування темпів зростання приватному бізнесу вкрай необхідно орієнтуватися, в які проекти вкладати кошти. Мається на увазі, що зазвичай довіру викликають ті з них, де наявні зацікавленість та певна участь держави.

У низці випадків підприємці набагато активніше вкладають власні ресурси в імпорт через надмірну увагу до їхньої діяльності державних регуляторних і наглядових відомств, а також силових структур. Таким чином, важливо розвивати масштабні національні інфраструктурні проекти, наприклад такі, як проведення великих спортивних подій, щоб економічні агенти були впевнені в перспективі інвестиційного співробітництва з державою з мінімальними ризиками вкладення коштів.

В останні десятиліття на можливості залучення джерел і на ступінь мобільності у фінансуванні ринкових дисбалансів істотно впливають особливості функціонування валютно-фінансових ринків, непередбачувані в просторово-часовому вимірі коливання цін на сировинні товари. В результаті загального прагнення до досягнення

світових та локальних цілей розвитку, до підвищення ефективності виробництва, як зазначалося вище, посилюється роль різних інституціональних форм партнерств. Так, із метою капіталізації і хеджування власних та позикових коштів спостерігається суттєве розширення діяльності інвесторів, які володіють значними грошовими коштами, що сприяють становленню і поширенню інститутів розвитку. Однак створення й діяльність партнерств з їх участю наразі супроводжуються ризиками виникнення таких непрогнозованих явищ кризового характеру, як цінові “бульбашки”, іншими специфічними параметрами, властивими тенденціям значного збільшення ролі фінансових посередників у глобальному вимірі.

У перехідних економіках, з огляду на ризики політичної й господарської незбалансованості, потенціал державних фінансів стає інституційним підґрунтям багатьох аспектів антикризового управління: у міжнародних операціях на мегарівні, в секторальному розрізі, менеджменті регіонального самоврядування тощо.

Реакцією на дестабілізацію багатьох соціально-економічних систем європейських країн стало розроблення й упровадження компенсаційних механізмів зниження податкового навантаження, збільшення державних видатків на інвестиційні проекти й соціальні виплати, підтримки ліквідності банків та визначення найефективніших сфер застосування капіталу як у суспільних, так і в приватних інтересах. Однак перерозподільні інструменти фінансового сектору економіки, попри потужні регуляторні й ресурсні складові, не змогли стримати руйнівні наслідки багатьох диспропорцій, котрі виникли внаслідок кризових явищ. Тому особливого значення для “перезавантаження” механізму фінансового регулювання набуло використання інструментів дискреційної фіскальної політики, а також створення систем раннього попередження економічних і фінансових коливань із ключовими підсистемами інформаційного забезпечення, транспарентності й відповідальності¹.

Реалізацію фіскальної політики як практичного інструменту антикризового регулювання економіки обґрунтовано в працях

¹ What Must the G-20 Do to Get the World Economy Back on Track? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.weforum.org/pdf/AnnualReport/2009/back_on_track.htm.

Дж. М. Кейнса¹, в яких він узагальнив теоретичні засади інституційних переваг застосування антидепресивних функцій бюджетних видатків у межах короткострокового періоду. Результативність таких важелів була підтверджена у США в 1930-х роках, у період виходу країни з Великої депресії. Сучасні дослідження фахівців Міжнародного валютного фонду доводять, що послідовна еволюція системи управління державними фінансами (СУДФ) на національному й глобальному рівнях сприяла появі на міждисциплінарному рівні інноваційної суспільної практики фінансового управління. Лише за перше десятиліття ХХІ ст. кількість країн із середньостроковим бюджетуванням і впровадженими фіскальними правилами істотно зросла².

Як зазначається в огляді 2015 р. (далі – Огляд), здійсненому авторитетними дослідними організаціями “Грант Торнтон” (Grant Thornton), Центром фінансів і політики Массачусетського технологічного інституту (MIT CFP) за підтримки Міжнародного консорціуму з питань урядового фінансового управління (ICGFM)³, потреба в розробленні й актуалізації нових інструментів ризик-менеджменту зростає в умовах загрози дестабілізації на різних етапах циклічного економічного розвитку. Серед ключових чинників, що визначають стратегічний успіх антикризового регулювання, можна виокремити: якість інститутів і макроекономічної політики, структурні зрушення в економіці, режим курсоутворення, контроль індикаторів фінансової стійкості та бюджетної консолідації. Міжнародна спільнота дійшла висновку, що ефективність СУДФ підвищуватиметься шляхом реалізації чотирьох цільових напрямів управління змінами:

1) якісні інституціональні реформи в умовах глобальної економічної невизначеності;

¹ Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest, and Money / J. M. Keynes. – Harcourt, Brace & World, 1965. – 403 p.

² Public Financial Management and Its Emerging Architecture / ed. by M. Cangiano, T. Curristine, M. Lazare. – Washington, DC : IMF, 2012. – 464 p.

³ Innovation in Public Financial Management: In an increasingly complex and uncertain global environment: Global financial management leaders survey 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.grantthornton.global/globalassets/1.-member-firms/global/insights/article-pdfs/2015/ca1511-04-icgfm-report-final-online_kkupdate1.pdf.

2) тісна взаємодія влади, бізнесу та громадянського суспільства з урахуванням принципів публічно-приватного партнерства (ППП) у питаннях середньо- й довгострокового планування розвитку та реалізації інфраструктурних проектів;

3) абсолютна прозорість усіх складових державних фінансів із поступовим удосконаленням автоматичних стабілізаторів і послабленням ролі дискреційного регулювання;

4) протидія ймовірній асиметрії інформації в часових та просторових координатах щодо внутрішніх і зовнішніх дестабілізаційних чинників та їх впливу.

Останніми роками стало очевидно, що немає універсальних рецептів запобігання ринковому дисбалансу. Результативність управлінських рішень залежить від інституційної спроможності національних урядів та їхніх управлінських структур швидко передбачати фактори неоднозначності перебігу реальних соціально-економічних процесів. Відмінності фіскальної, грошово-кредитної, соціальної політик, а також стабілізаційні ресурси реального й фінансового секторів із урахуванням особливостей явищ невизначеності в кожній країні потребують адекватної оцінки загроз і відповідних ефективних антикризових заходів. За даними Огляду, світова спільнота (93 % опитуваних) вважає, що одним із пріоритетів реформ СУДФ має бути постійний моніторинг їх ефективності. Майже дві третини респондентів переконані, що в їхніх країнах програмні документи з удосконалення управління змінами мають формальний характер. Опитувані дійшли згоди щодо необхідності подальшого поширення меж реформ. Ідеться про шляхи імплементації найкращої світової практики застосування нових технологій менеджменту в державному секторі економіки. Майже половина фахівців, котрі брали участь у Огляді, в цьому контексті зауважують, що на сьогодні правила національного регулювання більшості країн практично не містять положень міжнародних стандартів аудиту, бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному й корпоративному секторах економіки.

Наведені дані підтверджують висновок, що останнім часом помітно посилюється взаємозв'язок трансформаційних змін і розвитку окремих країн та людства загалом – як у соціально-економічному, так і в політичному вимірах. Зокрема, темпи, якість та швидкість

імплементатії інновацій у національних системах управління державними фінансами підтримуються завдяки координації на міжнародному рівні зусиль світової спільноти з метою узагальнення найкращої практики проведення реформ із урахуванням національної специфіки процесів самовідтворення, еволюційних особливостей трансляції соціальної пам'яті, знань, культурних зразків, норм поведінки, котрі в підсумку або сприяють, або перешкоджають трансформаційним процесам у суспільстві. Адаптаційні й проактивні зміни фіскальних регулятивних систем виникають під впливом поширених цінностей, звичок у побуті, внутрішньоорганізаційної культури.

Узагалі структурні перетворення у великих соціально-економічних системах варто розглядати в декількох контекстах. По-перше, це перебудова економічного життя, певною мірою через динаміку умов, до яких постійно намагаються адаптуватись економічні агенти. По-друге, це зміни, що є результатом непередбачуваних ускладнень функціонування господарських систем, у тому числі причин і наслідків кризових явищ, їх впливу на активність економічних агентів. Завжди матимуть значення такі властивості ринкових систем, як ступінь рівноважності, а також параметри стаціонарності поведінки багатьох випадкових величин: вартості активів, дохідності прямих і портфельних інвестицій, цінних паперів тощо. Крім того, варто враховувати альтернативні коректні погляди на темпи й характер еволюційних зрушень. Маються на увазі можливості накопичення потенціалів збалансованості під впливом ризиків шляхом їх диверсифікації з огляду на ступінь ефективності, безробітності фондових ринків та інших загроз стійкості. Таким чином, постає потреба в кардинальному перегляді інструментарію управлінської діяльності різних рівнів і масштабів.

Вплив глобальної фінансової кризи на економічний розвиток на мега-, макро- і мікрорівнях супроводжується непередбачуваними змінами у світовій фінансовій архітектурі (СФА), насамперед у гео-економічному та геоекономічному контекстах¹. Ідеться про принцип

¹ Trade and Development Report, 2015. Making the international financial architecture work for development / UNCTAD. – New York ; Geneva, 2015. – 187 p.; The World Economy after the Global Crisis: A New Economic Order for the 21st Century / ed. by B. Eichengreen, B. Park. – World Scientific Publishing co. Pte. Ltd., 2012. – 232 p.; *Giovanoli M.* The Reform of the International Financial Architecture after the Global

“перевернутої піраміди”, відповідно до якого, наприклад, формується ціни на товари та послуги. В основі такої піраміди – ціни на природні ресурси, передусім енергетичні, а також на товари первинних виробничих переділів, що котируються на світових біржах: метали, сільськогосподарську продукцію, текстильну й промислову сировину тощо. Локальні та глобальні потрясіння економіки, починаючи з другої половини ХХ ст., нерідко кореспондують із коливаннями біржових цін. У свою чергу, ці коливання переважно пов’язані з такими цінами фінансових спекулятивних інструментів. У підсумку співвідношення сумарного виробництва ВВП і валової доданої вартості всіх країн світу в багато разів менше, ніж обсяг цінностей, котрі перерозподіляються через цю додану вартість. Тобто верхня, спекулятивна частина “перевернутої піраміди” являє собою результат перевиробництва фіктивного капіталу. Відповідно, разом із тенденціями невизначеності загострюються політико-економічні ризики нестійкості світової економіки, а переважання фінансового капіталу в геометричній прогресії підвищує ймовірність чергової системної кризи фінансової економіки.

Нині розвиток СФА потребує послідовного перетворення міжнародних правил діяльності фінансових інститутів у напрямі послаблення їх залежності від циклічності світової економіки. Йдеться про поліпшення координації наявних і нових стандартів із єдиними підходами до фінансового менеджменту з метою врахування ризик-складової на різних етапах економічного циклу, що має сприяти нейтралізації наслідків криз¹. Безумовно, подальші зміни у фінан-

Crisis. International Law and Politics / M. Giovanoli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nyujilp.org/wp-content/uploads/2013/02/42.1-Giovanoli.pdf>; *Eichengreen M. Reforming the International Financial Architecture, 2011 Edition / M. Eichengreen. – 2011. – May* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eml.berkeley.edu/~eichengr/Reforming_Intl_Arch_2011_Ed.pdf; *Crockett A. Reforming the Global Financial Architecture / A. Crockett* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.frbsf.org/economic-research/files/Crockett.pdf>; *Aizeman J. The Financial Crisis, Rethinking of Global Financial Architecture, and the Trilemma / J. Aizenman, Menzie D. Chinn, Hiro Ito // ADBI Working Paper Series. – 2010. – No 213* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.pdx.edu/~ito/2010.04.19.wp213.financial.crisis.gfa.trilemma.pdf>.

¹ *Єфименко Т. І. Фіскальний простір антикризового регулювання / Т. І. Єфименко. – К. : ДНУ “Акад. фін. управління”, 2012. – С. 240; Risk Management and*

совому секторі слід розглядати, беручи до уваги наслідки фінансіалізації, яка супроводжується зникненням бар'єрів між товарними й фондовими ринками. Розв'язання проблем стабілізації міжнародних фінансів потребує глибокого осмислення у фінансовій науці. Причини кризових явищ, їх просторово-часові відмінності перебувають у центрі уваги багатьох дослідників¹.

Глобальна економіка разом із її фінансовою складовою в циклічному процесі розвитку формує адекватні елементи світової фінансової архітектури, котру можна розглядати як матрицю, що складається з постійно оновлюваних інститутів, норм і правил. Окрім того, до матриці СФА можна віднести управлінський механізм використання цих складових. Зокрема, з посиленням конкуренції суверенних позичальників із приватними структурами за доступ до ресурсів міжнародних фінансових ринків зростають загрози розгортання конфлікту внутрішніх елементів фіскальних підсистем унаслідок порушення їхньої єдності, збільшення трансакційних витрат.

Corporate Governance. – OECD PUBLISHING, 2014. – 91 p.; Standards on Risk Governance in Financial Institutions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/ce387e804c9ef58697c4d7f81ee631cc/ECACR-RiskGovernanceStandards.pdf?MOD=AJPERES>; Lessons of the Financial Crisis for Future Regulation of Financial Institutions and Markets and for Liquidity Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/020409.pdf>.

¹ Bank regulation, property prices and early warning systems for banking crises in OECD countries / R. Barrell, E. Davis, D. Karim, I. Liadze // *Journal of Banking and Finance*. – 2010. – Vol. 34. – P. 2255–2264; Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel : BIS, 2010. – 29 p.; Special Issue: Banking and Bank Regulation: Challenges for the Future / T. Beck, L. Laeven, R. Levine, G. Pennacchi // *Journal of Financial Intermediation*. – 2008. – Vol. 17, iss. 4. – P. 509, 510; Beck T. Financial Institutions and Markets across Countries and over Time: Data and Analysis / T. Beck, A. Demirgiicj-Kunt // *World Bank Policy Research Working Paper*. – 2009. – № 4943. – 46 p.; Bordo M. D. Historical Evidence on the Finance-Trade-Growth Nexus / M. D. Bordo, P. L. Rousseau // *NBER Working Paper*. – 2011. – № 17024. – 23 p.; The Fundamental Principles of Financial Regulation / M. K. Brunnermeier, Crockett, Ch. A. Goodhart et al. – L. : CEPR, 2009. – 128 p.; Capelle-Blancard G. More Bankers, More Growth? Evidence from OECD Countries / G. Capelle-Blancard, C. Labonne // *CEPR Working Paper*. – 2011. – № 22. – 24 p.; Frait J. Financial Stability, Systemic Risk and Macroprudential Policy / J. Frait, Z. Komarkova // *CNB Financial Stability Report 2010/2011*. – 2011. – P. 96–111.

Як наголошують відомі українські науковці, ефективність зазначених регуляторних інструментів під впливом світових і регіональних інтеграційних процесів протягом останніх двадцяти років постійно змінювалася. Стрімке розширення Європейського Союзу, створення єврозони супроводжувалися становленням нової фінансової архітектури, розбудовою наднаціональних координаційних та регулюючих монетарних і фіскальних механізмів¹. Прояви економічної кризи в умовах невизначеності та ускладнення функціонування всіх елементів фінансового сектору світової економіки свідчать про необхідність модернізації інститутів СФА, наприклад, шляхом удосконалення норм Маастрихтських угод із використанням найкращої практики багатосторонніх форм взаємодії економічних агентів. Таким чином, стратегічним напрямом інституційного розвитку СФА на глобальному рівні можна назвати гармонізацію регулюючих функцій міжнародних фінансових інститутів. Концепція трансформації СФА дасть змогу державам ефективніше реалізувати національні дивіденди, ренту та інші конкурентні переваги. Формування адекватних означеним обставинам наукових уявлень і розроблення відповідних моделей поведінки економічних суб'єктів допоможе знайти шляхи виходу з кризи.

Принципи світового розвитку перебувають у центрі уваги науковців і практиків (зустріч міністрів фінансів G7 у середині 1999 р. у Кельні)². Насамперед ідеться про необхідність зменшення потоків та підвищення транспарентності на фінансових ринках³. Банківські

¹ *Науменкова С. В.* Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко ; Ун-т банк. справи НБУ. – К. : ЦНД НБУ, 2009. – 384 с.

² Report of G7 Finance Ministers on the Köln Debt Initiative to the Köln Economic Summit. Cologne, Germany, 18–20 June, 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.g8.utoronto.ca/finance/fm061899.htm>; *Cammack P.* The G20, the Crisis, and the Rise of Global Development Liberalism / P. Cammack // *Third World Quarterly*. – 2012. – Vol. 33, № 1. – P. 1–16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://courses.arch.vt.edu/courses/wdunaway/gia5524/cammack12.pdf>.

³ *Hsiu-Kuei Chen.* Who Wins and Who Loses in Transparent Markets? Daily and Intraday Analysis of Taiwan Stock Market / Hsiu-Kuei Chen, Shu-fan Hsieh, Tai Ma. – 2011. – P. 127–178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.econ.sinica.edu.tw/UpFiles/2013092817175327692/Periodicals_Pdf2013093010104847832/EC412-4.pdf; Transparency and Market Fragmentation Report from the Technical Committee of

структури не завжди мають вичерпні дані про реальну вартість активів і платоспроможність клієнтів. У свою чергу, через недостатню поінформованість стосовно благонадійності й професіоналізму фінансових посередників поведінка інвесторів може бути “стадною”. Інформаційна асиметрія зазнає також впливу моральних ризиків, пов’язаних із діяльністю урядів щодо підтримання ринкової дисципліни та запобігання проведенню надміру ризикованих операцій¹.

Для підвищення стійкості й життєздатності фінансового ринку необхідно вдосконалювати загальні стандарти, регулятивні норми. При цьому особливої уваги потребують методи захисту операцій між економічними агентами від непередбачуваних рухів спекулятивного капіталу. Наднаціональні правила взаємодії на міждержавному рівні, а також відповідні кодекси поведінки для фінансових посередників та інвесторів передбачають вищий рівень гармонізації. Аби запобігти розгортанню подій за песимістичним сценарієм, потрібно втілювати принципи транспарентності², адекватності, здійснювати постійний міжнародний моніторинг макроекономічної політики країн, реформи фінансової архітектури, передусім у США, ЄС,

the International Organization of Securities Commissions. – 2011. – Nov. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCO_PD124.pdf.

¹ Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : пер. з англ. / Ф. С. Мишкін ; ред. пер. П. С. Панчишин. – К. : Основи, 1998. – 963 с.; *Stiglitz J. E.* Capital Market Liberalization and Development / J. A. Ocampo, J. E. Stiglitz. – Oxford University Press, 2008. – 375 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://inctpped.ie.ufrj.br/spiderweb/pdf_2/3_frenkel_capital_market.pdf; Liberalizing Capital Flows and Managing Outflows / prepared by the Monetary and Capital Markets Department; the Strategy, Policy, and Review Department; and the Research Department, in consultation with the Legal Department ; approved by J. Brockmeijer, D. Marston, and Jonathan D. Ostry // IMF. – 2012. – 13 March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/031312.pdf>; The IMF’s Approach to Capital Accounts Liberalization. – IEO of the IMF, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ieo-imf.org/ieo/files/whatsnew/The%20IMFs%20Approach%20to%20Capital%20Account%20Liberalization%20Revisiting%20the%202005%20IEO%20Evaluation3.pdf>.

² Selected Works of Joseph E. Stiglitz. Vol. II: Information and Capital Markets. – Oxford, New York : Oxford University Press, 2013. – 823 p.; *Baltagi B. H.* Financial development and openness: Evidence from panel data / B. H. Baltagi, P. O. Demetriades, S. H. Law // Journal of Development Economics. – 2009. – P. 285–296.

Китайській Народній Республіці (КНР), Таїланді¹ тощо. Прикладом фундаментальних реформ фінансової сфери є прийняття закону Френка – Додда в США². Інституалізація нового фінансового формату посилить легітимність глобального управління. Новації розвинутих демократичних інститутів Європейського Союзу підтверджують важливість виконання міжнародних законодавчих вимог щодо створення в рамках соціально-економічної системи механізмів уникнення неефективних дисбалансів за критеріями рівня транзакційних витрат.

Недоліки в регулюванні фінансових відносин у контексті розвитку міжнародних фінансових ринків спричиняють погіршення умов ресурсного забезпечення для суверенних секторів та, як наслідок, збільшення державних боргів. Останніми роками серед параметрів, що характеризують недостатній ступінь рівноваги наднаціональних і національних фінансових систем, великого значення набули показники державних боргів і бюджетних дефіцитів. Необхідність фінансування державного сектору розвинутих країн пов'язана з локалізацією токсичних активів та витрачанням державних грошових ресурсів на їх обслуговування, потребою в рекапіталізації банківської сфери. В умовах ринку будь-які дії держави реалізуються за допомогою фінансових інструментів. Зокрема, рефінансування економіки відбувається за рахунок бюджетних коштів, міжнародних валютних резервів, ресурсів стабілізаційних фондів і позик міжнародної фінансової організації (МФО). Тому варто й надалі підвищувати ступінь гармонізації національних стратегій зміцнення бюджетної рівноваги, валютних резервів держави, інших грошових

¹ *Somsajee S.* Government finance statistics for fiscal transparency and sustainability: A case study of Thailand. Somsajee / Siksamat Somsajee, Jaruphan Wanitthanankun. Bank for International Settlements. – 2014. – September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bis.org/ifc/events/7ifcconf_siksamat.pdf; *Eichengreen M.* Reforming the International Financial Architecture, 2011 Edition / M. Eichengreen. – 2011. – May [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eml.berkeley.edu/~eichengr/Reforming_Intl_Arch_2011_Ed.pdf; *Crockett A.* Reforming the Global Financial Architecture / A. Crockett [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.frbsf.org/economic-research/files/Crockett.pdf>.

² Remarks by the President on 21st century financial regulatory reform. – 2009. – 17 Jun. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-of-the-President-on-Regulatory-Reform.

фондів із урахуванням наслідків змін у інституційній матриці фінансової системи – світовій фінансовій архітектурі.

На наш погляд, удосконалення державних фінансів має ґрунтуватися на раціональному сполученні касового методу та методу нарахування при визнанні доходів і витрат державного й місцевих бюджетів. Необхідно виключити подвійний рахунок доходів і витрат у проведенні відповідних операцій між органами державного управління, особливо при консолідації з позабюджетними фондами. Використання природних ресурсів, отримані офіційні трансферти, доходи від реалізації державних запасів, продажу землі й нематеріальних запасів слід фіксувати як окремі позиції. Потрібно поділити внутрішні й зовнішні операції органів державного управління за всіма основними категоріями: доходами, витратами, запозиченнями, дефіцитом, фінансуванням. Окрім того, вкрай важливо встановити ефективні методи обчислення бюджетного дефіциту (профіциту).

Із прискоренням кон'юнктурних змін основні складові рішень менеджерів у ХХІ ст. формуються лише в межах чітко визначених лімітів часу. Цей вид ресурсного обмеження поряд із просторовою складовою потребує принципово нового управлінського формату, в тому числі для проектів співробітництва на міжнародному, національному й регіональному рівнях. У зв'язку з реформуванням СФА бізнес-співтовариство дедалі частіше розглядає можливість глобального синергетичного об'єднання ресурсів і організаційних зусиль державного сектору та приватних інвесторів із метою реалізації цілей стабільного розвитку, боротьби зі зміною клімату, а також створення умов для усунення розподілу населення залежно від доходів. Легальна співпраця економічних агентів у вигляді публічних партнерств, зумовлена суспільною потребою, завжди мала соціальну значущість на державному й громадському рівнях. Принципи партнерства поширені у формальній і неформальній сферах співпраці органів влади та суб'єктів недержавного управління, а також у національних і наднаціональних регуляторних правилах.

Під час світової економічної кризи уряди багатьох країн перебували в активному пошуку адекватних заходів, спрямованих на припинення рецесії, підтримку фінансового сектору. Глобальний антикризовий тренд на практиці виявився асиметричним, незважаючи на заклики представників різних країн до розроблення єдиних під-

ходів щодо нейтралізації кризи. Зазначене стало поштовхом до активнішого поширення сучасних механізмів регулювання, зокрема пов'язаних із підвищенням ефективності взаємодії влади й бізнесу у вигляді партнерств. Таким чином, успіх антикризових заходів до певної міри визначався ступенем розвиненості інститутів взаємодії держави в особі органів влади та приватного сектору. Отже, необхідна орієнтація на реалізацію рівних прав власності, розподілу ризиків, економічних інтересів держави й бізнесу, а також належне впорядкування та, за потреби, коригування формальних і неформальних правил, які регулюють їх співробітництво. Потенціали влади сили й капіталу мають шанси залишитися на докризовому рівні тільки там, де менеджмент здатний давати відповіді на виклики, що постають перед кожною країною та, зокрема, її бізнес-структурами.

Розв'язання таких стратегічних проблем соціально-економічного розвитку, як забезпечення повної зайнятості населення, стабільних темпів економічного зростання та стримування інфляції, потребує зміцнення на всіх управлінських рівнях партнерських відносин приватного сектору, громадянського суспільства й влади. Загальні тенденції трансформацій у функціонуванні господарських систем супроводжуються суперечностями між завданнями розвитку підприємств (отримання прибутку) та суспільства (максимізація добробуту). Тому посилення підвалин інституційних складових транспарентності й довіри набуває нового сенсу.

Утім, використання фінансових механізмів та інструментів корпоративного регулювання може ускладнюватися загальними кризовими явищами. Дисбаланси, "тіньові простори" не дають змоги забезпечити ефективну роботу бізнесу. Під час економічної кризи й депресії державна політика регулювання відносин ринкових структурних одиниць, як правило, спрямована на стимулювання зайнятості та попиту на товари, послуги, капіталовкладення. Отже, за Дж. М. Кейнсом, у цей час уряду варто збільшувати бюджетні витрати й інвестиції, а також надавати бізнесу певні преференції. На етапах циклічного піднесення економіки може посилитися вплив таких ризиків дестабілізації, як перевищення попиту на робочу силу над пропозицією, що нерідко призводить до необґрунтованого збільшення заробітної плати й цін. За таких обставин урядове регулювання спрямовується на помірне уповільнення зростання попиту,

капіталовкладень і виробництва, щоб пом'якшити наслідки майбутнього ймовірного спаду останнього, скорочення інвестицій і зайнятості. Як показує міжнародний досвід, розв'язанню основних проблем корпоративного розвитку сприятиме формування цивілізованого фінансово-податкового й грошово-кредитного простору діяльності суб'єктів підприємництва

Отже, для країн із нерозвинутою інфраструктурою особливо актуальним є використання такого важеля державного регулювання економіки, як публічно-приватне партнерство¹. Теоретичне підґрунтя процесу зміцнення конкурентних переваг суб'єктів господарювання, за М. Портером, пов'язане з трактуванням привабливості підприємницького середовища для окремих бізнес-одиниць². Зміни у складі якісних характеристик ринкової першості, наприклад обсязі імпортних операцій або розвиненості партнерства в межах мультиринкових зв'язків, у середині 1990-х років на базі теорії ігор досліджували Р. Шмалензі та Р. Уїлліг³. На їхню думку, за сучасних умов переходу до глобальної економіки варто розглядати чотири види типових гравців: клієнти, постачальники, конкуренти та партнери. При цьому спільна діяльність двох останніх має синергетичний ефект взаємодоповнення. Тобто змагання й ділове співробітництво в бізнесі є практично рівноцінними рушійними силами в процесі продуктивного створення доданої вартості. Надалі розвиток теоретичних засад конкуренції та партнерства можна простежити в працях П. Гемавата⁴.

¹ Публічно-приватне партнерство у відносинах держави з міжнародними організаціями та транснаціональними компаніями : кол. наук. моногр. / за ред. Т. І. Єфименко ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". – К., 2015. – С. 5–10, 11–36, 85–101, 341–365, 413–422.

² Porter M. E. *Toward a Dynamic Theory of Strategy* / M. E. Porter // *Fundamental Issues in Strategy* / ed. by R. P. Rumelt, D. E. Schendel, D. J. Teece. – Boston, 1994. – P. 423–462.

³ Schmalensee R. *Inter-Industry Studies of Structure and Performance* / R. Schmalensee // *Handbook of Industrial Organization* / ed. by R. Schmalensee, R. D. Willig. – Vol. 2. – Amsterdam, 1989. – P. 951–1009.

⁴ Ghemawat P. *Competition and Business Strategy in Historical Perspective* / P. Ghemawat // *Business History Review*. – Spring 2002. – Vol. 76, iss. 01. – P. 37–74; Ghemawat P. *Redefining Global Strategy: Crossing Borders in a World Where Differences Still Matter* / P. Ghemawat. – Harvard Business School Press, 2007. – 304 p.; Ghemawat P.

Численні спроби урядів багатьох країн світу уповільнити динаміку кризових явищ завжди були пов'язані з підвищенням конкурентоспроможності національних інститутів регулювання капіталовкладень, привабливих для міжнародних компаній і вітчизняної, й іноземної юрисдикції. Тому публічно-приватне партнерство як інституційна складова системи регулювання економіки передбачає застосування прозорих, однозначних норм і правил у будь-яких масштабах та вимірах. Інакше кажучи, в процесі спільної бізнес-діяльності об'єднання витрачання приватних ресурсів, позикових коштів, а також залучення з національних бюджетів кожного рівня коштів платників податків потребує збалансованого ризик-менеджменту в частині рівної відповідальності всіх учасників проектів, незалежно від форми власності. У країнах із порівняно низькою продуктивністю бюджетних капіталовкладень упровадження механізмів публічно-приватного партнерства має бути цілком прозорим.

З огляду на великий досвід міжнародних організацій і ТНК щодо встановлення партнерських відносин із економічними агентами різних форм та юрисдикцій у світі лише за результативними ознаками, реалізація стратегічних напрямів взаємодії з ними стає одним із ключових урядових завдань. Водночас підвищення ефективності бюджетних інвестицій завжди матиме вирішальне значення для повного використання їхніх переваг, тому потрібно вдосконалювати антикорупційне законодавство, правила державних закупівель, механізми оцінювання проектів, їх відбору та виконання й ретельного аналізу витрат і вигід. За таких умов взаємна зацікавленість різних економічних агентів має стати потужним рушієм економічних процесів. Державне інвестування в інфраструктуру сприяє зростанню виробництва в короткостроковій перспективі, збільшуючи сукупний попит, а в довгостроковій – створюючи базу для розширення сукупної пропозиції. Емпіричний аналіз на підставі даних МВФ свідчить, що серед країн із розвинутою економікою збільшення інвестиційних витрат на 1 в. п. у співвідношенні з ВВП

Strategy and the Business Landscape / P. Ghemawat. – Prentice Hall, 2010. – 190 p.; Ghemawat P. Cases about Redefining Global Strategy / P. Ghemawat, J. Siegel. – Harvard Business Review Press, 2011. – 752 p.; Ghemawat P. World 3.0: Global Prosperity and How to Achieve It / P. Ghemawat. – Harvard Business Review Press, 2011. – 400 p.

підвищує обсяг виробництва приблизно на 0,4 % в тому самому році та на 1,5 % через чотири роки після цього збільшення¹.

Вагомими аргументами на користь залучення інвестицій усіх форм власності для поповнення обмежених бюджетних ресурсів є обґрунтована економічна політика, адекватні тарифні режими, позитивна фінансова історія виконання зобов'язань, а також наявність усталеного законодавства, що регулює організаційні форми реалізації сукупності інтересів урядів і підприємницьких структур. Відповідно до висновків експертів МВФ², у теперішніх умовах для національних господарських систем, яким необхідно задовольняти власні інвестиційні потреби, настав сприятливий момент для здійснення ефективних кроків у цьому напрямі, оскільки вартість запозичень і внутрішній попит у діловому середовищі розвинутих економік наразі є невеликими. Україн важливими умовами фінансування проектів для задоволення суспільних інтересів у коротко- й довгостроковій перспективах є наявність резервів потужності економіки та висока ефективність процесів інвестування. Надання бюджетних субсидій, гарантій, податкових пільг, застосування квазіфіскальних операцій, цінове регулювання не створюватимуть загрози надмірного накопичення державного боргу, якщо буде забезпечено достатні темпи випуску товарів і надання послуг.

Циклічне пожвавлення процесів товарообігу викликане прискоренням руху капіталу, зростанням обсягів міжнародної торгівлі й інвестицій та відповідним підвищенням конкуренції. Крім того, інтенсифікація економічних, політичних і технологічних факторів розвитку світогосподарських зв'язків спричинена формуванням глобальних мереж на базі посилення інтеграційних тенденцій у сфері інформаційних і комп'ютерних технологій. Процеси лібералізації руху продуктів людської діяльності, формування транскордонних відносин у науці й технології відбуваються набагато швидше, ніж зближення національних культур, етнічної й цивілізаційної ідентичності. Трансформація інституцій національної державності супроводжується динамічним розвитком ринків іноземної валюти і

¹ World Economic Outlook: Legacies, Clouds, Uncertainties / International Monetary Fund. – 2014. – Oct. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02>.

² Ibid.

капіталів, фінансових операцій, телекомунікацій. Унаслідок стрімкої урбанізації створюються нові й розширюються наявні центри концентрації проживання людей та їхньої економічної діяльності, що вимагає змін у прийнятті управлінських рішень як у політиці, так і в господарській діяльності в межах децентралізації та розширення повноважень місцевих органів влади.

Економічні відносини, що виникають між державою, юридичними й фізичними особами в процесі розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів, відображаються передусім у формуванні доходів зведеного бюджету. Формою прояву таких відносин є встановлені національним законодавством види надходжень від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, надходжень із інших джерел до бюджетної системи, а матеріальним втіленням – грошові кошти, котрі мобілізуються до бюджетного фонду. Бюджетні доходи являють собою, з одного боку, результат розподілу вартості ВВП між суб'єктами економіки, а з другого – об'єкт подальшого розподілу його частки, зосередженої в розпорядженні держави, оскільки остання використовується для формування як державного бюджетного фонду, так і місцевих бюджетних фондів згідно з адміністративно-територіальним поділом країни¹.

Подальший розвиток наукових уявлень і відповідних моделей поведінки економічних суб'єктів має бути підґрунтям для розроблення й впровадження конкретних заходів стабілізації соціально-економічної системи в умовах невизначеності. У разі стійкого зростання економіки державне регулювання набуває або лібералізаційних (типових для доіндустріальної та індустріальної економіки), або виражених програмно-цільових (притаманних економіці інформаційного типу) форм. Збільшення державного втручання є особливо важливим у період реконструкції господарства чи під час системної трансформації, коли від дієздатності держави безпосередньо залежить консолідація суспільства, потрібна для забезпечення стабілізації економіки, її зростання, посилення соціальної орієнтації. Однак за будь-яких обставин, на думку Дж. Стігліца, перехід від ідеології протистояння влади, громадянина й бізнесу до партнерських

¹ Єфименко Т. І. Бюджетна політика України в системі інструментів конкурентоспроможності держави / Т. І. Єфименко // Демографія та соціальна політика. – 2008. – № 2 (10). – С. 42–52.

відносин на підставі врахування взаємних інтересів усуне низку обмежень щодо державної політики¹.

Формування сучасної системи державного регулювання економіки передбачає визначення правил взаємодії влади й бізнесу. Це не лише законодавчі та підзаконні акти, а й цілеспрямоване налагодження окремих механізмів економічного процесу, здатних забезпечити ефективність чинного законодавства. Маються на увазі поліпшення керованості економікою, запровадження селективної структурної й соціальної політики на основі використання програмних методів, ціннісна орієнтація індикативного державного регулювання тощо. Уведення нових формальних норм, обов'язкових до виконання всіма учасниками економічного процесу, – доволі складне завдання з огляду на необхідність поєднання суспільної вигоди з особистими й колективними інтересами суб'єктів господарювання.

Ефективність інновацій в управлінні пов'язана з інституціональною стійкістю організацій, коли показники успішності залежать від мобільності, маневреності, а також від ступеня адаптивності до внутрішніх і зовнішніх ризиків. Актуальною проблемою є використання соціально-індикативного регулювання, яке має ґрунтуватися на міжнародних стандартах бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Методологія формування конкретних параметрів повинна відображати поточний стан і здатність економічних агентів державного сектору виконувати функції, покладені на них національними урядами.

За останні десятиліття, з метою пошуку дієвих заходів антикризового регулювання, проведено чимало досліджень, спрямованих на розроблення й упровадження показників стійкості державних фінансів, що використовуються в управлінських програмах моніторингу та оцінювання впливу фіскальної політики на розвиток економіки й розв'язання соціальних проблем. Міжнародний валютний фонд рекомендував низку заходів із поглиблення консолідації бюджетної політики на базі індикаторів фінансової стабільності, вивчення тенденцій впливу накопичення державного боргу на фінансову стійкість країни із урахуванням проблеми загострення довгострокових ризиків². У Європейському Союзі також розроблено підходи до визначен-

¹ *Stiglitz J. E. Economics of the Public Sector / J. E. Stiglitz. – 3rd ed. – W. W. Norton & Company, 2000. – 848 p.*

² *Global Financial Stability Report. – Washington, DC : IMF, 2012. – 122 p.*

ня переліку показників стійкості державних фінансів, поширено методики їх розрахунку та порядок використання. Оpubліковано підсумки досліджень, де розглянуті як методологічні, так і методичні питання створення системи індикаторів стійкості державних фінансів¹. Варто підкреслити, що одночасно з окресленням можливих першочергових заходів для забезпечення стійкого стану державних фінансів рекомендовано конкретизувати їх із урахуванням особливостей розвитку національної економіки. У свою чергу, уряди країн – членів ЄС повинні систематично проводити моніторинг загроз виникнення ризиків порушення кількісних і якісних характеристик рівноважного стану різних сегментів економіки.

Показники стану державних фінансів мають певні особливості в частині використання методологічних засад міжнародних стандартів фінансової звітності. З огляду на специфіку руху грошових коштів створюється інформаційна база для оцінювання фінансової стійкості державного сектору економіки загалом. Діяльність більшості його економічних агентів неприбуткова, тобто рентабельність не є показником ефективності функціонування. Крім того, для зведеного бюджету індикатори виконання державного й місцевих бюджетів відображаються в кошторисах – основних формах фінансової звітності відповідних установ. Аналіз стійкості державних фінансів передбачає врахування низки показників державного й гарантованого державою боргу, а також динаміки індикаторів різних сфер розвитку фінансової системи: сектору загального державного управління, діяльності державних підприємств реального сектору економіки, банків, операцій державних небанківських фінансових установ.

Найпоширеніші показники стійкості державних фінансових корпорацій, котрі визначаються в українському бізнес-середовищі за даними бухгалтерського обліку та фінансової звітності відповідно до встановлених методологічних норм міжнародних стандартів наведено в додатку 1.

Обмеженість публічних фінансових ресурсів зумовлює потребу в їх вискоєфективному використанні як на державному рівні, так і

¹ The Long-Term Sustainability of Public Finances in the European Union / European Commission // European Economy. – 2006. – № 4. – 197 p.; Sustainability Report 2009 / European Commission. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 160 p.; Sustainability Report 2012 / European Commission. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2012. – 204 p.

в бізнесі. Тому країнам зі значною корумпованістю влади та недосконалою правовою системою важливо проводити постійний моніторинг досягнення встановлених цілей при постачанні суспільних благ за рахунок бюджетних ресурсів. Також слід запроваджувати норми й правила, які сприятимуть економії ресурсів, одночасно забезпечуючи максимально високий рівень соціальних стандартів у суспільстві та задоволення потреб населення. Суперечності формальних і неформальних мотивацій дотримання таких правил у національних соціально-економічних системах змішаного типу нівелюються за партнерських відносин держави, бізнесу та громадських інституцій, де кожен має власні спеціалізації й переваги, а при об'єднанні формується кооперація та виникає синергетичний ефект. Підтримуючи відносини партнерства, держава поповнює арсенал ефективних методів господарювання. Урядам, окрім контрольних функцій, необхідні нові форми взаємодії з приватним капіталом на засадах спільної відповідальності. Мається на увазі, що функції управління капіталом делегуються приватному сектору, котрий здійснює інвестиції, мінімізує ризики підприємницької діяльності. До того ж суб'єкти недержавних форм власності, користуючись державними активами й гарантіями, забезпечують нематеріальні внески у формі організаційного досвіду, знань, ноу-хау. Розподіл ризиків та обов'язків постає одним із ключових питань партнерства. Загалом держава залишає за собою вирішення політичних і суспільних питань, а на приватний капітал перекладаються всі експлуатаційні та більшість фінансових ризиків. Як результат, ключовим моментом у публічно-приватному партнерстві стає істотне розширення простору для вільного руху капіталу.

У триаді “прибутковість – ліквідність – надійність” пріоритет належить останньому фактору, адже в окремих випадках темпи економічного зростання пов'язані із зовнішніми й внутрішніми проявами нестабільності, котрі можуть породжувати загрози товарних і фінансових дисбалансів.

Антикризова фіскальна політика повинна спрямовуватися на створення резервів для забезпечення фінансової стійкості. Йдеться про середньострокові фіскальні рамки з визначенням нормативів залежно від стадії циклу, а також можливості скорочення частки державного боргу у ВВП. Прозорі бюджетні процеси мають сприяти вдосконаленню автоматичних стабілізаторів із поступовим зменшенням

ролі дискреційних важелів. Досвід (як світовий, так і вітчизняний) свідчить, що податкове регулювання має бути “вмонтоване” в чіткі рамки. Зусилля уряду й суспільних інституцій будуть неефективними або навіть безрезультатними, якщо послідовно не дотримуватися визнаної з боку міжнародної спільноти і впровадженої у розвинутих країнах кращої практики у цій сфері. У будь-якому випадку очевидно, що в державному антикризовому управлінні надзвичайно важливо використовувати пакет фіскальних заходів у складі набору інструментів, які передбачають їх поєднання з надійною та зрозумілою монетарною політикою, підтримкою реформ населенням і політичною елітою¹. При цьому співвідношення ринкових і державних регуляторів повинно змінитися на користь останніх². Для прийняття результативних рішень слід ураховувати уроки економічної кризи, пов’язані з необхідністю усвідомлення нових інституційних обставин, що впливають із суті агентських відносин, поведінкової економіки. Крім того, при розробленні та впровадженні напрямів удосконалення національних управлінських стратегій надзвичайно важливим є аспект застосуванням бізнес-технологій у фінансовому менеджменті.

Варто зауважити, що механізми взаємодії структурних складових фінансових систем модернізуються паралельно з тенденціями глобалізації. По-перше, підвищення мобільності капіталу потребує зниження невизначеності інвестиційних процесів. У зв’язку з цим стандартизуються підходи до оцінювання економічних ризиків і майбутніх доходів. Формування ринку інвестицій супроводжується фінансовим інжинірингом, диверсифікацією дохідних інструментів, появою їхніх похідних. По-друге, акумулювання заощаджень і трансформація їх у інвестиції спричиняють еволюцію функцій інформаційного посередництва. Ідеться про управління чужими капіталами, забезпечення ліквідності довгострокових заощаджень із одночасним наданням консультаційних послуг, котрі враховують інвестиційні переваги. По-третє, розвиток споживчого кредитування застосовується як важіль стимулювання витрат населення та по-

¹ *Бланшар О.* Переосмысливая макроэкономическую политику / О. Бланшар, Дж. Делл’Арицца, П. Мауро // *Экономическая политика.* – 2010. – № 3. – С. 156–158.

² *In the Wake of the Crisis: Leading Economists Reassess Economic Policy / J. E. Stiglitz, M. Spence, D. Romer, O. J. Blanchard.* – Cambridge, MA : MIT Press, 2012. – P. 225, 226.

дальшої пропозиції інвестицій за рахунок надання позик, а також емісії цінних паперів.

Використовувати переваги економії від широкого охоплення операціями вкладників і позичальників зазвичай мають можливість тільки фінансові посередники, тому вибір основних способів залучення фінансових ресурсів для підприємців обмежується рівнем операційних витрат. Адже обороти на ринках цінних паперів переважно проводяться економічними агентами, чия діяльність є досить масштабною. Випереджальне становлення фінансового посередництва порівняно з трендами реального сектору економіки пояснювалося багатьма вченими, котрі належать до різних шкіл і напрямів економічної науки. При цьому й реальні, й фінансові інвестиції завжди розглядались як найважливіший фактор динаміки розвитку¹. У ринковому середовищі розгорнута система економічних агентів – фінансових посередників дає змогу мінімізувати ризики, оцінюючи майбутні доходи від капіталовкладень, а також накопичувати заощадження як інвестиційний ресурс.

Отже, негативні наслідки фундаментальних причин порушень ринкової рівноваги – економічні відносини, що зумовляють спрямування зростаючої частини фінансових коштів не у виробництво, а в суто спекулятивні угоди, спостерігаються, незважаючи на застосування постійно вдосконалюваного набору інструментів, котрі сприяють генеруванню нематеріальних ресурсів. Високий попит на них забезпечується завдяки технологічному прогресу, безпрецедентним до-

¹ *Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest, and Money / J. M. Keynes. – Harcourt, Brace & World, 1965. – 403 p.; Barro R. J. Economic Growth / R. J. Barro, X. Sala-i-Martin. – 2nd ed. – Cambridge, MA : The MIT Press, 2004. – 673 p.; Romer P. M. Endogenous Technological Change / P. M. Romer // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98, pt. II. – P. 71–102; Samuelson P. A. The Pure Theory of Public Expenditure / P. A. Samuelson // Review of Economics and Statistics. – 1954. – Vol. 36. – P. 387–389; Solow R. M. Technical Change and the Aggregate Production Function / R. M. Solow // Review of Economics and Statistics. – 1957. – Vol. 39. – P. 312–320; Uzawa H. Optimal Growth in a Two-Sector Model of Capital Accumulation / H. Uzawa // Review of Economic Studies. – 1964. – Vol. 31. – P. 1–24; Rostow W. W. Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present: With a Perspective on the Next Century / W. W. Rostow. – N. Y. : Oxford University Press, Inc., 1990 – P. 713; Handbook of Alternative Theories of Economic Growth / ed. by M. Setterfield. – N. Y. : Edward Elgar Publishing, 2010. – P. 488.*

сягненням у інформатиці й системах комунікації, комерціалізації всіх сфер людської діяльності, в тому числі інтелектуальної. Водночас, як зазначалося, стрімко поширюються віртуальні гроші та кредитні зобов'язання, відірвані від реалії господарського життя.

Головною особливістю кризи у фінансовому секторі є те, що вона стала катализатором кризи державних фінансів. Рекапіталізація банківської системи за участі держави, масштабні програми підтримки реального сектору, фіскальне стимулювання в умовах погіршення світової кон'юнктури призвели до нарощення державних боргів, збільшення навантаження на бюджети всіх рівнів.

Варто також звернути увагу на надзвичайно важливі функції фінансових ринків у мікроекономічному аспекті. Йдеться про обіг і рух ресурсів, де головним критерієм є ефективність їх використання, що підтверджується в процесі застосування кредитних механізмів та інших фінансових інструментів. На відміну від розвинутих економік, у країнах із ринками, що формуються, національний фінансовий сектор зазвичай потребує досконалого менеджменту, оскільки, крім імплементації наднаціональних правил координаційного регулювання та впровадження норм, які обмежують спекулятивні угоди та сприяють підвищенню ефективності реального сектору, величезне значення має ефективне управління інституційною модернізацією в цій сфері. Паралельно з реформуванням політичного й економічного середовища органи виконавчої влади повинні впливати на якісні та структурні зміни фінансового сектору.

Поглиблення суперечностей ринкової економіки пов'язане з необхідністю постійного оновлення фіскальних регулятивних важелів як на державному, так і на міжнародному рівнях. Уряди багатьох країн змушені нарощувати державні боргові зобов'язання, а також дефіцити національних бюджетів. У результаті знижується ефективність фіскального регулювання еволюційного розширення господарської діяльності, внаслідок високої інфляції стає недоцільним збільшення податкового тягаря.

На сьогодні в перехідних економіках використовуються методики оцінювання стабільності фінансової системи, розроблені з метою аналізу параметрів стійкості інститутів і ринків. Наступними етапами є організація всебічного моніторингу відповідності досягнутих результатів встановленим цілям та коригування ухвалених стратегій

здля запобігання кризовим явищам із одночасним підвищенням транспарентності державної політики у сфері фінансів.

Дослідження ступеня рівноваги основних ринків дає підстави для висновку щодо ефективності фінансового, валютного, грошово-кредитного та інших видів регулювання. З огляду на залежність національної господарської системи від експортно-імпортних операцій, аналізуються також платіжний баланс, світові товарні й фінансові ринки, тобто зовнішні взаємозв'язки фінансової системи, котрі, зокрема, враховуються при оцінюванні стійкості руху іноземної валюти з країни до країни, безпечності рівня боргу держави, динаміки цін на зовнішніх товарних ринках, що істотно впливають на вітчизняний експорт та імпорт, а також зміни кон'юнктури на міжнародних фінансових ринках. У свою чергу, інформаційною базою аналізу зовнішніх взаємозв'язків сектору державних фінансів є низка показників (табл. 1.2), які формуються на базі міжнародних стандартів статистичної фінансової, нефінансової звітності, а також прийнятої міжнародною спільнотою методології бухгалтерського обліку, а саме:

- експорт та імпорт товарів і послуг;
- сальдо поточного рахунку платіжного балансу;
- валовий зовнішній борг (включаючи приватний зовнішній борг);
- короткостроковий зовнішній борг (приватний і державний);
- обслуговування й погашення валового зовнішнього боргу (зокрема, приватного зовнішнього боргу);
- ціни, фактичні й очікувані зміни пропозиції та попиту на світових ринках на основні товари національного експорту й імпорту;
- курси основних світових валют і валют головних торговельних партнерів національних суб'єктів господарювання;
- процентні ставки на основних фінансових ринках світу.

Великого значення набувають питання приведення балансів основних інституційних елементів фінансової системи у відповідність із рекомендованими МВФ і національними регуляторами критеріями, визначення допустимих значень індикаторів та розширення переліку або вдосконалення розрахунку індикаторів стійкості фінансової сис-

Таблиця 1.2
Індикатори стійкості зовнішніх взаємозв'язків сектору державних фінансів

№ з/п	Назва	Пояснення
1	Динаміка експорту товарів і послуг	Фінансовий стан національних експортерів і товаровиробників
2	Динаміка імпорту товарів та послуг	Вплив кон'юнктури світових ринків на національних товаровиробників
3	Відношення імпорту товарів і послуг до їх експорту	Ступінь забезпеченості імпорту товарів і послуг їх експортом, збалансованість зовнішніх відносин
4	Експорт та імпорт товарів і послуг, % ВВП	Рівень експорту та імпорту в економіці країни й, відповідно, її залежність від зовнішніх факторів
5	Сальдо поточного рахунку, % ВВП	Ступінь впливу зовнішнього балансу на розвиток економіки
6	Валовий зовнішній борг (включаючи приватний зовнішній борг), % ВВП	Відображає рівень боргового навантаження на економіку
7	Обслуговування й погашення валового зовнішнього боргу (включаючи приватний зовнішній борг) у відсотках до експорту товарів і послуг	Боргове навантаження на економіку та з обслуговування власного боргу
8	Короткостроковий зовнішній борг (приватний і державний), % резервів НБУ	Характеризує стабілізаційний потенціал країни
9	Фактична та очікувана динаміка цін, попиту й пропозиції на світових ринках на основні товари експорту та імпорту	Рівень і напрям зміни кон'юнктури на світових товарних ринках
10	Динаміка курсів основних світових валют і валют головних торговельних партнерів	Зміна рівня конкурентоспроможності виробників щодо основних торговельних партнерів
11	Динаміка процентних ставок на ключових фінансових ринках світу	Умови розвитку ринку капіталів

Джерело: *Baldacci E. Measuring Fiscal Vulnerability and Fiscal Stress: A Proposed Set of Indicators* // E. Baldacci, J. McHugh, I. Petrova // IMF Working Paper. – 2011. – № 11/94. – 20 p.; *Assessing Fiscal Stress* / E. Baldacci, I. Petrova, N. Belhocine et al. // IMF Working Paper. – 2011. – № 11/100. – 41 p.

теми. З точки зору неухильного дотримання принципів транспарентності й довіри, запобігання надмірній асиметричності інформаційного простору в умовах зовнішніх і внутрішніх чинників невизначеності та ускладненості ринкового середовища, серед пріоритетів державної політики має бути впровадження та виконання міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

1.3. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ

Інтенсивні процеси фінансіалізації у світовому масштабі потребують чіткого розуміння витоків і причинно-наслідкових зв'язків кризових явищ для якнайточнішого оцінювання управлінських перспектив розвитку та ймовірних віддалених результатів. Окреслена проблема перебуває в центрі уваги не лише науковців, а й громадськості, політиків.

Виклики та нові можливості загальної інтернаціоналізації й системної трансформації, а також породжені ними явища і тенденції (з аналізом минулого й прогнозом майбутнього) є предметом дослідження багатьох наукових шкіл, згаданих у попередніх параграфах. Крім них, особливе місце належить працям нобелівського лауреата Дж. Стіглера, присвяченим інформаційній економіці. За його словами, з метою підтримки конкурентоспроможності та прийняття правильних рішень суб'єкти господарювання повинні передбачати серед стратегічних завдань топ-менеджменту мінімізацію асиметрії інформації, що відображає реальний стан справ¹. Учений обґрунтував окупність витрат на формування бази даних про ціни на товари й послуги, а також здобуття відомостей щодо ринку робочої сили, поведінки споживачів, руху товарних запасів тощо. Водночас, згідно з іншими теоретичними й практичними дослідженнями, використання надто великих обсягів комерційної інформації може призвести до суперечливих результатів. Таким чином, при укладанні контрактів не слід ототожнювати помітний надлишок інформації з перевагами певної сторони – важливо враховувати фактори неспри-

¹ Див.: *Stigler G. J. The Economics of Information / G. J. Stigler // Journal of Political Economy. – 1961. – Vol. 69. – P. 213–225; Экономическая теория информации // Теория фирмы. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – С. 432–447.*

ятливого вибору, можливості маніпуляцій через свідоме або ненавмисне спотворення відповідальності контрагентів тощо.

Ризики дисбалансів фінансової сфери пов'язані з неповною поінформованістю про ринкову кон'юнктуру владних і підприємницьких структур, чий доступ до даних, які містять різноманітні характеристики поточних ситуацій, обмежений. Економічна інформація загалом є недосконалою та ендогенною, оскільки великою мірою обумовлена свідомими діями агентів ринку. Це довели Д. Канеман, В. Сміт, А. Тверські в межах загальноновизнаної теорії перспектив, що вивчає спосіб мислення людей та їхні дії в ситуаціях, які виникають у реальному житті¹. На відміну від теорії очікуваної корисності, відповідно до котрої поведінка індивідуумів відхиляється від оптимальних рішень у передбачуваних діапазонах, за теорією перспектив реакція на фактичні події не відповідає образу гіпотетичного раціонального суб'єкта, який мусить робити вибір в умовах невизначеності, виходячи з імовірності виграшних результатів чи втрат.

Широко відомим є феномен, описаний С. Гроссманом спільно із Дж. Стігліцем (парадокс Гроссмана – Стігліца, *Grossman-Stiglitz paradox*)²: якщо вся доступна інформація відображена в поточних ринкових цінах, фінансисти не зацікавлені в пошуку будь-яких даних про ціноутворення. При цьому, на думку Дж. Стігліца, ціни на фінансові активи повинні змінюватися лише випадково – інакше отримання прибутку неможливе в принципі. Отже, інформаційний простір фінансового ринку набуває ключового значення для реалізації його інтеграційної, регуляторної та інших функцій.

¹ *Kahneman D. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk / D. Kahneman, A. Tversky // Econometrica. – 1979. – № 47. – P. 313–327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.princeton.edu/~kahneman/docs/Publications/prospect_theory.pdf; *Tversky A. Advances in prospect theory: cumulative representation of uncertainty / A. Tversky, D. Kahneman // Journal of Risk and Uncertainty. – 1992. – № 5. – P. 297–232; When punishment fails: Research on sanctions, intentions and non-cooperation / D. Houser, E. Xiao, K. McCabe, V. Smith ; Interdisciplinary Center for Economic Science George Mason University. – 2005. – February 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econwp.a.repec.org/eps/exp/papers/0502/0502001.pdf>.**

² *Grossman S. On the Impossibility of Informationally Efficient Markets / S. Grossman, J. Stiglitz // American Economic Review. – 1980. – № 70. – P. 393–408 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econwp.a.repec.org/eps/exp/papers/0502/0502001.pdf>.*

На початку 1980-х років американський учений К. Ерроу, котрий раніше був удостоєний Нобелівської премії з економіки, оприлюднив результати власних досліджень щодо форми й змісту взаємозв'язку між реальною динамікою цін на товари й послуги та коливаннями відповідної публічної цінової інформації. Спочатку він помилково припускав, що при раціональній поведінці учасників ринку ціни відхилятимуться від існуючих рівнів за умови значущих змін інформації про їхні кількісні характеристики. Однак насправді учасники ринку, як правило, демонстрували нераціональне ставлення до сигналів про рівні цін¹. До речі, коливання цін на ринках цінних паперів і ф'ючерсів протягом одно-дводенних періодів є набагато істотнішим, ніж відображене у відповідних інформаційних змінах. Звідси випливає, що слабо прогнозована нецінова інформація містить більш значущі сигнали для учасників ринкових відносин, і саме їй належить ключова роль у процесах прийняття рішень учасниками ринку.

Відомості, котрі надходять, повинні адекватно відображати ринкову ситуацію. Ця обставина має велике значення через постійну необхідність розв'язання проблеми вибору підприємствами, домогосподарствами, урядами. Тобто поняття "вибір" є одним із центральних у понятійно-термінологічному апараті, що характеризує функціонування ринків в умовах ресурсних обмежень. Характеристики інформаційного простору тісно корелюють із обмеженнями свободи підприємництва та реальним потенціалом вибору споживачів, а повнота бази даних про реальний стан справ великою мірою визначає рамки вибору управлінських дій, тому підприємницькі ризики значно вищі в умовах дефіциту інформації. Як зауважувалося, помітний надлишок інформаційних ресурсів мало пов'язаний із можливостями їх використання для прийняття рішень. Однією з основних проблем є забезпечення аналізу й передачі результатів оброблених даних у якнайкоротший термін. Потрібно також співвідносити ризики лавиноподібних процесів із технічними можливостями швидкої трансляції в ринковому просторі інформації, що має різний ступінь об'єктивності. Потреба в урахуванні часового факто-

¹ Arrow K. J. Risk Perception in Psychology and Economics / K. J. Arrow // Economic Inquiry. – 1982. – Vol. 20, Iss. 1. – January. – P. 1–9.

ра пов'язана з конкретною динамікою кон'юнктури ринків. Відповідно, вагомість нецінової інформації справді зростає. Зазначене поряд із великою ймовірністю невизначеності й нераціональності в поведінці партнерів, безперечно, вимагає від менеджменту професіоналізму та високого інтелекту.

Ефективність виробничого й збутового циклів суб'єктів господарювання великою мірою залежить від наявності необхідних зовнішніх і внутрішніх, прямих та зворотних зв'язків у ринковому інформаційному просторі. Йдеться про обізнаність у сфері регуляторних актів, попит і пропозицію, клієнтів, працівників та ін. В умовах сучасного ринкового господарства компанії отримують відомості через ЗМІ, мережу Інтернет, спеціалізовані джерела самостійно або за допомогою аутсорсингу. Все це потребує стандартизованих підходів до використання цифрових технологій.

Як зазначалося в параграфі 1.1, нині формується надзвичайно об'ємний інформаційно-фінансовий сектор економіки, відбувається перехід на новий рівень, що ґрунтується на мережевих процесах із застосуванням новітніх видів телекомунікацій, обчислювальної техніки. Таким чином, подібно усталеним поглядам на товар як головну складову стадії індустріального розвитку, інформація стає базисом економіки постіндустріального типу. Ми поділяємо думку К. Ерроу, що понятійно-термінологічна сутність інформації прямо протилежна квінтесенції невизначеності зовнішнього й внутрішнього ринкових середовищ. Відповідно, економічна поведінка суб'єктів підприємництва, домогосподарств, громадян залежатиме від інформаційної противаги впливу на них непередбачуваної турбулентності¹. Тобто сукупність факторів широкої обізнаності можна розглядати як компенсатор негативних наслідків ускладнення глобального та національного економічних просторів.

Міжнародне електронне середовище економічної діяльності стає важливим чинником віртуалізації, прогресивного реформування інтеграційної функції ринку. Миттєвий обмін інформацією, незалежно від географічного положення учасників контрактних відносин, уможливорює укладання угод як у реальному, так і у віртуальному режи-

¹ Arrow K. J. The Economics of Information / K. J. Arrow // Collected papers of Kenneth J. Arrow. – Cambridge, MA : The Belknap Press of Harvard University Press, 1984 – Vol. 4. – P. 136–152.

мах. З'явилася нова група економічних агентів – у вигляді інтернет-посередників, а також різних партнерств¹. Протягом останніх двох десятиліть набув загальносвітового поширення понятійно-термінологічний апарат, що характеризує взаємовідносини бізнес-контрагентів (“бізнес – бізнес”, business-to-business, B2B), споживачів-контрагентів (“споживач – споживач”, consumer-to-consumer, C2C), продавців і споживачів (“бізнес – споживач”, business-to-consumer, B2C), комерційних компаній і державних установ (“бізнес – уряд”, business-to-government, B2G) тощо.

В інформаційній економіці багато активів суб'єктів підприємництва набувають віртуального характеру, грошові ресурси почасти стають менш відчутними. Сторони контрактних відносин, як уже зазначалося, можуть опинитися в нерівноцінних умовах, а покупці – тиражувати й продавати іншим придбані відомості та системи їх трансляції. Для уникнення асиметрії інформації про діяльність суб'єктів підприємництва необхідно розробити єдині підходи до оцінки їхніх фінансових і нефінансових показників. Важливо сформувати уніфікований інструментарій ідентифікації й оцінювання активів і пасивів, включаючи нематеріальні, а також права власності, зокрема на інформаційний ресурс.

Протидія викривленню економічної інформації перебуває в центрі уваги створених останнім часом на добровільних засадах інститутів глобального громадянського суспільства у формі доволі впливових міжнародних організацій, діяльність котрих стратегічно спрямована на виконання суспільно значущих завдань. Це абсолютно новий формат глобальних і національних партнерських зв'язків, насамперед у фінансовому секторі економіки. Особливо успішною є діяльність суспільних глобальних структур зі створення міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а також із формування інтегрованого управлінського мислення на базі єдиних показників стійкого розвитку, коли зобов'язання щодо від-

¹ Information Economy Report 2015. Unlocking the Potential of E-commerce for Developing Countries / UNCTAD. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2015_en.pdf; E-commerce and Development Report 2004 / prepared by the UNCTAD secretariat. – New York ; Geneva : UNCTAD, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/Docs/ecdr2004_en.pdf.

криття інформаційних джерел, нерідко конфіденційного характеру, беруть на себе економічні агенти, що належать до сфери як державного, так і корпоративного управління.

Поступ замкнених національних господарств супроводжується стрімким зростанням віртуальних оборотів товарів/послуг. Процес інтернаціоналізації технологій поділу праці й виробництва, включаючи просторово-часовий аспект, коли, наприклад, найманий працівник ІТ-компанії може постійно перебувати поза межами юрисдикції реєстрації суб'єкта підприємництва, безперервно змінює організаційно-управлінські структури бізнес-середовища. За таких умов ключові ланки національних економік (організації, підприємства) мають вирішальне значення для регулювання процесу стабілізації основних сегментів економічного простору в контексті загострення конкуренції на регіональному, національному, міждержавному й глобальному рівнях. Зокрема, аналіз динаміки комерціалізації наукових досліджень у більшості країн свідчить, що перехід від епох індустріалізації, домінування комп'ютерних технологій і телекомунікацій, тобто четвертого й п'ятого технологічних укладів, до доби нанотехнологій та економіки знань відбувається на тлі інноваційних проривів, що завжди потребує виходу за межі традиційного національного досвіду. У рамках техніко-економічної парадигми, під впливом прогресивного чергування базових технологій кардинально змінюються промислові ланцюжки збільшення вартості. Прикладами радикального перетворення виробничих процесів і випуску нових продуктів можуть бути заміна радіоламп транзисторами, поява комп'ютерів тощо. Відповідно, технологічні інновації супроводжуються структурною перебудовою попиту, іншими змінами соціально-економічних систем, котрі пов'язані з перетворенням інформаційних, інтелектуальних, соціальних складових.

Інноваційні досягнення в будь-якій країні світу ніколи не були результатом еволюційних, природних трансформацій. Окрім того, перенесення "контексту" відпрацьованих способів структурних змін, реформ шляхом простого копіювання не можливе¹. Основна причина низької ефективності інститутів полягає в їх залежності від попереднього розвитку (інерційності), коли успадкована система норм де-

¹ *Andrews M. The Limits of Institutional Reform in Development. Changing Rules for Realistic Solutions / M. Andrews. – Cambridge University Press, 2013. – 254 p.*

структивно впливає на інституційний поступ. Успішні практики модернізації соціально-економічних систем зазвичай супроводжуються перетвореннями, пов'язаними з використанням найкращого досвіду всеохопного застосування єдиних норм і правил відображення економічної інформації у форматі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, фінансової й нефінансової звітності як у корпоративному, так і в державному секторах економіки. В управлінні на національному, макро- й мікрорівнях (у компаніях, банках) поширена також низка інших стандартизованих інформаційних технологій.

Трансформація інтернаціональних інформаційних систем призводить до змін у механізмах поділу праці на підприємствах, у народному господарстві та, зрештою, на міжнародному рівні. Наприклад, такі процеси спостерігаються в результаті поширення мережевих форм організації економіки. Зокрема, світові фінансові ринки завдяки безперервним технологічним інноваціям мають чітку структуру в усвітньому географічному масштабі у взаємозв'язку з глобальними інформаційними мережевими центрами. Загрози дисбалансів у організаціях такого типу разом з іншими факторами безпеки через імовірне миттєве розповсюдження порушень можуть ставати ризиками стійкості фінансової системи. При цьому, як зазначалося, не виключені лавиноподібні процеси зростання й спаду, оскільки внаслідок високої швидкості передачі інформації взаємодія вузлів та підсистем, котрі фіксують і транслюють концентровані бази даних, відбувається в режимі реального часу. Про це, зокрема, свідчать позитивні й негативні ланцюгові реакції в роботі валютних і фондових бірж у кризові періоди.

Підвищення результативності функціонування фінансового сектору в структурі національного доходу має супроводжуватися посиленням ролі уряду в становленні базових формальних правил, які впливають на ступінь суспільної нерівності, у створенні законів корпоративного управління, що дають змогу обмежувати монопольну ренту та розширюють конкурентне середовище. У перехідних економіках під час проведення реформ не завжди відбувається повне розмежування фінансів держави, компаній і фірм як у організаційно-структурних, так і у функціональних аспектах руху фінансових потоків. Саме змішування державних фінансів із коштами великого бізнесу часто призводить до утворення фантастичних форм олігархічних

активів. У таких випадках єдиний змішаний капітал виявляється таким, що потребує збалансування процесів відтворення в матеріальній і грошовій формах. Ідеться про періоди, коли брак фінансових ресурсів компенсується бартером, деривативами тощо, застосуванням різноманітних кримінальних схем. Між тим державні фінанси завжди залишаються ключовим сегментом економіки, котрий реально бере участь у всіх етапах відтворювального процесу, забезпечує взаємодію провідних галузей народного господарства.

Цілком очевидно, що реформування управління державними фінансами (УДФ) потребує суттєвих змін, які пов'язані з удосконаленням єдиних міжнародних правил оцінки (класифікації, аналізу, моніторингу). З огляду на це особливо актуальними є рішення щодо, по-перше, консолідації фінансових ресурсів країни, проблем окреслення меж сектору державних фінансів відповідно до міжнародних стандартів; по-друге, визначення методів обліку урядових фінансових операцій, а також участі держави у фінансово-інвестиційному процесі. У цьому контексті повернемося до Огляду 2015 р.¹, який фокусує увагу світової спільноти на основних напрямках поліпшення урядового фінансового управління. Опитування широкого кола фахової еліти показало, що для успішного реформування УДФ у частині світової, регіональної й національної гармонізації норм і правил необхідне залучення технічної допомоги, причому у формі не так фінансової підтримки, як навчання співробітників. Абсолютна більшість респондентів підкреслила важливість запозичення найкращого світового досвіду впровадження реформ щодо оновлених інституціональних рамок комплексного управління фінансами на основі проектного менеджменту, спрямованого на досягнення пріоритетних цілей стійкого розвитку, використання єдиної інформаційної бази даних, що ґрунтується на міжнародних стандартах бухгалтерського обліку та інтегрованої звітності.

Потенціал управління змінами УДФ істотно залежить від ступеня розвитку національної економіки, проте в кожній країні наявна

¹ Innovation in Public Financial Management: In an increasingly complex and uncertain global environment: Global financial management leaders survey 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.grantthornton.global/globalassets/1.-member-firms/global/insights/article-pdfs/2015/ca1511-04-icgfm-report-final-online_kkupdate1.pdf.

сукупність політико-економічних інституціональних обмежень, котрі стримують реформи. У багатьох країнах, що розвиваються, внутрішні й зовнішні стейкхолдери вимагають у відповідь на збільшення податкового навантаження підвищення обсягу та якості державних послуг, а також транспарентності бюджетних процесів. Розвинуті країни теж не застраховані від основних бар'єрів на шляху реформування УДФ. Як зазначив Д. Кріссітелло, виконавчий директор Центру фінансів і політики МІТ СФР, “навіть у Сполучених Штатах немає жодної гарантії, що персонал, уповноважений керувати змінами УДФ, матиме достатній фаховий рівень, набір навичок, необхідних для розроблення сучасної, інтегрованої, цифрової, програми фінансового управління”¹. Тому при виборі нової стратегії реформування УДФ потрібно:

- здійснити кардинальне “перезавантаження” та провести структурування фінансової системи країни з акцентом на посиленні антикорупційної складової за одночасного використання в програмах інвестування державних і приватних коштів;
- поєднати мобілізаційні можливості держави й бізнесу в інвестуванні окремих сегментів національного господарства з цільовою орієнтацією розвитку модернізованої економіки, створити єдину систему фінансового аналізу, контролю та оцінки результатів діяльності учасників реалізації великих спільних проектів.

Побудова сучасної системи державного регулювання економіки передбачає розроблення нових “правил гри”, котрі встановлюються державою та є обов'язковими до виконання для всіх учасників економічного процесу. Ця робота, крім складання самих правил, включає налагодження окремих механізмів такого процесу, здатних забезпечити ефективну взаємодію влади й бізнесу. Оновлена концепція УДФ повинна бути позбавлена управлінського раціоналізму та ґрунтуватися на системному, ситуаційному підході. Ефективність системи управління дедалі більше має оцінюватися за допомогою

¹ Grant Thornton Innovation in public financial management in an increasingly complex and uncertain global environment Global financial management leaders survey 2015. – Р. 6–7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.grantthornton.co.uk/globalassets/1.-member-firms/united-kingdom/pdf/publication/2016/innovation-in-public-financial-management.pdf>.

фінансових і нефінансових показників стійкості, передусім тих, що відображають маневреність, адаптивність, мобільність. До речі, стосовно рутинних регуляторних функцій можна зауважити, що існування передбачуваного маневру при розподілі ресурсів іноді є важливішим, ніж пунктуальність та їх економне використання.

Стабільність в УДФ посилюватиметься за умови оздоровлення бізнесу, підвищення довіри до банківської системи шляхом її циклічної рекапіталізації, очищення балансів комерційних банків від “поганих” активів і забезпечення державних гарантій. Міжнародна спільнота на самітах “Великої сімки” неодноразово декларувала важливість дотримання принципу вільної торгівлі та вільного руху капіталів за недопущення протекціонізму як засобу боротьби з кризою¹. Водночас украї потрібна структурна перебудова економіки шляхом сприяння цільовому довгостроковому інвестуванню, використання засобів фіскальної політики для стимулювання внутрішнього попиту, створення робочих місць і забезпечення соціального захисту. Треба послідовно впорядкувати законодавчі й нормативні умови збору податків та платежів до бюджету.

Важлива роль у обґрунтуванні нових інституційних напрямів реформування УДФ належить економічній теорії трансакційних витрат (transaction cost economics, TCE). Взаємовідносини платників податків і держави можна розглядати в межах своєрідних контрактів. Відомий учений О. Вільямсон² довів, що в разі відсутності обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки проблеми економічної організації істотно спростилися б або, що найімовірніше, взагалі зникли. Рівень трансакційних витрат залежить від варіанта поєднання обмеженої раціональності й опортуністичної поведінки в просторово-часових координатах. У свою чергу, ступінь складності контрактів корелює з невизначеністю та об’єктивною оцінкою потенційної готовності сторін до несподіваних змін.

У теорії трансакційних витрат велике значення має наявність у складі структур управління (governance structures) адекватних

¹ Statement of G7 Finance Ministers and Central Bank Governors Rome, Italy, February 14, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.g8italia2009.it/static/G8_Allegato/G7_Meeting.pdf.

² *Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting* / O. E. Williamson. – N. Y. : The Free Press, 1985. – 450 p.

механізмів регулювання з метою запобігання конфліктам і досягнення максимальних взаємних вигід. Серед досліджень Е. Остром¹, О. Вільямсона² зустрічаються праці, присвячені ресурсам загального користування (for her analysis of economic governance, especially the commons), виявленню меж компанії (for his analysis of economic governance, especially the boundaries of the firm). При перерозподілі фінансових ресурсів відповідно до власних повноважень влада генерує специфічний контракт – своєрідний механізм узгодження економічних інтересів держави й громадян.

Ця проблема також відображена в зазначеному Огляді. Виявлено, що до кола так званих основних драйверів довгострокових реформ УДФ входять громадяни, підприємці та представники громадянського суспільства. Серед зовнішніх контрагентів у співпраці з урядом в управлінні змінами підкреслюється зацікавленість інвесторів, донорських організацій, що передбачає послідовне впровадження дієвих механізмів публічно-приватного партнерства. Стейкхолдери, котрі приділяють увагу впровадженню ефективних інструментів УДФ, наголошують на необхідності поліпшення операційної прозорості, посилення підзвітності урядових структур усіх рівнів, підвищення ефективності видатків бюджету.

Згідно з Оглядом, за оцінками п'ятої частини всіх респондентів, у контексті застосування політичних механізмів впровадження реформ УДФ слід відзначити певну пасивність із боку суспільства щодо усвідомлення невідкладності проведення змін у зв'язку з неефективною взаємодією влади з бізнесом і громадськістю. Водночас висловлюється загальна думка, що саме громадяни, а не уряди, є основними бенефіціарами процесів підвищення прозорості й підзвітності. Тому практично в усіх країнах констатуються апатія населення, брак цілеспрямованості та політичної волі у реформуванні. У державному управлінні ці питання є не менш важливими, ніж досягнення стабільного економічного розвитку. Як підкреслив фахівець із Нової Зе-

¹ Ostrom E. A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action: Presidential Address, American Political Science Association, 1997 / E. A. Ostrom // American Political Science Review. – 1998. – Vol. 92, № 1. – P. 1–22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unibas.ch/fileadmin/www/redaktion/wipo/Vorlesungen/2012/PolEcon/Ostrom98.pdf>.

² Williamson O. E. *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting* / O. E. Williamson. – N. Y. : The Free Press, 1985. – 450 p.

ландії, за наявності громадської активності, політичної волі та інституціональної спроможності в управлінні змінами навіть роль зовнішніх ресурсів можна вважати другорядною.

В Огляді також наголошено, що найбільшого успіху в залученні населення та громадськості до реформування УДФ у 2014–2015 рр. вдалося досягти уряду Індії. У цій країні, поряд зі зростанням фінансової грамотності, забезпеченням доступу до банківських послуг для кожного домогосподарства, очікується підвищення ефективності субсидій і соціальних програм, а це сприятиме громадській підтримці стратегічних змін в УДФ¹.

На Філіппінах запроваджено механізми оцінювання відповідності потребам населення обсягів фінансування суспільних благ і соціальних послуг на рівні територіальних громад із запровадженням комплексних заходів децентралізації влади. Відповідна програма передбачає складання бюджету із широким використанням масової громадської ініціативи за вагомої політичної підтримки². Аналогічний механізм державного управління встановлено в Кенії, де можливість участі громадян у процесах формування й затвердження бюджету закріплено законодавчо. З цією метою визначені координуючі організації, які проводять консультації з громадськістю та оприлюднюють консолідований альтернативний бюджет, схвалений населенням, що помітно впливає на державну бюджетну політику³.

Взаємні неузгодженості бюджетних елементів зазвичай є наслідком наявності багатьох формальних і неформальних обмежень. Перші, як відомо, являють собою набір політичних, законодавчих, юридичних, економічних правил і контрактів. Політичні правила відповідають ієрархічній структурі суспільства, прийнятим технологіям ухвалення рішень, економічні норми встановлюють права

¹ Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana (PMJDY) Celebrates its First Anniversary, Press Information Bureau, Government of India, Ministry of Finance, August 2015.

² *Magno F. A.* Public Participation and Fiscal Transparency in the Philippines / F. A. Magno. – 2015. – May [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fiscaltransparency.net/resourcesfiles/files/20150706115.pdf>.

³ *Oyugi J.* Comparative Case Study Research on Public Participation in National Level Government Fiscal Policy and Budget Processes. Outline of Case Study Kenya / J. Oyugi. – 2015. – Aug. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fiscaltransparency.net/resourcesfiles/files/20151006129.pdf>.

власності, а контракти містять умови конкретних угод. Неформальні правила стійкіші в часі, величина трансакційних витрат через їх зміну великою мірою залежить від якості механізмів адаптації до зовнішніх і внутрішніх перетворень. Для розроблення стандартів поведінки в межах фіскального простору з метою запобігання загрозам, пов'язаним із так званими трагедіями загальнодоступності (tragedy of commons), необхідні соціальні інститути з вбудованими елементами кооперативної взаємодії.

Проблеми управління змінами передбачають необхідність не тільки створення нових законів та інструкцій, а й трансформації поведінки державних службовців на всіх владних щаблях. Керованість надходжень до бюджетів усіх рівнів має супроводжуватися наявністю цільових якісних та кількісних показників стійкого розвитку, гармонізованих із встановленими у кожній бюджетній програмі завданнями. Норми формування та використання видатків дають можливість перерозподіляти грошові засоби, що на законодавчій основі призначаються для задоволення суспільних потреб. Крім того критерії прозорості потребують використання поширених у світі сучасних технологій фінансування, зокрема бюджетування орієнтованого на пріоритети і продуктивність (PP-BB, Priorities and Performance Based Budgeting), а також на прогнозовану середньострокову структуру витрат (MTEF, Medium Term Expenditure Framework).

Коли держава формує цілі фіскальної політики у сприятливому макроекономічному й інституційному середовищі, актуальним стає збільшення бюджетних видатків, спрямованих на підтримку якості людського капіталу, балансу соціальної справедливості відносно теперішнього й майбутнього поколінь, – маються на увазі достатність фондів пенсійного та соціального страхування, створення суверенних фондів національного добробуту тощо. Довгострокове економічне зростання передбачає структурні реформи з метою розвитку партнерських відносин влади з бізнесом у сфері інновацій, технологій, науки. Обмеженість обсягів внутрішнього попиту, незрілість фінансових ринків спонукають до розширення зовнішніх запозичень, які використовуються переважно для фінансування негативного сальдо бюджету, часто зумовленого витратами споживання, а не довгостроковими вкладеннями. Таким чином, зростає вірогідність

дефолту, посилюються ризики нестійкого фінансового стану, інфляційних сплесків.

Специфічні риси ділової активності економічних агентів формують особливості розподільчої й перерозподільчої фаз суспільного відтворення. Держава взаємодіє з підприємствами і домашніми господарствами через інститути податкових повноважень, витратних зобов'язань, фінансової допомоги тощо. Суб'єкти господарювання сплачують податки, отримуючи від держави субсидії, податкові пільги, а від споживачів – компенсацію сплачених непрямих податків у складі відпускних цін. Домогосподарства є платниками прямих податків (прибутковий, на заробітну плату, на землю та ін.) і несуть фактичне навантаження непрямих податків (діє ефект перекаладення цієї групи податків з підприємств на домогосподарства). Вони отримують від держави заробітну плату, громадські блага, трансфертні платежі у формі стипендій, дотацій на квартирну плату, пенсій тощо.

Стратегія податкового реформування повинна спрямовуватися на побудову стабільної, зрозумілої, цілісної податкової системи, встановлення правових механізмів взаємодії всіх її елементів у межах єдиного правового простору. Активне співробітництво органів фінансового управління з бізнесом і громадськими організаціями має бути орієнтоване на розвиток раціональних форм господарської діяльності, генерування позитивних імпульсів для вітчизняного бізнесу, модернізацію державного сектору економіки та обмеження негативних явищ, пов'язаних із прискоренням глобалізації і транснаціоналізації. Неодмінною умовою результативності адміністрування податків є інституційна спроможність системи оподаткування максимально реалізовувати її внутрішній потенціал як економічної категорії з точки зору досягнення рівноваги між її об'єктивними й суб'єктивними складовими. Це означає, що система оподаткування, зосереджуючи в розпорядженні державної влади суспільно необхідну частку грошових ресурсів, не повинна порушувати відтворювальні інтереси ведення бізнесу. На практиці зазначене досягається через паритет податкових функцій. При цьому варто враховувати, що роль податків змінюється відповідно до особливостей соціально-економічних систем, техногенних реалій розвитку. Податки не повинні перешкоджати процесам конкурентного ці-

ноутворення, формування заощаджень, розподілу часу між дозволяям і роботою тощо – вони мають виступати інструментом державної політики, але водночас не можуть бути “політизованими”, мати кон’юнктурний характер.

Як відомо, ухилення від оподаткування стає масовим, коли очікувана вигода, з урахуванням імовірності виявлення порушень і покарання, перевищує витрати, пов’язані зі сплатою податків. До таких витрат зазвичай відносять, крім власне сум податків, що підлягають сплаті, витрати на ведення й подання звітності, а також трансакційні витрати, пов’язані з неформальними правилами, включаючи корупційну складову. Підвищення відповідності отриманих громадянами державних послуг обсягам обов’язкових платежів, котрі надійшли до бюджетів усіх рівнів, превентивні заходи з уніфікації норм податкового аудиту в межах національного фіскального простору стимулюють суб’єктів підприємництва добровільно сплачувати податки відповідно до чинного законодавства. Інформаційна асиметрія в оподаткуванні призводить до застосування формальних і неформальних способів так званого податкового опортунізму. При цьому підприємці схильні виправдовувати свої дії, намагаючись легітимізувати суб’єктивно встановлені правила не сплачувати податки через високі трансакційні витрати. Не останню роль у аргументації такої поведінки відіграє політична складова.

Зазвичай державна політика податкового адміністрування полягає в забезпеченні балансу превентивних заходів і санкцій. Уряди низки країн мають намір компенсувати істотне скорочення обов’язкових соціальних внесків збільшенням податків на споживання й на доходи. У результаті очікується зростання податкових надходжень, пов’язане з поліпшенням показників зайнятості завдяки зменшенню стимулів для заниження доходів на одного працівника. Легалізація економіки в багатьох країнах світу супроводжується заходами з підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

Державна податкова політика має забезпечувати становлення й розвиток інформаційного суспільства, поліпшення добробуту людей, показників виробничої діяльності, інноваційної активності, сприяти товарній диверсифікації на міжнародних ринках та, зрештою, глобальній ринковій експансії. Імплементация загальновизнаних у світі підходів і правил у податковій сфері, включаючи міжна-

родні стандарти бухгалтерського обліку й фінансової звітності, позитивно впливає на інвестиційний і соціально-економічний клімат країни. Фіскальні важелі постають важливим виміром конкурентоспроможності інформаційної економіки. Тому оподаткування входить до складу широкого спектра інструментів державного регулювання економіки поряд із трансфертами та субсидіями, іншими цільовими бюджетними видатками.

Останніми роками в багатьох країнах приймаються законодавчі акти, спрямовані на вдосконалення нормативно-правового середовища для інвестицій, які передбачають пільги з податку на додану вартість і корпоративного прибуткового податку для певних пріоритетних галузей та територій із особливим правовим режимом, а також на користь економічних агентів, котрі беруть участь у промислових і технологічних парках. Однак такі заходи не завжди зумовляють істотне поліпшення макроекономічних показників.

Рух фінансових ресурсів між бюджетними ланками має супроводжуватися створенням стимулів для збільшення надходжень податкових доходів до бюджетів усіх рівнів, що сприятиме якісному виконанню функцій держави та зміцненню фінансової самостійності громад. Таким чином, основними завданнями реформ є: забезпечення дотримання в національних податкових системах справедливих засад оподаткування суб'єктів господарювання, які перебувають у різних економічних умовах; зниження податкового навантаження на платників податків; стимулювання за допомогою інструментів податкової політики позитивних структурних змін у економіці.

У періоди великих соціально-економічних зрушень концепції різних форм фіскального тягаря розроблялися й застосовувалися в багатьох країнах. Податкову політику та адміністрування обов'язкових платежів потрібно розглядати в широкому розумінні. Мається на увазі, що вдосконалення збору податків і дотримання податкового законодавства, а також розширення бази оподаткування слід імплементувати на раціональних засадах у складі максимально можливих вимірів створення фінансових джерел. Критеріями продуктивності управління змінами повинні бути показники ефективності процесів первинного перерозподілу результатів діяльності економічних агентів, а також подальшого руху всіх видів ресурсів,

що підтримують функціонування інших сегментів фіскального простору.

Стосовно шляхів реалізації реформ УДФ, щодо яких тривають дискусії, варто зазначити, що сукупності податково-бюджетних важелів регулювання, як у поміркованому, так і в ліберальному варіантах, доцільно формувати у вигляді складових цілісної економічної політики держави в нерозривному зв'язку з якісними оцінками інститутів розвитку конкретних інструментів підтримки підприємницької діяльності в контексті функціонування відтворювальних фінансово-кредитних механізмів. Державна допомога суб'єктам господарювання в ЄС або федеральна підтримка компаніям у США надається за умови, що вона не впливає на торгівлю між країнами-членами (штатами). Крім того, жодна форма зазначеної допомоги не може спотворювати конкуренцію, коли її реципієнти отримують переваги на вибірковій основі. Таким чином, у Сполучених Штатах немає системи прямого регулювання державної підтримки бізнесу. Водночас у певних надзвичайних обставинах передбачено надання урядом адресної допомоги промисловості й підприємствам для задоволення конкретних потреб, наприклад захисту найважливішої інфраструктури, зайнятості, національної оборони та цілісності банківської й фінансової систем. У Європейському Союзі на наднаціональному рівні діють рекомендації щодо функціонування систем державної підтримки суб'єктів господарювання, які включають розроблення комплексних і прозорих правил відповідно до стандартів і критеріїв ЄС.

Безперечно, оперативне функціонування систем державної допомоги не можливе без прозорих і обґрунтованих вищих стандартів управління державними фінансами, особливо у витратній частині, значного зниження рівня корупції. Національні нормативні акти зазвичай передбачають наявність стратегічного підходу на підставі критеріїв відповідності та підвищення прозорості й прогнозованості під час прийняття рішень щодо державних заходів підтримки, включаючи збільшення регулюючого потенціалу системи оподаткування завдяки запровадженню преференцій. Зокрема, інвестиційно-інноваційні пріоритети при формуванні податку на прибуток підприємств забезпечуватимуть посилення стимулюючої ролі податкової амортизації в оновленні основних засобів, що полягає в дозволі на застосування для об'єктів, котрі формують активну части-

ну капіталу, прискореної амортизації за будь-яким методом, визначеним у національних чи міжнародних стандартах бухгалтерського обліку. Активізації інвестиційної діяльності сприяє режим інноваційного кредитування з відповідними відстроченнями та пільгами (він стосується придбання устаткування й обладнання, інших основних засобів і комплектуючих виробів до них, виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), модернізації та реконструкції науково-технологічних, експериментальних і дослідно-промислових дільниць, патентування розробок тощо).

Економічна ефективність УДФ може бути визначена шляхом кількісного оцінювання співвідношення досягнутих результатів і затрат, наприклад витрат на державні послуги, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів, а соціальна ефективність – за допомогою порівняння кінцевих і прямих результатів (мається на увазі ступінь досягнення суспільно прийнятних цілей, приміром, підвищення зайнятості населення або зростання ВВП). Такий методичний підхід відображає структурний вимір виконання конкретних завдань на макро-, мезо- й мікрорівні національної економіки. Проведенню ефективної бюджетно-податкової політики сприятиме моніторинг просторових фіскальних індикаторів, який забезпечуватиме інклюзивний характер керованості процесами стабілізації з боку уряду. При цьому беззаперечним постає дотримання критеріальних значень показників стабільності, включаючи аспект регіонального вирівнювання. Залучати адекватні фінансові, у тому числі бюджетні, ресурси на певні терміни необхідно з урахуванням установлених обмежень у межах параметрів фінансової безпеки.

Фінансові й кредитно-грошові характеристики входять до сукупності показників соціально-економічного розвитку поряд із динамікою, структурою й ефективністю економіки загалом та її найважливіших секторів. Ця сукупність кількісних характеристик охоплює:

- оцінку руху цін, стану фондового ринку тощо;
- зовнішньоекономічні характеристики, загальні оцінки динаміки корпоративних фінансів;
- соціально-економічні параметри: рівень життя, соціальний захист населення та ін.;
- параметри національної безпеки країни.

Індикативні регулятори мають відігравати певну стимулюючу роль, котра може забезпечуватися шляхом створення умов для по-

ліпшення кінцевих результатів діяльності економічних суб'єктів – як державних, так і корпоративних. Оскільки такі регулятори є елементом зворотного зв'язку, їх треба співвідносити з основними критеріями, завданнями, напрямками стабілізації економіки.

Функціональний підхід в УДФ варто супроводжувати показниками, що відображають дохідний, витратний і контрольний компоненти у зв'язку з реалізацією ключових функцій державних фінансів (бюджетів усіх рівнів). Можна виокремити основні етапи процесу реалізації економічної політики й механізмів індикативного державного регулювання в умовах формування змішаної економіки, які характерні передусім для програмно-цільових підходів в УДФ. Початковий етап – аналіз підсумків функціонування економіки й соціальної сфери за попередній період – включає як вивчення динаміки макроекономічних та соціальних показників, так і виявлення тенденцій змін у провідних секторах та сферах економіки. Наступним кроком є розроблення на базі принципів ризик-менеджменту декількох сценаріїв прогнозу розвитку, котрі відображатимуть вплив зовнішніх і внутрішніх факторів невизначеності на виявлені тенденції.

Результати поточного прогнозування повинні бути оцінені з огляду на довгострокові цілі розвитку з метою прийняття управлінських рішень про збереження чи зміну векторів економічної політики. Виявлення розбіжностей індикаторів прогнозних сценаріїв із довгостроковими цілями розвитку економіки та соціальної сфери зумовлює потребу в розробленні оновлених варіантів дій на еволюційних засадах. У межах відповідних напрямів слід визначити конкретні управлінські механізми, що скеровуватимуть і регулюватимуть соціально-економічну систему та її складові, зокрема інструменти УДФ із урахуванням їх застосування відповідно до форми власності. Таким чином на циклічній основі утворюються скориговані варіанти регулюючих параметрів УДФ для включення їх до складу кількісних характеристик стратегічних цілей, які встановлюються вищими органами державної влади на визначений (середньостроковий або річний) період.

Об'єктивна оцінка обмежень і ризиків у контексті проектного менеджменту залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників глобального середовища. Тому вкрай важливим є розроблення реальних заходів із нейтралізації негативних тенденцій, котрі впливають на цивілізовані взаємовідносини бізнесу й держави. Так, у кризових

умовах роль останньої має бути домінуючою та базуватися на парадигмі взаємодії їх фінансових складових. Зокрема, йдеться про впорядкування формальних і неформальних податкових правил, створення засад соціально-індикативного планування економіки країни завдяки використанню програмно-цільового підходу, партнерства тощо.

Цілком імовірно, що в разі зниження фіскального тиску, послідовного запровадження податкових преференцій і одночасного уповільнення темпів зростання ВВП доходи бюджетів не матимуть додаткових антикризових компенсаційних резервів. Тобто в умовах кризи динаміка державних і корпоративних боргових зобов'язань різних країн (особливо тих, котрі отримали істотні фінансові вливання) стримуватиметься світовими нормативними обмеженнями, що вимірюються як частка ВВП. Тому доцільно розробити фіскальні правила середньострокового обмеження дефіциту бюджету та рівня державного боргу. Для цього слід запровадити процедури обмеження обсягів витрат головних розпорядників бюджетних коштів на середньострокову перспективу, складання середньострокових цільових бюджетних програм.

До переліку категорій, що характеризуватимуть ефективність УДФ, варто включити також поняття “справедливість”, “політична здійсненність”, “придатність для адміністрування” (табл. 1.3). Успішно реалізувати ідеологічну складову можна лише за умови дотримання принципів прозорості державних фінансів. Як відомо, протягом останнього десятиліття Міжнародна громадська організація бюджетного партнерства (далі – МБП, The International Budget Partnership) представила п'ять аналітичних документів, які містять широкий огляд кількісних і якісних показників прозорості, відкритості бюджетів різних країн (далі – Документи)¹.

Згідно з відповідним Документом за 2015 р., кількість держав, які надавали свої дані, починаючи з першого огляду 2006 р., зростала з кожним наступним раундом. У 2012 і 2015 рр. були опубліковані усереднені значення характеристик відкритості бюджету для ста країн. Підкреслено, що показники прозорості багатьох країн поліп-

¹ Open Budget Survey 2015. Open Budgets. Transform Lives [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/OBS2015-Report-English.pdf>.

Нефінансові категорії ефективності УДФ

Термін	Понятійно-термінологічна сутність
Справедливість	Результативні співвідношення надання населенню послуг, гарантованих Конституцією, з ресурсним забезпеченням з боку державних фінансів, у межах різних груп отримувачів
Політична здійсненність	Відповідність цілей задекларованих УДФ, пріоритетам і завданням уряду, оцінкам громадськості та впливових стейкхолдерів
Придатність для адміністрування	Вірогідність реалізації сценаріїв стратегій УДФ за наявних політичних, соціальних та адміністративних умов, кадрових, фінансових і матеріальних ресурсів

Складено автором.

шилися завдяки низці чинників, пов'язаних зі зміцненням інститутів громадянського суспільства, консультативною підтримкою, а також упровадженням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Зокрема, зазначено, що в багатьох країнах громадські організації не можуть сприяти підтримці бюджетної політики та контролювати її основні параметри через недостатню поінформованість населення, з чим погоджуються фахівці в рамках Огляду ICGFM. Мається на увазі, що в більшості країн практично немає ефективних механізмів формальних наглядових функцій із боку парламенту й вищих органів аудиту для підвищення підзвітності уряду. Наголошено, що неналежний бюджетний моніторинг і низька транспарентність не сприяють успішному досягненню цілей стійкого розвитку, прийнятих міжнародною спільнотою в рамках ООН наприкінці 2015 р.

У Документах МБП простежується певний прогрес бюджетної прозорості. Її показники часто поліпшувалися завдяки більшому поширенню наявної статистичної інформації, використовуваної державними казначействами, а також впливу міжнародних і національних інститутів громадянського суспільства.

Таким чином, як зазначалося, для забезпечення високого рівня прозорості система кількісно вимірюваних і якісних критеріїв УДФ повинна ґрунтуватися на міжнародних стандартах інтегрованої та фінансової звітності в державному секторі економіки. Перелік від-

повідних індикаторів виконання законодавчих і прирівняних до них актів про бюджет має включати: динаміку ВВП; рівень безробіття; обсяг бюджетних доходів загалом і податків зокрема; фактичну реалізацію цільових бюджетних призначень; бюджетний дефіцит, швидкість зростання державного боргу та обсяг фінансових ресурсів на його обслуговування; рівень монетизації бюджетного дефіциту (бюджетних потоків); величину валютних резервів, використовуваних для фінансування бюджетного дефіциту.

У контексті адекватного відображення “політичної здійсненності” та “придатності для адміністрування”, великого значення набуває персональна й інституціональна відповідальність за результативність бюджетних програм. Тобто варто застосовувати механізми ув'язки індикаторів ефективності з діями органів влади, державних установ, конкретних посадових осіб тощо. Практика показала, що на макрорівні критерії ефективності такої діяльності можна сформулювати доволі прозоро. Проте на нижчих ієрархічних рівнях господарювання, через відсутність чіткого розподілу функцій та компетенцій центральних, регіональних і місцевих органів влади, виокремити результативність УДФ із зазначенням відповідних індикаторів надзвичайно складно.

Виходом із ситуації може стати використання показників ефективності УДФ на підставі критеріїв максимуму суспільних благ (державних послуг). У такому випадку для розрахунків береться вартісний вимір оптимальної величини державних витрат за відповідних параметрів сукупного податкового навантаження. Ця величина передбачає певне врівноважене співвідношення інтересів населення, одержувачів бюджетних послуг, платників податків, влади й підприємців. Варто підкреслити необхідність орієнтації бізнес-процесів на забезпечення “довіри” та “сумлінності” при реалізації проектів партнерства, де сутність перебуває в площині національних інтересів країни, зокрема під час нейтралізації наслідків кризових тенденцій. Особливістю реалізації інституту забезпечення конкурентоспроможності влади й бізнесу в умовах активізації партнерських відносин, як правило, є перетворення протиборства в контексті спільного корпоративного пошуку взаємовигідних стратегій.

Намагання оцінити участь громадськості в бюджетних процесах простежується в Документах 2012 і 2015 рр. Зауважимо, що перші

спроби адекватно відобразити відносини між органами виконавчої влади, громадянами, інститутами громадянського суспільства були зроблені МВФ при складанні Кодексу належної практики щодо забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері (2007 р.)¹. Згідно з цим документом, бюджетний процес можна вважати відкритим за умов: подання проектів бюджету у визначені законодавчими органами строки; чіткої фіксації та оприлюднення фіскальних правил, цільових показників стійкості; реалістичності бюджетних показників у рамках середньострокової макроекономічної перспективи; передбачення в бюджетній документації впровадження механізмів координації й управління УДФ у рамках єдиної фіскальної політики.

В ідеалі публічна інформація повинна містити дані про всю бюджетну й позабюджетну діяльність центрального уряду, про стан бюджету регіональних і місцевих органів державного управління, про фінанси державних корпорацій. Українці важливо створити механізми реалізації права кожного громадянина на доступ до такої інформації відповідно до принципів відкритості, вільного отримання відомостей, рівноправності. У багатьох країнах у цьому контексті діють інтегровані інформаційно-аналітичні системи, що підтримуються офіційними веб-сайтами центральних органів виконавчої влади.

Зазначимо, що цифрові інструменти прозорості у світі впроваджені недостатньо мірою. За даними Огляду, для її підвищення в УДФ використовуються різноманітні цифрові комунікаційні канали: веб-сайти (75 % опитуваних), соціальні мережі (43 %) тощо. Розвиток зв'язків із громадськістю планується в напрямі нормативно-правового забезпечення надання інститутам громадянського суспільства інформації з питань УДФ, а також широкого застосування інформаційних технологій. Водночас слід посилити контроль із боку громадськості складання, виконання та звітування стосовно бюджетних даних, що сприятиме підвищенню прозорості й ефективності бюджетного процесу.

Огляд засвідчив порівняно низький рівень участі громадськості в бюджетних процесах – вона переважно залучається до слухань у законодавчих органах. Так, за даними Документа 2015 р., у Південній

¹ Code Of Good Practices On Fiscal Transparency (2007) / International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/np/pp/2007/eng/051507c.pdf>.

Кореї широко обговорюються непродуктивні витрати загальнодержавних фондів, що, за різними оцінками, дало змогу істотно підвищити ефективність використання суспільних фінансових ресурсів.

Важливою складовою УДФ є зовнішній аудит і підзвітність. Результативність зовнішнього фінансового контролю є запорукою дієвого управління коштами платників податків та прозорості в бюджетно-податковій сфері. До речі, вимога щодо контролю виконання державного бюджету міститься в багатьох документах, визнаних міжнародною спільнотою. Потреба в посиленні незалежного зовнішнього фінансового контролю зумовлена, як правило, недосконалістю й недостатністю потенціалів нормативно-правового й методологічного забезпечення. Тому вкрай актуальним є широке впровадження стандартів Міжнародної організації вищих контрольних органів (INTOSAI)¹ та методик ЄС², котрі визначають керівні принципи фінансового аудиту стану державних, місцевих бюджетів і позабюджетних фондів, а також використання державного майна.

Формальний контроль із боку законодавців і вищих органів аудиту відіграє важливу роль у бюджетному процесі. Як зазначено в Документі 2015 р., у половині обстежених країн законодавча влада практично не має адекватного доступу до повних результатів аналізу бюджетного процесу. В більшості країн забезпечення якості аудиту є явно недостатнім.

У рекомендаціях країнам щодо підвищення транспарентності наголошується на необхідності широкого залучення до взаємодії урядів, міжнародних організацій, донорів, інвесторів та інститутів громадянського суспільства. З цією метою пропонується послідовно збільшувати обсяги публікацій про стан державних фінансів, активно використовуючи сучасні цифрові технології. Створення прозоріших і підзвітних бюджетних систем матиме вирішальне значення для успішної реалізації глобальних ініціатив, спрямованих на

¹ The International Standards of Supreme Audit Institutions, ISSAI, are issued by the International Organization of Supreme Audit Institutions, INTOSAI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.issai.org/>.

² Revision of the Internal Control Standards and Underlying Framework (Strengthening Control Effectiveness) : Communication to the Commission 16.10 2007 SEC(2007)1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/documents/control/sec_2007_1341_en.pdf.

зниження рівня бідності, підвищення економічної безпеки у зв'язку зі змінами клімату та ймовірними техногенними катастрофами.

У центрі уваги всіх зацікавлених сторін повинні перебувати узагальнені оцінки реалізації стратегій УДФ із характеристиками реалістичності, повноти та прозорості з урахуванням зовнішніх і внутрішніх ризиків, високого рівня загального доступу до фінансової й бюджетної інформації. Як зазначалося, у використанні державних фінансових ресурсів потрібно забезпечити передбачуваність і контроль. Окрім того, слід закріпити законодавчо технології дотримання та моніторингу бюджетної дисципліни, стратегічного розподілу ресурсів і ефективного надання послуг.

Варто підкреслити, що створення належного методичного забезпечення для розрахунку та аналізу показників ефективності бюджетної стратегії вимагає формування інституційного середовища для практичного втілення такої системи. Йдеться про комплексну оцінку діяльності, пов'язану не тільки з описом її статичних характеристик, а й із адекватним відображенням динаміки необхідних заходів, конкретних управлінських процесів. Надання своєчасної та достовірної інформації про результати виконання управлінських рішень, а також наслідки діяльності державних органів влади потребує належного правового супроводу й налагодження впорядкованої організаційної взаємодії державних інституцій і установ. Тому необхідно гармонізувати чинне законодавство відповідно до потреб розвитку практики програмно-цільового бюджетування.

Доцільним є унормування правил оцінювання бюджетних програм та витрат. Має бути деталізована відповідальність кожного органу управлінської структури, причетного до втілення таких програм. Усе це можливо за наявності стандартних процедур оцінювання результативності на всіх стадіях бюджетного циклу, впорядкування механізмів узгодження рішень на політичному рівні, існування сучасних форм і способів залучення громадськості до зазначеної діяльності тощо. Нормативно-правове врегулювання окреслених питань сприятиме успішному здійсненню заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організаційної взаємодії державних інституцій та установ, котрі беруть участь у реалізації УДФ.

Залучення ресурсів для розвитку будь-якого сектору економіки, зокрема державного, в умовах посилення тенденцій невизначеності

та ускладнення зовнішнього середовища потребує широкого впровадження МСБОДС, котрі будуть зрозумілі підприємцям, владним структурам, усім національним і наднаціональним регуляторам, інвесторам, фінансовим посередникам, біржам та ін. Соціально-економічні системи різних країн, незалежно від ступеня їх відкритості, поступово стають частиною глобального ділового простору, що вимагає іншої фахової підготовки й поведінки суб'єктів менеджменту в частині використання фінансової звітності в управлінській діяльності. Поряд із дотриманням юридичних норм ідеться насамперед про пріоритетні позиції суто економічного змісту договірних відносин.

Інформаційне забезпечення в умовах інтеграції ринків поступово стандартизується не лише в межах МСФЗ. Процеси глобалізації супроводжуються стандартизацією параметрів якості продукції й послуг, інтернаціоналізацією технічних, екологічних, транспортних та інших нормативів. Імплементация міжнародних правил у кожному конкретному випадку потребує встановлення або вивчення формальних і неформальних правил, які характеризують контекст управління змінами. Ідеться про стратегічне цілепокладання та порядок моніторингу, дотримання принципів прозорості й підзвітності, різні способи реалізації поставлених завдань із урахуванням традицій, звичаїв тощо.

Поступова гармонізація повинна охоплювати показники фінансової й нефінансової звітності, всі елементи облікової політики. Також необхідно розробити єдині вимоги до розкриття інформації та її якості, оцінки й переоцінки активів. Запровадження МСФЗ посилює конкурентоспроможні складові інституціональної системи держави. Для економічних агентів збільшуються можливості залучення міжнародних інвестицій, проведення операцій на світових фінансових ринках, що, у свою чергу, сприяє підвищенню привабливості та зміцненню внутрішніх ринків капіталу. Регуляторні органи отримують можливість формувати і здійснювати моніторинг єдиного простору ділової активності учасників ринків із метою запобігання шахрайству й підтримки сумлінних підприємців. Якість стандартів розкриття фінансової звітності дає змогу залучити вітчизняних лідерів бізнесу до ринкового інформаційного середовища на

вигідних умовах, до участі в наявних базах даних лістингу та моніторингу в межах провідних світових фінансових майданчиків.

Зазначене сприятиме вдосконаленню процедур злиття й поглинання в діяльності ТНК національної юрисдикції, спрощенню їхніх відносин із дочірніми компаніями, зареєстрованими в інших країнах, отриманню переваг, пов'язаних із динамікою ринкової вартості капіталу. Взагалі використання стандартів порівнянності результатів діяльності мультинаціональних компаній у процесі консолідації звітності потребує наявності внутрішніх уніфікованих критеріїв для трансформації міжнародних фінансових операцій і динаміки вартості капіталу відповідних структурних підрозділів. Запровадження єдиних підходів до бухгалтерського обліку сприятиме формуванню управлінської фінансової інформації на конкретну дату, а також за певний період діяльності. Водночас прийняття комплексних рішень щодо фінансування й інвестування в найкращий спосіб буде реалізовано в агрегованій системі управління активами та пасивами конкретного бізнесу.

З позиції інвесторів, використання єдиних стандартів фінансової звітності допоможе приймати ефективніші рішення на підставі адекватної оцінки рентабельності й ризиків, завдяки можливості порівняння різних джерел із метою запобігання інформаційній асиметрії. Крім названих переваг, запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності збільшить довіру до фінансових показників, забезпечить прозорість звітності, з урахуванням тенденцій зростання частки нематеріальних активів у загальній вартості компанії. Прагнення до підвищення довіри в професійній діяльності бухгалтерів і аудиторів потребує зміни менталітету фахівців, з огляду на вагомість та цінність фінансової звітності для прийняття управлінських рішень. Таким чином, МСФЗ у рамках глобалізаційних тенденцій постають цивілізаційним підґрунтям цілісної системи творчого світогляду, яка вимагає від носіїв професії сміливості у формулюванні міркувань і висновків та впевненості в якісних результатах.

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СОЦІОЕКОНОМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ

2.1. ДІАЛЕКТИКА БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ВІД ІНФОРМАЦІЙНО-СЕРВІСНОЇ ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ ДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ІНСТИТУТУ

Згідно із Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, **“бухгалтерський облік** – процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства внутрішнім та зовнішнім користувачам для прийняття рішень”¹.

Визначення цього поняття в радянській та сучасній вітчизняній науково-освітній літературі, по суті, мало чим відрізняється від наведеного. Разом із тим кожний, хто хоча б рік професійно виконував обов'язки бухгалтера, знає, що ця робота найменшою мірою характеризується технікою вимірювання, реєстрації, узагальнення та ін. У ній набагато важливішими складовими є знання та вміння дотримуватися встановлених “правил гри” (від нормативно-правових до професійно-ментальних), співпрацювати з різними зовнішніми організаціями, керівництвом та менеджментом підприємства, інтерпретувати інформацію на різні запити та ін. Бухгалтерський облік – вагоміше явище, котре функціонує не лише в межах підприємства. Його складовими є нормативно-правове регулювання, регуляторні та професійні організації і, нарешті, психологія й ментальність бухгалтерів та користувачів інформації. Бухгалтерський облік – це невід'ємний атрибут не тільки підприємства, а й держави та глобальної економіки, що забезпечує інформаційну комунікацію соціально-економічних середовищ.

¹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : закон України від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

Для багатьох авторів навчальних підручників з теорії таке широке сприйняття бухгалтерського обліку буде незвичним, а доводи – суперечливими. Цей “консерватизм” можна пояснити баченням проблеми тільки в рамках радянської “загальної теорії” бухгалтерського обліку. Проте є й інші уявлення щодо цього питання, котрі базуються на сучасних економічних теоріях.

Розвиток економічної науки в ХХ ст. найбільше пов'язаний з інституціональною теорією в усіх її проявах та доктринах. Незважаючи на відсутність загальноприйнятого тлумачення сутності поняття “інститут”, більшість дослідників економіки та всіх пов'язаних із нею сфер віддає перевагу визначенню Дж. Ходжсона: “Інститути – це одночасно і структури, котрі об'єктивно існують, які є “десь ззовні”, і суб'єктивні пружини людської діяльності “в головах людей”¹. Саме “інститути” як стійкі параметри людської поведінки становлять базис усієї різноманітності економічного та соціального життя.

Завдяки інституціональній теорії дослідники, поділяючи чи ні її доктрини, як належне сприймають поняття: “інститут освіти”; “інститут права”; “інформаційні інститути” та ін. З такою самою легкістю формулюються словосполучення: “бухгалтерський інститут” чи “інститут бухгалтерського обліку”. Однак у професійній та науковій літературі з бухгалтерського обліку останнє словосполучення зустрічається вкрай рідко і без належних пояснень.

Найближчими до мети нашого дослідження працями, що формують базис для роздумів над інституційною природою бухгалтерського обліку, є роботи науковців, які сповідують ідеї соціального напрямку в обліку: Я. В. Соколова, Г. Г. Кірейцева, С. Ф. Голова, О. О. Канцурова, Я. В. Олійник, О. М. Петрука, С. Ф. Легенчука та ін.

Однак спроб поєднати вчення про соціальні інститути, постулати інституційної теорії зі сприйняттям обліку як соціального явища для означення інституту бухгалтерського обліку згадані вчені не робили, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Провідні вітчизняні дослідники не розглядали бухгалтерський облік як “інститут”. Можливо, це пов'язано з тим, що базові теорії бухгалтерського обліку формувалися раніше за інституціональну доктрину, або тим, що у вітчизняному соціально-економічному се-

¹ Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – С. 364.

редовищі склалося стійке уявлення про цей облік як прикладну, обмежену рамками підприємства діяльність. Навіть у Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), попри гасло “соціалізм – це облік”, роль та функції бухгалтерського обліку не були визначальними, а відтак, не розглядались як важливий інституційний сегмент радянської економіки.

Брак інституційного сприйняття бухгалтерського обліку в сучасній Україні пояснюється відсутністю великої кількості публікацій, які висвітлювали б цю проблематику. Недостатньо вивчаються зарубіжні напрацювання із зазначених питань. Для зміни уявлення про бухгалтерський облік необхідно, по-перше, забезпечити належний обсяг таких публікацій, по-друге, сформулювати “цех” професійних бухгалтерів як основу усвідомлення та віднесення себе до інституту бухгалтерського обліку.

Наполягаючи на поглибленні тлумачення сутності бухгалтерського обліку, його розгляді як значущого соціально-економічного інституту, ми виходимо з того, що від рівня формулювання поняття про нього залежить забезпечення ним інформаційних комунікацій розвитку вітчизняної економіки, ставлення до обліку як до практики та науки. На підтвердження викладеного наведемо визначення бухгалтерського обліку.

В історії вітчизняних трактувань – бухгалтерський облік завжди сприймався вузько: за В. І. Далем, бухгалтерія (синонім поняття “бухгалтерський облік”) визначається як особливе вміння вести облікові книги в порядку¹.

Згідно із сучасним економічним словником, бухгалтерський облік – система обліку ресурсів та результатів господарської діяльності підприємств, фірм, який проводиться за прийнятими правилами з використанням установлених форм документів. Одним із основних завдань обліку є створення бухгалтерських звітів².

Визначення вітчизняних науковців фактично не відрізняються від наведених. Проте це не означає, що навіть при такому розумінні

¹ Пачоли Л. Сумма арифметики, геометрии, учения о пропорциях и отношениях / Л. Пачоли // Трактат XI. “О счетах и записях” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ek-lit.narod.ru/lukasod.htm>.

² Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – С. 85.

суті обліку інститутів, котрі формують іншу сутність бухгалтерського обліку, не існує. Проблема в тому, що розглядається і береться до уваги лише його “техніка”. Складається враження, ніби інститути й інституції, які б мали формувати цілісний інститут бухгалтерського обліку, існують десь зовні, поза рамками предмета науки та практики. Така обмеженість сприйняття схематично представлена на рис. 2.1.

Спостерігається однобокий вплив формалізації бухгалтерських правил, втілених у нормативних приписах, на всі сфери “облікового життя” – практику його діяльності, роботу регулюючих та контролюючих організацій. Зрештою – і на ту складову, яка повинна забезпечувати якісну підготовку професійних бухгалтерів і змінювати уявлення про облік як у бухгалтерів, так і в користувачів бухгалтерської інформації, а саме на науково-освітні інститути. Більше того, простежується аномальна пріоритетність впливу формальних інститутів на свідомість “людей економічних”. Такий вплив практично не дає бухгалтерам свободи дій у реалізації своїх прав на професійне судження й розбудову професійної діяльності у соціально-економічному просторі. Науково-освітні інститути, зосереджуючись на методичних складових, слабкі у розв’язанні методологічних та ідео-

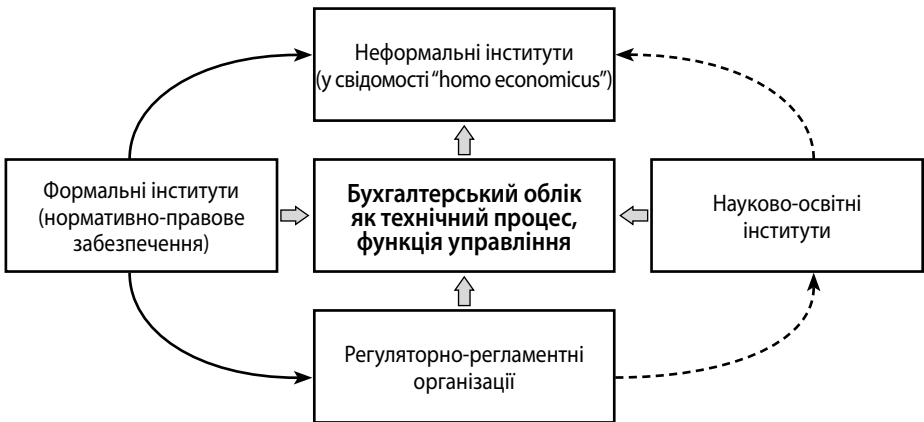

Рис. 2.1. Викривлене уявлення про сутність бухгалтерського обліку у вітчизняному соціально-економічному середовищі

Складено автором.

логічних проблем задля зміни уявлення та посилення ролі бухгалтерського обліку у вітчизняній економіці.

Разом із тим, як з'ясовано у дослідженнях професора Я. В. Соколова, у західному світі погляд на сутність бухгалтерського обліку завжди був ширшим та глибшим.

На думку Ш. Пангло, облік – це надбудова, право – базис. Облік завершує право, але не тотожний йому. Право дає смислову інтерпретацію для бухгалтерії, але в останньої самостійне життя, і це життя пов'язує її не з правом, а з політичною економією. “Бухгалтерський облік – дуже чутливий інструмент, призначений для постійного вимірювання (спостереження) мас, що складають капітал підприємства, а також для виявлення причин (сил), котрі впливають на ці зміни”. Він зауважував: “Бухгалтерський облік вислизає з рук бухгалтерів і займає місце в руках економістів, статистиків, інженерів, аналітиків. Цю біду можна подолати. Бухгалтерський облік повинен прийти до нового бачення своїх проблем, до нових звершень”¹.

Іспанський учений Б. Солозано ще в 1603 р. писав: “Бухгалтерський облік стоїть вище всіх наук та мистецтв, оскільки всі мають потребу в ньому, а він не має потреби ні в кому; без бухгалтерського обліку світ був би некерованим і люди не змогли б розуміти один одного”².

У 1941 р. Американський інститут присяжних бухгалтерів (АІСРА) охарактеризував бухгалтерський облік таким чином: “Облік є мистецтвом запису, класифікації та узагальнення рахунків шляхом реєстрації в грошових одиницях угод і подій, які, принаймні в певній частині мають фінансовий характер, а також інтерпретації отриманих результатів”. Сучасний американський бухгалтерський облік – основна інформаційна система підприємства для формування фінансової звітності та управлінського обліку. В 1970 р. АІСРА заявив, що функція обліку – “забезпечити кількісну інформацію, головним чином фінансового характеру, про суб'єкти господарювання для цілей використання цієї інформації в прийнятті управлінських рішень”³.

¹ Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней : учеб. пособие для вузов / Я. В. Соколов. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1996. – С. 333–334.

² Там же. – С. 81.

³ Там же. – С. 371–373.

Особливо важливими для нашого дослідження видаються характеристики, запропоновані Б. Солозано та АІСРА. Вони містять два суттєвих аспекти, які вказують на окреслені орієнтири інституційного розуміння бухгалтерського обліку. Перший аспект (і найбільш вдало описаний, на нашу думку) випливає зі слів Б. Солозано – *бухгалтерський облік забезпечує взаєморозуміння людей (у соціально-економічних відносинах) і керованість господарського світу, тобто є свого роду регулятором частини суспільної діяльності*. Це характеризує переважно формальну складову інституту бухгалтерського обліку. Другий аспект, розкритий АІСРА, – це *здатність обліку до інтерпретації інформації, що, на нашу думку, реалізується за допомогою чинних неформальних правил її оцінювання, які й утворюють систему “неписаних” інститутів – “професійне судження” бухгалтерів*. Ці компоненти в органічному поєднанні формують основу інституту бухгалтерського обліку. Однак, перефразовуючи Ш. Пангло, до такого сприйняття обліку наукову спільноту необхідно підвести.

З огляду на зазначене, спробуємо сформулювати наукову гіпотезу та апріорі дати визначення бухгалтерського обліку як інституту, що потребуватиме доведення з позицій соціальних наук і доктрин інституційної теорії.

Бухгалтерський облік – інститут соціально-економічного середовища, котрий забезпечує порозуміння та керованість у цьому середовищі, опрацьовуючи та інтерпретуючи для користувачів інформацію про факти та явища життєдіяльності організацій (підприємств). Трансформація фактів і явищ здійснюється за допомогою специфічних правових норм, методів, принципів та професійних суджень бухгалтерів.

У вузькому розумінні бухгалтерський облік – інститут перетворення за допомогою специфічних методів, підходів (формальна складова) і професійних суджень (неформальна складова) фактів господарського життя підприємства у мову цифр і стандартів для порозуміння та керованості в соціально-економічних середовищах.

У широкому значенні інститут бухгалтерського обліку є мовою бізнесу національних і світового соціально-економічних середовищ.

У англо-американській моделі бухгалтерського обліку таке сприйняття його сутності зводиться до поняття *accounting profession* –

як системи відносин, що реалізуються в межах бухгалтерського співтовариства. У цих країнах навіть без формальних визначень бухгалтерський облік цілком сприймається як інститут.

Водночас сформульоване нами визначення, як і кожна наукова гіпотеза, потребує доведення. По-перше, слід чітко зрозуміти, що саме являють собою інститути з точки зору наук, в яких це поняття виникло та з яких розвинулось, і чи відповідає нинішній рівень розвитку бухгалтерського обліку такому статусу. Ця частина дослідження ґрунтуватиметься на науковій філософії позитивізму О. Конта – “поєднання зусиль різних наук”. По-друге, зробивши наукове припущення, що бухгалтерський облік є інститутом, слід описати характерні ознаки, які вирізняють його в цій – інституційній – іпостасі.

Поняття “інститут” виникло в соціології та стосується соціальних конструкцій. Далі вчення про інститути проникає в усі галузі, пов’язані із соціальною сферою, зокрема в економіку, формуючи потужні інституційні теорії.

У цьому підрозділі ми не випадково згадуємо соціологію в дослідженні суті обліку, оскільки названі та інші автори¹ на підставі використання досвіду зарубіжних науковців та власних напрацювань вказували, що бухгалтерський облік може цілком справедливо називатися соціальною наукою. Для нас цей факт не потребує подальших доведень, на відміну від заяви про те, що бухгалтерський облік, впливаючи на економічний соціум, є інститутом, котрий самостійно функціонує в межах загальної системи економічних відносин.

З погляду соціології інститут – це нормативна й відносно стабільна непроста соціальна практика, яка підлягає широкому соціальному контролю за допомогою системи позитивних і негативних санкцій; складна система дій і відносин, котра виконує певні соціальні функції. Якщо характеризувати облік навіть в аспекті примітивної, технічної його складової, то, певно, складнішої системи дій, яка передбачає комплекс операцій від оцінювання елементів господар-

¹ *Легенчук С. Ф.* Теорія і методологія бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки / С. Ф. Легенчук. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 652 с.; *Петрук О. М.* Регулювання бухгалтерського обліку в Україні: теорія, методологія, практика : монографія / О. М. Петрук. – Житомир : ЖДТУ, 2006. – 152 с.; *Кірейцев Г. Г.* Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв’язки : монографія / Г. Г. Кірейцев. – Житомир : ЖДТУ, 2007. – 236 с.

ського життя до наскрізного документального підтвердження господарських операцій із формуванням відповідних звітних показників, складно відшукати. Однак із позиції позитивних теорій (які в загальній економічній теорії є підвалинами інституціоналізму) бухгалтерський облік є системою відносин між бухгалтерами й користувачами інформації та системою, яка забезпечує успішне виконання угод (транзакцій). А в умовах підвищення економічної обізнаності представників соціуму, розвитку корпоративного бізнесу, знову-таки найбільшому контролю з боку як держави, так і зацікавлених незалежних користувачів підлягає саме діяльність бухгалтерів.

Важливо, що будь-яке явище, котре має соціальне значення, тобто так чи інакше співвідноситься зі змістом спільної діяльності, з намірами й очікуваннями людей, що беруть в ній участь, є виявом інституційно впорядкованого, певним чином оформленого життя. Його не можна описати і причинно пояснити, оминаючи інститути¹. Отже, якщо розглядати бухгалтерський облік як соціальне явище і соціальну науку навіть лише з позицій соціології, він має право на визнання в інституційному розумінні. Адже ні бухгалтерського обліку як цілісного інституту, ні інституційних складових, що його формують, у разі виникнення намірів і очікувань, пов'язаних з отриманням і обробкою економічної інформації, не оминати.

У економічній інституційній теорії термін “інститут” пов'язують із поняттям “зовнішня норма”, оскільки вона фактично застосовується в практиці спільної діяльності. Є два види норм: правові та умовні правила. Інститут – це і є фактично діюча рефлексивна норма, і ніщо, крім неї².

Автори наукового видання визначають, що інститути являють собою визнані людиною обмеження, які формують людські взаємовідносини³. Вони додатково наголошують: інститути не можуть функціонувати поодиночі. І навіть те, що ми ідентифікуємо як конкретний соціальний інститут, містить “пакет інститутів – сукуп-

¹ Соціологія : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К. : Академія, 1999. – С. 81.

² Введение в институциональную экономику : учеб. пособие / под ред. Д. С. Львова. – М. : Экономика, 2005. – С. 79.

³ Импортированные институты в странах с переходной экономикой: эффективность и издержки. – М. : ИЭПП, 2003. – С. 10.

ність норм, які історично склалися як єдині комплекси і які, як правило, мають єдину ідеологічну базу”¹.

А. Нестеренко, цитуючи Т. Веблена, зазначає, що інститути з позицій “старого” інституціоналізму розглядаються як соціально-психологічні феномени, тобто “усталені звички мислення, наявні у переважної більшості людей”, та їх походження бере початок з інстинктів, звичок, традицій і соціальних норм². Неоінституціоналісти вважають інститути не стільки культурним і психологічним феноменом, скільки сукупністю правових норм і неформальних правил, що жорстко спрямовують поведінку індивіда та організацій (“правила гри” за Д. Нортон)³. Але якою б не була природа інститутів, у реальному житті вони набувають форми правових норм, традицій, неформальних правил, культурних стереотипів⁴. Тим більше, що багато дослідників справедливо зазначають, що й “старі” інституціоналісти, і неоінституціоналісти говорять про одні та ті самі функції інститутів, тільки з різних позицій. Про таку єдність влучно висловлюється Дж. Ходжсон: “Загалом інститути, надаючи форму та логічну послідовність людській діяльності, створюють можливості для впорядкування мислення, очікувань і дій. Інститути водночас і накладають обмеження на поведінку, і розширяють її можливості. Сам факт існування правил зумовлює наявність обмежень. Але завдяки обмеженню можуть відкриватися нові можливості, а саме з’являтися варіанти вибору дій, які за відсутності цього обмеження не існували б”⁵. Така двоєдиність характерна й для бухгалтерського обліку, про що йшлося при розгляді характеристик, наданих бухгалтерському обліку Б. Солозано й АІСРА.

Будучи загальноприйнятими й соціально цілісними нормами, інститути стабільні. Однак час від часу ця стабільність порушується

¹ Импортированные институты в странах с переходной экономикой: эффективность и издержки. – М. : ИЭПП, 2003. – С. 12.

² Нестеренко А. Н. Экономика и институциональная теория / А. Н. Нестеренко ; отв. ред. А. И. Абалкин. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 74.

³ Там же. – С. 75.

⁴ Там же. – С. 79.

⁵ Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – С. 11.

ся, змінюючись періодом розпаду одних і появи інших інститутів¹. Одна з причин таких змін – конфлікт між інститутами, особливо тими, котрі склалися в різні періоди та в різних історичних і культурних середовищах. За інституційною теорією, зміни, котрі впливають на систему бухгалтерського обліку, зумовлені, по-перше, трансформаціями в перебігу соціально-економічних процесів, по-друге, переглядом поглядів учених-економістів щодо місця бухгалтерського обліку в економічній практиці та науці.

Для того щоб зрозуміти причини стабільності інститутів, необхідно згадати про відмінності між інститутами та організаціями. Це важливо у зв'язку з тим, що навіть у науковій літературі вказані поняття змішуються, і така обставина завдає шкоди сприйняттю інституційної теорії. Організації зазвичай виникають у рамках інститутів². Водночас вони входять до сфери дії інституту, в межах якого функціонують.

Люди створюють організації, щоб максимізувати корисність завдяки можливостям, які відкривають для них наявні інститути, діючи в рамках, котрі допускаються цими інститутами. Інститути, таким чином – це водночас передумови для будь-якої людської діяльності соціального характеру та зовнішні обмежувачі для неї³. Організація й інститут (у реальному житті – зазвичай комплекс інститутів) утворюють стійку єдність, адже члени організацій зацікавлені у збереженні інститутів. Бухгалтерський облік, на нашу думку, має на меті максимізацію корисності від існування економічних інститутів, інакше у суспільства не було би потреби в ньому.

Д. Норт, один з основоположників неоінституціоналізму, стверджує, що загалом інститути зменшують невизначеність, структуруючи повсякденне життя⁴. Беручи за основу таку характеристику інститутів, можна сказати, що бухгалтерський облік – чи не найголовніший інститут, який знижує невизначеність економічного середовища через створення певного інформаційного поля.

¹ *Нестеренко А. Н.* Экономика и институциональная теория / А. Н. Нестеренко ; отв. ред. Л. И. Абалкин. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 79.

² Там же. – С. 370.

³ Там же. – С. 372.

⁴ *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Начала, 1997. – С. 18.

Загалом розуміння природи інститутів у економічній інституційній теорії дещо концентрованіше, ніж у соціології, адже соціальну практику як поняття вони лаконізують характеристикою формальних і неформальних інститутів.

Отже, характеристики, якими наділяють інститути і соціологія, і сучасна інституційна економічна теорія, жодним чином не суперечать сутності бухгалтерського обліку в його нинішньому стані та цілком пристосовані до нього.

Для того щоб зрозуміти, чи має взагалі бухгалтерський облік місце у системі інститутів, котрі регулюють та забезпечують суспільні відносини, і якщо має, то в якій ніші перебуває, слід розглянути системи класифікацій суспільних інститутів.

У системі суспільних інститутів деякі дослідники соціальних наук виокремлюють політичні, релігійні, інститути культури та соціалізації, тотальні та економічні інститути¹.

Інші вчені вирізняють інститути: економічні, які потрібні для виробництва й розподілу товарів і послуг; політичні, що регулюють дії влади й доступ до неї; стратифікації, котрі визначають розміщення позицій і ресурсів; спорідненості, що пов'язані зі шлюбом, сім'єю і соціалізацією; культури, пов'язані з релігійною, науковою, художньою діяльністю².

Також соціальні інститути класифікують на підставі змісту, функцій, які вони виконують, на економічні, політичні, виховні, культурні, релігійні, а також соціальні інститути у вузькому значенні. До економічних соціальних інститутів належать ті, котрі займаються виробництвом і розподілом благ, послуг, регулюванням грошового обігу, організацією праці тощо³.

Наведених класифікацій достатньо, аби побачити, що присутність економічних інститутів у соціальній системі незаперечна.

¹ Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books/text-8306.html>.

² Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навч. слов.-довід. / уклад. : В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. – К. : Каравела ; Л. : Новий світ-2000, 2002. – С. 145.

³ Соціологія : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К. : Академія, 1999. – С. 81.

Бухгалтерський облік не тільки відображає та пояснює економічні явища, а й впливає на них, що засвідчує його належність до економічних інститутів. *Таким чином, бухгалтерський облік має ознаки соціального явища, бере участь у формуванні відносин між людьми в межах “економічного соціуму”, поняття “інститут” до нього застосовне.*

Якщо можна впевнено говорити про інститут бухгалтерського обліку в системі економічних відносин, то вагомим є й сприйняття складових (інститутів), що в сукупності його формують. Важливою є інституціоналізація уявлень як загалом про сам інститут обліку, так і про складові його інституційного забезпечення: формальні (“правила гри”), регуляторні, професійні, неформальні (те, що “у головах” бухгалтерів). Детальна характеристика цих складових розглядатиметься далі.

До зазначеного слід додати, що інституціоналізація – це процес, у ході якого соціальні практики стають регулярними і тривалими, такими, що їх можна представити як соціальні інститути. Це поняття важливе для того, аби не складалося враження, ніби соціальні інститути є заданими і незмінними реальностями, позаяк трансформації в соціальній практиці здатні зумовлювати як модифікації діючих соціальних інститутів, так і виникнення нових інституціональних форм¹.

Бухгалтерська діяльність, спрямована на інформаційне забезпечення економічних відносин між різними соціальними групами згідно з принципами бухгалтерського обліку, має сталий та безперервний характер, тобто сама інституціоналізація обліку як поняття відбулася давно, але не привернула належної уваги. Однак нерозуміння природи інституційних змін, нарівні зі змінами в соціальній практиці економічних відносин (переходом до ринкових форм господарювання та зміною інтересів і запитів користувачів економічної інформації), що зумовлює зміни у формальних інститутах бухгалтерського обліку, уповільнює зміни в головній складовій цього інституту загалом – свідомості людей.

¹ Соціологія: терміни, поняття, персоналії: навч. слов.-довід. / уклад.: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін.; за заг. ред. В. М. Пічі. – К.: Каравела; Л.: Новий світ-2000, 2002. – С. 147.

Успішне функціонування соціального інституту залежить від того, чи відповідає він певним загальним вимогам. Насамперед ідеться про чітке визначення мети, кола завдань, дій, які він забезпечуватиме. Якщо функція інституту встановлена нечітко, він не може без конфліктів увійти до глобальної системи інститутів певного суспільства й натрапляє на різні протидії¹. Важливо, щоб він раціонально організовував діяльність. Соціальний інститут має бути деперсоналізованим, тобто незалежним від інтересів людей, які виконують інституційні функції. Інакше він не матиме суспільного характеру, загального престижу. Інтерпретуючи ці вимоги до бухгалтерського обліку, розуміємо причину слабкості сприйняття його в ролі інституту, що полягає в тій самій “технічній сервісній функції”, котру економічна наука виокремила як головну його мету в економічній системі, а відповідно до неї “методологи” обліку визначили коло його завдань. Але навіть попри це непорозуміння облік з такою обмеженою сферою дії можна ідентифікувати як інститут, хоч і не настільки повноцінний та дієвий, як того бажала б наукова спільнота. Адже за його обмеженого впливу на соціально-економічне середовище важливість і необхідність обліку в економічному середовищі ні в кого сумнівів не викликають.

Окремо зазначимо, що загалом інститути створюються для задоволення певних потреб суспільства. *Інститут бухгалтерського обліку дає членам суспільства можливість задовольняти потреби в необхідній для прийняття рішень інформації та її професійному поясненні як самими укладачами такої інформації, так і незалежними професіоналами, котрі працюють у цій сфері, і є дієвою системою зниження невизначеності та ризиків прийняття рішень. Без системи відомостей, які надають і пояснюють професійні бухгалтери, неможливі дієві комунікації між учасниками господарських відносин на мікро- й макрорівнях, як і зростання економіки в системі соціальних відносин. І якщо окремого інституту бухгалтерського обліку економічна наука наразі не визнає, то це насамперед проблема теорії обліку.* Потреби в інформації задовольняються не автоматично в стихійному функціонуванні ринку, а організо-

¹ Соціологія : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К. : Академія, 1999. – С. 83.

ваними зусиллями учасників економічних відносин, переважно бухгалтерами, за допомогою системи інститутів, які й формують інститут бухгалтерського обліку.

Відтак слід визначити, які елементи притаманні інститутам та чи реалізуються вони в системі, котру ми розглядаємо як інститут бухгалтерського обліку.

Кожен інститут має спільні з іншими інститутами риси: ролі, утилітарні риси, кодекс (усний і письмовий), ідеологію, культурні символи, настанови та взірці поведінки. При детальному аналізі наявності та змістового наповнення цих ознак у інших соціальних (у тому числі економічних) інститутах доходимо висновку, що й бухгалтерський облік можна охарактеризувати за тими самими параметрами як один із головних інститутів, котрі забезпечують реалізацію економічних відносин.

Бухгалтерська наука та практика мають свій перелік ролей, які на рівні підприємства реалізуються через поняття “головний бухгалтер”, “бухгалтер з оплати праці” тощо, а на вищому рівні – через поняття “професійний бухгалтер”, “аудитор”. Такий розподіл повноважень і компетенції щодо виконання тих чи інших облікових завдань і формує перелік “ролей” кожного в загальній ієрархії інституту бухгалтерського обліку.

Утилітарними рисами, які вирізняють інститут бухгалтерського обліку в системі інших соціально-економічних інститутів, є його елементи: документація, інвентаризація, оцінка, калькуляція, рахунки, подвійний запис, баланс, звітність.

Культурними символами інституту бухгалтерського обліку як професійної діяльності є святкування Дня бухгалтера, специфічні сертифікати та свідоцтва, що підтверджують кваліфікацію професійних бухгалтерів, та ін.

Письмовими кодексами (писаними “правилами гри”), що окреслюють рамки інституту, є законодавство у сфері бухгалтерського обліку, стандарти бухгалтерського обліку, інструкції та методичні рекомендації як міжнародного, так і національного, галузевого спрямування. Усними кодексами є саме неформальні інститути – неписані правила бухгалтерів та користувачів інформації.

Настанови й взірці поведінки бухгалтерів окреслюються через один з елементів письмових регламентів, що входять до поперед-

ньої ознаки – Кодекс етики професійних бухгалтерів та аудиторів. Ці настанови полягають у вимозі незалежності професійного судження, чесності, компетентності, об'єктивності, обачності, неупередженості, конфіденційності тощо.

Інститут бухгалтерського обліку створює й власні організаційні форми у вигляді національних, галузевих професійних бухгалтерських організацій. У глобальному масштабі функціонують Міжнародна федерація бухгалтерів та її регіональні організації тощо.

Ідеологія бухгалтерського обліку – найслабкіше місце в його сприйнятті як інституту. Відсутність єдиних думок щодо місця обліку в системі наук, його ролі в забезпеченні та регулюванні суспільних відносин, пасивна позиція представників бухгалтерської спільноти стосовно просування ідей значущості обліку, свідоме обмеження його функцій сервісною роллю в управлінні не дають розвиватися теоретичним надбудовам. Розуміючи ідеологію як організовану сукупність теорій, масового єдиного мислення, ідей, настанов, гасел, програмних документів, різних концепцій та ін., бачимо, що ця складова потребує, насамперед від наукової спільноти, значного посилення. В Україні дотепер не прийнято на державному рівні фундаментальних документів із розвитку бухгалтерського обліку. Єдиним документом, котрий містить засади розвитку його як інституту, хоч і в галузевому аспекті, є Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки України, схвалена Міністерством аграрної політики України 3 лютого 2009 р.

Таким чином, бухгалтерський облік, забезпечуючи та регулюючи економічні відносини, описується характеристиками, котрі ідентифікують суспільні інститути. Відповідно, його можна визначити як самостійний і важливий для розвитку суспільства інститут.

Відтак назріла необхідність переорієнтації поглядів громадськості та, власне, самих бухгалтерів на місію бухгалтерського обліку – від “технічного процесу” (див. рис. 2.1) до усвідомлення, що “технічне забезпечення” є лише функціональним елементом дещо більшого – інституту (рис. 2.2).

При такому сприйнятті бухгалтерського обліку сегменти його наповнення утворюють цілісність взаємних впливів, що посилює мотивацію розвитку кожної складової та системи загалом. Зростає

Рис. 2.2. Інституційне поглиблення змісту та значущості бухгалтерського обліку в соціально-економічному середовищі

Складено автором.

масштабність, а відповідно і можливості інституту бухгалтерського обліку в соціально-економічному середовищі.

Отже, інститут бухгалтерського обліку – визначальна складова економіки, що утворюється як неформальними інститутами у свідомості бухгалтерів і користувачів облікової інформації, так і формальною ознакою – писаними “правилами гри”, та реалізується у специфічних організаціях на мікро-, макро- та мезорівнях, з метою порозуміння й керуваності соціально-економічного середовища.

Важливим є й удосконалення підходів до стратегій розвитку бухгалтерського обліку, котрі мають базуватися на його сприйнятті як інституту. Вектор зростання соціально-економічної значущості бухгалтерського обліку в нових стратегіях має спрямовуватися на поєднання розвитку всіх його складових, де визначальними є верхні в ієрархії щаблі (неформальні інститути) (рис. 2.3).

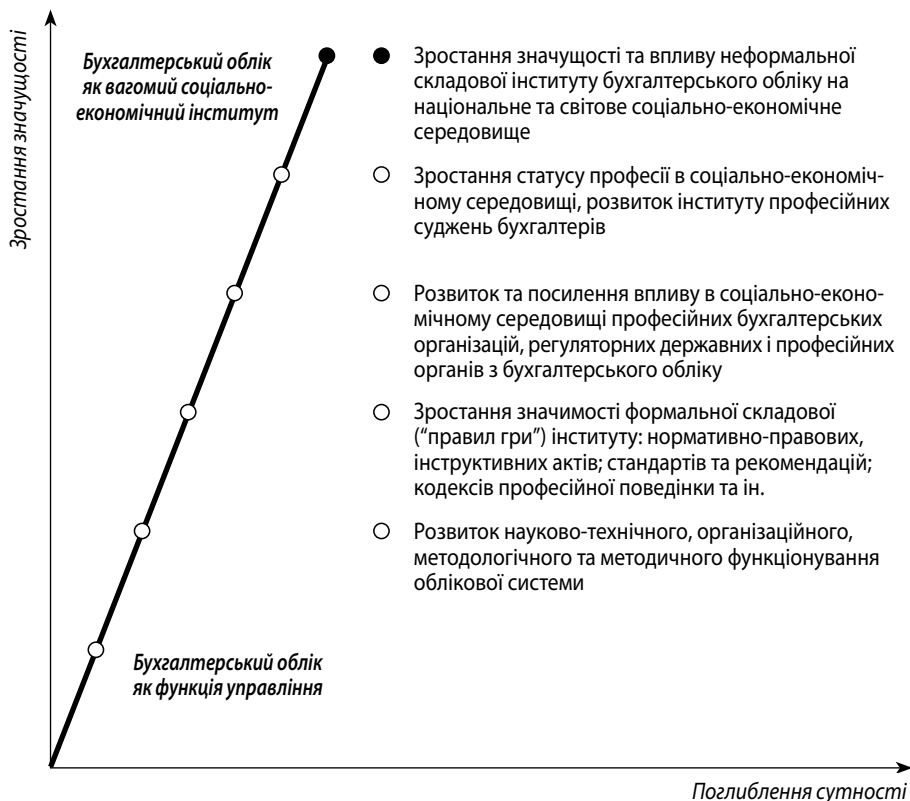

Рис. 2.3. Вектор зростання соціально-економічної значущості бухгалтерського обліку

Складено автором.

Такий висхідний розвиток інституційних сегментів бухгалтерського обліку, забезпечений їх взаємодією та взаємовпливом, посилює роль і місію професії в соціально-економічному середовищі та змінює уявлення про нього, насамперед серед бухгалтерів, і що не менш важливо, користувачів.

Запропоноване тлумачення сутності бухгалтерського обліку та його розвитку посилює роль та місію нашої професії й потребує вдосконалення і навіть перегляду його науково-теоретичного базису.

2.2. ПОГЛИБЛЕННЯ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ СУТНОСТІ ЙОГО ПРЕДМЕТА

Кризові явища сучасної економіки, наукові пошуки шляхів їх подолання формують нові завдання та орієнтири розвитку економічної науки. У сфері бухгалтерського обліку чимраз гостріше постають питання про відповідальність професії та її місце в економічній політиці. Це потребує переосмислення основоположних понять, які становлять фундамент “заявки на визнання” бухгалтерського обліку ключовим сегментом економіки, а не лише сферою прикладних знань, мистецтвом чи сервісною функцією управління. В основі нового якісного зростання має бути насамперед зміна уявлення про предмет діяльності, без чіткого окреслення меж якого доволі складно визначити провідну роль бухгалтерського обліку в системі економічних та соціальних наук. Тим більше, за наявності надуманої проблеми визнання представниками останніх бухгалтерського обліку наукою.

Проблема встановлення меж предмета цієї науки не є новою. Деякі вчені¹, досліджуючи теорії бухгалтерського обліку, довели, що кожна з них формує власне уявлення про його предмет. Зокрема, персоналістичні теорії визначають, що предметом бухгалтерського обліку є особи, зайняті в господарських процесах, їхні права, відповідальність, погляди, інтереси тощо. Нормативні теорії виходять із того, що предмет бухгалтерського обліку – це цінності, ресурси, засоби та їхні джерела. Нормативний погляд полягає у намаганні знайти найкращий спосіб обліку господарської операції, позитивний – розкриває вагомість і значення мотивації прийняття тих чи інших рішень. В Україні переважають нормативні підходи, а на Заході домінує позитивістська соціально-економічна складова розвитку бухгалтерського обліку як науки і практики. Відтак, предмет бухгалтерського обліку за нормативного підходу обмежений лише реєстрацією фактів господарського життя, тоді як за позитивного важливими є професійні судження про факти господарського життя та вибір ме-

¹ Хендриксен Е. С. Теория бухгалтерского учета : пер. с англ. / Е. С. Хендриксен, М. Ф. Ван Бреда / под ред. проф. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 576 с.

тодів їх реєстрації для задоволення інтересів груп, зацікавлених у ньому. Водночас навіть у розвинутих країнах трактування предмета бухгалтерського обліку не поєднує універсально позицій теорій. Жоден підхід не відображає потенціалу розвитку наукового осмислення соціально-інституційних впливів і перетворень, котрі стосуються предмета бухгалтерського обліку та які він, з високою ймовірністю, здатен пояснити. Глибина розгляду проблеми залежить від функцій, змісту й масштабності бухгалтерської діяльності в різних країнах за різних типів економік.

Проблему ідентифікації предмета бухгалтерського обліку як однієї з основоположних складових цієї науки фундаментально досліджувала плеяда науковців.

В Україні найповніше висвітлив еволюцію формування уявлень про предмет бухгалтерського обліку професор Ф. Ф. Бутинець¹, систематизувавши та оцінивши праці з історії та теорії бухгалтерського обліку. На пострадянському просторі найвагомішими з теорії бухгалтерського обліку є праці професора Я. В. Соколова, що ґрунтуються, у свою чергу, на роботах Б. Вентурі, О. Галагана, Ж. Дюмарше, М. Метьюса, А. Пачолі, О. Рудановського, М. Хендріксена, В. Циммермана, І. Шера та ін. Паралельно з дослідженнями Я. В. Соколова та Ф. Ф. Бутинця слід відзначити праці професора Г. Г. Кірейцева, в яких акцент робився на соціальній природі обліку.

Серед учених, які займалися подальшою систематизацією підходів до визначення предмета бухгалтерського обліку, варто виокремити А. І. Вороніну, С. Ф. Голова, А. М. Кіндратську, Ю. А. Кузьмінського, І. В. Малишева, Н. М. Малюгу, В. В. Сопко та ін.

Попри величезний доробок учених щодо ідентифікації предметної складової науки бухгалтерського обліку, постає потреба в подальших дослідженнях через зміни ділового світу, а з ним – і вимог до бухгалтерського обліку.

Рамки дослідження предмета обмежені встановленими раніше уявленнями та впливом інститутів, які користуються бухгалтерською інформацією й формують методологію обліку, спрямовуючи наукові пошуки у попередні теорії. Тому необхідно змінити уявлення

¹ Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський облік: роздуми вченого / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : Рута, 2001. – 100 с.

про бухгалтерський облік не лише як сервісну функцію, що забезпечує прийняття управлінських рішень на різних рівнях, а й як систему прикладних наукових знань. Такий облік слід розглядати і як теоретичну науку, здатну пояснювати через свою систему вплив інститутів на формування інформаційних потоків, на дії бухгалтера та осіб, зацікавлених у його роботі, на “поведінку” капіталу й організації (підприємств).

Чи не найбільшою проблемою, що постає на шляху дослідників при визначенні предмета бухгалтерського обліку, є внутрішня динамічність тих базисів, які перебувають в основі цієї категорії. З цього приводу влучно висловився К. Я. Аджан: “Предмет бухгалтерського обліку змінюється залежно від суспільно-економічних формацій, способів виробництва і форм власності”¹, адже яким би не поставав цей предмет у теперішніх інтерпретаціях, він пов’язаний із рівнем розвитку економіки. З цим твердженням (знову-таки, розглядаючи його з позицій визначень предмета обліку) погоджуються всі дослідники. Водночас проблеми в такому стані речей вони не вбачають, хоча вона очевидна. Предмет кожної науки визначається містко; якщо змінюється об’єктивна реальність, він у цілому повинен залишатися сталим, оскільки лаконічно відображає суть науки. Інакше “безпредметну” систему знань наукою назвати неможливо.

Намагаючись пояснити суперечність між “сталістю” і “розвитком”, Д. Спасов, по-своєму розуміючи відмінність між предметом та об’єктом бухгалтерського обліку, висунув думку, що до об’єкта бухгалтерського обліку входить уся сукупність тілесних і безтілесних речей, а до предмета – лише та їхня частина, яка безпосередньо відображається у бухгалтерському обліку². На противагу цьому твердженню вважаємо, що розвиток фактів і явищ господарського життя, котрі потребують висвітлення, постійно розширюється під впливом інституційних чинників. Але це не означає, що предмет бухгалтерського обліку повинен постійно переглядатися, навпаки. У зв’язку з цим висуваємо наукову гіпотезу, пов’язану з означеною проблемою: *предмет науки про бухгалтерський облік повинен бути настільки універсальним, щоб тлумачити факт появи нових об’єк-*

¹ Аджан К. Я. Основы бухгалтерского учета : пособие / К. Я. Аджан. – М. : Статистика, 1977. – С. 14.

² Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія і методологія, перспективи розвитку : монографія / Н. М. Малюга. – Житомир : ЖДТУ, 2005. – С. 56.

тів, які не обмежуватимуть його, а конкретизуватимуть зміст його теорій. Наприклад, трансакційні витрати, гудвіл, біологічні активи, емфітевзис, публічне професійне пояснення фінансової звітності тощо – яскрава ілюстрація поглиблення сутності предмета бухгалтерського обліку в сучасному середовищі. Тільки така глибина предмета надасть бухгалтерській науці парадигмального значення. І в пошуку цієї глибини найприйнятнішою для взяття за основу розвитку теорії обліку видається сучасна теорія інституціоналізму, котра пояснює розвиток економіки через вивчення інституціонального середовища та інституційних впливів.

Попередні теорії обліку не повною мірою переймалися політико-економічними аспектами цієї діяльності й науки. Саме тому методологія пізнання й наукові означення всього нового залишаються “на плечах” економічної науки. Бухгалтерський облік у методологічній та методичній складових самостійно не ставив завдання ідентифікації та інформаційної інтерпретації цього “нового”, хоча на технічному рівні явища та факти, пов’язані з новими об’єктами, він відображає значно раніше. Щоправда, до відпрацювання нормативно-економічного визначення об’єкта таке відображення, як правило, має безсистемний характер.

Отже, лише розширивши свій предмет професійним відображенням фактів та явищ господарської діяльності з оцінкою та поясненнями “нового”, ідентифікацією та інтерпретуванням нових об’єктів, вища надбудова бухгалтерської науки вийде на новий якісний рівень. Допоки цього не станеться, варто говорити про штучне звуження рамок предмета обліку, в які його попередній науковий базис сам себе і поставив.

Погоджуючись із позицією Я. В. Соколова, автори переконані, що предмет обліку, яким його бачать більшість науковців, завузький для дедалі прогресуючої його ролі у суспільстві. Я. В. Соколов стверджує, що предмет обліку не є кругообігом господарських благ чи процесом відтворення, або самими благами та джерелами їх утворення, а заданий інтересами осіб, котрі беруть участь у господарських процесах, та цілями, які ставляться перед бухгалтерським обліком і пов’язані з прийняттям управлінських рішень¹.

¹ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 15.

На підтвердження думки, що наукові представники інституту бухгалтерського обліку самі звужують сферу його “юрисдикції”, розглянемо ті дефініції предмета, котрі ці обмеження відображають. При цьому серед масиву визначень виокремимо характеристики предмета обліку як технічного процесу, мистецтва та орієнтири визнання обліку як соціальної науки, позначені на Заході впливом інституційної теорії.

Перший комплекс наукових уявлень пов'язаний із переконанням, що бухгалтер фіксує господарську діяльність підприємства, яка і є предметом бухгалтерського обліку. З цього приводу Я. В. Соколов зазначав, що, згідно з І. Кантом, однією з ознак класифікації наук є предметна ідентифікація, і предметом бухгалтерського обліку є факти господарського життя¹. За оглядом історії розвитку бухгалтерської думки, проведеним Я. В. Соколовим, цю точку зору поділяли такі науковці:

- Д. А. Кріппой: мета обліку полягає в дослідженні результатів господарської діяльності, пов'язаної з постійними змінами обсягу і складу майна. Ці зміни і є предметом обліку;
- С. Спіненді: вважав предметом обліку багатство підприємства, що вивчається не лише з позиції управління підприємством, а й в аспекті причин його виникнення, трансформації, зростання;
- І. Ф. Шер: предметом бухгалтерії можуть бути лише зовнішні та внутрішні господарські і правові факти, що вже відбулися;
- К. Арнольд: предметом бухгалтерського обліку є речі, здатні до примноження чи зменшення, оскільки вони мають певну цінність;
- Е. Мудров: предмет обліку – будь-який промисел, будь-яка праця, метою якої є отримання прибутку;
- Р. Делпорт: предметом бухгалтерського обліку є рух цінностей у часі й просторі².

І. В. Малишев зазначав, що предмет бухгалтерського обліку становлять економічні процеси, які супроводжуються змінами в складі господарських засобів та їх джерел в умовах госпрозрахункових відносин між підприємствами та всередині їх³.

¹ Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней : учеб. пособие для вузов / Я. В. Соколов. – М. : Аудит : ЮНИТИ, 1996. – С. 6–7.

² Там же. – С. 115–348.

³ Малишев И. В. Теория бухгалтерского учета : учеб. пособие для с.-х. вузов / И. В. Малишев. – М. : Финансы и статистика, 1981. – С. 18.

За Л. І. Вороніною, предмет бухгалтерського обліку – ділова активність суб'єкта підприємництва, виражена в особливій формі – економічних показників¹.

Отже, узагальнюючи викладене, предмет бухгалтерського обліку як практичної діяльності – це факти господарської діяльності, пов'язані з рухом матеріальних і вартісних об'єктів обліку. На таке сприйняття предмета “звужуюче” впливають здебільшого “правила гри” (нормативно-методичне забезпечення, встановлена практика), що проявляються в загальних вимогах до складання й подання бухгалтерських документів, визначених регулюючими органами, дотримання яких перевіряється контролюючими інститутами.

Інші дослідники вважають, що бухгалтер обліковує не самі господарські процеси і, тим більше, не майно підприємства, а лише інформацію, яка породжує права й відповідальність осіб, котрі беруть участь у цих процесах. Похідним від таких досліджень є *розвиток уявлення про предмет бухгалтерського обліку як про мистецтво вибору оптимального співвідношення елементів його методу, що враховує потребу користувачів у обліковій інформації. Облік є не набором емпіричних і догматично регламентованих правил, а засобом дослідження господарської діяльності та власної методології. Найяскравіше ці позиції розкрито Е. Хендріксом та М. Ван Бреда: “Соціальні й економічні наслідки різних способів формулювання облікової політики та їх сутність і є предметом сучасних наукових досліджень”².*

Відповідно до цього підходу методологія бухгалтерського обліку являє собою систематизований набір компромісних рішень між соціальними групами. Можливість зробити узаконений вибір облікових процедур із метою отримання різних показників фінансового результату є інституційною складовою взаємодії суспільних груп, через яку здійснюється вплив на методологію обліку. Предметом обліку є визначення того, як застосовуються елементи методу бухгалтерського обліку в їх імовірних альтернативах, і варіативності

¹ Вороніна Л. І. Теория бухгалтерского учета : учеб. пособие / Л. И. Воронина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Эксмо, 2007. – С. 32.

² Хендриксен Е. С. Теория бухгалтерского учета : пер. с англ. / Е. С. Хендриксен, М. Ф. Ван Бреда ; под ред. проф. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 139.

від професійних бухгалтерів на практиці. В окреслених межах предмет обліку представляють такі науковці:

- Д. дель Кастілло: предметом обліку є договори, якими він іменував кожен факт господарського життя. За рахунками учений бачив агентів – адміністрацію і контрагентів. Мета обліку полягала у відображенні юридичних прав і вимог учасників господарського процесу;
- Д. Чербоні: предмет бухгалтерського обліку – права й обов'язки фізичних та юридичних осіб¹. Відносини, що постають як юридичні, є предметом обліку, котрий невідокремлюваний від цілей управління;
- І. Ахматов: предмет науки полягає в тому, щоб вигадувати рахунки для різних справ, аби через це завжди знати стан останніх. Предмет бухгалтерського обліку становить не саме господарство, а його відображення на рахунках².

На особливу увагу заслуговує підхід з точки зору визначення предмета бухгалтерського обліку через один з елементів його методу. Зокрема, за Ж. Б. Дюмарше, предметом є оцінка, задана йому зовні. Відтак, це не плід творчості бухгалтера, а лише засіб, що дає йому можливість об'єднати різні об'єкти, котрі потрапляють у коло уваги обліку. Без оцінки немає обліку³.

Інший дослідник, Дж. Г. Сортер, предметом бухгалтерського обліку вважав вартість. В основу предмета обліку має бути покладена інформаційна подія, під якою він розумів елементарну інформаційну одиницю про факт господарського життя, тобто бухгалтерське повідомлення – документ⁴.

До певної міри останні підходи можна асоціювати з поглядом на чинний облік як на мистецтво, що потребує творчого використання наявної методології для вибору методик. При цьому переважає відображення господарських процесів на рахунках відповідно до думки бухгалтера.

¹ Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней : учеб. пособие для вузов / Я. В. Соколов. – М. : Аудит : ЮНИТИ, 1996. – С. 120.

² Там же. – С. 240.

³ Там же. – С. 335.

⁴ Там же. – С. 380.

Однак визначені погляди на “рамки рутинної бухгалтерії” та “творчого бухгалтерського обліку” – мистецтва – не стали поштовхом для перегляду сприйняття й поглиблення сутності його предмета.

Очевидний та необхідний орієнтир розвитку досліджуваного питання забезпечив підхід до розгляду бухгалтерського обліку як соціальної науки. Розширене трактування його предмета, на нашу думку, забезпечене передусім базовими доктринами інституційної теорії ХХ ст. Представниками цього підходу є А. Белкаой, Н. М. Белфорд, Ф. А. Бімс, А. Ч. Літлатон, П. Е. Фертіх, В. К. Циммерман. Згідно з їхнім уявленням, *предмет бухгалтерського обліку – певний соціум, і бухгалтер повинен вираховувати не лише і не стільки прибутки фірми, скільки визначати соціально-економічні наслідки дій її адміністрації*¹.

Не менш важливий психологічний аспект: Е. Мішо визначає, що предметом бухгалтерського обліку є психологія особистостей, зайнятих у господарстві, не права й обов'язки співробітників, а мотиви їхніх дій².

Згідно з Ф. Карпентье, предмет бухгалтерського обліку як науки – дослідження законів, котрі утворюють базу, основу для його правил і, звільняючи розум від непрогнозованого й незрозумілого, дають можливість передбачити на практиці багато явищ³.

Поділяючи ці погляди, ми вважаємо, що в соціально-інституційному сприйнятті предмет науки про бухгалтерський облік, окрім реєстрації та вибору методів обліку, повинен як мінімум забезпечити оцінку впливу інституціонального середовища на вибір підходів та процедур.

Інституціональне середовище від загальноvizнаних правил (формальні інститути: закони, стандарти, процедури тощо) поширюється до вищого в ієрархічному інституціональному щаблі – неформального інституту. Останній визначає професійний рівень бухгалтера – здатність до професійної поведінки та судження. Сутність неформального бухгалтерського інституту полягає в урахуванні менталь-

¹ Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней : учеб. пособие для вузов / Я. В. Соколов. – М. : Аудит : ЮНИТИ, 1996. – С. 375.

² Там же. – С. 198.

³ Там же. – С. 185.

ності, традицій, галузевої належності, освіти, неформальних правил і обмежень, впливу інших інституцій. Детальніше інституціональний погляд на бухгалтерський облік розкриватиметься далі.

Розгляд предмета бухгалтерського обліку як у практичній, так і в науковій площинах дає змогу поглиблювати сутність предмета у публікаціях учених, що формує “критичну масу” для його нової якості.

Наприклад, на думку С. Ф. Голова, у сучасних умовах предметом бухгалтерського обліку як практичної діяльності є ретроспективні й перспективні параметри господарської діяльності підприємства та його середовища, визначені органами, що регулюють бухгалтерський облік, і власником підприємства або уповноваженим ним органом (посадовою особою). Предметом бухгалтерського обліку як науки є його історичні, сучасні й майбутні методологічні, організаційні та інші аспекти у взаємозв'язку з відповідними елементами середовища, в якому він здійснюється¹.

Наведене визначення предмета бухгалтерського обліку як практичної діяльності, на наш погляд, є найбільш містким у традиційному розумінні, хоч і обмеженим в інституціональному сприйнятті (це схематично зображено у верхній частині рис. 2.4). Водночас тлумачення професором С. Ф. Головим предмета бухгалтерського обліку як науки загалом можна віднести до будь-якої соціально-економічної науки. Така дефініція не поглиблює сутності предмета, хоча завдяки “широкому контексту” воно не викликає заперечень.

Таким чином, *проаналізовані уявлення найкраще пояснюються з точки зору інституційної теорії, згідно з якою предмет бухгалтерського обліку залежить від його місця й ролі в інституційному середовищі. Якщо розкласти предмет бухгалтерського обліку на практику, мистецтво та науку (саме в такій зростаючій ієрархії), то отримуємо певну оцінку його масштабів у сучасному сприйнятті (див. рис. 2.4):*

1. На рівні сприйняття предмета лише з практичної складової бухгалтерського обліку – обмеження як формальними, так і неформальними інститутами. Саме таким є сучасний вітчиз-

¹ Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія / С. Ф. Голов. – К. : МІМ ; ЦУЛ, 2007. – С. 453.

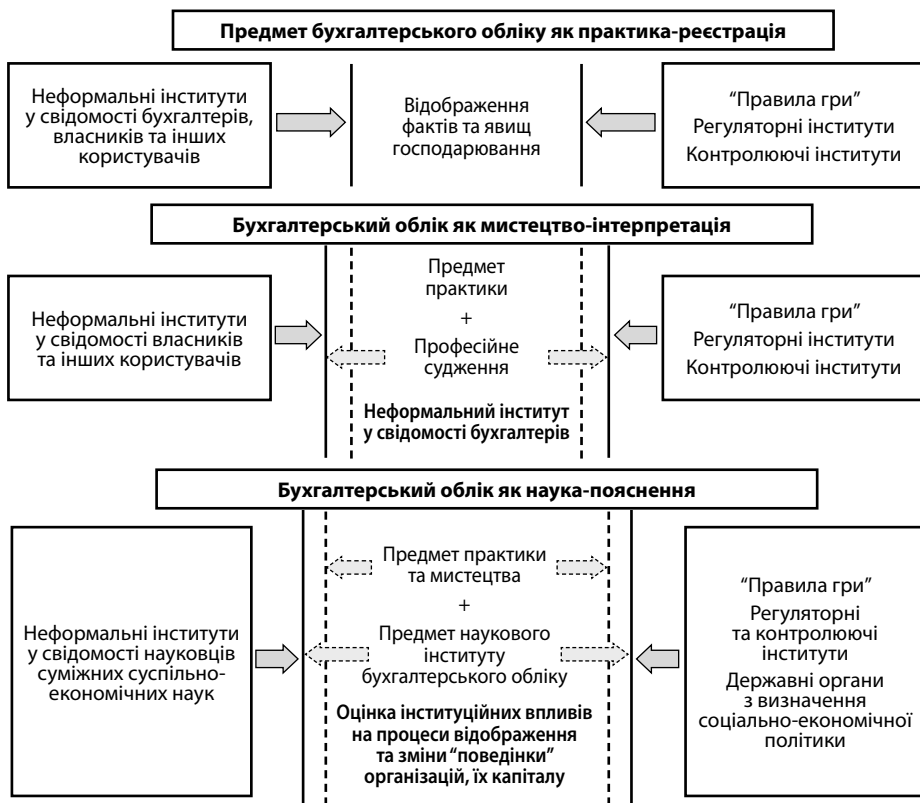

Рис. 2.4. Оцінка масштабів предмета бухгалтерського обліку як практики, мистецтва та науки

Складено автором.

няний підхід. Він затиснений, як бачимо з рис. 2.4, взаємним впливом формальних і неформальних консервативно налаштованих інститутів: з одного боку, впливом "правил гри", які проявляються в нормативному забезпеченні та в укоріненіх обліковими традиціями методиках, а також діяльністю контролюючих і регуляторних інститутів, котрі створюють ці правила й стежать за їх дотриманням, з другого – дією неформальних інститутів у свідомості бухгалтерів та користувачів інформації, яку вони формують. У цьому найвужчому сприйнятті предме-

та яскраво відображається “консервація” його сутності лише відтворенням фактів і явищ господарського життя.

2. Інший масштаб сутності предмета бухгалтерського обліку розкриває погляд на останній як на творчий процес бухгалтерів. У сучасному світі такий процес асоціюється з професійним судженням, яке являє собою обґрунтовану, підтверджену професійною кваліфікацією, думку бухгалтера, що є підставою для прийняття рішення стосовно порядку відображення в обліку господарських операцій за умов його багатоваріантності. На цьому рівні посилюється неформальний інститут бухгалтерів (їхня освіченість, професійна організованість, статус у суспільстві тощо). Все це змінює ставлення до бухгалтерського обліку з боку власників та інших користувачів інформації, які більше покладаються на бухгалтера і його професіоналізм у прийнятті рішень. Неформальний інститут зумовлює зміну на користь бухгалтерів “правил гри” та ставлення до бухгалтерського обліку регуляторних та контролюючих інститутів. *Предмет бухгалтерської діяльності розширюється на “поле” суміжних економічних наук – аналізу та аудиту, планування та ін.* Адже облік, будучи базисом для аналізу, планування та аудиту, дотепер “не наважується” через предмет перебрати функції пояснення, оцінювання та інтерпретації фактів господарювання, хоч і має для цього вагоме підґрунтя.
3. Найбільше розширює предмет бухгалтерського обліку погляд на нього як на науку. *Він вбирає не лише попередні рівні (практику та професійне судження), а й ставить завдання оцінювання інституційних впливів на процеси практичної реєстрації фактів і явищ господарювання та змін поведінки підприємства, його капіталу.* З інституційної точки зору готовність бухгалтерського обліку до такого розширення меж предмета залежить, звичайно, від рівня розвитку його як сучасного професійного та наукового інституту. *Глибина цього рівня змінює ставлення з боку науковців суміжних соціально-економічних наук до бухгалтерського обліку – як до науки, здатної пояснити взаємодію та вплив інститутів, що безпосередньо чи опосередковано відображається у бухгалтерському обліку.* Це, у свою чергу, зумовлює зміну ставлення до бухгалтерської

діяльності з боку формальних інститутів. Уже тепер кращі представники професії беруть участь у розробленні законопроектів та інших документів вітчизняної державної економічної політики. Посилюється вплив Міжнародної федерації бухгалтерів, Комітету з розроблення МСФЗ на світову економічну політику. Все це розширює сутність предмета бухгалтерського обліку не тільки як науки, а й як професії (інституту), спроможної до більшого, ніж професійна реєстрація фактів та явищ господарювання.

Проведене нами розмежування пізнання сутності предмета бухгалтерського обліку на практичну, творчу та наукову складові ґрунтується на дедуктивній основі. Його метою є глибинне унаочнення досліджуваної проблеми та наукове пояснення її розв'язання на основі інституціональної теорії. Саме таке, теоретичне, осмислення є базовим для поглиблення тлумачення сутності предмета бухгалтерського обліку в сучасному світі.

Водночас не менш важливим є містке визначення предмета бухгалтерської діяльності, що вкрай необхідно для посилення ролі бухгалтерського обліку. До того ж більшість визнаних наук не поділяють свій предмет на складові й визнають його єдиним для теорії і практики. Останнє характеризує зрілість та потужну теоретичну базу науки. Професор Я. В. Соколов, котрий вперше в колишньому СРСР описав поділ науки на практику – рахівництво, і теорію – рахунковедення – також визнавав, що “предмет як рахівництва, так і рахунковедення є єдиним”¹.

Окреслені нами орієнтири – поглиблення змісту предмета бухгалтерського обліку – можна пояснити та проілюструвати більш містко (див. рис. 2.5).

Відтак, виходячи з доктрин інституціональної теорії та вимог сучасної економіки, сформулюємо містке та єдине визначення: *предметом бухгалтерського обліку є професійне відображення процесів і явищ життєдіяльності організацій (підприємств) та оцінювання інституційних впливів на процеси такого відображення і зміни складових життєдіяльності.*

¹ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 85.

Рис. 2.5. Поглиблене трактування сутності предмета бухгалтерського обліку

Складено автором.

У цьому визначенні “професійне відображення” слід розглядати як поширення дії предмета на інститут “професійного судження” та поглиблення предмета поясненням впливу інституційного середовища (від формальних до неформальних інститутів) на результати відображення процесів і явищ в обліку.

Сутність виразу “оцінювання інституційних впливів” слід розглянути як поширення предмета бухгалтерського обліку на прогнозування й інтерпретацію наслідків таких впливів на професійну роботу бухгалтерів та параметри капіталу, поведінку менеджменту підприємств (організацій).

Вислів “життєдіяльність організацій (підприємств)” розуміється як поглиблення предмета, що розглядає ретроспективні та перспективні параметри не тільки господарської, а й соціальної, екологічної та іншої життєдіяльності всіх організованих інституцій, котрі мають вести бухгалтерський облік.

2.3. РОЗВИТОК БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В СВІТЛІ СТРАТЕГІЧНОЇ ДОКТРИНИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ТА МСФЗ

Активна позиція Комітету з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (IASB) та Ради зі стандартів фінансового обліку (FASB) із запровадження МСФЗ, безумовно, є позитивним явищем у розвитку бухгалтерського обліку. Проте за нинішніх умов професійного осмислення та перегляду потребують її стратегічна наукова, методологічна та організаційна доктрини. До причин такого висновку належать: пасивна (якщо не сказати негативна) участь МСФЗ та Системи загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку США (GAAP US) у запобіганні останнім світовим економічним кризам; невдала адаптація МСФЗ до потреб економік як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються; ігнорування при розробленні МСФЗ потреб економік більшості країн світу (окрім “Великої сімки”), наукових платформ сучасних економічних теорій та потреб облікового забезпечення реалізації сучасних ідей сталого розвитку.

Успіхи та проблеми формування глобальної системи бухгалтерського обліку, скоріше, свідчать про початок її становлення, ніж беззаперечного сприйняття, а тим більше, впровадження. Вагомість національних облікових систем, а отже й розвиток облікових стандартів та теорій відповідно до потреб власних економік, засвідчує історично-інституціональну об'єктивність їх подальшого стійкого існування, незважаючи на сучасну тенденцію до космополітичності бухгалтерського руху.

Відтак пошук нових передумов для розвитку дієвих облікових систем є не лише глобальним, а й національним завданням, і пов'язаний із проблемами не стільки практичного, скільки базового – теоретичного – рівня.

Останніми роками інституційний підхід посів помітне місце в дослідженнях українських економістів. Цим дослідженням сприяли

й праці фахівців у галузі інституційної теорії А. Нестеренка й В. Базилевича, а також вивчення праць її зарубіжних основоположників – від Т. Веблена до Д. Норта, Дж. Ходжсона, Р. Коуза та ін.

Вибір інституціональної доктрини обґрунтовується її здатністю пояснити сучасний стан та перспективи розвитку глобальної і національної бухгалтерської системи з позиції взаємодії: базових соціально-економічних мотивів користувачів бухгалтерської інформації; бухгалтерів; нормативно-правових норм регулювання; організаційних форм бухгалтерської діяльності та її самоорганізації.

Облікові проблеми, розв'язанню яких здатна сприяти теорія інституціоналізму. Використовуючи підходи класиків інституціоналізму Т. Веблена, Дж. Ходжсона, Д. Норта та А. М. Нестеренка¹, зауважимо, що знання інституціоналізму спрямовуються на пошук відповідей на такі запитання:

- Яке співвідношення національно-специфічних та універсальних чинників у розвитку бухгалтерського обліку? Чи можлива універсальна (бездоганна) модель бухгалтерського обліку? Чи можуть у глобальному світі країни “йти своїм шляхом” у цьому питанні або вони повинні втратити ідентичність?
- Яка мета глобального обліку? Чи піддається його стратегічна доктрина суспільному регулюванню?
- Чи може інституціональна теорія допомогти в практичній реалізації парадигми бухгалтерського обліку економіки сталого розвитку?
- Які інститути сприяють забезпеченню бажаного розвитку бухгалтерського обліку?
- Які можливості держави, професійних об'єднань та інших складових інституціонального проектування розвитку обліку?

Складові інституціональної побудови бухгалтерського обліку.

Інституціоналізм – це широкий науковий напрям, який варто вва-

¹ Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; [предисл. С.Г. Сорокиной; пер. с англ.; под общ. ред. В. В. Мотылева]. – М.: Прогресс, 1984. – 366 с.; Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон; пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.; Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.; Нестеренко А. Н. Экономика и институциональная теория / А. Н. Нестеренко; отв. ред. Л. И. Абалкин. – М.: УРСС, 2002. – 415 с.

жати не окремою теорією, а сукупністю доктрин. З огляду на специфіку цих досліджень розглянемо спрощений підхід до розуміння та використання фундаментальних знань цієї доктрини.

Т. Веблен обґрунтував саме поняття інститутів як “стійких звичок мислення, властивих великій спільноті людей”¹.

Представники “нового” покоління інституціоналізму вважають основою інститутів не стільки культурний або психологічний феномен, скільки набір правових норм і неформальних правил, що жорстко спрямовують економічну поведінку індивіда й організацій (“правила гри”, за визначенням Д. Норта). Таким чином, вони доповнюють “звички і стереотипи”, котрі посідають центральне місце в “старому” інституціоналізмі.

Досліджуючи концептуальні засади формування інститутів та інституціонального середовища, А. М. Нестеренко виокремлює зростаючу роль державних і наддержавних регуляторних інститутів у інституціональній теорії².

Важливим в інституціоналізмі є поняття організаційних об’єднань. Першою працею в цьому контексті є відома стаття нобелівського лауреата з економіки Р. Коуза “Природа фірми” (1937 р.). У подальшому інституціоналізм значно розширив поняття організаційної складової інститутів у сфері економіки.

Означені масштабність і різноманіття цієї наукової доктрини певною мірою пояснюють складність її сприйняття та те, що на сьогодні в інституціональній теорії немає загальноприйнятого поняття категорії “інститут”. Для цього дослідження найприйнятнішим є визначення Дж. Ходжсона³.

На підставі досліджень вирізняємо п’ять узагальнених складових поняття “інститут”, котрі умовно ідентифікуємо як складові стосовно інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку (рис. 2.6). Такий підхід важливий для врахування впливу кожної складової інституту на побудову та розвиток обліку.

¹ *Veblen T. The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays / T. Veblen. – N. Y. : Huebsch, 1919. – P. 239.*

² *Нестеренко А. Н. Экономика и институциональная теория / А. Н. Нестеренко ; отв. ред. А. И. Абалкин. – М. : УРСС, 2002. – 415 с.*

³ *Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – С. 364.*

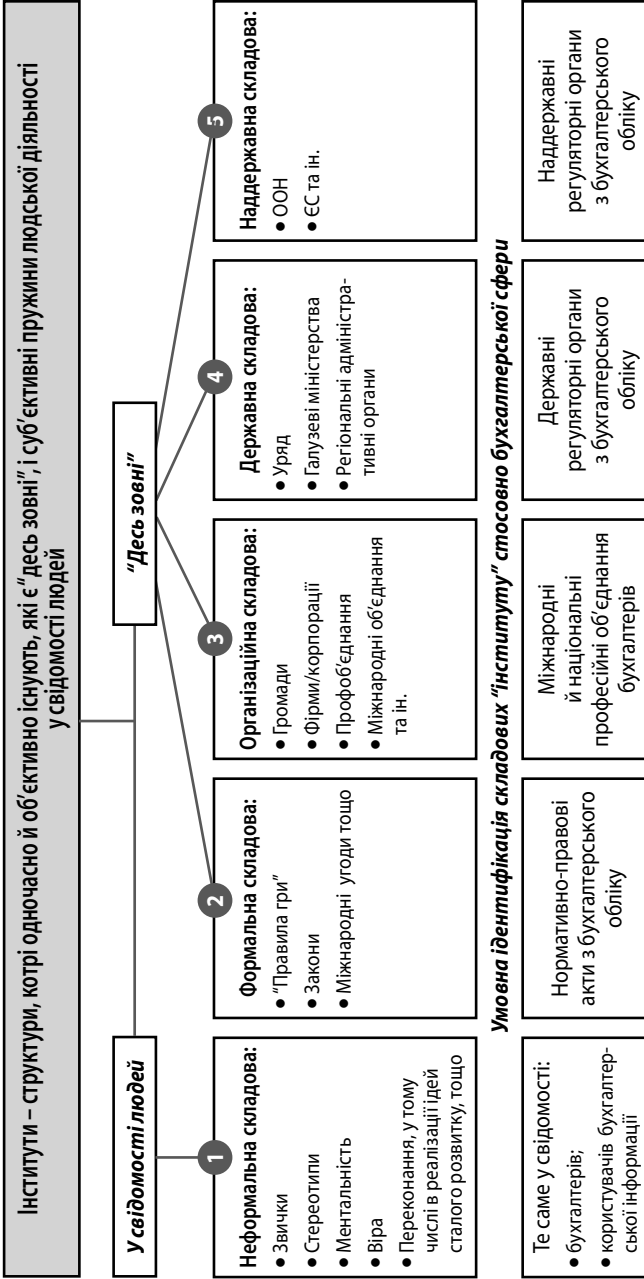

Рис. 2.6. Дефініція "інституту" Дж. Ходжсона та виокремлені автором загальні складові поняття "інститут" і їхня умовна ідентифікація стосовно бухгалтерської сфери

Складено за: Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон ; пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – С. 364.

Неформальні інститути є, з точки зору інституціональної теорії, найстійкішими до змін. Формальні інститути “десь зовні” можуть порівняно швидко змінюватися під впливом реформ, тоді як неформальні інститути піддаються цим змінам повільніше й тривалий час.

Модель інституціональної мотивації розвитку обліку. Для розвитку обліку важливо зрозуміти, як відбувається зміна старих інститутів новими, як вони зазнають змін. Інституційна теорія пропонує кілька типів такого процесу. Панівним вважається тип, котрий іменується “path dependence” (залежність від траєкторії попереднього розвитку, що є близькою до “біологічної метафори” в економіці).

У біології передавання спадковості забезпечується генами. В економіці місію генів виконують інститути. Суспільство й економіка відтворюють соціальні, культурні, економічні інститути минулого та поступово змінюються. Ця теза добре підтверджується на прикладі України.

Значно рідше зустрічається “path independence”, незалежність від минулого, що виявляється в радикальній зміні попередньої системи. Згідно з положеннями “нового” інституціоналізму, головними чинниками такого інституційного розвитку є інноваційна діяльність підприємців, представників професійних об’єднань, державних службовців, інших активних членів суспільства і технологічний прогрес (Й. Шумпетер)¹. Важливою є наявність загальноприйнятої для неформальних інститутів ідеї чи мети розвитку.

Стосовно наших досліджень такою ідеєю (інституціональною мотивацією) є побудова універсальної системи бухгалтерського обліку в глобальному світі та участь у ній України. Для успіху така мотивація має відповідати інтересам інститутів усіх країн загалом та кожної з них зокрема. Проте спочатку з’явилася мотивація в розвитку глобального обліку для обслуговування бізнесу транснаціональних корпорацій (рис. 2.7). Відповідно з 1961 по 1990 р. формувалися інститути міжнародної стандартизації бухгалтерського обліку саме під їхні запити.

З 1990-х років і дотепер глобальні процеси у світовій економіці та політиці збільшили кількість та якість інститутів, зацікавлених у

¹ *Шумпетер Й. А.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер; [предисл. В. С. Автономова; пер. с нем. и англ.]. – М.: Эксмо, 2008. – С. 515.

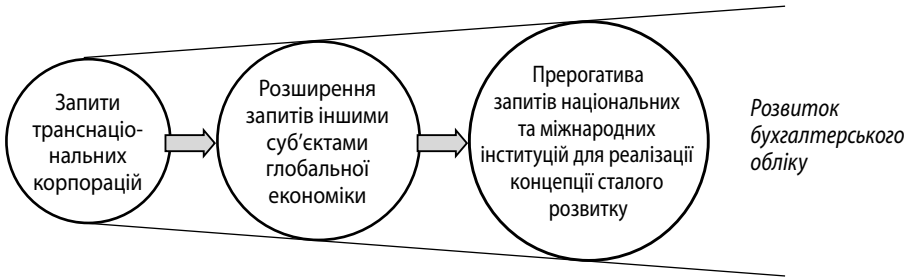

Рис. 2.7. Модель розвитку глобальної системи бухгалтерського обліку, виходячи з еволюції запитів до його інформації

Складено автором.

розвитку міжнародної системи бухгалтерського обліку. Як бачимо з рис. 2.7, посилилося значення міжнародних бухгалтерських інститутів адекватно змінам у глобальному економіко-політичному просторі, а саме:

- 1) розширилася організаційна інфраструктура підготовки МСФЗ;
- 2) підвищилася роль у цьому процесі Міжнародної федерації бухгалтерів, кількість її членів перевищила 150, і більшість країн не задовольняє відсторонення Міжнародної федерації бухгалтерів (МФБ) від участі в підготовці МСФЗ;
- 3) було організовано “місіонерську” діяльність у справі запровадження МСФЗ (в Україні робота Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Світового банку тощо).

Проте й нинішня стратегічна доктрина впровадження у світі глобальної системи обліку та МСФЗ потребує переосмислення. Серед причин такого висновку західні експерти називають неспроможність міжнародних інституцій попереджати й, тим більше, запобігати світовим економічним кризам; обмеженість МСФЗ у забезпеченні запитів інших, крім ТНК, гравців глобальної економіки та політики; ігнорування суттєвої інформації, що спричиняє світову і національні проблеми асиметрії інформації та ін.

Слід визнати, що керівництво Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (IASIB) докладає максимум організаційних зусиль для виправлення цих недоліків. Здійснюються спроби суттєвого розширення змістовності МСФЗ на запити інших суб'єктів глобаль-

ного ринку. IASB підготувало пакет стандартів для малого й середнього бізнесу, а МФБ – для державного сектору економіки.

Проте лише покращання попередньої моделі унеможливило розв'язання означених проблем МСФЗ та формування прийнятної міжнародної системи бухгалтерського обліку. Більше того, така модель не використовує, а відтак руйнує, національний спектр інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку, збіднює її науково-теоретичний базис.

Вочевидь така ситуація, визначена певним егоїзмом ТНК та інших глобальних гравців, має бути виправлена. Бухгалтерським інституціям необхідно сформулювати фундаментальну ідею, що об'єднає весь світ. Такою ідеєю може бути Концепція сталого розвитку (КСР).

Майбутню модель розвитку бухгалтерського обліку ми пов'язуємо з прерогативою запитів до нього від національних і міжнародних інституцій, що забезпечуватимуть реалізацію Концепції сталого розвитку. На наше переконання, саме запити інституцій сталого розвитку визначатимуть нову, а головне – сприйнятну світом, методологічну та організаційну базу побудови МСФЗ і їх широкого впровадження (див. рис. 2.7).

Концепція сталого розвитку світу була задекларована у 1992 р. на Конференції ООН у м. Ріо-де-Жанейро в межах прийняття “Порядку денного на ХХІ століття”, в основоположних документах якої визначено, що сталий розвиток повинен бути організаційним принципом усіх демократичних суспільств. Такий розвиток сприяє визначенню та виконанню кожною країною її місії в глобальній економіці. Для України конкурентним є розвиток сільськогосподарської діяльності та її місія в продовольчій, екологічній та енергетичній безпеці світу.

Законодавство зі сталого розвитку є невід'ємним елементом системи правового регулювання всіх розвинутих країн. В Україні також готувалися проекти відповідних нормативно-правових актів, за якими сталий розвиток визначався як процес розбудови світу та держав на підставі узгодження й гармонізації соціальної економічної й екологічної складових, змін у підходах до експлуатації ресурсів, напряму капіталовкладень, технічного розвитку та інституціональних змін, з метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь. Крім того, ухвалено Закон України “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до

2020 року”¹. Водночас вказані законодавчі ініціативи не були реалізовані.

Світова спільнота продовжує працювати в означеному напрямі, і на часі вивчення та осмислення нового документа ООН “Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року”².

Сприйняття світових ідей сталого розвитку в національних середовищах є ефектом інституціональної правонаступності – одним із головних теоретичних досягнень інституційної теорії, і може бути неформальною інституційною основою переходу до нового етапу побудови глобальної системи бухгалтерського обліку під патронатом ООН.

Отже, одностороннє мотивування розвитку міжнародного бухгалтерського обліку з боку ТНК слід замінити мотивацією облікового забезпечення реалізації Концепції сталого розвитку. Запропонована ідеологія побудови глобального обліку, котра ґрунтується на ідеях КСР, передбачає формування його міжнародного інституціонального забезпечення під егідою ООН. Остання на нових принципах визначатиме розроблення національних інституціональних основ розвитку бухгалтерського обліку та нової науково-теоретичної платформи його розвитку в світовому масштабі. Підґрунтям такої платформи має бути парадигма бухгалтерського обліку економіки сталого розвитку та інституціональна теорія бухгалтерського обліку.

Інституціональне забезпечення синергетичної моделі розвитку обліку. Дієвість запропонованої моделі інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку в умовах упровадження ідей КСР (рис. 2.8) завдячує також синергетичній теорії. Її основоположник Г. Хакен не тільки довів можливість самоорганізації підсистем для певних цілей у точних та природничих науках, а й інтерпретував це явище для економіки³.

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : закон України від 21.12.2010 № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

² Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable : Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.

³ Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен ; пер. с англ. – М. : Мир, 1985. – С. 38.

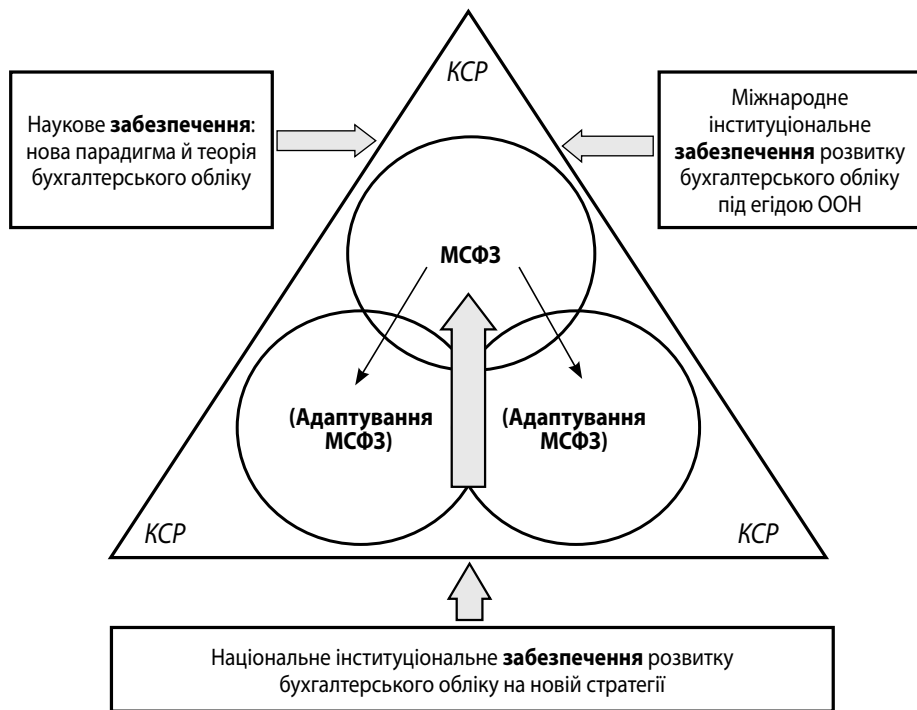

Рис. 2.8. Інституціональне забезпечення синергетичної моделі розвитку бухгалтерського обліку в умовах глобального сприйняття Концепції сталого розвитку

Складено автором.

Синергетичний ефект проявляється в переході систем від хаосу до порядку, що зазвичай потребує певних умов і стимулів. У нашому дослідженні визначальною є тенденція до розбудови нового порядку в розвитку бухгалтерського обліку в глобальному масштабі. Концептуальними умовами реалізації цієї тенденції є наявність загальноприйнятої ідеї розвитку (як стимулу) та відповідне інституціональне забезпечення її реалізації (умови). Перше (стимул) передбачає створення з урахуванням КСР загальноприйнятних МСФЗ завдяки гармонійному й взаємодоповнюваному поєднанню процесів конвергенції та адаптування. Друге (умови) організовується шляхом: ініціювання та перебудови міжнародного регулювання бухгал-

терського обліку під егідою ООН; створення адекватних умов для інституціонального забезпечення його розвитку в кожній країні, формування нового наукового забезпечення цих процесів.

Запропонована модель розвитку бухгалтерського обліку пояснює взаємозв'язок і поєднує процеси конвенгерції й адаптування МСФЗ.

В основу процесів конвенгерції в міжнародній стандартизації бухгалтерського обліку покладено принцип інституціонального сприйняття ідеї сталого розвитку та облікового забезпечення її реалізації кожною країною, а в основу процесів адаптування МСФЗ під національні особливості – принцип залежності інститутів від траєкторії їх попереднього розвитку та національної спеціалізації в глобальному поділі праці.

Запропоновані моделі розвитку бухгалтерського обліку покликані розв'язувати проблеми його стандартизації через збільшення можливостей конвенгерції та адаптування МСФЗ, що посилює вплив національних бухгалтерських інституцій на ці процеси.

Кожна країна, яка спиратиметься на потужне національне інституціональне забезпечення її бухгалтерської системи та усвідомлюватиме свою місію й місце в глобальній економічній системі, зможе конвергувати свій доробок у МСФЗ.

На відміну від чинної концепції імплементації МСФЗ (особливо в країнах, що розвиваються), інституціональна теорія віддає перевагу концепції адаптування МСФЗ під національні інституціональні середовища. Одним із ключових призначень нового підходу є також опрацювання критеріїв такого адаптування та певна стандартизація роботи бухгалтерської інфраструктури ООН і національних регуляторних органів із бухгалтерського обліку та розвитку професії бухгалтера.

Для України дилема між імплементаціями та адаптуванням МСФЗ є особливо гострою і пов'язана з роллю вітчизняної науки. Інституціональна теорія посилює обґрунтування стратегії участі нашої країни не тільки в запровадженні, а й у формуванні МСФЗ. Концепцію конвергенції та адаптування МСФЗ в Україні можна представити трьома рівнями. Залежно від стану розвитку національних інститутів процес адаптування може досягти рівня методичних рекомендацій та роз'яснень щодо їх застосування. Розвинуте інституціональне забезпечення бухгалтерського обліку, зростан-

ня ваги економіки України у світі сприятиме більшій її участі в процесах конвергенції МСФЗ. В останньому найбільші потенційні можливості Україна має в розробленні МСФЗ галузевого спрямування.

2.4. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ

Вирішальною передумовою затребуваності та значимості вітчизняного бухгалтерського обліку в національному та глобальному економічному просторі є створення дієвого інституціонального забезпечення бухгалтерських реформ.

Розв'язанню цієї проблеми мало б сприяти прийняття урядових програм і концепцій, проте через відсутність в Україні базових теоретичних розробок із питань формування інституційного забезпечення бухгалтерських реформ у цих документах не простежується чіткості та повноти у питаннях стратегії й тактики розвитку вітчизняного обліку.

Окремі вчені вбачають причини змін бухгалтерського обліку у впливі розвитку техніки, технологій, глобальної економіки та ін.¹ Ми не заперечуємо впливу цих факторів, але в розумінні інституційних змін у бухгалтерському процесі насамперед слід виходити з того, що головною причиною може бути лише діяльність людей, їхні думки, і те, що вони створюють “десь зовні” як інститути.

Для інституціональної теорії важливо розуміти, що змушує людей змінювати інститути, як склад (класифікація) інститутів впливає на розвиток бухгалтерського обліку.

Склад та стан інститутів, що впливають на розвиток обліку. Для того щоб змінити або реформувати будь-який інститут, зазвичай доводиться змінювати й інші інститути, особливо ті, які посідають вище місце в інституційній ієрархії. Тому реформи, спрямовані на створення інституційного забезпечення бухгалтерського обліку, зазвичай потребують комплексних зусиль, що в Україні не простежується.

¹ Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія / С. Ф. Голов. – К. : МІМ : ЦУЛ, 2007. – 522 с.; Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку : монографія / Н. М. Малюга. – Житомир : ЖДТУ, 2005. – 548 с.

Найпершими в інституційній ієрархії є формальні інститути – “правила гри”. У нашому дослідженні це законодавство з бухгалтерського обліку, П(С)БО та затверджені Міністерством фінансів України (далі – Мінфін) методичні рекомендації й роз’яснення стосовно П(С)БО. За інституціональною теорією, що засвідчує і практика, формальні інститути забезпечення бухгалтерського обліку змінюються швидко. В Україні вони зазнали змін за активної участі західних партнерів.

Наступні рівні класифікації інституціонального забезпечення стійкіші до змін. Так, в Україні донині не створено чіткої системи інститутів, що контролюють бухгалтерські “правила гри”.

В Україні лише формуються дієві регуляторні інститути. Визначаються їхня структура, мета й функції в інституціональному забезпеченні розвитку бухгалтерського обліку. Такий самий стан і в організаційних складових: професійних інститутах, інститутах освіти, науки й інформатизації.

Означені формальні й організаційні інститути можуть змінюватися в результаті цілеспрямованих зусиль, пов’язаних не стільки з внутрішнім, скільки із зовнішнім впливом, що спостерігається в Україні. Проте найбільшій стійкості ці зміни набудуть, коли стануться перетворення у вітчизняних неформальних інститутах – мисленні бухгалтерів і користувачів інформації. Однак неформальні інститути розвиваються поступово, шляхом “малих приростів”, різкі й радикальні зміни нижчих за ієрархією інститутів можуть спричинити небажаний або навіть зворотний ефект для їх розвитку.

З викладеного можна зробити висновок, що розвиток бухгалтерського обліку визначається взаємодією всіх складових інституційного забезпечення. Ці складові перебувають у певній ієрархії взаємодії. Для досягнення поставленої мети важливо поступово та цілеспрямовано змінювати всі без винятку складові, приділяючи особливу увагу верхнім в ієрархії рівням (неформальним інститутам).

Аналіз стану складових інституційного забезпечення розвитку обліку та відповідності вітчизняних бухгалтерських реформ інституціональній теорії. Щодо *формальної складової* можна зробити такі висновки:

- вона втілює ідею застосування в Україні МСФЗ;
- бухгалтерські “правила гри” не сприймаються в роботі державних контролюючих органів, які задля виконання своїх функцій

- розробляють власні вимоги до бухгалтерів (звітність для Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку тощо);
- рівні бухгалтерських “правил гри” (Закон – П(С)БО – методичні рекомендації) недостатньо узгоджені та взаємопов’язані. Рівень розроблення методичних рекомендацій на сьогодні не впорядкований.

Аналіз *контролюючої складової* засвідчив:

- роль державних структур цієї складової не визначено чинним законодавством;
- вона не забезпечує контроль дотримання суб’єктами господарювання встановленої методології та інших “правил” бухгалтерського обліку через першочергову націленість на виконання функцій за прямим призначенням діяльності (податки, фінансові послуги, використання бюджетних коштів тощо);
- у зв’язку з відомчими інтересами тривалий час блокувалося виключне визнання бухгалтерських даних у реалізації звітної та податкової політики. Останнє применшувало значення бухгалтерської інформації на всіх рівнях управління, додавало роботи бухгалтерським службам, не сприяло розвитку вищих за ієрархією складових бухгалтерського інституту.

Щодо *регуляторної складової* встановлено таке:

- у діяльності всіх державних регуляторних органів бухгалтерські проблеми є другорядними, що зумовлює необхідність створення в Україні окремого регуляторного органу з бухгалтерського обліку, куди має ввійти більша кількість, ніж сьогодні, суб’єктів методологічного впливу. До нього обов’язково повинні належати державні органи, котрі відповідають за управління стратегічно важливими галузями економіки та представники об’єднань бухгалтерської професії;
- новому регуляторному інституту необхідно визначитись із системою оцінок ризиків виконання його вимог суб’єктами господарювання. Останнє дасть регулятору можливість зосередити обмежені методологічні ресурси на власних суттєвих вимогах до частини звітності;
- необхідно зміцнювати контрольні функції регуляторних інститутів та законодавчо надавати їм достатньо повноважень

для вжиття оперативних і дієвих заходів щодо дотримання правил бухгалтерського обліку.

Стан розвитку *професійної складової* свідчить:

- вітчизняні професійні об'єднання бухгалтерів та аудиторів є нечисленними та слабкими для суттєвого впливу на розвиток бухгалтерського обліку в Україні;
- національні профоб'єднання бухгалтерів покладають більші надії на міжнародні бухгалтерські інституції, ніж на Українську державу, яка поки що не вбачає в них серйозного партнера в побудові національної облікової системи;
- існує наукове бачення, що професійний щабель ієрархії складових інституційного забезпечення має важливіше, ніж попередні щаблі, значення в розвитку бухгалтерського обліку в Україні, а тому викладачі й науковці є активними членами професійних об'єднань бухгалтерів та ініціюють різноманітну підтримку цього інституту з боку держави.

Стан *інститутів освіти, професійної інформатизації та наукових шкіл* засвідчує, що:

- навчання бухгалтерів, зокрема головних, які працюють на вітчизняних підприємствах, є вирішальним для ефективного застосування П(С)БО та МСФЗ. В Україні професійна освіта організована на комерційних засадах і не використовується базовою освітою;
- незважаючи на певне розмаїття професійних бухгалтерських програм в Україні (Сертифікований бухгалтер-практик / Сертифікований міжнародний професійний бухгалтер (CAP-CIPA), Асоціація присяжних сертифікованих бухгалтерів (ACCA), САРА та CAPS), більшість із них не мають визнання на рівні Мінфіну та Міністерства освіти і науки України. У результаті ці програми не використовуються системою підвищення кваліфікації бухгалтерів при вищих навчальних закладах і охоплюють невеликий відсоток бухгалтерів, котрий так чи інакше виходить на міжнародний рівень співпраці;
- інститути професійної інформатизації (періодичні видання, бази даних тощо) достатньо конкурентно представлені на ринку та останніми роками розширюють сфери своїх послуг через проведення семінарів-навчань і навіть виконують функції про-

- фесійних об'єднань бухгалтерів (як організований видавництвом “Баланс” Всеукраїнський бухгалтерський конгрес та клуб);
- незважаючи на те, що складова освіти, пропаганди та наукового забезпечення у своєму розвитку могла би мати міцну організаційну та кадрову основу, ці інститути в Україні розпорошені через конкуренцію вищих навчальних закладів (ВНЗ) і не усвідомлюють своєї високої місії та місця в ієрархії інституційних складових розвитку бухгалтерського обліку;
 - успішність сучасного розвитку цієї складової інституційного забезпечення пов'язана з державною підтримкою та залученням іноземних донорів. До основних програмних завдань такої підтримки належать: розроблення на державному рівні україномовної програми підвищення кваліфікації та сертифікації бухгалтерів; підтримка розвитку науки; широке залучення цього щабля для розв'язання проблем інших складових.

Щодо аналізу стану *неформальної складової розвитку* обліку можна зробити такі висновки.

Бухгалтери. Кількість бухгалтерів України складно точно визначити. За оцінками Світового банку, їх налічується близько 500 тисяч¹. Багато з них працюють “головними бухгалтерами” на підприємствах, де часто є єдиними спеціалістами з бухгалтерського обліку та відповідають як за внутрішню, так і зовнішню звітність.

Ще важче проаналізувати рівень розвитку неформального інституту вітчизняних бухгалтерів. Почнемо з відчуття ними інституційної єдності (табл. 2.1).

Після майже 20 років незалежного розвитку вітчизняна бухгалтерська професія представлена трьома професійними організаціями, котрі охоплюють порівняно невелику кількість членів, що становить близько 1 % загальної оціночної кількості бухгалтерів України. Це свідчить про значні труднощі, які постають перед професією.

На останнє вказують і підсумки проведеного нами анкетування понад 2 тис. бухгалтерів. Дані анкетування показують, що менше 10 % бухгалтерів пов'язують покращання свого статусу з розвитком про-

¹ Звіт про стан дотримання стандартів та кодексів (ЗДСК): бухгалтерський облік та аудит. Україна. – К., 2008. – xiii, 38 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/ifa/rosc_aa_ukr_ukr.pdf.

Таблиця 2.1

Стан інституційної об'єднаності бухгалтерів України (на 1 січня 2014 р.)

№ з/п	Показник	Значення
1	Оцінена Світовим банком кількість бухгалтерів в Україні, <i>тис. осіб</i>	500
2	Кількість бухгалтерів, об'єднаних у три вітчизняні професійні бухгалтерські організації, <i>тис. осіб</i>	8,3
3	Частка бухгалтерів з п. 2 таблиці, що підтримують своє професійне об'єднання (як мінімум сплачують членські внески) (за даними спілкування автора з керівництвом профоб'єднань), %	30–40

Складено за: Звіт про стан дотримання стандартів та кодексів (ЗДСК): бухгалтерський облік та аудит. Україна. – К., 2008. – xiii, 38 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/ifa/rosca_aa_ukr_ukr.pdf; Статистичні дані // Українська асоціація сертифікованих бухгалтерів і аудиторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uasaa.org/pro-uasba/statistichni-dani>; Членство // Рада незалежних бухгалтерів та аудиторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rnba.com.ua/Ua/chlenstvo>; Статистика // Федерація професійних бухгалтерів та аудиторів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ufraa.org/statistic>; Членство // Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://federation.faa.org.ua/pro-federatsiyu/chlenstvo.html>.

фесії та сертифікацією. Більше половини покладають надії щодо цього на державу¹.

Водночас знижується статус бухгалтерів на підприємствах. Менше 10 % опитаних є членами правлінь (дирекції), менше чверті з них впливають на договірні відносини.

Разом із тим зростає частка бухгалтерів, готових через активну позицію в професійному середовищі й на роботі поліпшувати свій статус. Останнє додає оптимізму, засвідчує позитивні зміни “в головах” і є потенційною базою розвитку професії в Україні.

Отже, незважаючи на консерватизм вітчизняного інституту бухгалтерів, який посилюється кризовими явищами, серед українських бухгалтерів формується розуміння необхідності активної позиції

¹ Дані письмового анкетування, яке проводилось Інститутом обліку і фінансів протягом 2012–2014 рр. у межах загальнонаціональної програми професійної сертифікації бухгалтерів аграрного сектору економіки України “САРА – Certified Agribusiness Professional Accountant”.

для розвитку професії та підвищення свого статусу. Останнє і є тими самими змінами неформального інституту, від якого залежить дієвість усієї ієрархії складових інституційного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку. Важливо підтримувати ці зміни як на державному, так і на професійному рівнях.

Аудитори. З 1993 р. в Україні сертифіковано близько 7 тис. аудиторів. Здебільшого аудитори мають базову бухгалтерську освіту та практичний досвід роботи бухгалтером.

Інститут аудиторів є найбільш сформованим та організованим неформальним бухгалтерським інститутом України. Певною мірою він є авангардом неформальної інституційної складової розвитку професії бухгалтера в Україні.

Власники та менеджери. Об'єднання нами цих інститутів в одну складову пов'язане з тим, що на українських підприємствах власники, як правило, здійснюють менеджмент або "в ручному режимі" контролюють останній. Це відрізняє вітчизняний бізнес від західних реалій, де власники контролюють менеджмент за бухгалтерською звітністю.

Проведені дослідження свідчать, що вплив цього інституту на розвиток бухгалтерського обліку в Україні є недостатнім через суперечність у зацікавленості власника-керівника щодо формування достовірної інформації в системі бухгалтерського обліку. Останнє потрібно пов'язувати з проблемами корумпованості. Для більшості керівників бухгалтер потрібний для розв'язання проблеми подання податкової та іншої звітності, а також вирішення питань ведення обліку на підприємстві, що вимагається за законодавством.

Проте останнім часом відбуваються зміни у сприйнятті цим інститутом значення бухгалтерського обліку та його даних для управління. Проаналізувавши дані за бухгалтерськими вакансіями на найбільш рейтингових сайтах пошуку роботи, відзначимо вимогу щодо наявності певного кваліфікаційного свідоцтва (сертифіката, диплома), що підтверджує високий професіоналізм потенційного співробітника.

Користувачі інформації. Різноманіття цих інститутів (від державних чиновників та науковців до інвесторів) ми умовно об'єднуємо в одну складову для спрощеного аналізу та відводимо їй вирішальне місце в ієрархії інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку.

Представники цієї складової розуміють незадовільний стан вітчизняного бухгалтерського обліку, що фактично блокує проведення ефективних заходів, спрямованих на подолання кризи в Україні. Вони також розуміють: силами самих бухгалтерів змінити ситуацію складно, адже ліквідація кризи в одній із ключових функцій управління, яким є бухгалтерський облік, має бути справою й управлінців, і політиків усіх рівнів.

Отже, стан неформальних бухгалтерських інституцій України характеризується досить незначними змінами порівняно з нижніми (формальними) складовими інституційного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку. Ця невідповідність є серйозною загрозою та має застерігати від непродуманих реформ у бухгалтерській сфері.

Відповідність вітчизняних програмних документів із розвитку бухгалтерського обліку теоретичним доктринам інституціоналізму. В Україні за часи незалежності на урядовому рівні прийнято два програмних документи з розвитку бухгалтерського обліку (табл. 2.2). Вони не повною мірою враховують розбудову всього комплексу та розкривають кожен складову інституційного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку.

Аналіз двох урядових програмних документів свідчить, що визначені в них орієнтири розбудови формальної інституційної складової забезпечення розвитку бухгалтерського обліку в Україні мають суттєву суперечність. У цих документах не йдеться про такі важливі складові, як неформальні інститути, регуляторні та контролюючі інститути. Лише в декларативному аспекті відзначається важливість розвитку професійних об'єднань бухгалтерів, вищої та професійної освіти, значимість наукового забезпечення реформ.

У зв'язку з цим можна стверджувати про відсутність в Україні комплексних програмних документів із розвитку національного бухгалтерського обліку, що відповідали б сучасній економічній теорії. Спричинена таким підходом певна дезорієнтація та хаотичність дій призвели до незадовільного рівня пореформеного вітчизняного обліку та неспроможності розв'язувати проблеми економіки.

Таким чином, програмні документи мають ґрунтуватися на чіткій науково-теоретичній платформі та враховувати тенденції змін запитів до бухгалтерського обліку як у світі, так і в Україні.

Таблиця 2.2
Урахування складових інституційного забезпечення в програмних документах з розвитку бухгалтерського обліку в Україні

№ з/п	Складові інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку	Постанова Кабінету Міністрів України № 1706 (1998 р.)	Розпорядження Кабінету Міністрів України № 911-р (2007 р.)
1	Законодавство (формальні інститути): 1.1. Запровадження міжнародних підходів та адаптації під ЄС 1.2. Адаптування під національні потреби та розвиток інститутів 1.3. Контроль за дотриманням методології 1.4. Формування всіх видів звітності за даними бухгалтерії <i>Стандарти</i> 1.6. Створення системи П(С)БО на основі концепції гармонізації стандартів на міжнародному рівні 1.7. Запровадження МСФЗ як національних	- + - - + -	+ - - + - +
2	Контролюючі інститути	-	-
3	Регуляторні інститути: 3.1. Розвиток державного регуляторного забезпечення 3.2. Розвиток методологічного впливу й контролю	- - -	- - -
4	Професійні інститути: 4.1. Загальні декларації значимості 4.2. Підтримка становлення / програмні заходи	+	+
		-	-

Закінчення табл. 2.2

№ з/п	Складові інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку	Постанова Кабінету Міністрів України № 1706 (1998 р.)	Розпорядження Кабінету Міністрів України № 911-р (2007 р.)
5	<p>Інститути освіти, професійної інформатизації та наукової школи:</p> <p>5.1. Загальні декларації значимості</p> <p>5.2. Програмні заходи щодо розвитку та підтримки</p>	<p>+ -</p>	<p>+ -</p>
6	<p>Неформальні інститути:</p> <p>6.1. Формування бажаних змін в інституті професійних бухгалтерів</p> <p>6.2. Заходи щодо посилення іміджу та статусу бухгалтера</p> <p>6.3. Відповідальність та місія власника, менеджера в інституційному ландшафті забезпечення бухгалтерських реформ</p> <p>6.4. Відповідальність та місія користувачів інформації за розвиток бухгалтерського обліку</p>	<p>- - - -</p>	<p>- - - -</p>

Складено за: Про затвердження Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.1998 № 1706 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-98-п>; Про схвалення Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/911-2007-р>.

Класифікація й ієрархія складових інституціонального забезпечення розвитку обліку. Використання при підготовці програмних документів наукових підходів на основі класифікації та ієрархії складових інституційного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку усуне означені недоліки та дасть змогу отримати базовий – рамковий орієнтир для реформування цього забезпечення (від законодавства до впливу на думки людей).

Рекомендована для таких цілей класифікація та ієрархія складових інституційного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку (рис. 2.9) окреслює параметри, послідовність і зміст державного й професійного регулювання в цій сфері.

Особливу увагу слід звернути на необхідність змін у регуляторних інститутах через їх нову самоорганізацію та розширення суб'єктів методологічного впливу – регуляторів галузевого та професійного призначення.

Важлива організація роботи контролюючої складової, яку в Україні потрібно переорієнтувати на інституційне забезпечення розвитку бухгалтерського обліку. В цій складовій вбачається поєднання зусиль регуляторів загального, галузевого та професійного призначення поряд з інститутами аудиту та державного контролю.

До галузевих регуляторів належать галузеві міністерства й відомства, які справляють вирішальний вплив на розвиток вітчизняної економіки. Наприклад, беззаперечним є віднесення до зазначеної складової Міністерства аграрної політики та продовольства України, адже з цією галуззю Україна позиціонує себе в глобальному світі, а її частка у вітчизняному ВВП перевищує 10 %.

Професійними регуляторами є професійні бухгалтерські організації, котрі в регуляторному та контролюючому сегментах мають відповідати за встановлення та виконання їхніми членами етичних та професійних вимог.

Об'єднання в одну складову інститутів науки, освіти та професійного забезпечення мотивоване їх тісним взаємозв'язком та взаємодоповненням.

Пропонована філософія інституційного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку створює наукову основу місії й змісту державних стратегічних документів з обліку.

Рис. 2.9. Класифікація та ієрархія складових інституційного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку (філософія інституціонального забезпечення розвитку бухгалтерського обліку)

Складено автором.

Важливо при підготовці програмних документів і змін до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” чітко обґрунтовувати розвиток усієї системи. Особливо це стосується неформальних інститутів, їх зобов'язань та місії, адже названі інститути найменше схильні до реформування, але є визначальними в такому процесі.

Інституційне забезпечення може мати й іншу інтерпретацію в програмних документах. У Концепції розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки України таке забезпечення згруповано в чотири напрями:

- заходи з реалізації законодавчо-регуляторних завдань (формальні інститути “правила гри”, контрольні інститути);
- методологічні заходи (регуляторні інститути);
- методичні заходи (інститути науки, освіти та пропаганди);
- заходи з формування професії (інститути професійного забезпечення та неформальні інститути “в головах людей”)¹.

При цьому враховано сукупність взаємодії та ієрархію значимості всіх складових впливу на розвиток бухгалтерського обліку, що і є визначальним для такого типу державних документів.

Отже, розвиток бухгалтерського обліку базується на складній взаємопов'язаній та взаємозалежній системі інституційного забезпечення. За інституціональною теорією не можна реформувати одну складову без урахування рівня розвитку інших, особливо тих, які за ієрархією займають вищий щабель.

Вітчизняні реформи в бухгалтерській сфері ігнорують філософію інституційного забезпечення їх успішності. Прийняті в Україні Програма й Стратегія розвитку обліку концентруються на змінах у нижчих щаблях (формальних інститутах – “правилах гри”) та регуляторному інституті Міністерства фінансів України. При цьому верхні, визначальні для реформ, щаблі (професійні й неформальні інститути) залишаються поза увагою, що певною мірою пояснює консервативність їхнього стану, а, відповідно, і низьку ефективність реформування національної системи обліку.

Розроблення дієвих програмних документів та змін до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”

¹ Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : монографія / В. М. Жук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 500–521.

можливе на науковій платформі інституціональної теорії. Пропоновані класифікація й ієрархія складових інституційного забезпечення дають змогу чітко визначати в таких державних документах розвиток усієї системи, що, врешті-решт, є основою успішності реформ.

Важливість досліджень інституціональної доктрини пов'язана з її здатністю пояснити сучасний стан та перспективи розвитку глобальної та національної бухгалтерської системи з позиції взаємодії: базових соціально-економічних мотивів користувачів бухгалтерської інформації, бухгалтерів, нормативно-правових норм регулювання, організаційних форм бухгалтерської діяльності та її самоорганізації.

Починаючи з 1990-х років і дотепер глобальні процеси в економіці та політиці сприяли збільшенню кількості та підвищенню якості інститутів, зацікавлених у розвитку національних і міжнародної системи бухгалтерського обліку.

У сучасному світі країни застосовують декілька варіантів застосування державних стратегій розвитку національних обліково-інформаційних систем (рис. 2.10).

Розвинуті країни застосовують варіант, у якому національні стандарти бухгалтерського обліку претендують на роль міжнародних стандартів фінансової звітності (наприклад, GAAP США).

Країни, котрі розглядають себе глобальними гравцями, але потребують зовнішнього залучення інвестицій (Китай, Росія, Індія,

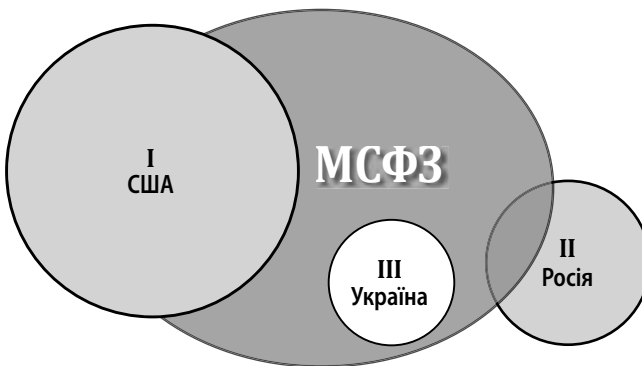

Рис. 2.10. Варіанти застосування державних стратегій розвитку обліково-інформаційних систем

Складено автором.

Бразилія), як правило, адаптують міжнародні стандарти фінансової звітності до національних потреб.

Нарешті, країни, що розвиваються (ІІІ варіант), повністю заміняють власні національні облікові системи на МСФЗ.

З точки зору інституціональної теорії, перший та другий варіанти відповідають її доктринам щодо ефективності розвитку національної економіки й національних економічних систем. Навпаки, третій варіант суперечить цим доктринам.

За доктринами інституціональної теорії, основою освоєння міжнародної системи обліку та звітності є націленість рішень урядів на досягнення не тільки інтеграції у світовий бізнес-інформаційний простір, а й збереження пріоритетності національних інтересів.

Разом із тим розвинуті країни претендують на більше – через свої інститути вони формують методологію МСФЗ та нав'язують світу пріоритет власних цінностей. Це найбільша мотивація впливу на формування методології для привабливішого висвітлення у МСФЗ найважливіших для кожної країни національних цінностей.

Щодо України, то безперечно, такими цінностями є землі сільськогосподарського призначення, біологічні активи, ресурси руд та ін. (рис. 2.11).

Отже, для нашої країни імплементація МСФЗ заради інтеграції в світовий бізнес-простір – це лише початковий етап (точка *A*), набагато важливіше досягти, подібно розвинутим країнам, точки *B* для відстоювання власних інтересів у глобальній економіці.

Досягнення поставленої мети з погляду інституціональної теорії забезпечується трьома умовно визначеними складовими інституту бухгалтерського обліку (формальними інститутами, інститутами адаптування і розвитку та неформальними інститутами). При цьому вирішальною є неформальна складова.

Натомість в Україні при запровадженні МСФЗ і міжнародних стандартів статистики (МСС) не враховуються базові основи інституціональної теорії. Наша країна зупинилась на реалізації формальної складової, тобто прийнятті лише законів та нормативних документів (рис. 2.12).

У результаті такого підходу виникають проблеми достовірності та ефективності застосування бухгалтерської й статистичної звітності. Можливості обліку не використовуються повною мірою, що послаблює концептуальну здатність підприємств і держави загалом.

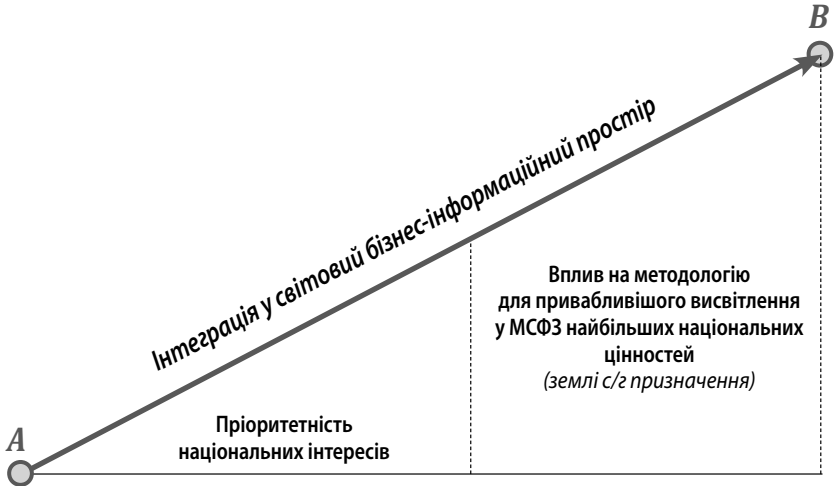

Рис. 2.11. Інституціональний підхід до стратегій освоєння міжнародної системи обліку та звітності

Складено автором.

Наприклад, за даними звітності Державної служби статистики України, у 2012 р. виробництво валової сільськогосподарської продукції господарствами населення на 100 га угідь (у зіставних цінах 2010 р.) було досить різне для промислових і аграрних регіонів. У промислових регіонах показник, як правило, був менший 700 тис. грн (наприклад, Луганська область – 355,4 тис. грн, Запорізька область – 464,3 тис. грн), а в аграрних регіонах – більше 800 тис. грн (Закарпатська область – 1117,9 тис. грн). Зрозуміло, що в цьому прикладі формальні інститути (“правила гри”), запозичені як методичні

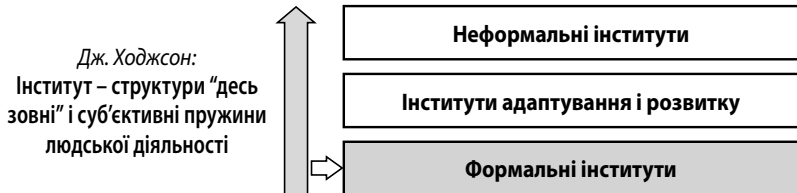

Рис. 2.12. Ієрархія складових сутності “інституту”

Складено автором.

підходи зарубіжної статистики, були “підкориговані” неформальними інститутами районних та обласних державних адміністрацій з метою кращого представлення їхньої роботи.

Подібно до цього прикладу неефективною є й побудована на іншій інституціонально-методологічній основі фінансова звітність.

Отже, необхідно адаптувати запозичені інститути МСФЗ та МСС до національної специфіки. Україна має змінити стратегію імплементації МСФЗ та МСС на стратегію їх адаптування, відстоювання національних інтересів при запровадженні нових “правил гри”, що неможливо без залучення інститутів адаптування й розвитку та кропіткої роботи з неформальними інститутами (рис. 2.13).

Інститутами адаптування й розвитку мають бути насамперед галузеві органи управління. Наприклад, в агропромисловому комплексі – це Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Іншою важливою проблемою є інституціональний погляд на сучасну стратегію нав’язування цінностей. Розвинутий світ через ТНК і МСФЗ нав’язує решті країн пріоритетність цінностей, інновацій (нематеріальні активи, гудвіл). Україна через розвиток власних неформальних інститутів має навчитися доводити пріоритет власних цінностей (землі сільськогосподарського призначення, екологічні біологічні активи тощо) (рис. 2.14).

Інституціональною основою досягнення цієї мети є формування в Україні неформальних інститутів та організацій аграрної обліково-інформаційної системи. Така стратегія вже реалізується в аграрному секторі економіки з прийняттям на державному рівні Концепції розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки (2009 р.).

Рис. 2.13. Урахування інституціональної теорії при запровадженні в Україні МСФЗ і МСС

Складено автором.

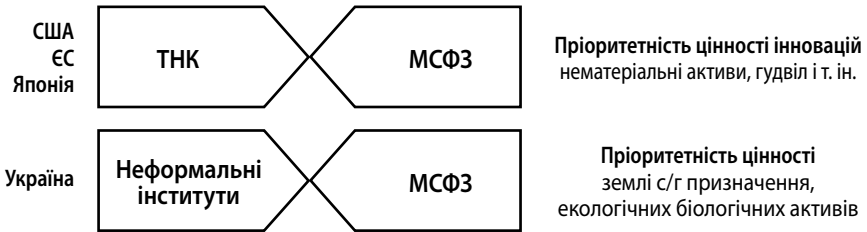

Рис. 2.14. Стратегія нав'язування цінностей

Складено автором.

Саме створення неформальної інституціональної основи – Федерації аудиторів, бухгалтерів і фінансистів агропромислового комплексу (АПК) України, Інституту обліку і фінансів Національної академії аграрних наук України – дає змогу не тільки сформувати, а й у перспективі досягти представлення у МСФЗ цінностей вітчизняного земельного капіталу (рисунки 2.15 та 2.16).

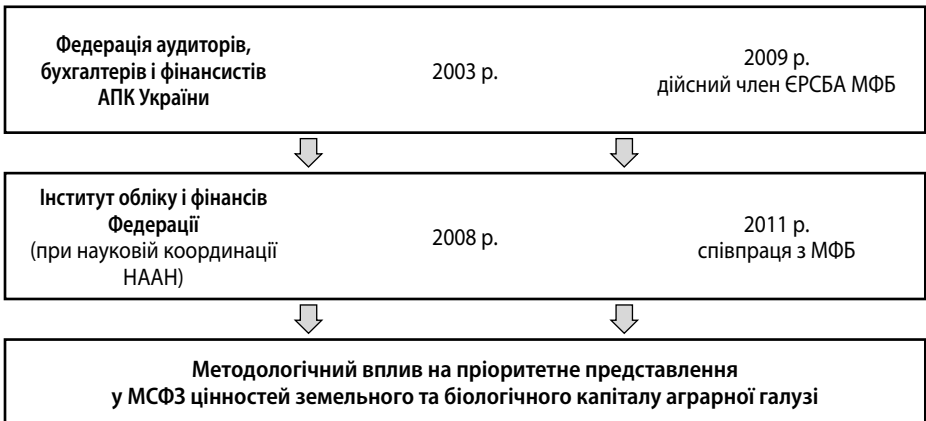

Рис. 2.15. Формування неформальних інститутів аграрної обліково-інформаційної системи України

Складено за: Історія ФАБФ АПКУ // Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://federation.faaf.org.ua/pro-federatsiyu/istoriya-fabf-apku.html>; Наукові дослідження // Інститут обліку і фінансів НААН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iaf.kiev.ua/research.html>.

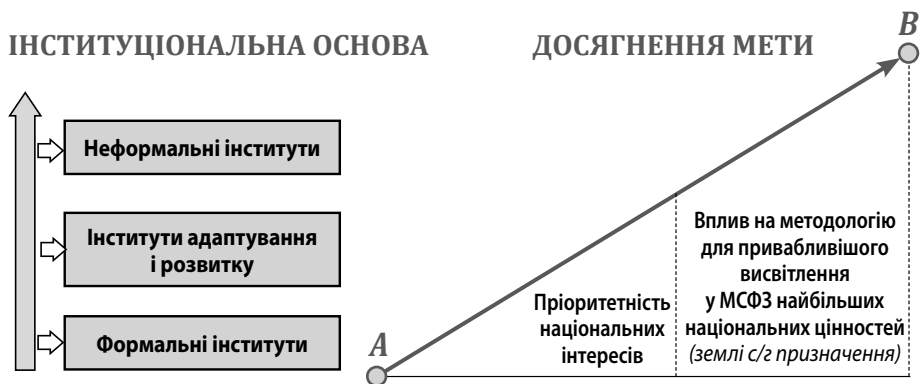

Рис. 2.16. Інституціональна основа досягнення мети ефективного обліково-інформаційного забезпечення розвитку АПК України у глобальному світі

Складено автором.

Отже, для досягнення мети – побудови в Україні дієвої системи обліково-інформаційного забезпечення, що сприятиме її лідерству в глобальному світі (точка B), необхідне формування всіх складових інституціональної основи розвитку національної системи обліку. В теоретичному аспекті таку стратегію варто не тільки науково сформулювати, а й правильно позиціонувати як на національному, так і міжнародному рівнях.

МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В КОНТЕКСТІ ВИМОГ УПРАВЛІННЯ ТА АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

3.1. АНТИКРИЗОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА РОЗВИТОК МОДЕЛЮВАННЯ В БУХГАЛТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Бухгалтерський облік – важлива функція управління, яка має забезпечити інформаційне обґрунтування управлінських рішень. Значення бухгалтерського обліку істотно посилюється в умовах подолання кризових явищ в економіці та антикризового регулювання. Водночас у наукових дослідженнях майже не приділяється уваги питанням адаптації методології бухгалтерського обліку до виконання складних завдань антикризового регулювання економіки на рівні державних органів та антикризового управління на рівні підприємства. Зрозуміло, метод бухгалтерського обліку описаний у літературі давно та має чітке й усталене тлумачення. Однак кризові явища справляють істотний вплив на управління економікою як держави, так і підприємства. Вони обумовлюють нові завдання управління, висувачи відповідні вимоги до обліково-економічної інформації, а тому свіжий погляд на методологічні засади бухгалтерського обліку в умовах економічної кризи є доцільним і обґрунтованим.

Моделювання – один із найпоширеніших у науці підходів до вивчення об'єктів. У цьому випадку підходи асоціюються з методами. Під методом науки розуміють спосіб і прийоми дослідження її предмета. У бухгалтерському обліку з використанням моделювання вивчаються, осмислюються, аналізуються й пізнаються факти господарського життя. Важко побачити всю господарську діяльність безпосередньо, але її можна уявити з бухгалтерських моделей (документів, балансу та ін.)

Професор Я. В. Соколов визначає моделювання як “метод бухгалтерського обліку, що дає змогу вивчати факти господарського життя й господарські процеси не прямо і безпосередньо, а через на-

вмисно створені ним образи та описи – символи”¹. На його погляд, “метод будь-якої науки залежить від предмета й завдань, які вона вирішує... предмет і метод науки створюють нерозривну цілісність”.

Багато авторів, на думку Я. В. Соколова, дотепер вважають, що метод бухгалтерського обліку є набором певних інструментів, кожен із котрих розглядається як ізольований елемент (документи, інвентаризація, калькуляція, баланс, рахунки, подвійний запис, оцінка, звітність – так звана восьмихвістка). За словами вченого, окремі фахівці в галузі обліку трактують моделювання як специфічний додатковий елемент бухгалтерського методу, який доповнює зазначений перелік. Однак таке тлумачення помилкове. Моделювання є новим, важливішим аспектом, що дає змогу глибше й детальніше розглянути проблеми бухгалтерського обліку².

Як послідовне застосування пар методів трактує метод бухгалтерського обліку і Ю. Кузьмінський: документації та інвентаризації, оцінки й калькуляції, рахунків і подвійного запису, балансу та звітності, для моделювання предмета й відображення інформації про нього³.

Ф. Ф. Бутинець визнає метод елементом методології: “Якщо методологія є генеральним шляхом пізнання, то методи вивчають, як саме йти цим шляхом. Методи характеризують складні пізнавальні процеси, що включають набір різних прийомів дослідження”. З точки зору вченого, метод науки – це не щось установлене, а процес, котрий відбувається постійно, абстрагований від суспільних явищ. Тому науковий метод, подібно самій науці, не піддається визначенню⁴.

Зауважимо, що праці Я. В. Соколова мають беззаперечний авторитет у авторів подальших досліджень із питань моделювання обліку, зокрема М. Шигун⁵. Проте Я. В. Соколов застерігав учених, що

¹ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 161.

² Там же. – С. 170.

³ Кузьмінський Ю. А. Що таке система бухгалтерського обліку? / Ю. Кузьмінський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 6. – С. 9.

⁴ Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку : підручник / Ф. Ф. Бутинець. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Житомир : Рута, 2003. – С. 384.

⁵ Шигун М. М. Розвиток теорії та методології моделювання системи бухгалтерського обліку : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / М. М. Шигун ; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир, 2010. – 632 с.

він “розглядав тільки найзагальніші підходи до моделювання та закликав до подальшого розвитку таких досліджень”¹.

Із зазначених досліджень випливає, що моделювання є творчим процесом цільового використання знань. У ньому методи як набір специфічних прийомів, з одного боку, є елементами методології бухгалтерського обліку, а з другого – забезпечують через моделювання реалізацію поставлених перед обліком завдань.

Для нас важливішими є підходи до застосування моделювання (методів) для забезпечення запитів, котрі висувають до бухгалтерського обліку завдання практики, розвиток економічної науки, кризовий стан економіки.

Я. В. Соколов наголошував, що моделювання є надбанням науки, але результати, отримані в його процесі, мають проходити практичну апробацію. Отже, прерогативою є моделювання вищого рівня, яке має справу з моделями моделей, котрі не тільки пов'язані з навчальним процесом, теорією, а й, після певної інтерпретації, могли б розв'язувати важливі практичні проблеми, особливо в кризових ситуаціях. Останній підхід слід розглядати як вищий рівень, ніж просте моделювання завдань, що їх повсякденно виконують бухгалтери-практики.

Розгляд моделювання як суто наукового (теоретичного) інструменту (підходу) пізнання предмета обмежує застосування цього методу в бухгалтерському обліку. Адже поза увагою дослідників залишаються методики та методичні рекомендації, тобто моделювання, що об'єднує практичний і теоретичний сегменти обліку. Здебільшого це моделі моделей (документів, проводок, звітних форм тощо), котрі поєднуються на засадах певного концептуального бачення розв'язання тих чи інших проблем. На цій стадії моделювання відбувається логічне осмислення низки пов'язаних господарських процесів на мові цифр та інших бухгалтерських символів.

Сьогодні помилково вважається, що методики та методичні рекомендації є другорядними в наукових дослідженнях. Така думка пов'язана не лише з поверховим сприйняттям облікової політики МСФЗ. Брак практичного досвіду в окремих науковців зумовлює недосконалість пропонованих ними моделей. Проте, попри такий

¹ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 135.

стан справ у вітчизняній науці бухгалтерського обліку, важливість моделювання не зменшується.

Постає запитання: хто моделює опис шляхів розв'язання тих чи інших завдань для практикуючих бухгалтерів? Відповідь: самі бухгалтери, якщо вони достатньо кваліфіковані (обізнані не тільки щодо нормативних документів, а й, головне, теорії бухгалтерського обліку); у протилежному випадку їм допомагають їхні професійні об'єднання, наука, регуляторні органи тощо.

На сьогодні для переважної більшості бухгалтерів світу прийнятний другий варіант. Щодо українських представників цієї професії, то варто враховувати їхній досвід використання інструкцій, методичних рекомендацій у радянські часи та необхідність продовження цієї практики. Останнє мотивовано як складністю розуміння МСФЗ, так і частими змінами П(С)БО, податкового законодавства та нормативних документів інших регуляторних органів.

Отже, моделювання, складання методик і методичних рекомендацій є важливим компонентом забезпечення розвитку як теорії, так і практики бухгалтерського обліку. В умовах економічної кризи вони мають орієнтувати користувача (бухгалтера) на створення обліково-економічної інформації, котра допоможе розробити правильну стратегію виходу з неї.

У нормативно-правовому полі методика визначають як нормативний документ про викладання методів, способів проведення вимірювань і розрахунків; методичні вказівки – нормативний документ про встановлення порядку (змісту й послідовності) виконання робіт і операцій, регламентування здійснення заходів, складання (ведення) документів¹.

У спеціалізованій літературі методичні рекомендації (методичні вказівки) – це навчальне чи виробничо-практичне видання роз'яснень із певної теми, розділу або питання навчальної дисципліни, роду практичної діяльності, з методикою виконання окремих завдань, певного виду робіт, а також заходів².

¹ Про затвердження та надання чинності нормативному документу Мінпаливенерго України “Правила розроблення нормативних документів” : наказ Міністерства палива та енергетики України від 01.03.2006 № 56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN20041.html.

² Положення про підготовку навчальних видань та електронних засобів навчального призначення / уклад.: В. Т. Горбенко, Г. І. Лоза, І. О. Мікульонок ; Київ: політехніч. ін-т. – К. : НТУУ “КПІ”, 2008. – 48 с.

Розглядаючи систему моделювання в бухгалтерському обліку з точки зору її практичної реалізації, виокремлюємо дві складові:

- *методику* як упорядковану систему застосування методів бухгалтерського обліку щодо конкретного господарського об'єкта чи процесу;
- *методичні рекомендації* – деталізовану сукупність дій, що визначають послідовність реалізації методики обліку в конкретних, специфічних умовах господарювання.

Такий підхід дає можливість вибудувувати систему розроблення й запровадження методик і методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку загалом та, наприклад, аграрного сектору економіки зокрема (рис. 3.1). У цій системі на інтернаціональному рівні суб'єктом реалізації завдань з моделювання є Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Дослідженнями встановлено, що в структурі органів, котрі розробляють МСФЗ, нині формується сегмент, відповідальний за формування методичних підходів, рекомендацій щодо застосування МСФЗ. У структурі Фонду Комітету з

Рис. 3.1. Система задіяння моделювання для розв'язання (опису) завдань у бухгалтерському обліку підприємств (наприклад для аграрного сектору економіки)

Складено автором.

міжнародних стандартів бухгалтерського обліку важливе місце відведене Комітету з інтерпретації міжнародної фінансової звітності.

Формально це орган із роз'яснення МСФЗ, покликаний своєчасно розглядати й розв'язувати поширені бухгалтерські проблеми, які виникають при застосуванні МСФЗ. Діяльність Комітету спрямована на досягнення консенсусу щодо відповідних бухгалтерських підходів і надання авторитетного методичного керівництва. Її аналіз дає підстави припустити, що інтерпретації Комітетом МСФЗ дедалі більше нагадують методики або методичні рекомендації стосовно використання тих чи інших стандартів.

На національному рівні в запропонованій нами системі суб'єктами підготовки методик і методичних рекомендацій із бухгалтерського обліку є:

- Міністерство фінансів України (включаючи Методологічну раду з бухгалтерського обліку) – як розробник П(С)БО та інших нормативно-правових актів із ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності;
- Міністерство аграрної політики та продовольства України (включаючи Методичну раду з питань бухгалтерського обліку) – як розробник рекомендованих методик, методичних рекомендацій і роз'яснень П(С)БО відповідно до галузевих особливостей.

Проте чинною редакцією Закону України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” не прописано важливість і зобов'язання Міністерства фінансів України (його Методологічної ради з бухгалтерського обліку) моделювати шляхи виконання поставлених перед бухгалтерським обліком завдань, особливо в умовах економічної кризи. У результаті за весь час незалежності Міністерством затверджено лише 16 методичних рекомендацій (табл. 3.1).

Дослідженням встановлено, що через недосконалість вітчизняного законодавства з бухгалтерського обліку питання методичного забезпечення обліку, звітності та фінансів не завжди є пріоритетними й у роботі галузевих органів управління. Разом із тим аналіз сучасного стану організації й ведення бухгалтерського обліку на сільськогосподарських підприємствах України свідчить про зростання потреби саме в інформаційно-методичному забезпеченні роботи бухгалтерських служб. Адаже про можливості власників, керівників,

Таблиця 3.1

Стан методичного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку в Україні

Замовник – розробник	Кількість методичних розробок
Міністерство фінансів України	16
для підприємницької діяльності	12
для державного сектору	4
у тому числі розроблено за участю фахівців ДННУ “Академія фінансового управління”	16
Міністерство аграрної політики та продовольства України	32
у тому числі розроблено представниками аграрної науки*	28

* Методичні рекомендації, опубліковані у фаховому виданні “Облік і фінанси АПК”.
Складено автором.

спеціалістів формулювати та реалізовувати певні моделі облікового забезпечення управління підприємством говорити завчасно. До того ж різноманіття нормативних документів, що визначають загальні засади методологічного й методичного забезпечення облікової політики та питання організації бухгалтерського обліку на підприємствах, зумовляє неабияку складність їх узагальнення та пристосування до галузевих аспектів діяльності сільськогосподарських підприємств.

Подібних висновків дійшла й М. Шигун, котра зазначає: “Відсутність комплексних розробок щодо методологічного забезпечення процесів моделювання в бухгалтерському обліку знижує його інформаційну наповненість та, як наслідок, перешкоджає ефективному управлінню суб’єктами господарювання... Необхідність моделювання системи бухгалтерського обліку на аналітичному та синтетичному рівнях зумовлюється переважно появою нових облікових об’єктів, зокрема трансакційних витрат”¹.

Слід зазначити, що академічна наука досягла певних успіхів у моделюванні облікового забезпечення галузевого управління та формуванні засад прийнятної облікової політики (див. табл. 3.1). Розроблені методичні рекомендації з розкриття основних, специфічних для

¹ Шигун М. М. Розвиток теорії та методології моделювання системи бухгалтерського обліку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / М. М. Шигун. – К., 2010. – С. 24, 27.

галузі господарських процесів у обліку – від їх документального оформлення до звітності. Подальше пожвавлення процесів моделювання вбачається у формуванні підходів згідно з вимогами до обліку з урахуванням інтересів внутрішніх і зовнішніх користувачів інформації в контексті сталого розвитку та необхідності подолання економічної кризи.

Доцільно звернути увагу на два основних аспекти моделювання (методичного забезпечення): облікову політику стосовно фінансового обліку та облікові моделі щодо управлінського обліку.

Незважаючи на потужну теоретичну школу, практична реалізація цих напрямів моделювання досить проблематична для України. Дореформений системний бухгалтерський облік тримав у полі зору всі факти господарської діяльності, оскільки на це його націлювали запити планової економіки. Моделювання мало єдину нормативну платформу. Нині до бухгалтерського обліку доведені регламентовані запити переважно на фінансовий облік. Інша частина (управлінський облік) ведеться на запити власника, менеджера та не є регламентованою. При цьому якщо на державному рівні інформаційним підґрунтям антикризового регулювання є фінансова звітність підприємств, складена за даними бухгалтерського обліку, то на рівні підприємства – саме управлінський облік.

Отже, щодо фінансової звітності існує краща мотивація розвитку моделювання, насамперед від державних регуляторних органів із бухгалтерського обліку. Управлінський облік як автономна предметно-облікова система підприємства потребує окремої державної мотивації розроблення методичного забезпечення, що зумовлено зростанням значення обліку в управлінні, необхідністю оперативного надання відомостей з огляду на індивідуальні інформаційні потреби.

Сподівання, що сам менеджер або власник стане рушійною силою (інституцією) розвитку управлінського сегмента бухгалтерського обліку, як задекларовано Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, не справдилося. Утім, ця проблема мало вивчається вітчизняною наукою.

У ході досліджень встановлено, що майже для всіх державних і приватних інституцій України відомості з виробничого обліку є другорядними. Сферу відповідальності в цьому головному сегменті обліку звужує традиційна інформаційна система управління, якою є бухгалтерський облік. Більше того, у наукових колах поширена

така думка: “при аналізі сутності і принципів ведення обліку в розвинутих країнах видно, що управлінський облік – це не бухгалтерський облік, а система управління підприємством”¹.

Варто пригадати, що важливе місце в системі управлінського обліку за часів планової економіки відводилося підсистемі обліку та контролю виконання госпрозрахункових завдань (зокрема за допомогою чекової системи обліку та контролю), що забезпечувало оперативність і достовірність обліку, постійну й дієву мотивацію праці госпрозрахункових підрозділів, конкурентоспроможність підприємства. Методичне підґрунтя обліку було змодельоване на підставі систем директ-кост, стандарт-кост і нормативно-чекової форми розрахунків. Організаційні аспекти виробничого обліку були регламентовані в інструкціях та методичних рекомендаціях, останній варіант яких щодо планування, калькулювання й визначення собівартості продукції (робіт, послуг) для сільського господарства затверджено наказом Міністерства аграрної політики України у 2001 р.²

На сьогодні з методичного забезпечення управлінського обліку пропонуються лише перекладені зарубіжні навчальні посібники, й лише окремі автори перекладу намагаються адаптувати іноземні розробки до вітчизняних реалій. Водночас сільськогосподарських підприємств, здатних вести управлінський облік за західними зразками, теж одиниці. Звідси відсутність попиту на вітчизняні наукові розробки з управлінського обліку. Слід також визнати, що академічна наука з бухгалтерського обліку в сільському господарстві недопрацює в сегменті методичного забезпечення та пропонує тільки певну адаптацію доробку радянської бухгалтерської школи з управлінського обліку³.

Зазначене зумовлює проблеми не лише на рівні підприємств. Звужений бухгалтерський облік і звітність не дають можливості

¹ *Бородкін О. С.* Внутрішньогосподарський (управлінський) облік: концепція і організація / О. С. Бородкін // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 2. – С. 50.

² Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств : затв. наказом Міністерства аграрної політики України від 18.05.2001 № 132 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN2842.html.

³ *Саблук П. Т.* Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств / П. Т. Саблук, М. Й. Малік, В. М. Жук. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 204 с.

уряду ознайомитися з усіма аспектами створення собівартості сільськогосподарської продукції та вміло й дієво підтримувати виробників. Структура витрат вітчизняних сільгоспвиробників є нечіткою як через нормативне закріплення в національній системі обліку концепції конфіденційності виробничої звітності, так і тому, що такий облік просто не ведеться.

У зв'язку із цим на практиці спостерігається погіршення стану облікового забезпечення управління. Останнє підтверджується й такими фактами. На сьогодні четверту частину в структурі витрат виробництва певних видів вітчизняної аграрної продукції становлять проценти за кредити в банках, але відповідна інформація не доходить до державних органів.

Нині переважна більшість сільгосппідприємств нараховує в бухгалтерському обліку амортизацію до балансової вартості основних засобів за податковими принципами. У такий спосіб створити джерело для відновлення зростаючої вартості основних засобів неможливо, а саме ці мізерні відрахування відображаються у витратах. Унаслідок заниженої собівартості продукції не надаються кошти на підтримку конкурентного переоснащення села. Розв'язати цю проблему за допомогою моделювання на рівні підприємства неможливо. Вона має бути виведена на державний рівень. Потрібно принаймні розробити модель галузевої облікової політики, в котрій передбачалися б нарахування амортизації на відновлювальну вартість основних засобів, їх централізована переоцінка за прийнятим для галузі методом.

Отже, ключові напрями методичного забезпечення побудови обліку на сільськогосподарських підприємствах повинна визначати держава. Відповідно моделювання (розроблення методичних рекомендацій) у найближчій перспективі має здійснюватися централізовано та доводитися до суб'єктів господарювання. Саме такий підхід закладено нами в Концепції розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки України (далі – Концепція), прийнятій до запровадження рішенням Колегії Міністерства аграрної політики України 3 лютого 2009 р.¹ Зокрема, головною передумовою реалізації завдань

¹ Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : монографія / В. М. Жук. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2009. – С. 500–521.

Концепції визначено розв'язання проблеми облікового забезпечення економічної діяльності на підприємствах аграрного сектору, що охоплює розроблення й затвердження в нормативному порядку методологічних засад та єдиних методик управлінського обліку.

Реалізація цих заходів передбачає створення галузевих стандартів і моделей побудови управлінського обліку. Насамперед розроблятимуться типові методики з його організації, інструкції щодо визначення собівартості продукції (робіт, послуг), фінансового результату від господарської діяльності, проведення економічного аналізу. Зазначене забезпечить формування цілісної системи управлінського обліку на сільськогосподарських підприємствах із урахуванням галузевих особливостей їх функціонування, підвищить їхню результативність, а також достовірність і прозорість бухгалтерської інформації для реалізації аграрної політики.

Серед важливих складових моделювання розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки Концепція виокремлює розроблення методичних рекомендацій щодо організації обліку в малих формах господарювання на селі та обліку земель сільськогосподарського призначення, формування єдиної (примірної) по галузі облікової політики, запровадження централізованої (загальної чи за регіонами) методики визначення “справедливої вартості” біологічних активів і аграрної продукції.

3.2. РОЗШИРЕННЯ ПРЕДМЕТА Й ОБ'ЄКТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ГАЛУЗЕВОМУ АСПЕКТІ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ СУЧАСНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Однією з наростаючих тенденцій стандартизації бухгалтерського обліку є виокремлення специфіки діяльності в МСФЗ та необхідність у зв'язку з цим розвитку теорії й методології бухгалтерського обліку з урахуванням галузевих аспектів.

Потребу в посиленні галузевої складової розвитку теорії бухгалтерської науки усвідомлюють не всі вітчизняні вчені. Їхню думку можна висловити так: “Бухгалтерський облік як наука поділяється на теорію та галузевий облік. У теорії бухгалтерського обліку розглядаються питання про предмет, метод, організацію й техніку бух-

галтерського обліку, вивчаються загальні його принципи, властиві обліку в усіх галузях і господарських одиницях. Галузевий облік відображає специфіку обліку у відповідних галузях, наприклад облік у бюджетних організаціях, на промислових підприємствах, у сільському господарстві, торгівлі, постачанні, будівництві тощо¹. Утім, практика застосування галузевих стандартів у США та ЄС, виокремлення галузевих особливостей у МСФЗ вказують на необхідність розширення спектра теоретичних засад бухгалтерського обліку (його предмета, об'єктів, систем) саме галузевими аспектами.

Визначення предмета й об'єкта бухгалтерського обліку є фундаментом його теорії. В Україні дослідженню цих категорій присвячені праці практично всіх провідних учених у зазначеній сфері. Зокрема, В. Г. Швець зауважує, що предметом бухгалтерського обліку є господарські засоби за їх складом і використанням, джерела формування та їх цільове призначення, господарські процеси, що відбуваються на підприємстві. При цьому "предмет бухгалтерського обліку складається з окремих елементів, складових, які називаються об'єктами. Під об'єктами обліку розуміють конкретний засіб (майно), джерело його утворення та їх рух у процесі відтворення"².

На думку М. В. Кужельного та В. Г. Лінника, терміни "предмет" і "об'єкт", як правило, передають аналогічні поняття³. Н. М. Малюга дійшла висновку, що предметом бухгалтерського обліку є відносини власності, зумовлені фактами господарського життя, внаслідок котрих відбувається зміна стану майна, зобов'язань, капіталу та фінансових результатів підприємства, тобто вивчення того, що підлягає відображенню в обліку. При цьому дослідниця зауважує, що об'єктами бухгалтерського обліку є явища й процеси, пов'язані з діяльністю підприємства, виражені за допомогою грошового вимірника та зафіксовані в первинних документах. Це засоби підприємства і джерела їх утворення, господарські процеси та їх результати⁴.

¹ *Анджан К. Я. Основы бухгалтерского учета : пособие / К. Я. Анджан. – М. : Статистика, 1977. – С. 12.*

² *Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку: підручник / В. Г. Швець. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – С. 31–32.*

³ *Кужельний М. В. Теорія бухгалтерського обліку: підручник / М. В. Кужельний, В. Г. Лінник. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 32.*

⁴ *Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку : монографія / Н. М. Малюга. – Житомир : ЖДТУ, 2005. – С. 64.*

Колектив авторів у складі Ф. Ф. Бутинця, О. П. Войналович, І. Л. Томашевської підкреслює: оскільки бухгалтерський облік ведеться на конкретному підприємстві, його предмет визначається діяльністю підприємства¹. Наукове трактування об'єктів аграрного бухгалтерського обліку знаходимо в дослідженнях Г. Г. Кірейцева, М. М. Коцупатрого, В. Б. Моссаковського, М. Ф. Огійчука, М. Палюха, А. К. Сука та багатьох інших учених.

Названі праці утворюють наукову базу теорії бухгалтерського обліку. Проте через певне узагальнення об'єктів дослідження вони не порушують і не розв'язують проблем поглиблення теорії обліку на вимогу сучасної економіки та управління.

За тлумачним словником, предмет – це будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття; річ; те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність, об'єкт; логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання. Об'єкт трактується як матеріальний предмет пізнання та практичного впливу з боку людини (суб'єкта); будь-який предмет думки, дослідження, художнього віддзеркалення².

Я. В. Соколов зауважує: “Предмет бухгалтерського обліку не “даний”, а “заданий” йому інтересами осіб, котрі беруть участь у господарських процесах”³. Отже, на наш погляд, предмет бухгалтерського обліку за Я. В. Соколовим визначається інтересами інститутів, що беруть участь у господарському процесі або контролюють його. Такими інститутами є не тільки власник-менеджер чи держава (регулятор), а й, наприклад, галузеве управління. Воно долучається до господарських процесів через відпрацювання цінової, податкової політики, бюджетної підтримки тощо. У визначенні вчений не обмежує зміст слова “заданий” для категорії “предмет бухгалтерського обліку”, залишаючи простір для розвитку бухгалтерської науки й практики.

¹ *Бутинець Ф. Ф.* Організація бухгалтерського обліку : підручник / Ф. Ф. Бутинець, О. П. Войналович, І. Л. Томашевська. – 4-е вид., доп. і перероб. – Житомир : Рута, 2005. – С. 14.

² *Новий тлумачний словник української мови* : у 4 т. Т. 2–4. – К. : Діамант, 2000. – С. 867.

³ *Соколов Я. В.* Основы теории бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 41.

С. Ф. Голов підкреслює: “В сучасних умовах предметом бухгалтерського обліку як практичної діяльності є ретроспективні та перспективні параметри господарської діяльності підприємства та його середовища, визначені органами, що регулюють бухгалтерський облік та власником підприємства або уповноваженим ним органом (посадовою особою)”¹. На нашу думку, проблема такого визначення полягає в розвитку інститутів, які регулюють або організовують бухгалтерський облік на підприємстві. Рівень розвитку інституцій провідних країн світу сприяє поглибленню сутності предмета, однак в Україні він такий, що здатен істотно звужити теоретичне й практичне застосування понять “предмет” і “об’єкти” бухгалтерського обліку. Більше того, індивідуальне сприйняття лише окремими інституціями змісту цих категорій та його перенесення в нормативно-правові документи може значно звужувати місію, метод і завдання обліку, що й спостерігається в Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність” та на практиці. До того ж такі обмеження не сприяють розвитку бухгалтерського обліку, бо узаляжнюють його від стану “зрілості” обмеженого числа інституцій.

Звідси випливає, що предмет бухгалтерського обліку не “даний” тільки зовні (регулятором) чи зсередини (власником), а “задається” інтересами ширшого загалу інституцій, які є мінливими та зумовлені специфікою середовища, де здійснюються господарські процеси, змінами в глобальній економіці тощо.

Отже, *предметом бухгалтерського обліку* є реальні, визначені соціально-правовими відносинами, господарські процеси та явища, котрі в обліку відображаються й контролюються запитамі інституцій, причому не лише тих, які його регулюють і організовують, а й тих, що використовують його інформацію для прийняття управлінських або інших рішень. (У попередньому розділі монографії нами обґрунтовано необхідність поглибленого сприйняття предмета бухгалтерського обліку в сучасному світі та наведено глибші тлумачення. Пропоноване визначення сформульоване для мети цього підрозділу.)

Об’єктами бухгалтерського обліку є складові його предмета, які знаходять окреме відображення в системі бухгалтерського обліку та

¹ Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія / С. Ф. Голов. – К. : МІМ : ЦУА, 2007. – С. 453.

становлять інформаційну цінність загалом для всіх користувачів (інституцій) або вибірково для їхніх груп чи індивідуумів.

Запропоновані тлумачення та, головне, підхід до сутності облікового предмета й об'єктів посилюють теоретико-практичне підґрунтя розвитку бухгалтерського обліку, зокрема через запровадження галузевих стандартів і підсистеми бухгалтерського обліку.

До речі, такий підхід простежується в побудові обліку розвинутих країн. Наприклад, у США на врахування галузевої специфіки обліку в сільському господарстві при дотриманні GAAP US та Системи загальноприйнятих принципів бухгалтерського аудиту (GAAS) вказує наявність такого окремого документа, як Керівництво з аудиту та бухгалтерського обліку: сільськогосподарські виробники та сільськогосподарські кооперативи (остання редакція від 1 травня 2008 р.)¹, котре підготовлене Спеціальним комітетом агробізнесу АІСРА, однієї з найчисленніших і найвпливовіших професійних бухгалтерських організацій у світі.

Водночас в Україні дослідження засвідчили недостатність наукового забезпечення розв'язання окреслених проблем.

Питання теорії галузевого сегмента бухгалтерського обліку було другорядним навіть у радянській науковій школі. У ході дослідження нами виявлено, що тільки Г. І. Грінман надавав теоретичне обґрунтування об'єктів галузевого обліку. Предметом обліку вчений вважає "господарські засоби, джерела їх формування та кругообіг засобів у процесі виконання планів підприємства, організації та їх об'єднаннями. ...Але бухгалтерський облік відображає лише ті сторони господарської діяльності підприємства, які мають вартісну форму. Це й визначає об'єкти бухгалтерського обліку"². Такі об'єкти залежать від галузевих особливостей господарства³. Вчений наводить їхню класифікацію й для сільськогосподарських підприємств у розрізі господарських засобів та джерел їх утворення.

Для посилення обґрунтованості пропозицій розглядатимемо галузевий аспект розширення предмета та об'єктів обліку на прикладі

¹ Audit & Accounting Guide: Agricultural Producers and Agricultural Cooperatives. – With conforming changes as of May 1, 2008 – American Institute of Certified Public Accountants, Inc. – N. Y., 2008. – 224 p.

² Грінман Г. И. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве / Г. И. Гринман. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Агропромиздат, 1989. – С. 15.

³ Там же. – С. 24.

сільськогосподарської діяльності. Визначальна роль аграрного сектору в забезпеченні продовольчої й енергетичної безпеки, суспільної стабільності, реалізації експортного потенціалу держави, а також специфіка, пов'язана з використанням у господарському процесі незамінних природно-біологічних факторів виробництва, висуває специфічні вимоги до галузевого бухгалтерського обліку як інформаційної системи, що має проводити точну діагностику стану:

- біологічної складової економічного процесу, відповідно до котрої саме родючий ґрунт, рослина й тварина, біологічні закони, за якими вони існують, визначають технологію побудови бухгалтерського обліку;
- соціальної складової та неоціненної суспільної значимості сільськогосподарської продукції, що апіорі передбачає орієнтацію аграрного бізнесу не так на отримання максимального прибутку, як на провадження соціально орієнтованого підприємництва в громадянському суспільстві;
- місії забезпечення продовольчої, екологічної й енергетичної безпеки світу в умовах участі України у СОТ, що потребує проведення активної інформаційної політики, спрямованої на підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробництва і реалізацію нашою країною чималого аграрного експортного потенціалу.

Без належного інформаційного подання цих особливостей аграрний сектор як складова національної економіки не зможе повною мірою забезпечити збереження та примноження унікальних земельних і біологічних ресурсів, інвестиційної привабливості суб'єктів господарської діяльності й сільських територій, конкурентоспроможності національного аграрного виробництва у світовій господарській системі.

У зв'язку з цим нами надано наукове визначення специфіки предмета й об'єктів бухгалтерського обліку з огляду на вирішальну роль у цьому біологічної метафори, теорії фізичної економії, "живої" економіки та специфічних відносин власності, соціальної інфраструктури (табл. 3.2). Звичайно, ми виходимо з розуміння того, що аграрна система бухгалтерського обліку базується на його загальному теоретичному підґрунті, тому говоримо про аграрну підсистему

обліку та відповідну додаткову складову облікової теорії. Як бачимо з табл. 3.2, за змістом ця складова є досить вагомою.

Таблиця 3.2

Специфіка предмета й об'єктів обліку в підсистемі аграрного бухгалтерського обліку

Предмет	Об'єкти
Процеси, пов'язані з біологічними перетвореннями та примноженням фізичного капіталу й біологічних активів ("жива" економіка)	Використання й примноження: <ul style="list-style-type: none"> – земельного капіталу; – еколого-природоохоронного капіталу; – біологічних активів; – енергетичних активів (у тому числі сільськогосподарської продукції). Виробництво сільськогосподарської (біологічні перетворення) та харчової продукції
Специфічні господарські процеси	Відносини власності, у т. ч. майнові, земельні. Спеціальні режими оподаткування: фіксований сільськогосподарський податок (ФСП), податок на додану вартість (ПДВ), земельний податок тощо. Державна (бюджетна) підтримка за програмами. Особливості організації різноманітних форм господарювання, створення соціальної, природоохоронної та екологічної інфраструктури
Процеси зміни активів, формування фінансових результатів діяльності	Формування й використання галузевих нематеріальних активів (порід тварин, сортів рослин тощо). Зміна вартості біологічних активів. Досягнення та розподіл результатів сільськогосподарської діяльності

Складено автором.

Аграрний сектор відрізняється від інших галузей економіки специфічними відносинами власності, оподаткуванням, державною підтримкою, формуванням і використанням нематеріальних активів, визначенням фінансового результату господарської діяльності, приватизацією майна та землі, створенням людського капіталу, соціальної інфраструктури села тощо. Усі ці процеси є окремими об'єктами обліку для задоволення запитів різних користувачів на інформацію щодо них.

Названі об'єкти обліку, безперечно, зумовляють специфічний характер побудови бухгалтерського обліку в аграрному секторі еко-

номіки. Разом із тим найважливішими для теорії та практики як українського, так і світового аграрного бухгалтерського обліку є предмет та об'єкти обліку, пов'язані з процесами біологічних перетворень рослин і тварин, а також використання й примноження фізичного капіталу. Саме через це аграрна економіка асоціюється із "живою", котра характеризується господарськими процесами з живими організмами (рослинами, тваринами), землею (сільськогосподарського призначення), продовольчо-енергетичними запасами, природоохоронними комплексами тощо.

Різноманітність об'єктів обліку біологічних активів, за вимогами П(С)БО 30 "Біологічні активи", подвоюється у зв'язку з методологічною недосконалістю застосування оцінки таких активів як за справедливою, так і за первісною вартістю. Крім того, в обліку малих і середніх сільськогосподарських підприємств (котрі не поділяють облік на фінансовий та управлінський) при запровадженні П(С)БО 30 постає потреба в збереженні системи виробничого обліку, що застосовувалася до цього, також у розрізі різноманітних об'єктів обліку сільськогосподарського виробництва – з метою забезпечення запитів управління й державної звітності. До того ж виробництво аграрної продукції здійснюється за іншими, ніж у інших галузях, технологіями та має природно-просторовий і сезонний характер, що відображається в предметі й об'єктах.

До об'єктів обліку "живої" (аграрної) економіки також належать сільськогосподарська продукція та додаткові біологічні активи, які являють собою живу, енергетичну цінність за ознаками теорії фізичної економії.

Аналогічним чином організовується й облікове забезпечення продукції тваринництва. Водночас у цій підгалузі аграрної економіки важливим є виробництво (та, відповідно, його облікове забезпечення) гною як основи органічних добрив та альтернативного органічного землеробства й органічної енергетики.

Отже, теоретико-методологічне вдосконалення змісту предмета й об'єктів обліку сільськогосподарської діяльності слід вибудовувати з позицій теорії фізичної економії, зважаючи на її антиентропійну сутність і значимість для інституцій економіки й суспільства.

Відмінність від інших галузей, об'єктів обліку аграрної ("живої") економіки спостерігається в співвідношенні статей бухгалтерського

обліку стандартизованої форми № 1 “Баланс”. Частка таких активів у балансах досліджуваних підприємств Київщини, що є правонаступниками колишніх колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) та орендують значну частину майна, сягає 70 %. Зменшення її до 36 % загалом по сільськогосподарських підприємствах України за даними ф. № 1 “Баланс” станом на 31 грудня 2013 р. (рис. 3.2) спричинене масовим недотриманням сільськогосподарськими підприємствами методології обліку й звітності за вимогами П(С)БО 30 “Біологічні активи”¹.

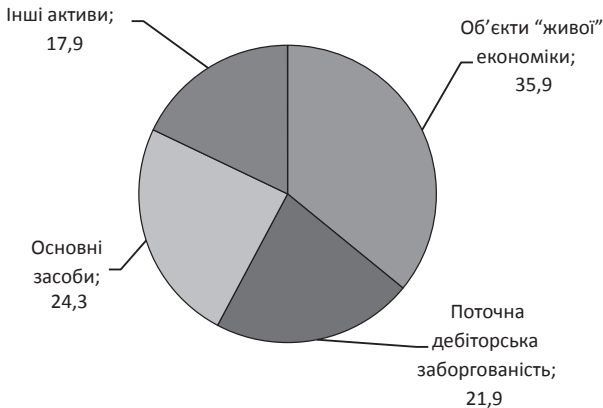

Рис. 3.2. Структура об'єктів обліку сільськогосподарських підприємств (за даними форми № 1 “Баланс” станом на 31.12.2013), %

Складено за даними письмового анкетування, що проводилось Інститутом обліку і фінансів протягом 2012–2014 рр. у межах Загальнонаціональної програми професійної сертифікації бухгалтерів аграрного сектору економіки України.

З викладеного можна зробити висновок, що навіть за 36-відсоткової частки “живих” активів у валюті балансів сільгоспідприємств варто говорити не так про істотну відмінність практики аграрного бухгалтерського обліку від обліку в інших галузях еконо-

¹ Дані письмового анкетування, яке проводилось Інститутом обліку і фінансів протягом 2012–2014 рр. у межах Загальнонаціональної програми професійної сертифікації бухгалтерів аграрного сектору економіки України (Certified Agribusiness Professional Accountant – САРА).

міки, як про необхідність розширення цим галузевим аспектом його теоретичної складової. Останнє стане ще очевиднішим у разі прийняття на баланс землі.

Земля сільськогосподарського призначення є особливим активом, котрого на сьогодні немає на балансах вітчизняних аграрних підприємств як через правові особливості її приватизації та використання, так і внаслідок відсутності нормативного регламентування відповідного обліку. Такі землі займають майже 70 % усіх ґрунтів України. Наша держава володіє унікальним сільськогосподарським земельним потенціалом світового масштабу, що й визначає потребу та важливість організації обліку цього об'єкта.

Особливе занепокоєння викликає стан підтримання життєдіяльності вітчизняних чорноземів органічними добривами. Специфічність використання й примноження родючості земель сільськогосподарського призначення зумовлює потребу в організації окремого обліку виробництва та використання таких добрив.

З огляду на окреслення й домінування “живої” економіки та біологічної метафори в предметі й об'єктах аграрного бухгалтерського обліку, необхідно виокремити в теорії бухгалтерського обліку аграрну складову. Це уточнює наукові погляди на предмет і об'єкти бухгалтерського обліку. Запропоновано його предметом вважати реальні, визначені соціально-правовими відносинами, господарські процеси, відображення котрих у обліку зумовлене запитом інституцій. Об'єктами бухгалтерського обліку є складові його предмета, що знаходять окреме (як об'єкти) відображення в обліковій системі та становлять інформаційну цінність для користувачів.

Означення окремої, специфічної методології побудови обліку сільськогосподарської діяльності у МСФЗ (МСБО 41 “Сільське господарство”) відкриває нові можливості для розвитку загальної теорії бухгалтерського обліку та її галузевої підсистеми. При цьому аграрний аспект такого розвитку базується на наукових доктринах фізіократії, інституціоналізму та біологічної метафори в економіці. Водночас у сучасному світі вдосконалення аграрної підсистеми теорії обліку пов'язане зі зростанням запитів на специфічну інформацію не лише економічного, а й соціального та природоохоронного характеру.

Об'єкти обліку біологічних перетворень і відновлювальних енергетичних активів охоплюють від 36 до 71 % балансових узагальнень

усіх активів сільськогосподарських підприємств України. Домінування в предметі й об'єктах бухгалтерського обліку біологічної складової, котре в перспективі істотно посилиться в разі прийняття на баланс земель сільськогосподарського призначення (і не тільки), зумовлює потребу в ідентифікації специфічних факторів вартості, розробленні стандартних показників за галузевими об'єктами та забезпеченні порівнянності звітності за цими показниками. Усе це вказує на те, що галузевий аспект є потужним каталізатором розвитку теорії бухгалтерського обліку.

3.3. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗБУДОВИ ПІДСИСТЕМИ ГАЛУЗЕВИХ СТАНДАРТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ КРИЗОВИМ ЯВИЩАМ

Вважається, що теорія бухгалтерського обліку є універсальною та не потребує розвитку через галузеві аспекти. Це призвело до розроблення єдиних для всіх і малозатребуваних форм фінансової звітності, відсторонення галузевого управління від методологічного впливу на розвиток ключової функції управління, яким є бухгалтерський облік, другорядності цієї інформаційної системи в економічній діяльності. Неєфективність традиційних підходів до реагування на кризові явища та запобігання їм, змін у період глобальних викликів зумовлює потребу в перегляді теоретичних доктрин. Діловий світ вимагає від бухгалтерського обліку повнішої інформації, адже розвиток і конкуренція в глобальній економіці відбуваються в галузевій площині.

Для України, котра позиціонує себе як лідера світової аграрної економіки й виробництва металу, важливі теоретична база та концептуальні засади побудови саме галузевого бухгалтерського обліку.

Проблеми впливу системи управління на розвиток обліку завжди перебували в центрі уваги вчених. Так, М. С. Пушкар слушно доводить, що система управління є провідною для бухгалтерського обліку¹. Завдання обліку – професійне впорядкування інформації.

¹ *Пушкар М. С.* Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / М. С. Пушкар. – Т. : Екон. думка, 1999. – 424 с.

Чим більші й різноманітніші запити до нього, тим досконалішою стає його система, тим значимішим буде бухгалтерський облік у економічній системі.

Місія й завдання бухгалтерського обліку в системі управління визначаються інституційними запитами на результативну інформацію. За висновками відомих учених В. Ф. Палія та Я. В. Соколова, місія, як і мета, задається бухгалтерському обліку зовнішніми інститутами¹, найважливішими серед котрих є інститути галузевого управління.

Проте реформування вітчизняного бухгалтерського обліку здійснюється здебільшого відповідно до потреб ТНК, часто на шкоду національним інституціям. Як зауважує професор Г. Г. Кирейцев, такі зміни спрямовані на уніфікацію методології обліку з МСФЗ: “Щодо задоволення потреб базових національних інститутів, то ця проблема протягом останнього десятиліття досліджується недостатньо та розв’язується повільно”².

Це підтвердив президент Міжнародної спілки нової інституціональної економіки Р. Коуз. За його словами, економісти до сьогодні ніколи не вважали, що інститути відіграють роль у роботі економічної системи, насправді вони визначають способи її дії³.

Безперечним є висновок П. Друкера⁴, що в сучасній інформаційній епосі розвитку економіки найрадикальніше змінюватиметься найбільш традиційна з інформаційних систем – бухгалтерський облік. Це і є головним фактором удосконалення обліку розвинутих країн. Отже, першоосною змін бухгалтерського обліку для України мав би бути як чинник світової стандартизації фінансової звіт-

¹ Соколов Я. В. Введение в теорию бухгалтерского учета / Я. В. Соколов, В. Ф. Палий. – М. : Финансы, 1979. – 304 с.

² Кирейцев Г. Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета / Г. Г. Кирейцев // Научный доклад на 6-й Международной научной конференции “Научные исследования в сфере бухгалтерского учета, контроля и анализа: теоретико-методологическое значение и направления дальнейшего развития”, 18–19 октября 2007 г., Житомир. – Житомир : ЖГТУ, 2007. – С. 35.

³ Коуз Р. Г. Природа фирмы / Р. Г. Коуз ; пер. с англ. М. Я. Каждана. – М. : Дело, 2001. – С. 16.

⁴ Друкер П. Ф. Энциклопедия менеджмента. Весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написанные за 60 лет / П. Ф. Друкер ; пер. с англ. О. Л. Пелявского. – М. ; СПб. ; К. : Вильямс, 2004. – С. 124.

ності (за всієї важливості цієї проблеми та участі країни в її розв'язанні), так і посилення ролі бухгалтерського обліку в управлінській системі. При цьому очевидно, що передусім зацікавленість має виявлятися не до глобальної управлінської системи (хоч Україна й повинна активно розробляти бухгалтерське забезпечення реалізації Концепції сталого розвитку), а до національної та в її межах – галузевої системи управління.

Проте роль бухгалтерського обліку в сучасній економічній системі України є невинуватою звуженою. У країні лише формуються ринкові інституції, їх вплив на розвиток національного бухгалтерського обліку вивчений недостатньо. Більшість сформованих нових інституцій ще не усвідомили важливість для своєї роботи бухгалтерської інформації, не кажучи про необхідність їх впливу на методологію обліку та звітності.

При створенні в Україні ринкових інституцій деякі з них наділяються ширшими правами й можливостями, причому нерідко за рахунок потреб інших інституцій. За висновком академіка М. Я. Дем'яненка, проблема уніфікації бухгалтерського й податкового обліку може бути розв'язана тільки через законодавче регулювання¹. Крім того, чинне законодавство істотно обмежує запити до бухгалтерського обліку державного галузевого управління. Парадокс, але галузева система регулювання (управління) економікою має працювати без жодного впливу на свою головну функцію, котрою є бухгалтерський облік. У цьому контексті варто навести вислів Р. Коуза: «Єдиного шляху до найкращої економічної системи немає, оскільки все залежить від суспільства, де ви перебуваєте»².

Отже, обмеженість (кількісна та якісна) запитів до бухгалтерського обліку, фетишизація універсальності, досконалості МСФЗ ускладнює інформаційне забезпечення як національної економічної системи, так і її галузевих управлінських підсистем. Останнє становить серйозну проблему для самого бухгалтерського обліку, статусу бухгалтерів, їхньої участі в управлінні, залучення бухгалтерської науки до розв'язання практичних завдань у економіці. Вирішення

¹ Дем'яненко М. Я. Про співвідношення бухгалтерського та податкового обліку / М. Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. – 2004. – № 1. – С. 17.

² Коуз Р. Г. Природа фірми / Р. Г. Коуз ; пер. с англ. М. Я. Каждана. – М. : Дело. – 2001. – С. 341.

окреслених питань потребує передусім наукового забезпечення регламентації побудови стрункої й дієвої системи національного бухгалтерського обліку та визначення ролі й місця в ній її галузевої підсистеми.

У теорії бухгалтерського обліку існують різні погляди на сутність і призначення системи бухгалтерського обліку. Водночас майже не проводилися наукові дослідження з проблем розвитку його галузевих систем та їхніх стандартів.

Певним підтвердженням необхідності нового теоретичного сприйняття змісту й місії облікової системи є модель Р. Екклза та С. Діпіази, яка передбачає обов'язкове запровадження нових світових стандартів фінансової звітності з розширенням їх загальної бази галузевими й корпоративними стандартами, що повинно розв'язати більшість проблем МСФЗ. Цю ідею автори виклали у фундаментальній праці "Майбутнє корпоративної звітності",¹ зазначивши, що на хвилі банкрутств і скандалів виникла недовіра до змісту звітності та традиційних способів її підготовки (рис. 3.3).

Робота в цьому напрямі вже проводиться. Так, Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку винесла на обговорення рекомендовані зміни у формах оперативної й фінансової звітності компаній. При цьому підкреслюється важливість розроблення й розкриття як фінансових, так і нефінансових критеріїв діяльності, загальних для компаній у межах певної галузі економіки. Якщо ринок визнає такі дані корисними, інвестори можуть вимагати їх галузевої стандартизації. Після цього інформація про цей чинник вартості перейде на другий рівень².

Важливість різноманітної, зокрема галузевої фінансової та нефінансової, інформації в умовах глобалізованого світу впливає з такої думки Е. М. Лібанової: "Чим більш інтегрованим у глобальний простір стає національне або локальне утворення (економічне, політичне, культурне), тим сильнішою є його залежність від процесів, що відбуваються в інших частинах цього простору. Яскравим прикладом мо-

¹ *Дипіаза С. А.* Будущее корпоративной отчетности: как вернуть доверие общества / С. А. Дипіаза, Р. Дж. Екклз ; пер. с англ. В. Ионова, Ю. Езерского. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 211 с.

² Офіційний веб-сайт Ради з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iasb.org/Home.htm>.

Рис. 3.3. Трирівнева модель забезпечення прозорості компанії за Р. Екклзом і С. Діпіазою

Джерело: *Діпіаза С. А.* Будущее корпоративной отчетности: как вернуть доверие общества / С. А. Діпіаза, Р. Дж. Екклз ; пер. с англ. В. Ионова, Ю. Езерского. – М. : Альпина Паблшер, 2003. – 211 с.

жуть бути економічні процеси в різних країнах, які спостерігалися упродовж 2008–2010 рр.: особливо постраждали ті держави, які були найбільш залежні від світової кон'юнктури. Це, зокрема, стосується тих економік, які залежать від обсягу туристичних послуг або орієнтовані на експорт”¹.

Одним із ключових завдань при вдосконаленні галузевих підсистем бухгалтерського обліку й відповідних стандартів є врахування технологічних, економічних та інституціональних особливостей конкретних галузей господарювання. Постає потреба в порівнянні показників діяльності підприємств, котрі працюють у аналогічних галузях, але в різних країнах. Утім, воно буде малоефективним, якщо не можна порівняти набори показників у двох звітах. Проте, як слушно зауважують Р. Екклз і С. Діпіаза, одного стандартного переліку принципів бухгалтерського обліку для цього не достатньо. Необхідна до-

¹ *Лібанова Е. М.* Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства / Е. М. Лібанова // Вісник НАН України. – 2010. – № 8. – С. 3–4.

даткова інформація фінансового (прибуток, грошові потоки) й нефінансового (інтелектуальний потенціал, рівень екологічної безпеки) характеру. Методологія оцінювання одного критерію може істотно відрізнятися по галузях. Наприклад, для фармацевтичних компаній інтелектуальний капітал є ціннішим активом, ніж для телекомунікаційних, де важливішу роль відіграють маркетингові стратегії, бренди. Переліки таких показників специфічні для кожної галузі, що свідчить на користь стандартів другого рівня.

Крім наведеної моделі трирівневої корпоративної звітності, ознаки галузевої облікової підсистеми присутні у структурі та змісті МСФЗ. Нині в їх системі діє кілька вузькоспеціалізованих стандартів, котрі в певних професійних виданнях позначені як галузеві. Зокрема, такими стандартами визнаються:

- МСФЗ 4 “Договори страхування” (IFRS 4 “Insurance Contracts”);
- МСФЗ 11 “Договори будівельного підяду” (IAS 11 “Construction Contracts”);
- МСФЗ 30 “Розкриття інформації банками і фінансовими установами” (IAS 30 “Disclosures in the Financial Statements of Banks and Similar Financial Institutions”);
- МСФЗ 41 “Сільське господарство” (IAS 41 “Agriculture”).

Проте в більшості згаданих документів ідеться про специфічний облік окремих об'єктів, тоді як галузеві стандарти мають встановлювати методологічні засади організації бухгалтерського обліку на підприємствах окремих галузей. Очікується, що розробниками таких стандартів можуть бути глобальні галузеві групи – професійні асоціації спільно з іншими учасниками ланцюжка корпоративної звітності, а саме: аудиторськими фірмами, аналітиками й інвесторами.

На думку Р. Екклза та С. Діпіази, коли кілька компаній-лідерів у певній галузі можуть подати приклад, то низка передових галузей здатні закласти фундамент для створення стандартів другого рівня в інших секторах економіки¹. Вирішення цих питань потребує залучення до розроблення стандартів другого рівня також представників країн – світових лідерів у конкретних галузях. Україн важливим є й наукове забезпечення цієї роботи та її організація під егідою Ко-

¹ Діпіаза С. А. Будущее корпоративной отчетности: как вернуть доверие общества / С. А. Діпіаза, Р. Дж. Екклз ; пер. с англ. В. ИONOва, Ю. Езерского. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – С. 102.

мітету з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, Ради зі стандартів фінансового обліку й ООН.

Звісно, розроблення галузевих стандартів спричинить значний резонанс у професійних і наукових колах. Однак, як зауважують прихильники цих стандартів, “ринок та втрата довіри з боку публіки поставлять на місце противників, котрі наполегливо заперечуватимуть стандарти й відмовлятимуться надавати інформацію другого рівня”¹. Такої самої думки дотримується Л. Шнейдман, підкреслюючи, що необхідність прийняття галузевих стандартів обліку не викликає сумнівів: “Завжди є потреба в регулюванні специфічних питань у конкретних галузях діяльності. При цьому галузеві стандарти розкривають особливості застосування національних стандартів у конкретному секторі економіки. Вони не створюють систему, паралельну національним стандартам”². Л. П. Воробйова доповнює: “Галузеві стандарти застосовуються щодо робіт, послуг, готової продукції певної галузі. Їхні вимоги не повинні суперечити обов’язковим вимогам та загальним правилам і нормам обліку й звітності, розробленим Мінфіном”³.

До речі, практика запровадження галузевих стандартів обліку в межах загальнонаціональних визнана у США та більшості розвинутих країн. Рекомендації в керівництвах із бухгалтерського обліку для окремих галузей є інтерпретацією затверджених стандартів обліку й аудиту GAAP у США. Ці керівництва діють у особливих обставинах, якими є належність підприємств до певної галузі, а отже, відповідають ключовим положенням національних стандартів⁴. У Білорусі, Казахстані, Росії та інших країнах Співдружності Незалежних Держав

¹ *Дипиаза С. А.* Будущее корпоративной отчетности: как вернуть доверие общества / С. А. Дипиаза, Р. Дж. Эклз ; пер. с англ. В. Ионова, Ю. Езерского. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – С. 102.

² *Шнейдман Л.* 10 лет законодательного регулирования бухгалтерского учета в России: уроки на будущее / Л. Шнейдман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ippnou.ru/article.php?idarticle=002966>.

³ *Воробьева Л. П.* Концепция и актуальность создания отраслевых стандартов / Л. П. Воробьева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostbuh.ru/doc/19.doc>.

⁴ *Audit & Accounting Guide: Agricultural Producers and Agricultural Cooperatives.* – With conforming changes as of May 1, 2008. – N. Y. : American Institute of Certified Public Accountants, Inc., 2008. – 224 p.

(СНД) переглядається законодавство, що передбачає систему нормативних актів у сфері регулювання галузевого бухгалтерського обліку¹.

Аналіз цих джерел дає змогу визначити основні методологічні підходи для формування галузевих стандартів. Можна говорити про певне методологічне забезпечення їх запровадження, а саме: ідентифікацію ключових чинників вартості в кожній галузі економіки та розроблення стандартних показників для них; досягнення глобальної порівнянності звітності за цими показниками в кожній галузі.

Отже, як свідчать проведені дослідження, у світі знайдено формулу вдосконалення системи бухгалтерського обліку та Міжнародних стандартів фінансової звітності. Важливим кроком у теоретичному плані став поділ системи міжнародної регламентації бухгалтерського обліку на рівні: загальний, галузевий і корпоративний. Це підтверджує необхідність запровадження галузевих стандартів обліку у вітчизняну практику, зокрема в сільське господарство як ключову галузь економіки України у світовому поділі праці.

3.4. НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС У РОЗВИТКУ ФІЗІОКРАТИЧНОЇ ДОКТРИНИ МЕТОДОЛОГІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ РЕАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Наразі в сучасних економічних теоріях переглядається ставлення до фізіократичних доктрин. Теорія фізичної економії вважається не тільки фундаментом економічної науки (що не піддається сумні-

¹ *Ерниязова А. А.* Основные направления совершенствования бухгалтерской системы в Республике Казахстан / А. А. Ерниязова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journal.seun.ru/J2004_1R/Economy/erniyazova.doc; Концептуальная основа для подготовки и представления финансовой отчетности : утв. приказом Министра финансов Республики Казахстан от 29.10.2002 № 542 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=02614&ogl=all>; Концепция развития бухгалтерского учета и отчетности в Российской Федерации на среднесрочную перспективу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irprou.ru/article.php?idarticle=000054>; Концепция реформы бухгалтерского учета : утв. постановлением Правительства Республики Молдова от 24.12.1997 № 1187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.md/common/actnorm/contabil/guvern/PP_1187_ot_24.12.1997.doc; О бухгалтерском учете и отчетности : закон Республики Беларусь от 12.07.2013 № 57-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stroytender.com/articles/24>.

ву ще з часів А. Сміта), а й базисом пошуку шляхів подолання глобальних періодичних криз. Оскільки затребуваність фізіократичної спадщини посилюється в усіх сферах економічної науки, це повною мірою стосується й бухгалтерського обліку.

Необхідність урахування теорії фізичної економії в розвитку бухгалтерського обліку обумовлена появою галузевого стандарту в МСФЗ. МСБО 41 “Сільське господарство” базується на фізіократичних доктринах, хоч і не має відповідного теоретичного обґрунтування.

Вплив теорії фізичної економії на побудову обліку вперше досліджувався нами при науковому обґрунтуванні теоретичних засад Концепції розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки України, прийнятої до запровадження рішенням Колегії Міністерства аграрної політики України (протокол № 1 від 3 січня 2009 р.)¹.

Основою фізіократичної доктрини є вчення про єдине джерело доданої вартості (приросту капіталу) – землеробство. На відміну від античних часів і середньовіччя, коли філософи не бачили іншого джерела “природного багатства”, французька школа фізіократів Ф. Кене захищала цю ідею вже в боротьбі з меркантилізмом. Беззаперечною заслугою представників цієї школи є відстоювання ними теорії виникнення (джерела) багатства у сфері виробництва, а не при обміні. Саме вони зробили першу в науці та економічній політиці спробу довести це мовою цифр, створивши знамениту “Економічну таблицю”. Утім, тривалий час запропонований ними метод не застосовувався на практиці через неналежне інформаційне забезпечення, насамперед від універсальної мови економіки, якою є бухгалтерський облік.

Вплив фізіократичних ідей на побудову об'єктів обліку сільськогосподарської діяльності. У статті “Зерно” Ф. Кене вперше в економічній науці визначив головні об'єкти обліку й контролю в землеробстві – це “люди, землі та худоба”². У тій самій статті, в розділі “Правила економічного управління”, мислитель додає до цих об'єктів облік витрат і доходів: “Сільське господарство виробляє два види багатства: одна частина річної продукції являє собою дохід, що

¹ Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : монографія / В. М. Жук. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2009. – С. 522.

² Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур ; предисл. П. Н. Ключин ; пер. с фр., англ., нем. – М. : Эксмо, 2008. – С. 151.

належить землевласнику, а інша – покриття витрат, здійснених у сільськогосподарському виробництві”¹.

Досліджуючи праці ранніх фізіократів, варто підкреслити, що вони вперше визначили потребу в обліку й контролі використання частини доданої вартості на поліпшення землі.

У статті “Аналіз економічної таблиці” Ф. Кене доводить: “Якби власники витрачали більше в продуктивному класі, ніж у класі безплідному, з метою покращання їхніх земель і збільшення доходу, то цей приріст (*surcroit*) витрат, здійснений на роботи продуктивного класу, має розглядатись як збільшення витрат цього класу... Чим більшою мірою землеробство перебуває в занепаді, тим більша частина витрат... має бути призначена йому з метою його відновлення”². На думку фізіократів, обов’язкові витрати на поліпшення землі повинні здійснювати й фермери, й землевласники.

Отже, саме в теорії фізичної економії вперше окреслено особливості (спеціалізацію) обліку в сільськогосподарській галузі, що має особливу (природну) технологію виробництва, використання худоби, а також необхідність покриття витрат з виснаження землі та здійснення капіталовкладень на поліпшення її родючості. Важливою є й вимога побудови обліку доходів і витрат у всіх сферах економіки за певними правилами та формами, що могли би бути інформаційною базою методу “Економічної таблиці” та доказовості фізіократичних ідей щодо приросту національного багатства суто у сфері виробництва. На наш погляд, фізіократичне бачення завдань, предмета й об’єктів бухгалтерського обліку є теоретичним підґрунтям побудови його нової (або оновленої) парадигми загалом та аграрного сегмента зокрема.

Український учений-фізіократ С. Подолинський, розширюючи науковий апарат фізичної економії, також сприяв розвитку аналітичності бухгалтерського обліку сільськогосподарської діяльності.

На відміну від Ф. Кене, у С. Подолинського немає прямих посилок на побудову бухгалтерського забезпечення розвитку фізіократичних ідей. Проте його внесок у теорію фізичної економії ставить

¹ Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур ; предисл. П. Н. Ключкин ; пер. с фр., англ., нем. – М. : Эксмо, 2008. – С. 170.

² Там же. – С. 357.

перед бухгалтерським обліком завдання з розширення об'єктів обліку природно-ресурсного потенціалу, ідентифікації та балансового узагальнення виробництва й споживання відновлювальних енергетичних активів. У землеробстві – це зерно, солома, корми, гній та інша сільськогосподарська продукція, тобто активи, котрі являють собою справжнє багатство людства та примножують енергію на Землі. За С. Подолинським, велике значення для бухгалтерського обліку має розв'язання проблеми оцінювання таких активів за новими методологічними підходами, сутність яких полягає в переважанні енергетичних і соціальних факторів над грошово-обмінними схемами.

Таким чином, організація обліку й контролю виробництва та розподілу відновлювальних біоенергетичних активів, їх оцінювання і балансове узагальнення на нових методологічних засадах стали важливим фізіократичним аспектом розвитку бухгалтерського обліку.

Вагомою для розвитку обліку є наукова спадщина першого президента Української академії наук, академіка В. І. Вернадського. Запропонований ним поділ економіки на “живу”, “індустріальну” та “розумну” створив підґрунтя для спеціалізації в побудові облікових систем. На його переконання, сільське господарство як сфера “живого” повинне мати пріоритет при розробленні науково-теоретичної бази розвитку економіки. Аграрну економіку вчений вважав орієнтиром першочергового розвитку економіки людства, оскільки на відміну від промисловості вона не знищує, а примножує справжнє багатство на Землі.

Геній В. Г. Вернадського стає очевидним нині, в умовах посилення людської ентропії (безжалісного розсіювання земної енергії у світовому просторі), загострення глобальної економічної кризи, пов'язаної з хибними зусиллями створення багатства у віртуальному просторі. На жаль, “жива” економіка дотепер представлена у світовому й національному рахівництві за правилами, сформованими під інші (неживі) її види, що, безумовно, стримує реалізацію фізіократичних ідей. На наш погляд, виокремлення академіком В. І. Вернадським поняття “живої” економіки та її пріоритетності серед ентропійних і віртуальних сфер діяльності є об'єктивною підставою

для розвитку теорії бухгалтерського обліку через формування його нової парадигми.

Науковий внесок лауреата Нобелівської премії з економіки В. Леонтєва у теорію фізичної економії, а отже, й бухгалтерського обліку, набагато глибший, ніж розширення можливостей методу “економічної таблиці” (його відомого методу “витрати – випуск”). Підбиваючи підсумки діяльності В. Леонтєва, кілька публікацій у США зробили акцент не лише на методі “витрати – випуск”, а й на фізіократичному сприйнятті видатним ученим проблеми сучасної економіки з енергозбереження, порушенні питань щодо методології вимірювання (оцінювання) енергетичних активів (визначення їх справжньої цінності)¹.

У статті “Повернення до фізіократичної метафізики (до 250-річчя “Економічної таблиці” Ф. Кене)” П. Н. Ключкін зауважив: “У зв’язку з необхідністю діагностики стану сучасного суспільства як живого організму може йтися про формування нової схеми, котра була би подібна “Економічній таблиці” Ф. Кене, де поряд із Т (товаром – Авт.) були б наведені й інші політико-економічні категорії”².

Певний вплив фізіократичних доктрин спостерігався також у радянській системі бухгалтерського обліку. Він проявився в специфічних для різних галузей об’єктах обліку, рахунках, оцінці та калькулюванні, врахуванні технологій при організації обліку витрат тощо. Більшому втіленню фізіократичних ідей не сприяли відсутність серед об’єктів обліку аграрної галузі земель сільськогосподарського призначення, врахування фактора її капіталізації при ціноутворенні, не кажучи про необхідність розвитку теорії цих питань на доктринах біологічної метафори в економіці та “живої” економіки.

Сприймаючи критику фізіократа М. Руденка з приводу результативності радянського обліку щодо розкриття мовою цифр природного чинника формування доданої вартості в землеробстві, вважаємо, що практичні здобутки та методолого-методичні напрацювання цього обліку до певної міри треба використовувати при побудові су-

¹ Baumol W. J. Wassily Leontief: in appreciation / W. J. Baumol // Journal of Economic and Social Measurement. – 2002/2003. – № 26. – P. 8.

² Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур ; пер. с франц., англ., нем. – М. : Эксмо, 2008. – С. 42.

часного теоретичного й практичного бухгалтерського забезпечення розвитку аграрного сектору економіки. Наприклад, важливим здобутком бухгалтерської науки для реалізації фізіократичних ідей стало розроблення в колишньому СРСР методик планування, калькулювання та визначення собівартості продукції (робіт, послуг). Дотримання єдиної методології в цій складовій облікової роботи сприяло забезпеченню державного (галузевого) управління об'єктивною інформацією. Водночас ідеологічні, бюрократичні й технічні труднощі не давали змоги повною мірою реалізувати ці напрацювання в управлінні.

У ХХ ст. у країнах Заходу реальне втілення фізіократичних ідей та їх сприйняття в державному (галузевому) управлінні стали можливими завдяки поліпшенню технічного забезпечення обліку, використанню започаткованого В. Леонтьєвим методу “витрати – випуск”.

Статистика розвинутих країн ставить за мету узагальнення даних у фізіократичному аспекті. Їхні уряди максимально повертають землеробству вилучену в процесі обігу частину доданої вартості через механізми дотацій і субсидій. Причому така підтримка дедалі більше відповідає фізіократичним ідеям та вбачається в примноженні родючості ґрунтів, експортного потенціалу, розвитку біотехнологій і людського капіталу (сільських територій). Останнє в СОТ називають “зеленою скринькою” підтримки сільського господарства.

З посиленням із другої половини ХХ ст. глобалізації економіки фізіократичні ідеї набувають наднаціональної реалізації в бухгалтерському обліку. Фундамент такого забезпечення закладений у 1994 р. рішенням Ради з розроблення МСБО щодо обліку сільськогосподарської діяльності. У грудні 2000 р. МСБО 41 “Сільське господарство” був затверджений і рекомендований до запровадження з 2003 р.

Отже, базові теоретичні засади побудови бухгалтерського обліку в аграрній галузі сформульовано в наукових доктринах теорії фізичної економії (табл. 3.3). Ця теорія є не лише “матір'ю економічної науки”, а й родоначальницею сприйняття бухгалтерського обліку як інформаційної системи державного управління загалом і галузевого зокрема.

Фізіократична сутність МСБО 41 та П(С)БО 30. Із прийняттям цих стандартів було не так припинено дискусії щодо наявності

Таблиця 3.3

Еволюційна модель вимог фізіократичних доктрин до розвитку бухгалтерського обліку й, зокрема, сільськогосподарської діяльності

Етапи вимог	Авторство доктрини	Основний зміст вимог
Перший	Ф. Кене	Створення національної системи обліку та її задіяння в управлінні державою (галуззю). Балансове узагальнення найважливіших об'єктів обліку, а саме: людського капіталу, земель сільськогосподарського призначення (фізичного капіталу), посівів, худоби (біологічного капіталу). Інформаційне забезпечення методу “Економічної таблиці”
Другий	С. Подолинський	Виокремлення важливості бухгалтерського узагальнення відновлювальних енергетичних активів. Обліково-інформаційне забезпечення підвищення продуктивності праці
Третій	В. Вернадський	Побудова спеціалізованого обліку під “живу” економіку
Четвертий	В. Леонтьєв	Інформаційне наповнення методу “витрати – випуск”. Побудова нової системи оцінки (вимірювання) відновлювальних енергетичних активів
П'ятий	Радянська облікова система	Запровадження єдиної національної системи бухгалтерського обліку та врахування при її створенні галузевих особливостей. Уведення єдиної методології визначення собівартості продукції (робіт, послуг)
Шостий	Західна облікова система	Облікове забезпечення методу “витрати – випуск”; бюджетної підтримки виробництва (продуктів харчування, біопалива, біоенергії)
Сьомий	Система МСФЗ	Відображення особливостей сільськогосподарської діяльності (МСБО 41). Запровадження єдиних підходів до оцінювання біологічних активів і сільгосппродукції

Складено за: *Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур ; предисл. П. Н. Ключина; пер. с франц., англ., нем. – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с.; Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання : монографія / за ред. Ю. О. Лупенка, В. М. Жука, В. О. Шевчука, О. В. Ходаківської. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2013. – 502 с.*

галузових особливостей обліку сільськогосподарської діяльності, як визнано необхідність відображення в обліку й звітності специфіки біологічного та природно-ресурсного потенціалу – фізичного капіталу – “живої” економіки. Стандартами виокремлено об’єкти обліку – біологічні активи, рекомендовано їх балансове (звітне) узагальнення та оцінювання за справедливою вартістю.

В оцінці біологічних активів і сільськогосподарської продукції за справедливими цінами потрібно бачити майбутні оцінки таких активів з огляду на їх справжню цінність для людства, що базується на теорії фізичної економії. На наддержавному рівні таку оціночну місію міг би виконувати підрозділ із методології оцінювання в бухгалтерському обліку при ООН. На національному рівні, наприклад в Україні, обґрунтованою є участь Міністерства аграрної політики та продовольства в доведенні до суб’єктів господарювання рекомендованих справедливих цін у межах запровадження єдиної галузевої облікової політики¹.

Ідентифікація нових об’єктів обліку сільськогосподарської діяльності за МСБО 41 базується на біологічній метафорі в економічній науці та підтверджує фізіократичний поділ економік на “живу”, “індустріальну” та “розумну”. Головним методологічним аспектом змін аналітичного обліку сільськогосподарської діяльності є виокремлення специфічних лише для “живої” економіки об’єктів обліку – так званих біологічних активів. Останні являють собою живі організми (рослини, тварини), котрі вирощуються підприємством із метою одержання сільськогосподарської продукції або утримуються ним задля інших вигід. Відповідно, біологічним активом може бути визнана будь-яка тварина чи рослина, на утримання та/або вирощування якої спрямована діяльність підприємства, причому не обов’язково сільськогосподарська².

¹ Жук В. М. Наукове забезпечення обліку в системі управління аграрним сектором економіки: теорія і практика : наук. доп. / В. М. Жук. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2008. – 83 с.; Облік сільськогосподарської діяльності : навч. посіб. / Ю. Я. Лузан, В. М. Жук, В. М. Гаврилюк та ін. ; за ред. В. М. Жука. – К. : Юр-Агро-Веста, 2007. – 368 с.

² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 “Біологічні активи” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 18.11.2005 № 790 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1456-05>.

Таким чином, МСБО 41 та П(С)БО 30 вводять нові об'єкти обліку – біологічні активи; процедури первинного визнання біологічних активів на дату балансу; підходи до первісного визнання сільськогосподарської продукції; варіанти оцінки останньої та біологічних активів (за первісною чи ринковою (справедливою) вартістю); особливості амортизаційної політики щодо довгострокових біологічних активів та інші, специфічні для “живої” економіки, методологічні підходи.

Як стверджують розробники МСБО 41, підґрунтям цих нововведень є концепція ринкової оцінки активів у фінансовій звітності. Погоджуючись із їхніми намірами, ми все ж переконані, що запроваджені підходи слід застосувати для посилення аграрного сегмента теорії обліку саме на засадах фізіократичних доктрин.

Розвиток обліку сільськогосподарської діяльності на фізіократичній основі. Викладене зумовлює потребу в подальшому формуванні нової методології обліку сільськогосподарської діяльності. Відповідно до політики МСФЗ, вона спрямована на задоволення інформаційних запитів глобальних гравців аграрного ринку. Нині ці запити не узгоджуються з місією сільськогосподарської галузі в національних і світовій концепції сталого розвитку, не ґрунтуються на ключових доктринах теорії фізичної економії, а є загальними для всіх типів економіки. На практиці це підтверджується єдиними формами фінансової звітності як для промислового підприємства, аптеки та ін., так і для сільськогосподарського підприємства. Однак при організації обліку мотивованішими є запити на інформацію для потреб суспільного й галузевого управління, котра пов'язана з формуванням витрат на виробництво, визначенням собівартості продукції, контролем наявності та стану біологічних активів тощо та є важливішою, тож і має відобразитися у звітності.

Реалізація політики стійкого розвитку, забезпечення державної підтримки конкурентоспроможності потребують від обліку також надання інформації щодо виконання соціальної, економічної й енергетичної місії аграрної галузі.

Варто наголосити, що вдосконалення методології обліку сільськогосподарської діяльності набуває фізіократичного характеру в підходах до побудови аналітичного обліку, оцінювання активів і бухгалтерської звітності. На сьогодні визначальною є побудова ана-

літичного обліку цієї діяльності. Від правильного вибору його об'єктів, складання аналітичних рахунків залежить здатність бухгалтерських служб задовольняти інформаційні запити зовнішньої та внутрішньої систем управління, інституцій стійкого розвитку.

Згідно з МСБО 41, важлива оцінка активів за справедливою вартістю, а отже, формування об'єктів обліку за видами й групами, котрі мають ринкові аналоги. Проте реальна потреба в об'єктах обліку на підприємствах є значно ширшою, ніж її ринкове представлення, а за умов стійкого розвитку кількість таких об'єктів збільшуватиметься завдяки соціальній, екологічній та іншим складовим. Суперечності в запитах на облікову інформацію якраз і спричиняють потребу в удосконаленні організації аналітичного обліку сільськогосподарської діяльності. Особливо гострою ця проблема є для малих і середніх підприємств, котрі не в змозі організувати окремий управлінський облік і, тим більше, вести облік аналогічних об'єктів як за справедливою оцінкою активів, так і за їх первісним визнанням.

З огляду на зазначене, розвиток аналітичного обліку сільськогосподарської діяльності повинен ґрунтуватися на доктринах теорії фізичної економії, що визначають важливі для людства об'єкти обліку "живої" (аграрної) економіки та запроваджують відмінні від інших типів економік балансові (звітні) узагальнення й підходи до оцінювання активів і продукції. Це має забезпечувати розширення статей балансового узагальнення та, відповідно, узагальнень на рахунках. Важливість доповнення балансового узагальнення біологічними активами зумовлена запровадженням, зокрема в Україні, МСБО 41 "Сільське господарство". Бухгалтерський баланс (ф. № 1) до П(С)БО 2 доповнено рядками: "Довгострокові біологічні активи (за справедливою, первісною вартістю та врахуванням їх амортизації)"; "Поточні біологічні активи", які, у свою чергу, розшифровуються за групами в таблиці XIV "Біологічні активи" ф. № 5 "Примітки до річної фінансової звітності".

Разом із тим "жива" економіка оперує не менш важливими (відмінними від інших економік), активами, котрі також потребують балансового узагальнення (землі сільськогосподарського призначення, незавершене виробництво в рослинництві, органічні добрива, насіння й корми, готова продукція від сільськогосподарської діяльності). Усі ці активи за теорією фізичної економії відіграють роль

біоенергетичного забезпечення суспільно-господарського буття. Професор В. Шевчук зазначає: “Освоєння сфери живого передбачає здобуття людьми важливих для їх життєдіяльності ресурсів. Перелік найважливіших ресурсів пропонуємо звести до п’яти. Це гумус, зерно, солома, худоба, гній. Відсутність навіть одного з них унеможливає людське існування. Отже, ці п’ять ресурсів належать до абсолютних благ. Їх сукупність являє собою абсолютний, біоенергетичний, врешті фізичний капітал. У забезпеченні людського життя абсолютні блага не мають жодної альтернативи”¹. Тому біоенергетичні (відновлювальні) активи мають бути представлені у фінансовій звітності окремими статтями.

Зауважимо, що в колишній Українській Радянській Соціалістичній Республіці (УРСР) ці ресурси мали певне балансово-рахункове узагальнення (наприклад, рахунки 10 “Насіння і корми”; 201 “Основне виробництво в рослинництві”; 401 “Готова продукція рослинництва”; 402 “Готова продукція тваринництва”, зокрема гній). Запровадження таких узагальнень можливе на практиці й у Примітках до річної фінансової звітності. З теоретичної точки зору, це засвідчує необхідність уведення другого рівня стандартів фінансової звітності (коли, наприклад, Примітки матимуть суто галузеву ознаку).

Окремого балансового узагальнення потребує найважливіший біоенергетичний актив – землі сільськогосподарського призначення. В аспекті фізичної економії, Україна володіє потенціалом найбагатшої країни, оскільки їй належать 10 % світових сільгоспугідь і третина чорноземів.

Землі сільськогосподарського призначення повинні мати розширене балансове узагальнення як об’єкти бухгалтерського обліку, незалежно від впливу політичних сил на науковий інститут бухгалтерського обліку. З точки зору фізичної економії, облік цих земель має забезпечити різні сегменти управління інформацією щодо збереження, відновлення цього ресурсу та його ефективного використання.

Отже, реалізація фізіократичних ідей через запровадження спеціалізованих приміток (або додаткових звітних форм) до фінансової звітності є концептуальною складовою розвитку обліку сільськогос-

¹ Шевчук В. О. Абсолютні блага і ринок: виміри достатності теоретичної економії / В. О. Шевчук // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 103.

подарської діяльності. Нова концепція повинна гармонійно поєднати приватні й національні інтереси та забезпечити ефективне використання державним галузевим управлінням методу “Економічної таблиці” з метою підтримки виробників і сільських територій.

У сучасному світі великого значення набуває участь країн у вдосконаленні методології обліку. Особливу увагу при цьому слід приділяти провідним галузям їхніх економік. Зокрема, для нашої держави такою є аграрна галузь. Розроблення нової методології оцінювання й обліку біологічного та природно-ресурсного потенціалу, відновлювальних енергетичних активів для України є не тільки національним, а й міжнародним завданням, фактично її місією у справі вдосконалення МСФЗ.

Реалізація фізіократичних ідей потребує єдності методології бухгалтерського обліку “живої” економіки, адже сприятиме відстоюванню її інтересів у глобальному розподілі (обміні) національних і світових продуктів (доданої вартості). Єдність методології забезпечить розвиток (а отже, й сприйняття урядами та міжнародними організаціями) методу “Економічної таблиці” Ф. Кене та В. Леонтєва. Крім того, завдяки цьому бухгалтерська інформаційна система зможе стати дієвим інструментом подолання економічних криз, боротьби з виснаженням відновлюваних природних ресурсів та іншими “побічними ефектами” економічної діяльності людства. А в Україні запровадження методу “Економічної таблиці” та його бухгалтерське наповнення в найближчій перспективі сприятимуть інформуванню щодо згубних наслідків політики відбирання доданої вартості в селян на користь інших типів економік чи так званих непродуктивних класів.

Ключовою в цьому контексті є методологія оцінювання в бухгалтерському обліку. Проблема оцінки біологічних активів і сільськогосподарської продукції за справедливими цінами зумовлює запеклу дискусію в науково-практичних колах. З точки зору фізичної економії, оцінка біоенергетичних активів за справедливими чи ринковими цінами є неприйнятною, оскільки вони не можуть бути оцінені “невидимою рукою” ринку. Принаймні доти, доки остання не буде нівельована державницькою, а у світі – політикою сталого розвитку, в основу якої покладено використання методу “Економічної таблиці”.

РЕФОРМУВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ: МЕТА І СФЕРА ВПЛИВУ

Проведення економічних реформ в Україні спрямоване на створення конкурентоспроможної економіки та ефективної системи державного управління; передбачає низку заходів щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні, модернізації управління державними фінансами, удосконалення пенсійної системи, підготовки соціальних стандартів у галузі охорони здоров'я, освіти, культури, спорту й молоді, сім'ї та дітей тощо. З цього приводу С. І. Пирожков зазначає: "Для формування в Україні соціально-економічної та політичної інфраструктури європейського типу необхідна, перш за все, наявність чітких уявлень про те, що потрібно формувати. Тільки в такому разі можна вибудовувати ієрархію довгострокових та короткострокових цілей, створити ефективну стратегію і тактику їх досягнення. Державна політика щодо соціальної інфраструктури має бути спрямована на створення необхідних умов для збереження і зміцнення репродуктивного здоров'я населення, формування і стимулювання здорового способу життя, вирішення проблем гігієни і безпеки праці, підтримки молоді, захисту інвалідів і людей похилого віку, забезпечення розвитку освіти, культури, відпочинку"¹. Проведення такої політики має базуватися на об'єктивній оцінці реального стану економіки України. Ця оцінка не можлива без використання сучасної методології бухгалтерського обліку суб'єктів господарювання всіх інституційних секторів економіки, що ґрунтується на міжнародних стандартах.

Запровадження такої методології, тобто реформування бухгалтерського обліку в державі, пов'язується з прийняттям у 1999 р. За-

¹ Пирожков С. І. Від редакції / С. І. Пирожков // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1 (9). – С. 7.

кону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”¹ (далі – Закон). Норми цього нормативно-правового акта є базовими орієнтирами, що визначають сучасну систему бухгалтерського обліку в нашій країні. Відтоді сталися революційні зміни в його методології, в результаті яких створено засновану на міжнародних і національних стандартах сучасну нормативну базу, значно розширено завдання організації бухгалтерського обліку.

Наступною віхою в реформуванні бухгалтерського обліку став 2012 р. У 2011 р. Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 12.05.2011 № 3332-VI внесені зміни до Закону, котрі набрали чинності з 1 січня 2012 р., щодо прямого застосування МСФЗ вітчизняними підприємствами. Тож періодизація розвитку методології та регулювання бухгалтерського обліку в Україні охоплює два етапи: 1) 1999 р. – законодавче врегулювання бухгалтерського обліку як важливої функції управління й інформаційного підґрунтя ухвалення управлінських рішень інвестиційного та іншого характеру внутрішніми й зовнішніми користувачами; 2) 2012 р. – зобов'язання певного кола суб'єктів господарювання складати звітність за МСФЗ. Обидва етапи є водночас і аспектом, і проявом інституційного регулювання національної економіки.

Важливою особливістю організації бухгалтерського обліку протягом 1999–2012 рр. стало розроблення методологічного й методичного забезпечення облікового процесу, яке провадиться на національному рівні. Правові засади регулювання бухгалтерського обліку встановлює ст. 6 Закону, згідно з котрою в Україні здійснюється державне регулювання бухгалтерського обліку з метою створення єдиних правил ведення обліку, складання фінансової звітності та їх удосконалення. При цьому визначення питань методології покладається на Міністерство фінансів України, яке затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку (НП(С)БО), інші нормативно-правові акти щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. Національний банк України і Державна казначейська служба України встановлюють порядок обліку

¹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : закон України від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

та складання фінансової звітності в банках, бюджетних установах і про виконання державних бюджетів. До компетенції міністерств та інших виконавчих органів центральної влади віднесено розроблення на базі НП(С)БО методичних рекомендацій щодо їх застосування.

До 2012 р. участь професійної спільноти в регулюванні бухгалтерського обліку в Україні регламентувалася ст. 7 Закону. Відповідно до цієї статті при Міністерстві фінансів України створюється до-радчий орган – Методологічна рада з бухгалтерського обліку (далі – Методологічна рада). Вона забезпечує залучення до створення й обговорення проектів нормативних актів із бухгалтерського обліку представників як бухгалтерів і аудиторів, так і користувачів інформації бухгалтерського обліку й фінансової звітності. Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів” від 16.10.2012 № 5463-VI ст. 7 Закону виключена. Утім, скасування цієї норми не впливає на діяльність Методологічної ради, оскільки остання функціонує в рамках іншого нормативно-правового акта – Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” від 17.03.2011 № 3166-VI, згідно з п. 25 ст. 8 котрого міністр утворює комісії, робочі та експертні групи.

Отже, на сьогодні Методологічна рада з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України існує. До її складу входять головні бухгалтери підприємств, представники професійних громадських організацій – Федерації професійних бухгалтерів та аудиторів України, Української асоціації сертифікованих бухгалтерів та аудиторів, Спілки бухгалтерів, аудиторів та фінансистів АПК, Спілки аудиторів України, представників органів виконавчої влади – Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. Серед її членів є науковці – доктори економічних наук, які працюють за фахом “облік, аналіз і аудит”. Їхня участь дає змогу Методологічній раді забезпечувати наукове обґрунтування, методологічний та методичний супровід діяль-

ності Міністерства фінансів України щодо розроблення законопроектів, проектів підзаконних актів, спрямованих на функціонування й розвиток національної системи бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів.

На момент прийняття Закону й дотепер економіка України перебуває в стані переходу від командно-адміністративної до змішаної системи. Останній притаманні розвинуті ринкові відносини, демократизація власності, державне регулювання, соціальна орієнтація. Ці характеристики змішаної економіки є взаємопов'язаними й взаємообумовленими, тому мають розвиватися цілеспрямовано та одночасно.

Поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання – яскрава риса економічних систем провідних країн світу. Метою державного регулювання є вплив на ринкове середовище, підприємницьку діяльність і державний сектор задля створення необхідних умов реалізації політики економічного зростання.

Формування інформаційної інфраструктури ринкового середовища в індустріально розвинутих країнах здійснюється за безпосередньої участі держави. Бухгалтерський облік – частина такої інфраструктури, оскільки являє собою інформаційну систему господарської діяльності підприємства, організації, установи й уряду загалом. Таким чином, бухгалтерський облік є, з одного боку, інструментом державного регулювання, з другого – його об'єктом.

Саме через регламентацію методологічних засад бухгалтерського обліку та фінансової звітності всіх суб'єктів господарювання держава встановлює змістовні аспекти інформаційної інфраструктури національної економіки. Тому державне регулювання бухгалтерського обліку в Україні є обґрунтованим і виправданим з огляду на необхідність узгодженого проведення реформ у всіх сферах економіки в тісному зв'язку з реформуванням бухгалтерського обліку як інформаційного підґрунтя прийняття управлінських рішень.

У світі застосовуються різні підходи до регулювання бухгалтерського обліку. Для їх позначення використовується термін “національна модель бухгалтерського обліку”. Дослідники виокремлюють такі сучасні моделі бухгалтерського обліку: британо-американську, континентальну, південноамериканську, ісламську, інтернаціональ-

ну (міжнародну)¹. Кожна з них застосовується у великих групах країн. При цьому вибір країною певної моделі зумовлений її відповідністю певним соціально-економічним умовам.

Окремі зарубіжні вчені спробували систематизувати чинники, що визначають особливості національних моделей обліку². До таких чинників вони відносять правове регулювання бухгалтерського обліку, найпоширеніший спосіб залучення капіталу, податкову систему, вплив інших країн, стан національної економіки.

У світовій практиці відомі два підходи до правового регулювання бухгалтерського обліку: перший передбачає наявність у країні кодексу законів, що стосуються бухгалтерського обліку, другий – використання законодавства загальноправової регламентації.

Перший підхід відповідає континентальній моделі бухгалтерського обліку та законодавчо закріплює за підприємством певні обов'язки щодо ведення бухгалтерського обліку, процедури складання звітності та змісту обліку. У країнах, котрі застосовують такий підхід, бухгалтерський облік є джерелом інформації для підготовки декларації про прибуток і засобом контролю сплати податків. Фактично континентальна модель передбачає жорстке державне регулювання та спрямована саме на задоволення інформаційних потреб держави щодо діяльності суб'єкта господарювання. Такий варіант регулювання бухгалтерського обліку обрали, зокрема, Німеччина, Франція, Аргентина.

Другий підхід до регулювання бухгалтерського обліку передбачає наявність у законодавстві країни норм, котрі встановлюють певні обмеження для суб'єктів господарювання щодо ведення бухгалтерського обліку, але в рамках таких обмежень є можливість обирати прийнятні для них способи й прийоми. Нормативна база розроб-

¹ Бархатов А. П. *Международный учет : учеб. пособие* / А. П. Бархатов. – М. : Маркетинг, 2001. – С. 16–18; Мюллер Г. *Учет: международная перспектива* / Г. Мюллер, Х. Гернон, Г. Мних : пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1992. – С. 27; Швець В. Г. *Теорія бухгалтерського обліку : підручник* / В. Г. Швець. – К. : Знання, 2011. – С. 15–16.

² Бархатов А. П. *Международный учет : учеб. пособие* / А. П. Бархатов. – М. : Маркетинг, 2001. – С. 15; Лучко М. Р. *Бухгалтерський облік в управлінні бізнесом: зарубіжний досвід* / М. Р. Лучко. – К. : Облікінформ, 1997. – С. 7; Мюллер Г. *Учет: международная перспектива* / Г. Мюллер, Х. Гернон, Г. Мних : пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1992. – С. 4; Ткач В. И. *Международная система учета и отчетности* / В. И. Ткач, М. В. Ткач. – М. : Финансы и статистика, 1991. – С. 8–17.

ляється професійними організаціями бухгалтерів шляхом узагальнення найкращого світового й національного досвіду обліку. Цей спосіб регулювання (так звану британо-американську модель обліку) використовують Великобританія, США, Канада та ін.

Отже, за першим підходом, регулювання бухгалтерського обліку в країні є державним, за другим – професійним.

Зарубіжний досвід показує, що навіть у тих країнах, де застосовується професійне регулювання бухгалтерського обліку, держава справляє істотний вплив на формування його нормативно-правового забезпечення. Так, у Великобританії загальні вимоги до системи обліку відображено в законі про компанії. Практична участь держави в регулюванні обліку виражається в затвердженні Радою з фінансової звітності¹ стандартів, розроблених Радою зі стандартів бухгалтерського обліку, що надає їм юридичну силу та робить обов'язковими до застосування².

У країнах, що утворилися на теренах колишнього Радянського Союзу, традиція державного управління бухгалтерським обліком змінилася на державне регулювання. Вивчення законодавчого забезпечення бухгалтерського обліку цих країн свідчить про те, що суб'єктом регулювання бухгалтерського обліку є певний державний орган, уповноважений урядом. При цьому в державах із власною нормативною базою, тобто в яких наявна національна система бухгалтерського обліку, до компетенції регулюючого органу віднесено створення методологічного й методичного забезпечення та його затвердження³. У країнах, що визначили в законах методологічним підґрунтям системи обліку МСФЗ, за державними органами закріплено створення умов для запровадження цих стандартів⁴.

¹ Financial Reporting Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.frc.org.uk/publications/pub2672.html>.

² Галузіна С. М. *Международный учет и аудит* / С. М. Галузіна, Т. Ф. Пупшиш. – СПб. : Питер, 2006. – С. 52–55.

³ Положение о методологических консультативных советах по бухгалтерскому учету в народном хозяйстве и в бюджетных учреждениях и составе методологических консультативных советов по бухгалтерскому учету при Министерстве финансов : утв. постановлением Правительства Республики Молдова от 08.09.1995 № 623 // Официальный монитор. – 1995. – № 65–66. – Ст. 520.

⁴ Положение о департаменте методологии бухгалтерского учета и аудита Министерства финансов Республики Казахстан : утв. постановлением Правительства

Методологічне й методичне забезпечення – найважливіші елементи національної системи бухгалтерського обліку. Їх теоретичне підґрунтя, зміст, організація визначають стан такого обліку суб'єкта господарювання, його відповідність міжнародним стандартам і економічним реаліям країни. Саме методологічне й методичне забезпечення є предметом нормативного регулювання – державного чи професійного.

Вплив бухгалтерського обліку інших країн на національну систему такого обліку виникає, по-перше, в умовах “прямого експорту” облікових принципів, методів і методик через запровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, наприклад шляхом запровадження МСФЗ у ЄС або в країнах, утворених після розпаду Радянського Союзу; по-друге, у разі створення національної нормативної бази бухгалтерського обліку відповідно до МСФЗ, як це відбулося в Україні; по-третє, внаслідок примусу (наприклад, німецька система обліку під час Другої світової війни була впроваджена в окупованій Франції та залишилася там донині; подібного впливу зазнали національні системи обліку країн – колишніх колоній Британської імперії¹).

Міжнародний досвід справляє істотний позитивний вплив й на становлення національної системи обліку в Україні. Так, прийнято Закон, упроваджено НП(С)БО, які відповідають МСФЗ, що узагальнюють найкращий світовий досвід, адаптують бухгалтерський облік в Україні до ринкових умов господарювання. Фактично методологічне підґрунтя обліку підприємницької діяльності створене, хоча й потребує вдосконалення у зв'язку зі змінами у МСФЗ та вітчизняною практикою використання НП(С)БО. Крім того, як уже зазначалося, з 2012 р. у нашій державі запроваджено пряме застосування МСФЗ.

Таким чином, у напрямі створення інформаційної інфраструктури ринкового середовища зроблено дуже важливі кроки. Разом із тим у інших секторах вітчизняної економіки в реформуванні бухгалтерського обліку не було досягнуто таких успіхів через недостатнє впровадження міжнародного досвіду стандартизації.

Республіки Казахстан от 27.07.1997 № 1026 // САПП Республіки Казахстан. – 1997. – № 10. – Ст. 69.

¹ Блейк Дж. Европейский бухгалтерский учет: справочник / Дж. Блейк, О. Амаг; пер. с англ. – М. : Филинь, 1997. – С. 31, 32.

При створенні національної системи бухгалтерського обліку використання міжнародної практики є обов'язковою, але не єдиною умовою. Не менш важливо досліджувати стан економіки країни і його вплив на методологію й методику бухгалтерського обліку, через правове регулювання, найпоширеніший спосіб залучення капіталу, відповідність податковому законодавству. Зокрема, у високо-розвинутих країнах регулювання бухгалтерського обліку більш лояльне з боку держави та може значною мірою здійснюватися через професійні спілки бухгалтерів. Відповідно, нормативна база бухгалтерського обліку передбачає менш жорсткі правила обліку щодо оцінювання активів і зобов'язань, багатоваріантність розрахунків, істотний вплив фінансового менеджменту на вибір методик обліку тощо. Кризовий стан економіки країни, інфляційні процеси, навпаки, вимагають жорсткіших підходів до регулювання обліку, впровадження методів урахування наслідків інфляції. Прикладом такого впливу можуть бути інфляційні бухгалтерські системи країн Латинської Америки¹, які використовують південноамериканську модель обліку².

За останніх 10 років найбільший вплив на методологічні засади бухгалтерського обліку справили дві важливі події. Перша – прийняття у 2010 р. Податкового кодексу України (ПКУ), яким встановлено, що об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств визначається за правилами та за даними бухгалтерського обліку³. Друга подія – внесення змін до Закону щодо застосування міжнародних стандартів. Таким чином, фактично завершився перехідний період у реформуванні обліку відповідно до ринкових засад.

Важливу роль у цьому процесі відіграла Методологічна рада. Протягом усього періоду її існування всі нормативно-правові акти у сфері бухгалтерського обліку, котрі ухвалювалися парламентом, урядом або затверджувалися наказами Міністерства фінансів України, ретельно обговорювалися на її засіданнях. Так, починаючи з

¹ Блейк Дж. Европейский бухгалтерский учет : справочник / Дж. Блейк, О. Амант ; пер. с англ. – М. : Филинь, 1997. – С. 25.

² Бархатов А. П. Международный учет : учеб. пособие / А. П. Бархатов – М. : Маркетинг, 2001. – С. 17.

³ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

2010 р. Мінфін за участі Методологічної ради як дорадчого органу розв'язав низку проблемних питань, а саме:

- у ПКУ запроваджено модель визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств на основі методології розрахунку фінансового результату діяльності підприємства в бухгалтерському обліку;
- створено методичне забезпечення бухгалтерського обліку спільної діяльності суб'єктів господарювання, облікової політики, бухгалтерського обліку інвестиційної нерухомості, організації такого обліку;
- обґрунтовано зміни до розділу III ПКУ щодо вдосконалення окремих норм цього розділу та Прикінцевих положень ПКУ з метою наближення їх до нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку;
- розроблено й затверджено форми обліку для спрощеної системи оподаткування;
- внесено зміни до Закону щодо прямого застосування Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності компаніями “публічного інтересу”;
- підготовлено й підписано угоди Міністерства фінансів України щодо публікації на його офіційному веб-сайті повного тексту Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності корпорацій, малих і середніх підприємств, державного сектору;
- розроблено й затверджено пакет національних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору.

Отже, зроблено дуже багато. Водночас постають питання: чи потрібне подальше державне регулювання бухгалтерського обліку в Україні; якими є сфери його впливу; його мета й очікуваний результат?

Перехід на МСФЗ потребує від суб'єктів господарювання нових знань і підходів щодо ведення бухгалтерського обліку і складання звітності. Тож необхідно вжити заходів із метою спрощення цього процесу та формування певної інфраструктури застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності.

Разом із тим невирішеним питанням інституційного значення залишається уніфікація показників фінансової звітності для суб'єк-

тів господарювання, котрі застосовують МСФЗ, і тих, що їх не використовують, у системі національних рахунків задля отримання макроекономічних показників стану національної економіки.

Ще одним потужним і надзвичайно складним напрямом подальших реформ бухгалтерського обліку, які потребують державного регулювання, є модернізація бухгалтерського обліку суб'єктів державного сектору. Мета такої модернізації – створення сучасного, на рівні найкращих світових зразків, інформаційного забезпечення прийняття рішень фінансового характеру в управлінні державними фінансами. Основна тенденція реформування бухгалтерського обліку в державному секторі полягає в наближенні його методології до засад обліку підприємницької діяльності. Це зумовлено, з одного боку, прогресом концептуальних підходів і методичних прийомів, напрацьованих дотепер у методології обліку підприємницької діяльності, а з другого – прагненням надавати користувачам фінансової й бюджетної звітності інформацію, котра зможе стати ефективним підґрунтям управлінських рішень на державному рівні. Ключовим чинником реформування бухгалтерського обліку в державному секторі є запровадження методу нарахування.

Перехід України на міжнародні стандарти обліку та звітності в державному секторі слід розглядати як відправну точку реформування державних фінансів та пошуку шляхів ефективнішого їх використання. Зарубіжний досвід імплементації МСБОДС засвідчує складність цього процесу й необхідність проведення великої підготовчої роботи урядом, Мінфіном, Казначейством України та розпорядниками бюджетних коштів.

При запровадженні НП(С)БОДС суб'єкти державного сектору розв'язуватимуть низку проблем, зокрема потрібно доопрацювати бюджетне законодавство й нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку, що не повною мірою відповідають вимогам застосування методу нарахування. У вітчизняному законодавстві детально не розписано методи визнання доходів і витрат у бухгалтерському обліку в державному секторі, підходи до консолідації інформації про виконання бюджетів. Вирішення окреслених питань безпосередньо впливає на ефективність проведення економічних реформ в Україні.

У цьому контексті перед державним регулюванням бухгалтерського обліку в Україні постають два основних завдання:

1. Відстоювання методологічної єдності бюджетного процесу та сучасного (відповідно до МСБОДС) обліку виконання державного й місцевих бюджетів різних рівнів.
2. Створення необхідних умов для запровадження МСФЗ для корпорацій та інших суб'єктів суспільного інтересу, передбачених Меморандумом про взаємодію, співробітництво та координацію дій щодо запровадження в Україні Міжнародних стандартів фінансової звітності, який підписали Міністерство фінансів України й Національний банк України¹.

Методологічна рада, котра уособлює участь професійної спільноти в регулюванні бухгалтерського обліку, активно сприяє реалізації комплексу заходів, спрямованих на модернізацію системи державних фінансів загалом і бухгалтерського обліку зокрема. Її метою є забезпечення прозорості розподілу й використання бюджетних коштів, ефективне адміністрування податків і зборів, підвищення результативності управління державними фінансами.

Проведення економічних реформ у країні передбачає розроблення та запровадження низки нових регуляторних актів, зокрема у сфері модернізації державних фінансів, бюджетного процесу, фінансових ринків, оподаткування тощо, які мають істотний вплив на методологію бухгалтерського обліку підприємств, бюджетних установ, державного й місцевого бюджетів. Завдяки участі професійної спільноти в удосконаленні бухгалтерського обліку Міністерство фінансів України має зворотний зв'язок із тими, хто користується нормативно-правовим забезпеченням на практиці.

Методологічна рада втілює модель поєднання державного й професійного регулювання бухгалтерського обліку, характерну для країн із розвинутою ринковою економікою, забезпечуючи демократичний підхід, прозорість і відкритість щодо вироблення узгодженої позиції держави та професійної спільноти за результатами обговорення актуальних нормативно-правових документів у цій сфері.

¹ Меморандум про взаємодію, співробітництво та координацію дій щодо запровадження в Україні Міжнародних стандартів фінансової звітності від 10.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0016201-11>.

Вирішення порушених питань сприятиме ефективності економічних реформ в Україні. Без створення інформаційного підґрунтя управління фінансовими ресурсами – сучасного бухгалтерського обліку всіх інституційних секторів економіки – реформи матимуть суто формальний характер.

4.2. ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ

Як зазначалося в попередньому підрозділі, віхою в реформуванні бухгалтерського обліку стало пряме застосування МСФЗ підприємствами України. З метою забезпечення реалізації Стратегії застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні (далі – Стратегія)¹ було внесено відповідні зміни до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”.

Стратегія – програмний документ розвитку бухгалтерського обліку в нашій державі, яким підбито підсумки запровадження ринкових механізмів у цій сфері та визначено напрями досягнення головної мети першого етапу реформи – запровадження МСФЗ.

Ключовими досягненнями Стратегії є встановлення таких шляхів імплементації МСФЗ в Україні:

- пряме застосування МСФЗ визначеним колом суб’єктів господарювання (відповідно до Закону такими суб’єктами є публічні акціонерні товариства, банки, страховики, а також підприємства, що провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України²);
- адаптація до МСФЗ національної нормативно-правової бази з питань бухгалтерського обліку для всіх інших суб’єктів, котрі відповідно до Закону мають право вільно обирати міжнародні або національні стандарти.

¹ Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні : схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/911-2007-p>.

² Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : закон України від 16.07.1999 № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

Результати реалізації Стратегії та характер змін, внесених до неї у 2013 р., свідчать про те, що як програмний документ розвитку бухгалтерського обліку в Україні вона свої завдання виконала. Зокрема, внесено зміни до Закону щодо порядку застосування МСФЗ, зроблено та оприлюднено їх офіційний переклад; Мінфіном запроваджено зміни в нормативно-правовому забезпеченні бухгалтерського обліку стосовно ведення його всіма суб'єктами господарювання на єдиних методологічних засадах шляхом застосування єдиного плану рахунків; встановлено загальну номенклатуру статей фінансової звітності та порядок їх групування з наданням права суб'єктам господарювання складати фінансову звітність із урахуванням особливостей господарської діяльності та з міркувань якнайповнішого розкриття інформації; Мінфіном створено веб-сайт із метою забезпечення вільного доступу суб'єктів господарювання до навчальних матеріалів, наукових статей, рекомендацій щодо практичного застосування міжнародних стандартів.

На стадії виконання перебуває низка передбачених Стратегією заходів, котрі сприяють поліпшенню якості фінансової звітності, складеної в умовах імплементації МСФЗ. До цих заходів належать: розроблення й технічне запровадження порядку подання підприємствами фінансової звітності в електронному вигляді користувачам, зокрема органам державної статистики; підготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів із бухгалтерського обліку суб'єктів господарювання, які складають фінансову звітність за міжнародними стандартами. Крім того, Мінфін забезпечує співробітництво з Радою міжнародних стандартів фінансової звітності щодо запровадження їх в Україні.

Вочевидь, у сфері реформування бухгалтерського обліку є значні досягнення і відповідна робота триває. Однак на часі – визначення напрямів його подальшого розвитку в Україні в контексті євроінтеграційних процесів.

Нові завдання окреслилися з підписанням та ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода)¹. Однією з ці-

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984-011>.

лей цього документа визначено запровадження умов для посиленних економічних і торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України у внутрішній ринок ЄС, зокрема завдяки створенню поглибленої й усеохоплюючої зони вільної торгівлі, та підтримки зусиль нашої країни стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, зокрема шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС¹.

У цьому контексті глава 13 “Законодавство про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит” розділу V “Економічне та галузеве співробітництво” Угоди містить ст. 387, де зазначено, що з метою створення повноцінно функціонуючої ринкової економіки та задля стимулювання торгівлі, Сторони (Україна та країни ЄС) домовилися про співпрацю з впровадження на національному рівні відповідних міжнародних стандартів та поступового наближення до права ЄС у сфері бухгалтерського обліку та аудиту.

У додатку XXXV до Угоди наведено перелік директив ЄС, які є обов'язковими для імплементації, та строки їх запровадження в Україні. Протягом трьох років в Україні мають бути імplementовані:

- Четверта Директива Ради від 25.07.1978, що базується на ст. 54 (3) (“g”) Договору про заснування ЄС щодо річних рахунків окремих типів компаній (78/660/ЄЕС).
- Сьома Директива Ради від 13.06.1983, котра базується на ст. 54 (3) (“g”) Договору про заснування ЄС щодо консолідованих рахунків (83/349/ЄЕС).
- Директива 2006/43/ЄС Європейського парламенту та Ради від 17.05.2006 про обов'язковий аудит річних рахунків та консолідованих рахунків, що вносить зміни до Директив Ради 78/660/ЄЕС і 83/349/ЄЕС та скасовує Директиву Ради 84/253/ЄЕС.

Окрім того, протягом двох років належить імplementувати Регламент (ЄС) 1606/2002 Європейського парламенту та Ради від 19.07.2002 про застосування Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984-011>.

Зміст цих документів для вітчизняних фахівців відомий. Вони перекладені українською та їх положення вже застосовуються в нашій державі для розроблення нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку й аудиту. Утім, Директивою 2013/34/ЄС Європейського парламенту та Ради (далі – Директива) внесено зміни в Директиву 2006/43/ЄС та скасовано Директиви 78/660/ЄЕС і 83/349/ЄЕС.

Аналіз Директиви показав, що деякі питання, висвітлені в ній, є для бухгалтерського обліку в Україні інноваційними, мають інституціональний характер та потребують:

- узгодження українського законодавства з європейським у частині звітності про управління різних типів підприємств;
- запровадження моделі регулювання бухгалтерського обліку, що ґрунтується на взаємодії держави та професійної громадськості на основі принципів субсидіарності й пропорційності із забезпеченням відповідності адміністративних процедур створюваним перевагам;
- уведення альтернативного підходу за МСФЗ, котрий базується на справедливій вартості, для складання як річної, так і консолідованої фінансової звітності всіма підприємствами або їх групами, крім мікропідприємств;
- запровадження звітності про платежі на користь держави для великих підприємств і суб'єктів суспільного інтересу, зайнятих у добувній промисловості чи в заготівлі корінного лісу, з метою забезпечення прозорості й ефективності використання природних ресурсів держави.

Стосовно звітності про управління різних типів підприємств слід зауважити, що її головне призначення – показати ефективність стратегічного і тактичного менеджменту компанії. На рис. 4.1 подано загальну характеристику Звіту про управління відповідно до Директиви.

Дотичним до питань корпоративної звітності є запровадження в Україні нефінансової звітності суб'єктів господарювання на основі врахування вимог Директиви. Термін “нефінансова звітність” з'явився в контексті розвитку ідеї так званої інтегрованої звітності за часів останньої глобальної фінансової кризи. Недоліки фінансової звітності корпорацій, на думку її критиків, полягають у тому, що

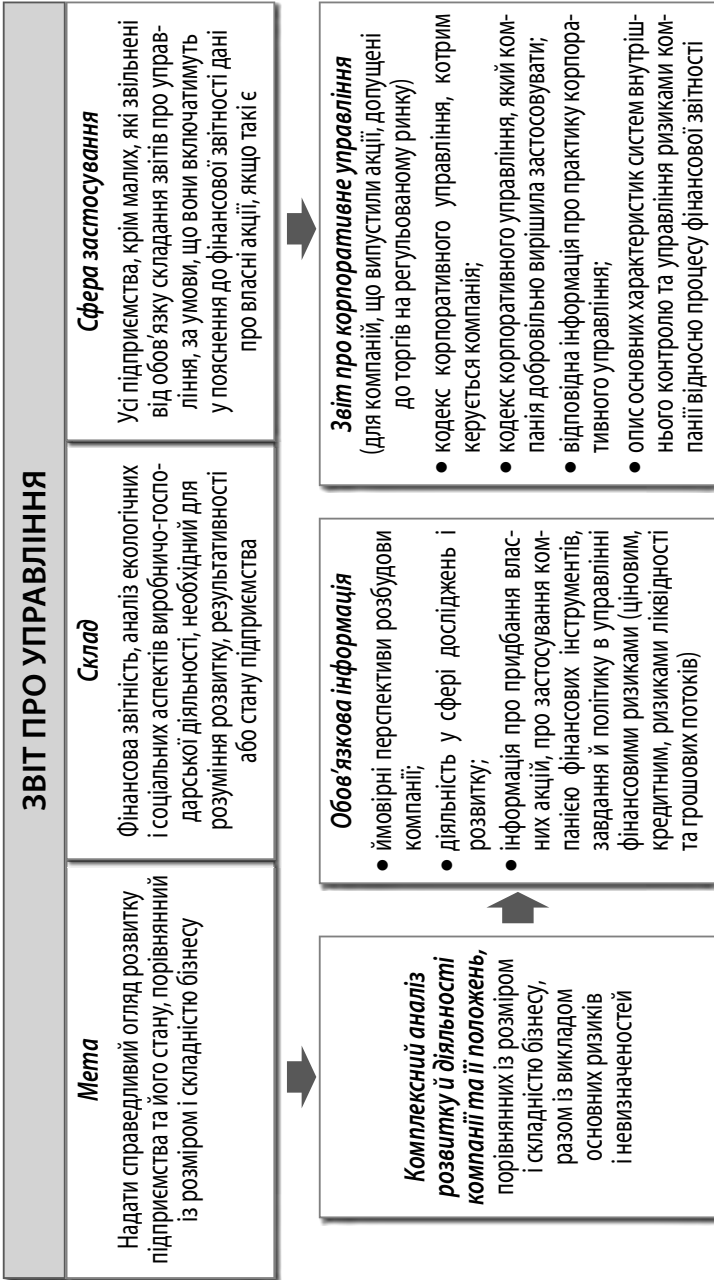

Рис. 4.1. Загальна характеристика Звіту про управління підприємств відповідно до Директиви 2013/34/ЄС

Складено автором.

вона не розкриває вплив на результати діяльності таких факторів, як ризик, стратегія, нагляд і стійкість бізнесу підприємства. Крім того, складена за МСФЗ звітність у її класичному розумінні не розв'язує поставлених перед нею завдань¹. Цей факт зумовлений передусім неадекватністю застосованих підходів МСФЗ. Зокрема, базовий підхід до оцінки (за історичною вартістю) призводить до викривлення показників звітності стосовно активів, зокрема нематеріальних. Водночас оцінка за альтернативним підходом (за справедливою вартістю) фінансових інструментів негативно впливає на визначення фінансового результату, що спричиняє поглиблення кризових явищ у національних економіках. Також проблематичним є визнання зобов'язань та розкриття інформації про фінансові інструменти за МСФЗ.

Інтегрована звітність висвітлює крім фінансових нефінансові показники діяльності компанії, що дасть змогу змінити якість звітності та навести в ній характеристики впливу навколишнього середовища, соціального й наглядового факторів (environmental, social and governance, ESG). Нова модель звітності компаній поєднує фактори ESG і фінансові результати². Фактично вона є віддзеркаленням у інформаційному середовищі концепції стійкого розвитку, яку міжнародна спільнота визнає новою ідеологією сучасності, ідеологією XXI ст.³

Із метою розроблення загальновизнаної концепції звітності зі стійкості, котра охоплюватиме інформацію щодо фінансів, охорони довкілля та соціальних наслідків діяльності компанії в єдиному форматі, у 2010 р. створено Комітет міжнародної інтегрованої звіт-

¹ Integrated Reporting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://integratedreporting.org/>; Ловінська Л. Г. Оцінка в бухгалтерському обліку : монографія / Л. Г. Ловінська. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 102–110.

² Сорокіна К. В. Нова модель фінансової звітності для бізнесу / К. В. Сорокіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/101.htm.

³ Програма дій “Порядок денний на XXI століття” : схв. конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт “Планета Земля”), 1992 р. ; пер. з англ. – 2-ге вид. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.; Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток (Системні маркетингові дослідження) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К. : МАУП, 2005. – 492 с.

ності. Ним опубліковано документ “Towards Integrated Reporting – Communicating Value in the 21st Century” для проведення широкої дискусії серед інвесторів, компаній, регуляторів, аудиторів і представників академічних кіл щодо створення нового єдиного підходу до звітності¹.

Перші результати цієї дискусії були представлені у 2012 р. За висновком експертів, нова звітність ґрунтуватиметься на досягненнях міжнародних організацій – Ради з МСФЗ, котра працює над конвергенцією МСФЗ, і Глобальної ініціативи зі звітності (Global Reporting Initiative, GRI) – організації, що розробляє керівництва зі звітності стійкого розвитку.

Згідно зі звітом компанії “Делойт”, за останніх 10 років обсяг фінансової інформації збільшився майже вдвічі, а нефінансової – у шість разів і тепер становить майже 54 % річного звіту (вибірка взята з публічних компаній Великобританії)².

В Україні робота щодо запровадження нефінансової звітності ще не розпочалася. Проблемними питаннями, які потребують дослідження й вирішення на основі вивчення європейського досвіду, є:

- потреба в розробленні загальноприйнятого шаблону нефінансової звітності;
- з'ясування ідентичності/розбіжності нефінансової, корпоративної звітності та звітності про соціальну відповідальність;
- визначення законодавчого акта, котрий передбачатиме обов'язок суб'єктів господарювання щодо складання нефінансової звітності;
- встановлення відповідальності суб'єктів господарювання за ненадання або надання неадекватної нефінансової звітності.

У контексті посилення соціальної відповідальності бізнесу особливого значення набуває запровадження звітності про платежі на користь держави.

¹ Гриценко О. І. Тенденції та проблеми формування інтегрованої звітності суб'єктами господарювання / О. І. Гриценко // Молодий вчений. – 2014. – № 2 (05). – С. 31–34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/molv_2014_2\(05\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/molv_2014_2(05)_7.pdf).

² Integrated Reporting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://integratedreporting.org/>.

З метою підвищення прозорості виплат на користь урядів країн ЄС великі підприємства й суб'єкти суспільного інтересу, зайняті в добувній промисловості або в заготівлі корінного лісу, повинні згідно з Директивою щороку складати окремі звіти, розкриваючи суми виплат на користь тих держав, у яких вони провадять діяльність. Такі підприємства працюють у країнах, багатих на природні ресурси, зокрема корисні копалини, нафту, природний газ і корінний ліс. Відповідно до Директиви, звіт має містити види платежів, порівнянних із платежами, котрі розкриваються підприємствами, що беруть участь у Ініціативі прозорості добувних галузей (Extractive Industries Transparency Initiative, ЕІТІ). Остання також доповнює План дій Європейського Союзу “Правозастосування, управління і торгівля в лісовому секторі” (Forest Law Enforcement, Governance and Trade Action Plan of the European Union, Правозастосування, управління і торгівля в лісовому секторі (EU FLEGT)) та Регламент (ЄС) 995/2010 Європейського парламенту і Ради від 20.10.2010 про зобов'язання операторів, які розміщують на ринку лісоматеріали й продукцію з деревини, що вимагають від торговців такою продукцією належної дбайливості, не допускаючи потрапляння контрабандної деревини на ринок Євросоюзу.

Важливість такої звітності підкреслюється думкою Б. В. Буркинського: “Одним із зовнішніх ефектів приватної підприємницької діяльності є забруднення навколишнього природного середовища, що призводить до додаткових витрат суспільства на запобігання цього явища, наприклад, на впровадження технологій щодо очищення виробничих викидів в атмосферу. Бізнес економічно не зацікавлений у проведенні природоохоронних заходів, бо це зменшує його прибуток. Тому завдання держави – забезпечити відповідні механізми, у тому числі економічні санкції, які зроблять для бізнесу невигідним забруднювати навколишнє природне середовище”¹.

Звіт покликаний допомагати урядам країн, багатих на природні ресурси, реалізовувати принципи й критерії ЕІТІ та звітувати перед своїми громадянами за виплати від підприємств, зайнятих у добувній промисловості або заготівлі корінного лісу в межах юрисдикції

¹ Буркинський Б. В. Капіталізація економіки регіонів України : монографія / Б. В. Буркинський, В. Ф. Горячук ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2014. – С. 192–193.

цих урядів. У звіті розкривається інформація по всій країні та щодо окремих проектів. Під проектом слід розуміти операційну діяльність, котра регулюється єдиним договором, ліцензією, договором оренди, концесійним договором або аналогічними юридичними угодами та покладена в основу грошових зобов'язань перед урядом. Проте якщо декілька таких угод взаємопов'язані за сутністю, вони розглядаються як проект. Під тісно пов'язаними юридичними угодами варто розуміти сукупність об'єднаних у експлуатаційному й географічному сенсі договорів, ліцензій, договорів оренди чи концесійних договорів або суміжних угод, підписаних із урядом, що містять, по суті, аналогічні умови та передбачають зобов'язання зі здійснення виплат. Такі угоди можуть регулюватися єдиним договором, спільним підприємством, угодою про розподіл продукції або іншою основоположною юридичною угодою. На рис. 4.2 показано загальну характеристику Звіту про платежі на користь держави відповідно до Директиви.

Запропонована Директивою звітність не є фінансовою, хоч і складається за даними бухгалтерського обліку. Запровадження її в Україні повинне ґрунтуватися на вивченні практики ЄС з методичного й організаційного забезпечення процесу звітування. Треба з'ясувати зміст форми звітності, котрий державний орган регламентує та затверджує, а також якому органу вона подається та порядок узагальнення її показників. У цьому контексті є важливою інформація щодо проведення аудиту такої звітності та його виконавців.

Призначення звітності про платежі на користь держави полягає у сприянні транспарентності та підвищенні ефективності управління використанням природних ресурсів держави. Водночас, якщо в цій звітності відобразатимуться лише вартісні показники про суми сплачених платежів, без показників видобутку в натуральному вимірі, вона не буде достатньо інформативною. Тому для запровадження такої звітності в Україні важливо розуміти, як це сприймають компанії ЄС, адже її введення певним чином розкриває їхню комерційну таємницю, та які санкції передбачені за викривлення показників згаданої звітності.

Підсумовуючи, зауважимо, що реформування бухгалтерського обліку й фінансової звітності в Україні найближчим часом повинне бути орієнтоване на вдосконалення відповідно до тенденцій його

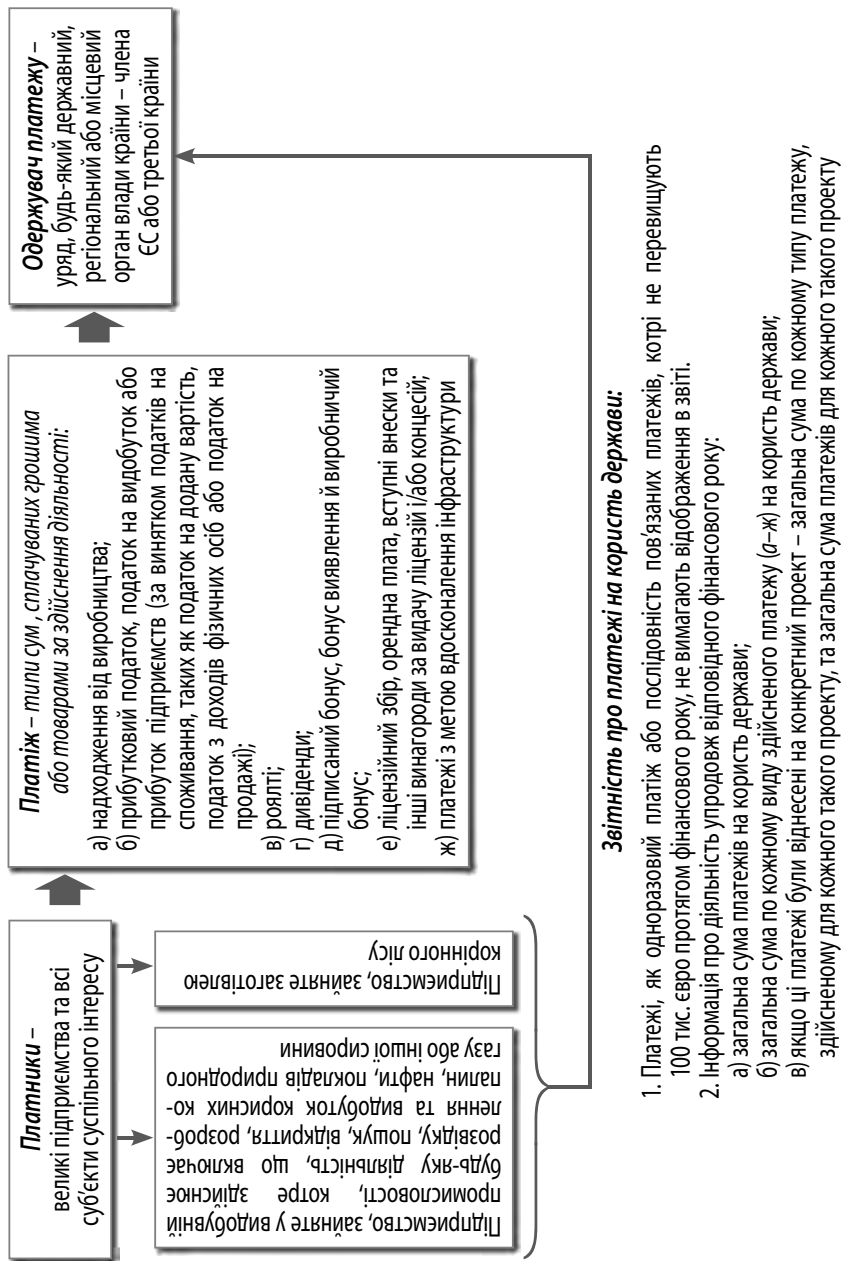

Рис. 4.2. Звітність про платєжі на користь держави відповідно до Директиви 2013/34/ЄС
Складено автором.

розвитку в глобалізованому світі та потреб управління економікою в нашій державі. Поява й розвиток ідеї інтегрованої звітності, посилення соціальної відповідальності бізнесу є ключовими чинниками впливу на побудову системи обліку та звітності в Україні.

4.3. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ КОМПАНІЙ УКРАЇНИ

Для запровадження в Україні інтегрованої звітності компаній у світлі євроінтеграційних процесів необхідно створити методичне та організаційне забезпечення її складання. У цьому контексті традиційна класифікація звітності (на фінансову, статистичну, податкову), а отже, й відповідні методологічні засади її складання мають бути переглянуті та доповнені. Водночас вирішення питань технологічного плану не можливе без попереднього дослідження інституціональних причин їх виникнення й вимог до змісту інтегрованої звітності компаній, а також урахування змін фінансової звітності, у зв'язку із запровадженням на вітчизняних теренах європейських директив.

Реалізація стратегічних цілей розвитку України передбачає проведення як політичних, так і, головним чином, економічних реформ. Виконання завдань щодо істотного поліпшення показників країни у відповідних міжнародних рейтингах конкурентоспроможності в контексті тенденцій випереджального розвитку фінансового сектору світової економіки потребує модернізації національної грошово-кредитної системи, а також подальшої стабілізації фіскальних відносин. При цьому й у державному, й у реальному секторах економіки особлива увага має приділятися створенню сучасної, прозорої інформаційної бази прийняття проактивних антикризових управлінських рішень.

Глобалізація, технологічний розвиток і швидке зростання населення зумовлюють фундаментальні зміни в характері відносин влади та бізнесу. Традиційна фінансова звітність не дає змоги повною мірою простежити за міграцією вартості, цінності. Відсутність єдиних підходів до проблем кліматичних змін, невідновлюваності ресурсів, екології спричиняє негативний вплив людської діяльності на реалізацію цілей стійкого, інклюзивного розвитку як у глобальних, так і в національних масштабах. Таким чином, необхідний комплекс-

ний підхід до формування кількісних і якісних показників, що характеризують комерційну, соціальну й екологічну складові в діяльності економічних агентів.

Приріст цінності в коротко-, середньо- й довгостроковій перспективах у державному та приватному секторах економіки може бути досить повно відображений за допомогою інтегрованої звітності. Вона базується на інформації, котра включає широку базу взаємопов'язаних елементів, що виходить за рамки традиційного фінансового аналізу. Як відомо, стійкий ефективний розвиток економіки організації (підприємства) сприяє досягненню системи цілей (соціальних, економічних, технічних і екологічних) на основі послідовної реалізації принципу відповідальності перед суспільством. У такому разі прибуток не є кінцевим результатом, на котрий повинна орієнтуватись управлінська діяльність. Цей показник відображає виконання лише одного з поставлених завдань, і його наявність є одним із засобів досягнення всієї системи цілей.

Корпоративна звітність повинна містити відомості про бізнес-моделі, систему використовуваних ресурсів, комерційну діяльність, продукти й результати, а також про орієнтацію стратегії, управління, діяльності міжнародної компанії й усіх її підрозділів на створення цінності в коротко-, середньо- й довгостроковому періодах. У інтегрованому звіті, як правило, наводяться відомості про діяльність і результати використання капіталів у минулому, сьогодні та майбутньому. Такі відомості відображають широкий спектр внутрішніх і зовнішніх факторів, що беруть участь у відтворювальних процесах глобальних виробничих мереж – ланцюгів послідовного приросту доданої вартості (створення цінності) в рамках скоординованої взаємодії елементів бізнес-моделі. У формі якісних і кількісних показників розкриваються такі чинники:

1. Використовувані в бізнес-процесах капітали, які підпадають під оперативний вплив міжнародних компаній на їх відтворення. У корпораціях застосовуються взаємозалежні механізми саморегуляції й адміністрування з урахуванням можливих компромісів із зовнішнім і внутрішнім інституціональними середовищами. Між капіталами та всередині них відбувається постійний рух у міру того, як вони збільшуються, зменшуються чи перетворюються. Наприклад, коли організація поліпшує

свій людський капітал за допомогою навчання, відповідні витрати знижують її фінансовий капітал. У результаті останній перетворюється на людський капітал.

2. Здатність усієї структури управління міжнародної компанії та її окремих ланок до ефективного використання проактивних підходів при оцінюванні стійкості до короткострокових збоїв, а також адекватного реагування на законні потреби, інтереси й очікування зацікавлених сторін (стейкхолдерів).
3. Потенційні можливості компанії та її ланок генерувати й відтворювати стратегічні дії у відповідь на зовнішні й внутрішні ризики.
4. Вплив зовнішнього середовища, включаючи:
 - громадські, екологічні та економічні умови;
 - наявність, доступність, якість різних ресурсів, ефективність управління ними;
 - зміни в технологіях;
 - відносини з іншими особами (у тому числі працівниками, бізнес-партнерами, постачальниками, клієнтами й місцевими спільнотами).

Рішення та дії, зосереджені на створенні цінності в коротко-, середньо- й довгостроковому періодах, мають ґрунтуватися на застосуванні підходів інтегрованого мислення. Керівним ланкам міжнародної компанії слід ретельно аналізувати зв'язки між її різними операційними й функціональними одиницями та капіталами, які використовуються й перебувають у відповідній зоні впливу.

Зміст інтегрованого звіту всієї міжнародної компанії та її окремих ланок повинен відповідати низці принципів, а саме: стратегічний фокус і орієнтація на майбутнє; зв'язність інформації; відповідна реакція зацікавлених сторін; істотність та стислість; надійність і повнота; сталість та порівнянність. Специфіка реалізації вказаних принципів на рівні материнської компанії, філій, виробничих підрозділів полягає в необхідності врахування детальних характеристик бізнес-процесів, галузевої й ринкової спеціалізації продукції, що випускається, або наданих послуг. Сутність стратегічних цілей та їхніх індикаторів повинна втілюватися в тому, як міжнародна компанія визначає чи як її апарат управління має намір максимально використовувати можливості та знижувати ризики в процесі ме-

неджменту. У такому аспекті передусім установлюються стратегічні цілі й способи їх досягнення за допомогою планів розподілу ресурсів. Ці дії супроводжуються постійним моніторингом і аналізом зовнішнього середовища в контексті місії та стратегічного бачення розвитку міжнародної компанії. Ідеться про те, що в економічному просторі активності бізнес-моделі взаємодіють різні форми капіталів і ресурсів, котрі в процесі господарської діяльності перетворюються на продукти (товари, послуги, побічні продукти й відходи). Усі ці складові взаємопов'язані та беруть участь у ланцюжку створення доданої вартості (цінності).

Діяльності міжнародної компанії відповідають певні системи оцінювання й моніторингу для інформаційного забезпечення прийняття рішень. Необхідно створювати та підтримувати в актуальному стані сукупності даних про основні ресурси з огляду на їх співвідношення з обсягом використовуваних капіталів у контексті міцності й стійкості бізнес-моделі. Для відображення ефективності використання фінансового капіталу публікуються огляди моделі фінансування міжнародних компаній. Оцінка промислового капіталу надається з точки зору того, як підприємства та обладнання поліпшують операційну ефективність і дієвість у формі продуктивності, стримування витрат, посилення безпеки та захисту довкілля.

Важливим елементом інформаційного простору є дані про використання зовнішньої інфраструктури у формі державних активів або ресурсів третіх сторін. Багато "інтелектуальних" чи "організаційних" нематеріальних активів не відображаються в бухгалтерському балансі, але можуть бути вкрай потрібними для стійкої бізнес-моделі.

Працівники, основний елемент людського капіталу, нерідко є найголовнішим активом організації, але при відображенні інформації їхній внесок у довгостроковий успіх часто не враховується. Низка бізнес-моделей потребують робочої сили з певними знаннями або навичками. Якість людського капіталу можна розкрити, наводячи характеристики морального духу, мотивації та розмаїття соціальних і культурних особистісних рис працівників, а також того, як підтримуються основні навички, наприклад за допомогою програм навчання й розвитку.

Соціальний та інституційний елементи капіталу реалізуються в розвитку системи відносин. Для окремих із них управління ланцюжком поставок є одним із найважливіших аспектів бізнес-моделі, тоді як інші можуть зосередитися на взаємодії з місцевими громадами чи спільному вдосконаленні технологій. Глобальні обмеження несуть у собі ризики змін у природних ресурсах, іноді несподіваних і незворотних. Тому в інтегрованій звітності важливо відображати надійність забезпечення наявності, якості й доступності окремих компонентів природного капіталу, а також оцінювати зусилля щодо захисту навколишнього природного середовища.

Необхідно формувати об'єктивну інформацію про унікальність типу та поєднання факторів цінності для кожної організації з урахуванням часового аспекту. Йдеться про здібності чи змінні, котрі дають організації конкурентну перевагу та які вона певною мірою контролює. Важливими для публікації є такі дані:

- фінансові чинники, зокрема збільшення продажів або частки ринку;
- стратегія ціноутворення, операційна ефективність, значущість бренда й вартість фінансового капіталу;
- відносини з клієнтами, реакція на суспільні очікування й екологічні виклики, інновації та корпоративне управління;
- характеристики таких цінностей, як чесність і довіра, командна робота.

На додаток до структурних елементів у інтегрованому звіті варто розкривати інформацію про характер і значущість істотних компромісів, котрі впливають на створення цінності в певні періоди часу; структуру органів управління, що несуть відповідальність за нагляд за інтегрованою звітністю; межі звітності та способи їх визначення; характеристики й процеси встановлення важливості ресурсів корпорації (компанії, підприємства, підрозділу). Компанія, яка надає фінансову звітність, є центром для визначення меж останньої (рис. 4.3).

Безумовно, подальший прогрес у цій сфері потребує чималих зусиль державних органів, інститутів громадянського суспільства, професіоналів, дотримання з їхнього боку принципів відповідності прогресивним тенденціям світового демократичного цивілізацій-

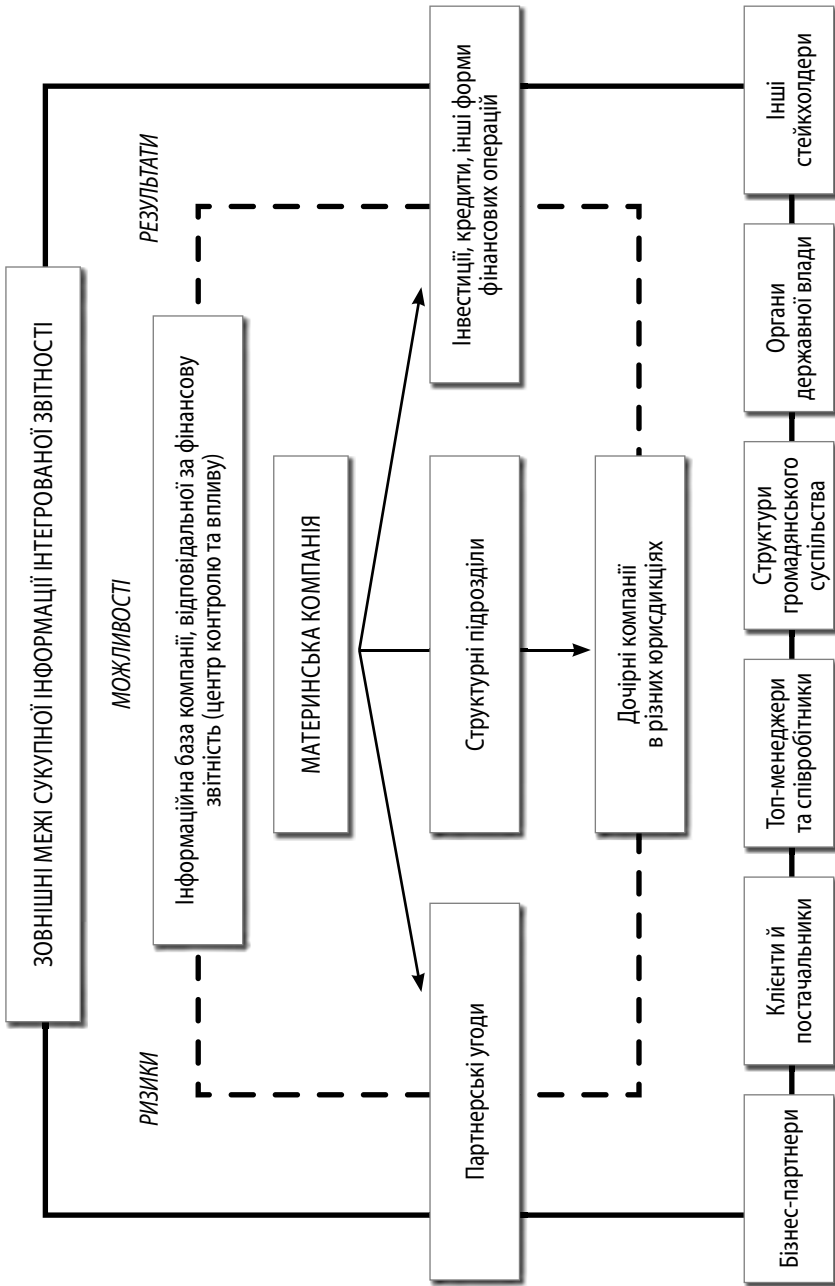

Рис. 4.3. Межі інформаційної бази для інтегрованої звітності

Складено автором.

ного розвитку. Тому дуже важливою є співпраця з різними організаціями на міжнародному рівні.

Виклики, що постають перед людством, спонукають до пошуку нових інструментів для їх подолання на тлі підвищення прозорості, відкритості й достовірності фінансової інформації, можливості проведеної її порівняльного аналізу.

Саме стандартизація забезпечуватиме врахування процесів універсалізації, глобалізації в удосконаленні структури та форми фінансової й нефінансової звітності, що сприятиме чіткішій ідентифікації та розширенню можливостей моніторингу відповідних індикаторів стійкого розвитку. У підсумку такі новації менеджменту дадуть змогу запровадити системи виявлення, попередження й оперативного реагування на кризові тенденції.

У стратегічних програмах Президента й уряду України імплементація світової та європейської систем бухгалтерського обліку і фінансової звітності сприятиме створенню сучасної, прозорої інформаційної бази для оновлення управління державними фінансами.

Курс України на євроінтеграцію ставить перед Міністерством фінансів України, регулятором у сфері бухгалтерського обліку, професійною спільнотою бухгалтерів і аудиторів, науковцями питання про те, який вплив асоціація з ЄС справлятиме на подальший розвиток бухгалтерського обліку. З цією метою в першому півріччі 2014 р. Академією фінансового управління було підготовлено та передано керівництву Міністерства фінансів України наукове обґрунтування необхідності скасування чинної Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911; далі – Стратегія № 911) та розроблення нової, незважаючи на те, що наприкінці 2013 р. до цього документа було внесено певні зміни, котрі мали на меті його осучаснення з урахуванням євроінтеграційного шляху України¹.

¹ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419 і розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2007 р. № 911 : постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2013 № 820 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/820-2013-п>.

Варто зауважити, що зазначені зміни були спрямовані на поліпшення регуляторної звітності Міністерства фінансів України у сфері бухгалтерського обліку (щодо обстеження вітчизняної системи бухгалтерського обліку за методикою, рекомендованою секретаріатом Конференції ООН з торгівлі та розвитку), формування кадрового потенціалу, координації діяльності органів виконавчої влади, професійних організацій, вищих навчальних закладів та інших зацікавлених осіб до забезпечення застосування міжнародних стандартів та професійної підготовки бухгалтерів і аудиторів.

Серед основних напрямів реалізації Стратегії № 911 з'явилися нові, а саме:

- створення сприятливих організаційно-правових умов для застосування міжнародних стандартів під час складання суб'єктами господарювання фінансової звітності та її подання в електронній формі з урахуванням міжнародної практики за принципом “єдиного вікна”;
- проведення раз на три роки обстеження системи бухгалтерського обліку та аудиту згідно з методиками, рекомендованими міжнародними організаціями;
- розроблення й запровадження єдиної національної програми професійної сертифікації бухгалтерів для підтвердження ними знань міжнародних стандартів та забезпечення визнання вказаної програми на національному й міжнародному рівнях.

Водночас вивчення Директиви 2013/34/ЄС від 26.06.2013 показало, що низка ключових питань, які нею регламентуються, жодним чином не враховані¹. Такі питання можна поділити на дві групи (рис. 4.4):

1. Нові для України напрями розвитку бухгалтерського обліку. Їх відмінність полягає, зокрема, в тому, що вони безпосередньо не пов'язані з імплементацією міжнародних стандартів.
2. Напрями реалізації чинної Стратегії, котрі потребують ширшого підходу й тлумачення.

¹ Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:182:0019:0076:EN:PDF>.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УКРАЇНІ

Нові напрями розвитку бухгалтерського обліку в Україні в умовах євроінтеграційних процесів, які не передбачено Стратегією № 911-р від 24.10.2007*

- Удосконалення норм законодавства України із законодавством ЄС стосовно змісту й подання річної фінансової звітності та звітів про управління різних типів підприємств.
- Запровадження системи регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності з дотриманням субідиарності й пропорційності із забезпеченням відповідності адміністративних процедур створенням перевагам (нова модель регулювання: взаємодія всіх регуляторів та участь професійної громадськості в регулюванні бухгалтерського обліку).
- Забезпечення запровадження системи обліку, що ґрунтується на справедливій вартості, як для ринчої, так і для консолидованої фінансової звітності всіма підприємствами або групами підприємств, окрім мікропідприємств.
- Запровадження звітності про платежі на користь уряду для великих підприємств і суб'єктів успішного інтересу, зайнятих у добуванні промисловості або в заготівлі корінного лісу, з метою забезпечення прозорості та ефективності використання природних ресурсів державою

Основні напрями Стратегії № 911-р від 24.10.2007*

- 1) створення сприятливих організаційно-правових умов застосування міжнародних стандартів для складання суб'єктами господарювання фінансової звітності та її подання в електронній формі з урахуванням міжнародної практики за принципом "єдиного вікна";
- 2) адаптація національної нормативно-правової бази з питань бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів;
- 3) удосконалення механізму державного регулювання у сфері бухгалтерського обліку;
- 4) удосконалення методології бухгалтерського обліку для суб'єктів малого підприємництва;
- 5) врахування найкращого міжнародного досвіду формування якісної звітності;
- 6) зміцнення кадрового потенціалу сфери бухгалтерського обліку та забезпечення високого рівня спеціалістів з бухгалтерського обліку, суб'єктів господарювання, які складають фінансову звітність за міжнародними стандартами;
- 7) створення ефективних механізмів координації діяльності органів виконавчої влади, професійних організацій, вищих навчальних закладів та інших зацікавлених осіб із метою забезпечення застосування міжнародних стандартів та професійної підготовки бухгалтерів і аудиторів

Розширення напрямів Стратегії № 911-р від 24.10.2007* із урахуванням євроінтеграційних процесів в Україні

- Імплементація вимог Директиви до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності
- Спрощення обліку та фінансової звітності для МСП із метою створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, скорочення адміністративних процедур та просування інтернаціоналізації МСП.
- Збільшення мікропідприємств (окрім інвестиційних і холдингових компаній) від деяких застосовуваних до малих підприємств зобов'язань щодо обліку та звітності, які були б для них надмірним адміністративним тягарем, із обов'язовим веденням обліку та відображенням у ньому всіх господарських операцій
- Запровадження звітності про управління з відображенням у ній результатів аналізу стратегічних, соціальних, екологічних і виробничих аспектів діяльності підприємства з метою розкриття інформації про його розвиток, результативність та стан

Висновок: Стратегія № 911-р від 24.10.2007* потребує зміни понад 60% вмісту

* Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності: схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911-р.

Рис. 4.4. Європейські новації, які погребують урахування при вадосконаленні бухгалтерського обліку в Україні

Джерело: Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC [Електронний ресурс]. – Режим Доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:182:0019:0076:EN:PDF>.

Безперечно, можна стверджувати, що європейські новації (див. рис. 4.4), які потребують урахування при вдосконаленні бухгалтерського обліку в Україні, передбачені загальними формулюваннями Стратегії № 911. Утім, логіка такого документа полягає якраз у чіткій визначеності намірів держави щодо реформування окресленої сфери, конкретизації напрямів і заходів їх реалізації.

На сьогодні облік підприємницької діяльності в Україні відповідає найпоширенішій світовій практиці. Разом із тим входження України в ЄС вимагає проведення аналізу відповідності його методологічних і організаційних засад вимогам європейських регламентів.

Порівняльний аналіз нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку і звітності, а також його практичного застосування в Україні та норм Директиви 2013/34/ЄС дає змогу виявити низку розбіжностей. Перша й головна розбіжність, яка перешкоджає інтеграції фінансової звітності вітчизняних підприємств у відповідне інформаційне поле Євросоюзу, полягає в тому, що в країнах-членах та в Україні різні критерії поділу підприємств на великі, середні й малі. Ця обставина заважає виробленню в нашій державі однакових із ЄС підходів до визначення периметра застосування МСФЗ, НП(С)БО та міжнародного стандарту для малого й середнього підприємництва.

На рис. 4.5 і 4.6 зображені моделі системи бухгалтерського обліку на великих і середніх підприємствах та в суб'єктів суспільного інтересу згідно з Директивою 2013/34/ЄС; на рис. 4.7 – модель формування фінансової звітності великими й середніми підприємствами в Україні відповідно до НП(С)БО 1, НП(С)БО 2¹ та Закону України “Про аудиторську діяльність”².

¹ Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>; Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Консолідована фінансова звітність” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 27.06.2013 № 628 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13>.

² Про аудиторську діяльність : закон України від 22.04.1993 № 3125-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.

ВЕЛИКІ ПІДПРИЄМСТВА ТА СУБ'ЄКТИ СУСПІЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ

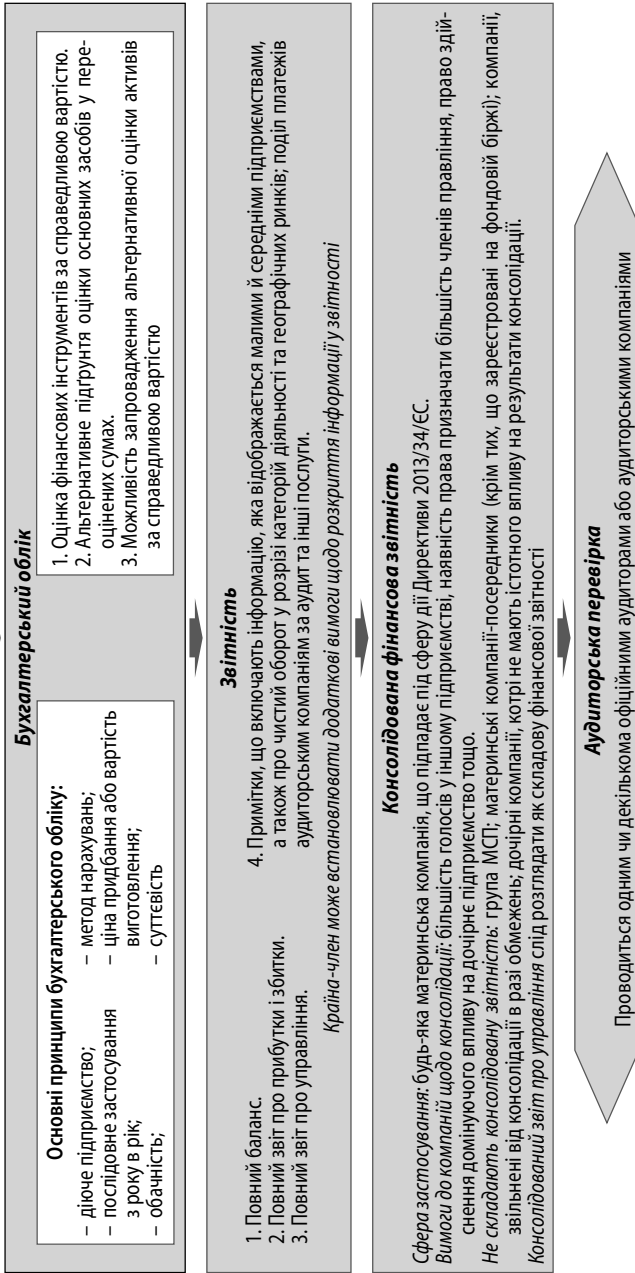

Рис. 4.5. Модель системи бухгалтерського обліку на великих підприємствах і суб'єктах суспільного інтересу згідно з Директивою 2013/34/ЄС

Джерело: Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:182:0019:0076:EN:PDF>.

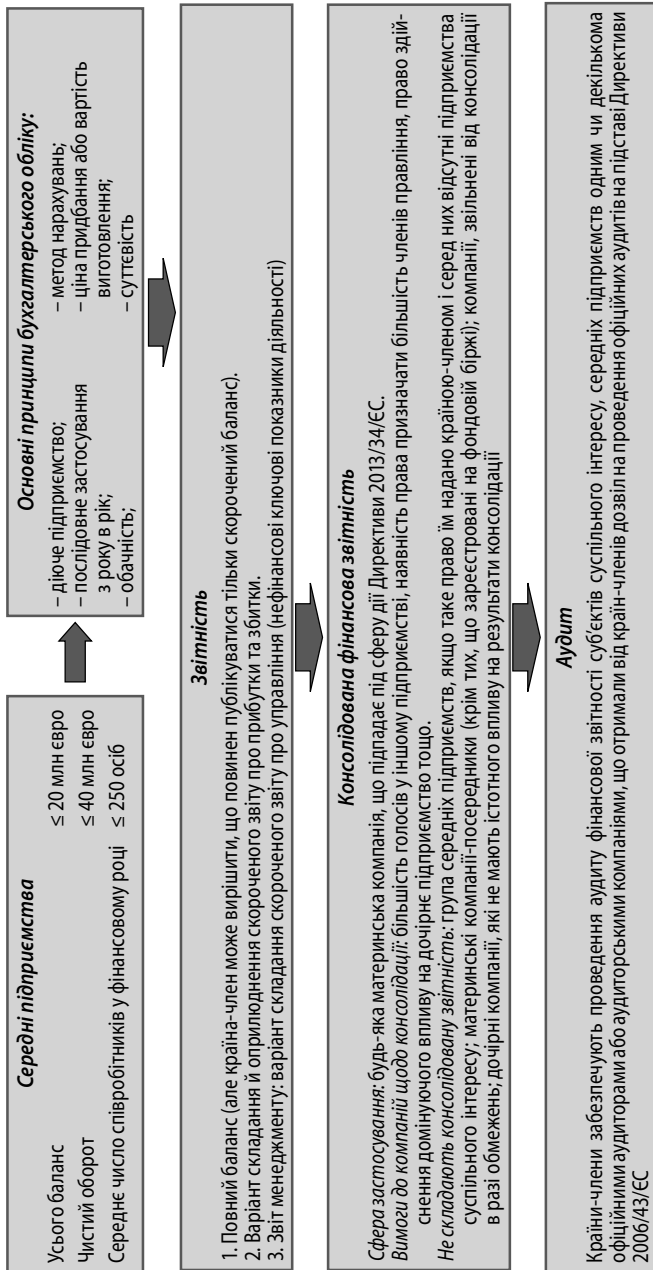
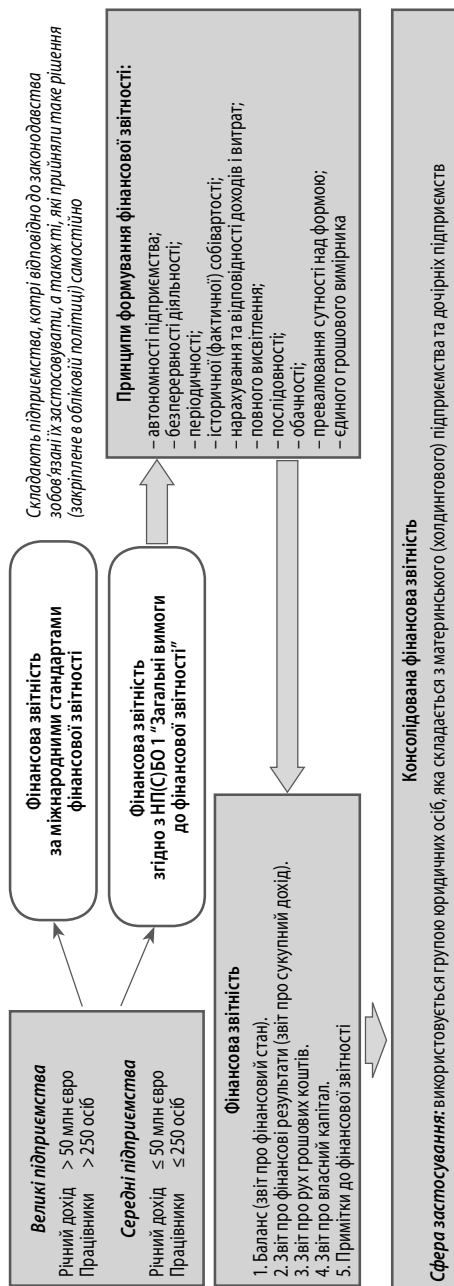

Рис. 4.6. Модель системи бухгалтерського обліку на середніх підприємствах згідно з Директивою 2013/34/ЄС

Джерело: Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:182:0019:0076:EN:PDF>.

Аудит

Обов'язковий для:

- 1) відкритих акціонерних товариств, підприємств – емітентів облігацій, професійних учасників ринку цінних паперів, фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету;
- 2) підприємств із іноземними інвестиціями, страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників;
- 3) емітентів цінних паперів і деривативів, а також при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів

Рис. 4.7. Модель формування фінансової звітності великими й середніми підприємствами в Україні згідно з НП(С)БО 1, НП(С)БО 2, Законом України "Про аудиторську діяльність"

Джерело: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" : затв. наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>; Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 "Консолідована фінансова звітність" : затв. наказом Міністерства фінансів України від 27.06.2013 № 628 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1223-13>; Про аудиторську діяльність : закон України від 22.04.1993 № 3125-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.

Тому перш ніж адаптувати зазначену Директиву в Україні, потрібно дати відповідь на запитання: чи доцільно на законодавчому рівні шляхом внесення змін до Господарського кодексу України¹ врегулювати питання ідентифікації малих і мікропідприємств із використанням її критеріїв? Якщо зберегти чинні критерії Кодексу, стає очевидним, що в Україні порівняно з ЄС, з одного боку, розширюється коло суб'єктів, котрі мають складати звітність за МСФЗ, а з другого – звужується коло тих, хто застосовуватиме спрощені підходи малого бізнесу. Тому треба дослідити, які підходи рекомендовані в ЄС, як зазначені питання вирішували наші найближчі сусіди, що також обрали шлях євроінтеграції, – Молдова та Грузія.

У цьому контексті велике значення має розуміння підходів до консолідації. В Україні практика консолідації фінансової звітності не набула достатнього поширення, зокрема через відсутність законодавчого врегулювання визначення поняття групи підприємств та критеріїв виокремлення малої, середньої й великої груп.

Згідно з Директивою 2013/34/ЄС, малими групами вважаються такі, що складаються з материнської компанії й дочірніх підприємств, котрі включаються до консолідації та, на консолідованій основі, на звітну дату материнської компанії відповідають принаймні двом із трьох критеріїв:

- 1) загальна сума балансу – 4 млн євро;
- 2) чистий оборот – 8 млн євро;
- 3) середньооблікова чисельність працівників у фінансовому році – 50 осіб.

Як середні групи розглядаються такі, що не є малими групами, складаються з материнської компанії й дочірніх підприємств, які включаються до консолідації та, на консолідованій основі, на звітну дату материнської компанії відповідають принаймні двом із трьох критеріїв:

- 1) загальна сума балансу – до 20 млн євро;
- 2) чистий оборот – до 40 млн євро;
- 3) середньооблікова чисельність працівників у фінансовому році – щонайбільше 250 осіб.

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

Великими групами вважаються такі, котрі складаються з материнської компанії й дочірніх підприємств, що включаються до консолідації та, на консолідованій основі, на звітну дату материнської компанії відповідають принаймні двом із трьох критеріїв:

- 1) загальна сума балансу – понад 20 млн євро;
- 2) чистий оборот – більш ніж 40 млн євро;
- 3) середньооблікова чисельність працівників у фінансовому році – понад 250 осіб.

Аналіз цих показників дає підстави для висновку, що врегулювання законодавчого забезпечення консолідації в Україні має бути також погоджене з визначенням розміру бізнесу в чисельному виразі.

На рис. 4.8 наведено вимоги до звітності малих і мікропідприємств відповідно до Директиви 2013/34/ЄС, на рис. 4.9 – модель фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва в Україні згідно з П(С)БО 25¹.

Ще одним проблемним аспектом запровадження норм цієї Директиви в Україні є відсутність у національному законодавстві визначення поняття “суб'єкт суспільного інтересу”, що до певної міри розмиває рамки застосування МСФЗ.

Відповідно до ст. 2 Директиви 2013/34/ЄС, суб'єктами суспільного інтересу є підприємства, чия діяльність регулюється законодавством країни – члена ЄС та чиї цінні папери, що обертаються, допущені до торгів на регульованому ринку будь-якої країни-члена; кредитні організації; страхові організації або визначені країнами-членами як суб'єкти суспільного інтересу, наприклад підприємства, котрі мають велике громадське значення через характер своєї діяльності, розміру або кількості працівників.

Утім, в українське законодавство ця норма не може бути запроваджена в такому вигляді – спочатку треба з'ясувати низку питань, що мають бути досліджені під час подальшого вивчення не лише європейського законодавства, а й досвіду застосування зазначеної статті Директиви на практиці. До цих питань, зокрема, належать такі:

1. Суб'єктів господарювання яких видів бізнесу, зазвичай незалежно від розміру, відносять до суб'єктів суспільного інтересу?

¹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 “Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва”: затв. наказом Міністерства фінансів України від 25.02.2000 № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00>.

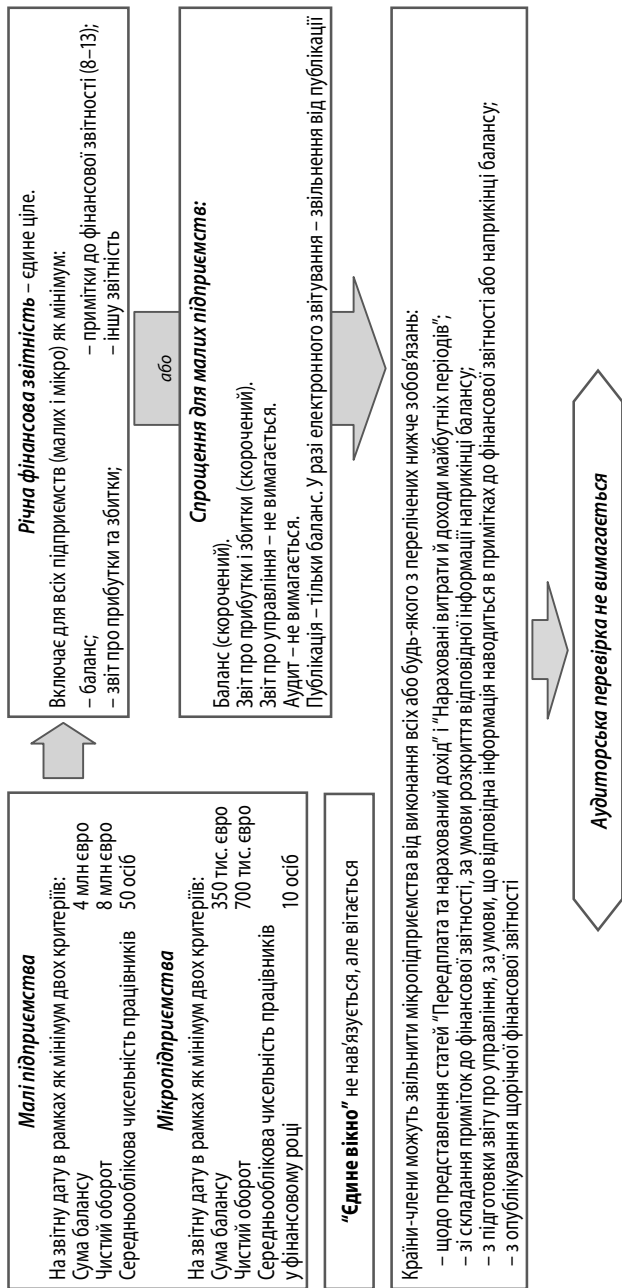

Рис. 4.8. Звітність малих і мікропідприємств відповідно до Директиви 2013/34/ЄС

Джерело: Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:182:0019:0076:EN:PDF>.

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 “Фінансовий звіт суб’єкта малого підприємництва”

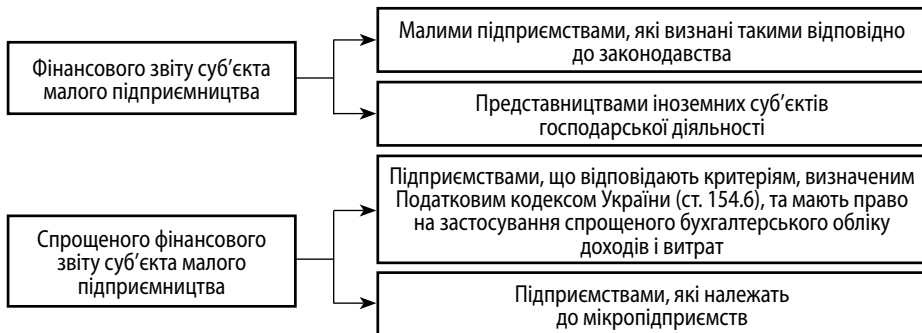
Встановлює зміст і форму *фінансового звіту* суб’єкта малого підприємництва:

- баланс (форма № 1-м);
- звіт про фінансові результати (форма № 2-м);
- порядок заповнення його статей.

А також зміст і форму *спрощеного фінансового звіту* суб’єкта малого підприємництва:

- баланс (форма № 1-мс);
- звіт про фінансові результати (форма № 2-мс);
- порядок заповнення його статей

Норми П(С)БО 25 застосовуються для складання:

- Згортання активів і зобов’язань не допускається.
- Доступ до фінансової звітності малих підприємств можливий за плату шляхом звернення до органів статистики

Рис. 4.9. Модель фінансової звітності суб’єктів малого підприємництва в Україні згідно з П(С)БО 25

Джерело: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 “Фінансовий звіт суб’єкта малого підприємництва”: затв. наказом Міністерства фінансів України від 25.02.2000 № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00>.

2. Чи належать державні, комунальні підприємства та підприємства з великою часткою держави до суб’єктів суспільного інтересу?
3. Наскільки поширеною є практика віднесення до суб’єктів суспільного інтересу організацій, чия фінансова звітність є предметом підвищеного інтересу значної кількості користувачів

(благодійних фондів, громадських об'єднань із багатьох учасників, котрі сплачують членські внески, тощо)?

Слід наголосити, що в Директиві 2013/34/ЄС важливе місце відводиться регулюванню обліку та звітності малого бізнесу. Інформаційний документ Єврокомісії під назвою Think Small First – small Business Act for Europe (“Спочатку подумай про мале – Закон “Про мале підприємництво” для Європи”), прийнятий у червні 2008 р. зі змінами, ухваленими в лютому 2011 р., визнає центральну роль, яку відіграють малі й середні підприємства (МСП) у економіці ЄС, та спрямований на вдосконалення загального підходу до підприємницької діяльності – від розроблення правових норм до виконання публічних функцій.

Порівняння досвіду ЄС та України у сфері обліку і звітності малих підприємств свідчить про певні успіхи нашої держави. Насамперед це стосується мікропідприємств, яким відповідно до Податкового кодексу України дозволено вести облік без подвійного запису. Так, у п. 6 ст. 154 Кодексу вказано, що малі підприємства, котрі мають право на використання спрощеного обліку доходів і витрат та не зареєстровані платниками податку на додану вартість, можуть систематизувати інформацію первинних документів у реєстрах бухгалтерського обліку без подвійного запису.

Водночас, як уже зазначалося, потребують урегулювання на законодавчому рівні шляхом внесення змін до Господарського кодексу України питання щодо ідентифікації малих і мікропідприємств із застосуванням критеріїв цієї Директиви, визначення складу та змісту приміток до фінансової звітності малих підприємств, запровадження практики подання фінансової звітності в електронному вигляді за принципом “єдиного вікна” з використанням сучасних технологій (формат XBRL).

Ключовим проблемним питанням є застосування міжнародного стандарту для МСП. Як підкреслено в Директиві 2013/34/ЄС, цей стандарт є складним і можливість його запровадження потребує вивчення.

Аналіз розбіжностей між нормативно-правовим забезпеченням бухгалтерського обліку й фінансової звітності в Україні та Директивою засвідчив, що більшість проблемних питань не є суто бухгалтерськими, а отже, не можуть бути врегульовані шляхом

внесення змін лише до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” або до національних стандартів бухгалтерського обліку. Вирішувати ці питання слід на інституціональному рівні – у площині законодавства, котре регулює господарську й підприємницьку діяльність. Як показав досвід проведення реформ в Україні, зміни до законодавства такого характеру мають бути сприйняті широким загалом бізнесу, тому вони потребують масштабної роз’яснювальної роботи та виважених політичних рішень від законодавчої, виконавчої влади й Президента.

Водночас із деяких питань допускається розбіжність між національним законодавством і регламентами ЄС. У цьому контексті особливого значення набувають вивчення й аналіз досвіду імплементації директив ЄС у національне законодавство європейських країн. Вагомий внесок у пошук оптимальних рішень можуть зробити донори міжнародної технічної допомоги.

Наведене свідчить про те, що на часі – невідкладне розроблення нових програмних документів щодо впровадження інтегрованої звітності, а також розвитку бухгалтерського обліку в Україні. Тому необхідно надати об’єктивну оцінку досягненням у цих сферах із визначенням слабких місць у відповідних інституціональних вимірах на тлі євроінтеграції та окреслити напрями подальших реформ у принципово оновлених нормативних актах.

4.4. МІЖНАРОДНІ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОНІТОРИНГУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Міжнародні стандарти фінансової звітності є узагальненням найкращої світової практики бухгалтерського обліку. Проте переваги від їх застосування можуть бути отримані лише в разі належної реалізації в конкретних умовах кожної країни. Тому моніторинг дотримання цих стандартів і забезпечення їх вимог щодо звітності має велике значення для досягнення економічного й соціального ефекту від запровадження МСФЗ.

Ідея створення системи моніторингу дотримання та забезпечення вимог МСФЗ (далі – МС&Е) була реалізована UNCTAD і втілена

в розроблення посібника “Моніторинг дотримання та забезпечення: керівництво зі створення потенціалу та належних практик” (Monitoring of compliance and enforcement: guidance on capacity building and good practices, далі – Посібник)¹. Слід зазначити, що МС&Е особливо важлива для країн, котрі розбудовують ринкову економіку та входять у світову систему як нові незалежні держави. Оскільки до них належить і Україна, робота з удосконалення проекту Посібника, який передбачається ухвалити й рекомендувати країнам світу на наступній, XXIII сесії UNCTAD, що має відбутися у 2016 р., є надзвичайно корисною.

У контексті нормативних документів UNCTAD дотримання означає наслідування законів, норм і правил. Моніторинг та нагляд спрямовані на попередження недотримання стандартів. У свою чергу, забезпечення застосування є дисциплінуючою функцією, що обумовлює настання певних наслідків у разі порушення правил та передбачає санкції для запобігання правопорушенням у майбутньому. Втім, забезпечення застосування може мати й ширше значення, коли воно включає дотримання. У будь-якому випадку при розробленні й упровадженні МС&Е вкрай важливо враховувати взаємозалежність нормативно-правової бази, нагляду та забезпечення застосування².

Система МС&Е повинна мати міцне інституціональне підґрунтя й упроваджуватися компетентними адміністративними органами, що мають чіткі обов'язки та широкі повноваження з проведення розслідувань і забезпечення застосування.

Згідно з методологією оцінки досягнення цілей та дотримання принципів регулювання цінних паперів UNCTAD, у межах ефективної й відкритої системи забезпечення застосування регулюючий орган повинен:

- а) ефективно й своєчасно виявляти передбачувані порушення закону;

¹ Для обговорення й удосконалення проекту Посібника за ініціативою UNCTAD створена експертна група, до якої увійшли автори цієї монографії Т. І. Єфіменко та Л. Г. Ловінська.

² Key foundations for high-quality corporate reporting: Good practices of monitoring and enforcement, and compliance mechanisms United Nations Conference on Trade and Development : Note by the UNCTAD secretariat. Geneva, 15–17 Oct. 2014. – P. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciisard70_en.pdf.

- б) збирати необхідну інформацію з метою проведення розслідування;
- в) вживати дієвих заходів у разі виявлення порушення;
- г) результативно впроваджувати програми та використовувати свої ресурси;
- д) вимагати від суб'єктів, які підлягають регулюванню, наявності системи забезпечення дотримання, що передбачає проведення перевірок та спрямована на запобігання, виявлення й виправлення будь-яких порушень¹.

У проекті Посібника знайшли відображення ключові елементи моніторингу та нагляду. Його мета – надати рекомендації відповідним законодавчим органам та іншим зацікавленим сторонам у сфері бухгалтерського обліку й звітності конкретної країни щодо створення ефективної національної системи моніторингу дотримання та виконання МСФЗ, виявлення основних змін, котрі слід узяти до уваги при створенні такої системи.

Пропонуємо включити у структуру Посібника розділ “Моніторинг дотримання та забезпечення вимог звітності суб'єктів господарювання державного сектору відповідно до IPSAS”. Із урахуванням цієї пропозиції зміст Посібника матиме такий вигляд:

- I Вступ і довідкова інформація.
- II. Концептуальна основа для побудови системи МС&Е.
- III. Моніторинг дотримання й забезпечення вимог корпоративної звітності.
- IV. *Моніторинг дотримання та забезпечення вимог звітності суб'єктів господарювання державного сектору відповідно до IPSAS.*
- V. Моніторинг дотримання й забезпечення вимог аудиту та гарантій якості.
- VI. Моніторинг дотримання та забезпечення вимог до професійних бухгалтерів.

Як вказано в проекті Посібника, для побудови ефективної системи МС&Е важливо визначити її масштаби й цілі, орієнтири та методи-

¹ Key foundations for high-quality corporate reporting: Good practices of monitoring and enforcement, and compliance mechanisms United Nations Conference on Trade and Development : Note by the UNCTAD secretariat. Geneva, 15–17 Oct. 2014. – P. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciisard70_en.pdf.

логію для запобігання негативній практиці та вжиття коригуючих заходів за потреби; на кого будуть спрямовані дії, передбачені системою, та яку інформацію варто оцінити.

На окрему увагу заслуговує сфера застосування МС&Е, а саме ланки ланцюга звітності, котрі повинні підпадати під дію цієї системи. Ми поділяємо точку зору, зазначену в Посібнику, що поліпшення фінансової звітності досягається головним чином завдяки дотриманню законодавства; забезпеченню якісного регулювання; відповідалності й підзвітності; боротьбі з корупцією; ефективним рішенням уряду, політичній стабільності.

Досвід країн пострадянського простору свідчить, що перелічені чинники можуть бути оціночними й охоплюватися сферою застосування МС&Е. Політична нестабільність, порушення законодавства, корупція та непрозора діяльність урядів гальмують процеси розвитку національних економік. Запровадження Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку й аудиту є істотною протидією зазначеним процесам. Особливо це стосується державного сектору економіки, управління яким потребує пильної уваги в частині поліпшення підзвітності й прозорості та оцінки ризиків ефективності. Тож ми пропонуємо включити до сфери застосування МС&Е цей сектор – державний і місцевий бюджети (казначейську систему), розпорядників бюджетних коштів вищого й нижчого рівнів. На нашу думку, така пропозиція є надзвичайно актуальною, ось чому.

По-перше, частка державного сектору в інституційній структурі національних економік, у тому числі України, є доволі високою (рис. 4.10). Структура валового наявного доходу в розрізі інституційних секторів економіки відображається на рис. 4.11. У цій структурі сектор загального державного управління (СЗДУ) представлений елементами первинних доходів, тобто як сума податків, що включаються в ціну продукції, інших податків, не пов'язаних із економічними результатами діяльності, а також валового прибутку, котрий в умовах неприбуткової специфіки діяльності державних установ дорівнює амортизації основного капіталу. Як бачимо, частка СЗДУ майже тотожна частці нефінансових і фінансових корпорацій, отже, фінансові потоки цих двох секторів є практично однаковими. Велика різниця між цими частками в Україні вказує на високий ступінь тінізації сектору нефінансових і фінансових корпорацій.

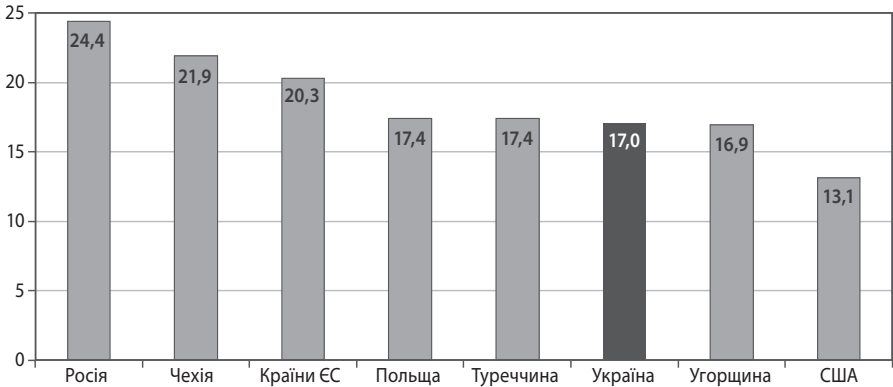

Рис. 4.10. Валовий наявний дохід сектора загального державного управління економік країн світу за 2013 р. *, % ВВП

* Без урахування державних комерційних підприємств, котрі як суб'єкти суспільного інтересу мають складати звітність за МСФЗ, оскільки за статистикою державних фінансів належать до інституційного сектору "Нефінансові та фінансові корпорації" та отримують прибуток від своєї діяльності.

Джерело: OECD National Accounts Statistics: General Government Accounts // OECD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/economics/data/general-government-accounts-sna-2008_na-gga08-data-en;jsessionid=2krubtjboqfj.x-oecd-live-02; Національні рахунки України за 2013 рік : стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 164 с.

По-друге, одним із проявів корупційних процесів у країні є тіньова економіка. Корупція й тіньова економіка – взаємопов'язані явища, які присутні практично в усіх країнах. Тіньова, тобто не реєстрована статистикою та не відображена в бухгалтерському обліку, економічна діяльність відсутня (рис. 4.12).

Очевидно, що проблема тіньової економіки для України в перехідний період є вкрай актуальною. Без її подолання не можливі економічне зростання, широке залучення зовнішнього й внутрішнього інвестиційного потенціалу країни, стабілізація її фінансово-економічної системи. Це вагомий аргумент на користь запровадження МС&Е щодо обліку та аудиту в державному секторі.

По-третє, про необхідність залучення держсектору до сфери застосування МС&Е свідчить наявність високих ризиків розвитку на-

Рис. 4.11. Структура валового наявного доходу в розрізі секторів економіки окремих країн світу за 2013 р., %

Джерело: National Accounts at a Glance 2013 // OECD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/economics/national-accounts-at-a-glance-2013/disposable-income_na_glance-2013-8-en; Національні рахунки України за 2013 рік : стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2015. –164 с.

ціональних економік в управлінні цим сектором. Особливо це стосується країн, що перебувають у стані ринкових перетворень, в управлінні державним сектором яких спостерігається дедалі більша невизначеність унаслідок переходу до ринкових відносин та їх розвитку. Кризові явища останнього десятиліття посилюють загальну економічну нестабільність, невідповідність наявного фінансування очікуванням населення від діяльності держсектору.

На тлі прискореного зростання державних витрат порівняно зі збільшенням показників ВВП обмежується простір для урядових маневрів. За таких умов ще важче оцінити й спрогнозувати чинники, які треба враховувати під час прийняття обґрунтованих управлінських рішень у системі управління державними фінансами, зокрема ускладнення причинно-наслідкових і функціональних зв'язків між

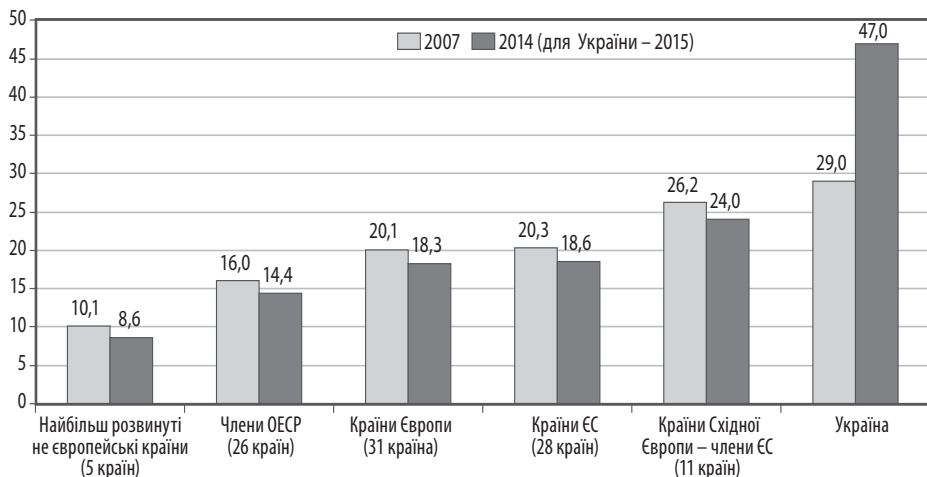

Рис. 4.12. Масштаби тіньової економіки у світі та Україні, %

Примітка. Масштаби тіньової економіки оцінені за допомогою моделі множинних індикаторів і множинних причин (Multiple Indicators Multiple Causes, MIMIC), яка базується на статистичній теорії “змінної, що не спостерігається”.

Джерело: Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>; Тенденції тіньової економіки в Україні: I квартал 2015 року / Мінекономрозвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

елементами сучасного ринкового механізму. Зазначене утруднює забезпечення достовірності бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Для сектору управління державними фінансами ризиками, що, зокрема, зумовляють асиметрію інформаційного середовища, є неефективне, нераціональне використання бюджетних коштів унаслідок зловживання службовим становищем або вчинення будь-яких інших порушень чи корупційних дій (рис. 4.13). Тому під час контролю та підтвердження достовірності й об'єктивності звітної інформації необхідно враховувати загрози, пов'язані з можливістю прийняття неефективних управлінських рішень та нераціональним використанням бюджетних коштів. Наслідком цього, ймовірно, є збільшення

ЗОВНІШНІ РИЗИКИ	ВНУТРІШНІ РИЗИКИ
<ul style="list-style-type: none"> • Соціально-політичні, економічні, фіскальні загрози. • Посилення конкуренції та зміни кон'юнктури ринків. • Оновлення законодавства та нормативних вимог. • Зміни в інформаційних технологіях. • Імовірність судових переслідувань, обману. • Ризики, пов'язані з неефективною діяльністю органів зовнішнього контролю і нагляду 	<ul style="list-style-type: none"> • Недотримання нормативних вимог. • Недосконалість системи внутрішнього контролю. • Неетична та непрофесійна поведінка керівництва усіх рівнів і працівників. • Порушення у роботі комп'ютерних інформаційних систем. • Можливі прорахунки в результаті помилок в управлінських рішеннях

Рис. 4.13. Ризики діяльності організацій

Складено автором.

дефіциту державного бюджету й невиконання держсектором основних функцій, зокрема соціальної, котра є надзвичайно важливою, бо спрямована на забезпечення соціальної безпеки громадян, створення умов для повної реалізації їхніх конституційних прав і свобод, підтримання достатнього життєвого рівня.

Зовнішні ризики – це переважно неконтрольовані сили за межами державного сектору, які справляють істотний вплив на інформаційне забезпечення системи управління державними фінансами, зокрема через державне регулювання та вимоги до системи підзвітності, організаційні й інституційні обставини та умови підготовки звітності. Ідеться, зокрема, про фіскальні ризики, пов'язані з наповненням і обслуговуванням державного й місцевих бюджетів.

Внутрішні ризики утворюються в межах бюджетних організацій і установ казначейської системи. Здебільшого вони пов'язані з недосконалістю системи управління та слабкістю системи внутрішнього контролю, внаслідок чого виникає інформаційний ризик, що належить до найсерйозніших і найактуальніших проблем сучасного менеджменту в системі державних фінансів.

На рис. 4.14 узагальнено обґрунтування необхідності врахування зазначених ризиків під час застосування МС&Е до механізмів забезпечення вимог IPSAS у публічному секторі. Низка ризиків істотно впливає на інформаційне забезпечення системи управління державним сектором. Тому потрібно внести зміни у ключові елементи та МС&Е-орієнтири Посібника з метою створення ефективних національних механізмів МС&Е для організацій державного сектору та професійних бухгалтерів і аудиторів, котрі працюють у цій сфері.

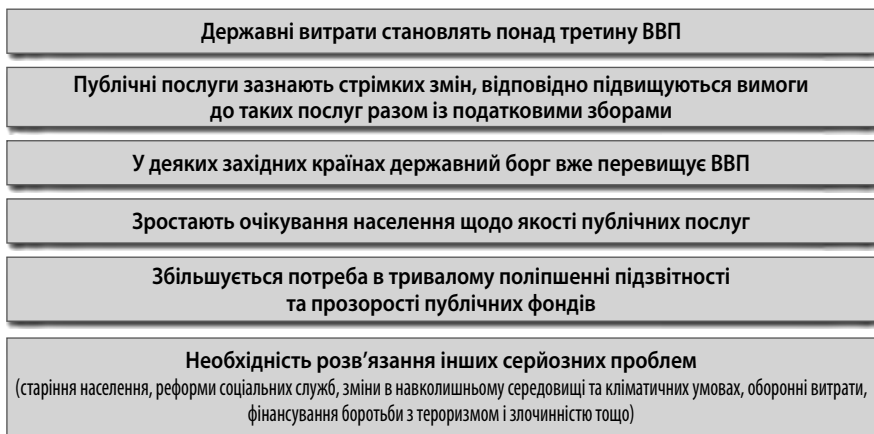

Рис. 4.14. Важливість моніторингу дотримання та забезпечення вимог стандартів у державному секторі

Складено автором.

У квітні – жовтні 2013 р. під егідою Міністерства фінансів України було проведено оцінку потенціалу нашої держави в галузі підготовки високоякісної корпоративної звітності за методикою UNCTAD-ISAR Accounting Development Tool (ADT). Остаточний звіт за її результатами наведено у додатку 2. Ця оцінка мала для України, зокрема її державного сектору, величезне значення: вона не тільки висвітлила недоліки вітчизняної системи обліку та звітності, а й дала змогу розробити заходи щодо їх усунення та окреслити стратегію розвитку. Результати проведення ADT в Україні засвідчили переваги такого комплексного підходу (рис. 4.15).

Задля реалізації ініціативи щодо MC&E для суб'єктів господарювання державного сектору відповідно до IPSAS нами запропоновано низку доповнень до тексту проекту Посібника майже по всіх його розділах. Додатковими факторами підвищення якості фінансової звітності, створення сприятливого інвестиційного й ділового клімату визначено: якість аудиту, рівень корпоративного управління, інституційні системи нагляду, публічність та участь громадськості в системі моніторингу. Пропоновані доповнення стосуються координації роботи з таких проблем:

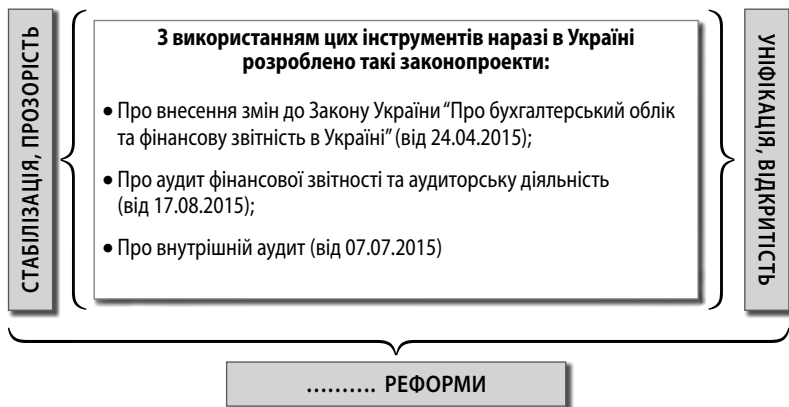

Рис. 4.15. Результати застосування АДТ в Україні

Складено автором.

1. *Підвищення рівня корпоративної й публічної прозорості та бухгалтерського обліку.* У Концептуальній основі побудови системи моніторингу потребують висвітлення питання забезпечення:
 - якості бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі при визначенні сфери дії системи моніторингу;
 - відстеження дотримання стандартів звітності установами державного сектору.
2. *Моніторингу дотримання й забезпечення вимог корпоративної звітності.* Пропонується доповнити розділ “Сфери застосування і цілі” переліком організацій, які входять до складу публічного сектору (загальний уряд, державні корпорації, бюджетні установи).
3. *Внутрішнього моніторингу дотримання та забезпечення вимог аудиту й гарантій якості.* Передбачається доповнення розділу “Сфери застосування і цілі” у частині конкретизації органів, що здійснюють нагляд і контроль за дотриманням стандартів бухгалтерського обліку, суб’єктами публічного сектору. Також задля розкриття інституційних механізмів внутрішнього моніторингу потребують розгляду питання призначення внутрішніх аудиторів у державному секторі, їх організаційної й

фінансової незалежності, службової підпорядкованості та підзвітності, професійного й соціального захисту тощо. Крім того, в контексті вдосконалення процедур і методології доцільно розкрити критерії, що застосовуються національними органами регулювання, з метою реформування власних систем бухгалтерського обліку й аудиту, зокрема провідних світових і європейських стандартів.

При цьому важливо наголосити на необхідності постаудиторського супроводження: аудитори повинні презентувати свій звіт (висновок) за результатами аудиту на засіданнях спеціалізованих комітетів, наглядових рад і подібних органів управління компаніями та надавати відповідні рекомендації, а також ініціювати включення до Посібника окремого пункту стосовно підвищення відповідальності керівництва державною корпорацією за використання аудиторського звіту й виконання рекомендацій аудитора.

4. *Моніторингу дотримання та забезпечення вимог до професійних бухгалтерів.* Потенційною сферою нагляду щодо фахівців мають бути питання підготовки кадрів для державних організацій, що беруть участь у суспільних послугах, якими потрібно доповнити Посібник. До таких питань слід віднести: оновлення державних кадрів, конкурсний відбір на посаду професійного бухгалтера / державного аудитора на нових засадах (вимоги до компетенції та кваліфікації претендентів на посаду, обов'язкова професійна сертифікація фахівців, відповідальних за фінансову звітність / аудиторський висновок). Також до сфери оцінки впливу мають бути включені вимоги щодо публічності у сфері дисциплінарних проваджень та застосування диференційованих, залежно від виду порушення, санкцій до аудиторів, аудиторських фірм і професійних бухгалтерів.

Запропоновані рекомендації сприятимуть просуванню найкращої практики моніторингу дотримання й забезпечення виконання МСФЗ у приватному та державному секторах. Урахування ініційованих доповнень до Посібника МС&Е певною мірою сприятиме ефективному запровадженню світових стандартів і кодексів для підготовки прозорої корпоративної звітності.

4.5. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКОМ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ СТАНДАРТИЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Реформування бухгалтерського обліку в Україні не тільки змінило його методологію, а й справило істотний інституціональний вплив на різні сфери вітчизняної економіки: регулювання ринку цінних паперів, безготівкового грошового обігу, пруденційного нагляду в банківській системі та на ринку страхових послуг тощо. Зокрема, нова методологія бухгалтерського обліку повністю трансформувала концепцію визначення об'єкта оподаткування прибутку підприємств.

Бухгалтерський облік – інформаційне джерело для розрахунків підприємств із бюджетом за всіма податками й платежами. Утім, визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток до недавнього часу було вельми проблематичним. Дискусія серед науковців і практиків щодо можливості й доцільності визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток за даними бухгалтерського обліку точилася протягом багатьох років. Переважна більшість учасників дискусії схилилася до думки, що цей процес можливий лише в рамках окремого податкового обліку.

Вирішення окресленої проблеми тісно пов'язане з подоланням тіньової економіки, адже основним проявом останньої є ухилення та недоплата в бюджет саме податку на прибуток.

Вплив цього податку на формування доходів зведеного державного бюджету порівняно з податками на доходи фізичних осіб і на додану вартість проілюстровано даними табл. 4.1. Ці дані свідчать про те, що податок на прибуток відіграє важливу роль: його частка в надходженнях до зведеного бюджету України є досить стабільною та має тенденцію до зростання. Протягом охопленого періоду надходження цього податку до зведеного бюджету збільшувалися, за винятком кризових 2009 і 2014 рр. Найбільше зростання відбулося в 2011–2013 рр., при цьому саме з 2011 р. ставка податку на прибуток невинно знижувалася. Слід зауважити, що у вказаний період запровадження нової ідеології визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток відповідно до розділу III Податкового кодексу України мало такі позитивні наслідки.

Таблиця 4.1
Роль прибуткового оподаткування та податків на споживання у формуванні доходів зведеного бюджету України

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	10 міс. 2015
Номинальний ВВП, млрд грн	170,1	204,2	225,8	267,3	345,1	441,5	544,2	720,7	948,1	914,7	1082,6	1302,1	1411,2	1444,0	1566,7	
Доходи зведеного бюджету, млрд грн	49,1	54,9	62,0	75,3	91,5	134,2	171,8	219,9	297,8	273,0	314,5	398,6	445,5	442,7	456,1	
Податкові надходження зведеного бюджету, млрд грн	31,3	36,7	45,4	54,3	63,2	98,1	125,7	161,3	227,2	208,1	234,4	334,7	360,6	354,0	367,5	
Податок на прибуток, млрд грн	7,7	8,3	9,4	13,2	16,2	23,5	26,2	34,4	47,9	33,0	40,4	55,1	55,8	55,0	40,2	33,9
Ставка, %	30	30	30	30	25	25	25	25	25	25	25	23	21	19	18	18
Податок з доходів фізичних осіб, млрд грн	6,4	8,8	10,8	13,5	13,2	17,3	22,8	34,8	45,9	44,5	51,0	60,2	68,1	72,2		
Ставка, %	П*	П	П	П	П	П	П	П	П	П	П	15 (17)	15 (17)	15 (17)		
Податок на Аодану вартість, млрд грн	9,4	10,3	13,5	12,6	16,7	33,8	50,4	59,4	92,1	84,6	86,3	130,1	138,8	128,3		
Ставка, %	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20		
Частка кожного податку в:																
<i>номинальному ВВП, %</i>																
Податок на прибуток	4,5	4,1	4,2	5,0	4,7	5,3	4,8	4,8	5,1	3,6	3,7	4,2	4	3,8		
Податок з доходів фізичних осіб	3,8	4,3	4,8	5,1	3,8	3,9	4,2	4,8	4,8	4,9	4,7	4,6	4,8	5,0		
Прибуткове оподатку- вання загалом	8,3	8,4	9,0	10,0	8,5	9,2	9,0	9,6	9,9	8,5	8,4	8,8	8,8	8,8		

Закінчення табл. 4.1

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	10 міс. 2015
Податок на додану вартість	5,6	5,1	6,0	4,7	4,8	7,7	9,3	8,2	9,7	9,2	8,0	10,0	9,8	8,9		
<i>доходах зведеного бюджету, %</i>																
Податок на прибуток	15,7	15,1	15,2	17,6	17,7	17,5	15,3	15,6	16,1	12,1	12,8	13,8	12,5	12,4		
Податок з доходів фізичних осіб	13,0	16,0	17,5	18,0	14,4	12,9	13,3	15,8	15,4	16,3	16,2	18,0	15,3	16,3		
Прибуткове оподаткування загалом	28,7	31,0	32,6	35,5	32,1	30,4	28,5	31,5	31,5	28,4	29,0	31,8	27,8	28,7		
Податок на додану вартість	19,2	18,8	21,7	16,7	18,3	25,2	29,3	27,0	30,9	31,0	27,4	32,6	31,2	29,0		
<i>податкових надходженнях зведеного бюджету, %</i>																
Податок на прибуток	24,6	22,6	20,7	24,4	25,6	24	20,8	21,3	21,1	15,9	17,2	16,5	15,5	15,5		
Податок з доходів фізичних осіб	20,4	23,9	23,8	24,9	20,9	17,6	18,1	21,6	20,2	21,4	21,8	18,0	18,9	20,4		
Прибуткове оподаткування загалом	44,9	46,5	44,5	49,3	46,5	41,6	39,0	42,9	41,3	37,2	39,0	34,5	34,4	35,9		
Податок на додану вартість	30,1	28,2	29,7	23,2	26,5	34,5	40,1	36,8	40,5	40,7	36,8	38,9	38,5	36,2		

* Прогресивна ставка.

Складено за даними Міністерства фінансів України.

При порівнянні часток корпоративного прибуткового податку у ВВП різних європейських країн та України стає очевидним, що показники нашої держави в динаміці відповідають загальній тенденції, хоча ставка цього податку є однією з найнижчих (табл. 4.2 і 4.3). Отже, внесок цього податку до бюджету України переоцінити неможливо, як і революційні зміни в методології визначення об'єкта оподаткування ним у 2010 та 2014 рр.

Податок на прибуток – прямий податок, становлення котрого розпочалося зі створення в незалежній Україні податкової системи. З 1 січня 1995 р. він став одним із основних податків з юридичних осіб в Україні¹. Починаючи з 1997 р., Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” діяв у редакції, затвердженій Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.1997 № 283/97-ВР².

Відповідно до ст. 3 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”, об'єктом оподаткування визначався прибуток, який розраховувався шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань. Разом із тим у Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” у статтях 4 та 5 робиться посилання на правила ведення податкового обліку³.

З моменту опублікування й набрання чинності цим Законом у науковій літературі, фахових періодичних виданнях та на практиці, податковий облік сприймався як окремий вид господарського обліку, котрий має власну методологію й методіку узагальнення даних про доходи та видатки підприємства з метою визначення фінансового результату – об'єкта оподаткування. Такий підхід суперечив Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, призводячи, з одного боку, до відірваності

¹ Про оподаткування прибутку підприємств : закон України від 28.12.1994 № 334/94-ВР1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/334/94-вр>.

² Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” : закон України від 22.05.1997 № 283/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/283/97-вр>.

³ Про оподаткування прибутку підприємств : закон України від 28.12.1994 № 334 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/334/94-вр>.

Таблиця 4.2
Динаміка частки корпоративного податку у ВВП у країнах ЄС та Україні, %

Країни	2000	2002	2004	2006	2008	2009	2010	2011	Зміна за період 2000–2011
Австрія	2,2	2,4	2,4	2,3	2,6	1,9	2,0	2,3	0,1
Бельгія	3,2	3,0	3,1	3,6	3,3	2,5	2,7	3,0	-0,2
Болгарія	2,7	3,0	2,5	2,1	3,2	2,6	2,0	1,9	-0,8
Великобританія	3,6	2,9	2,9	3,9	3,6	2,8	3,1	3,1	-0,5
Греція	4,1	3,4	3,0	2,7	2,5	2,5	2,5	2,1	-2,0
Данія	3,3	2,9	3,2	4,4	3,3	2,3	2,8	2,8	-0,5
Естонія	0,9	1,1	1,7	1,5	1,6	1,9	1,4	1,3	0,4
Ірландія	3,7	3,7	3,7	3,9	2,9	2,4	2,5	2,4	-1,3
Іспанія	3,1	3,3	3,5	4,2	2,9	2,3	1,9	1,9	-1,2
Італія	2,4	2,7	2,4	2,9	3,1	2,5	2,4	2,3	-0,1
Кіпр	6,2	6,0	3,7	5,5	7,1	6,5	6,2	6,8	0,6
Латвія	1,6	2,0	1,8	2,3	3,2	1,6	1,0	1,4	-0,2
Литва	0,7	0,6	1,9	2,8	2,7	1,8	1,0	0,8	0,1
Люксембург	7,0	8,0	5,7	5,0	5,4	5,8	5,8	5,0	-2,0
Мальта	3,5	3,5	3,6	4,3	6,1	6,1	6,0	5,9	2,4
Нідерланди	4,3	3,6	3,3	3,7	3,4	2,1	2,3	2,2	-2,1
Німеччина	2,9	1,6	2,2	2,9	2,7	2,0	2,2	2,6	-0,3
Польща	2,4	2,0	2,2	2,4	2,7	2,3	2,0	2,1	-0,3
Португалія	3,7	3,3	2,9	2,9	3,7	2,9	2,8	3,2	-0,5

Закінчення табл. 4.2

Країни	2000	2002	2004	2006	2008	2009	2010	2011	Зміна за період 2000–2011
Румунія	3,0	2,6	3,2	2,8	3,0	2,7	2,3	2,2	-0,8
Словаччина	2,6	2,5	2,6	2,9	3,1	2,5	2,5	2,4	-0,2
Словенія	1,2	1,6	1,9	3,0	2,5	1,8	1,9	1,7	0,5
Угорщина	2,2	2,3	2,1	2,3	2,6	2,2	1,2	1,2	-1,0
Фінляндія	5,9	4,2	3,5	3,4	3,5	2,0	2,5	2,7	-3,2
Франція	2,8	2,6	2,4	2,9	2,7	1,3	1,9	2,3	-0,5
Чехія	3,3	4,2	4,4	4,6	4,2	3,5	3,4	3,4	0,1
Швеція	3,8	2,0	2,9	3,6	2,9	3,0	3,4	3,4	-0,4
Ісландія*	8,9	8,1	9,8	12,7	12,2	9,1	10,0	10,7	1,8
Норвегія*	3,1	0,8	1,2	2,4	2,0	1,8	1,1	1,9	-1,2
ЄС-27**	3,20	3,00	2,91	3,29	3,35	2,73	2,66	2,68	-0,51
ЄЗ-18***	3,41	3,25	2,97	3,33	3,46	2,81	2,81	2,86	-0,54
Україна	4,5	4,2	4,7	4,8	5,1	3,6	3,7	4,2	-0,3

* Член Європейської економічної зони.

** ЄС-27 – Європейський Союз у складі 27 держав.

*** ЄЗ-18 – Єврозона в складі 18 держав.

Складено за даними Міністерства фінансів України.

Таблиця 4.3
Динаміка ставок податку на доходи корпорацій у країнах ЄС та Україні, %

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Зміна за період 2000–2013
Австрія	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	-9,0
Бельгія	40,2	40,2	40,2	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	-6,2
Болгарія	32,5	28,0	23,5	23,5	19,5	15,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	-22,5
Великобританія	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	28,0	28,0	26,0	24,0	23,0	-7,0
Греція	40,0	37,5	35,0	35,0	35,0	32,0	29,0	25,0	35,0	35,0	24,0	20,0	20,0	26,0	-14,0
Данія	32,0	30,0	30,0	30,0	30,0	28,0	28,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	-7,0
Естонія	26,0	26,0	26,0	26,0	26,0	24,0	23,0	22,0	21,0	21,0	21,0	21,0	21,0	21,0	-5,0
Ірландія	24,0	20,0	16,0	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	-11,5
Іспанія	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	32,5	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	-5,0
Італія	41,3	40,3	40,3	38,3	37,3	37,3	37,3	37,3	31,4	31,4	31,4	31,4	31,4	31,4	-9,9
Кіпр	29,0	28,0	28,0	15,0	15,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	-19,0
Латвія	25,0	25,0	22,0	19,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	-10,0
Литва	24,0	24,0	15,0	15,0	15,0	15,0	19,0	18,0	15,0	20,0	15,0	15,0	15,0	15,0	-9,0
Люксембург	37,5	37,5	30,4	30,4	30,4	30,4	29,6	29,6	29,6	28,6	28,6	28,8	28,8	29,2	-8,3
Мальта	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0	0,0
Нідерланди	35,0	35,0	34,5	34,5	34,5	31,5	29,6	25,5	25,5	25,5	25,5	25,0	25,0	25,0	-10,0
Німеччина	51,6	38,3	38,3	39,6	38,3	38,7	38,7	38,7	29,8	29,8	29,8	29,8	29,8	29,8	-21,8
Польща	30,0	28,0	28,0	27,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	-11,0
Португалія	35,2	35,2	33,0	33,0	27,5	27,5	27,5	26,5	26,5	26,5	29,0	29,0	34,5	34,5	-0,7

Закінчення табл. 4.3

Країна	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Зміна за період 2000–2013
Румунія	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	16,0	-9,0
Словаччина	29,0	29,0	25,0	25,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	19,0	23,0	-6,0
Словенія	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	23,0	22,0	21,0	20,0	20,0	18,0	17,0	-8,0
Угорщина	19,6	19,6	19,6	19,6	17,6	17,5	17,5	21,3	21,3	21,3	20,6	20,6	20,6	20,6	1,0
Фінляндія	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0	26,0	26,0	26,0	26,0	26,0	26,0	26,0	24,5	24,5	-4,5
Франція	37,8	36,4	35,4	35,4	35,4	35,0	34,4	34,4	34,4	34,4	34,4	34,4	36,1	36,1	-1,7
Чехія	31,0	31,0	31,0	31,0	28,0	26,0	24,0	24,0	21,0	20,0	19,0	19,0	19,0	19,0	-12,0
Швеція	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	26,3	26,3	26,3	26,3	22,0	-6,0
Ісландія*	30,0	30,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	15,0	15,0	18,0	20,0	20,0	20,0	-10,0
Норвегія*	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	28,0	0,0
ЄС-27**	31,9	30,7	29,3	28,3	27,0	25,5	25,3	24,5	24,0	23,9	23,3	23,1	23,0	23,2	-8,7
ЄЗ-18***	33,87	32,58	31,23	29,76	28,77	27,38	26,98	26,17	25,65	25,54	25,01	24,77	24,98	25,50	-8,37
Україна	30,0	30,0	30,0	30,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	23,0	21,0	19,0	-11,0

* Член Європейської економічної зони.

** ЄС-27 – Європейський Союз у складі 27 держав.

*** ЄЗ-18 – Єврозона у складі 18 держав.

Складено за даними Міністерства фінансів України.

бухгалтерського обліку доходів і витрат від формування декларації з податку на прибуток, з другого – до довільного тлумачення правил ведення податкового обліку, а також уможлилював маніпулювання даними податкового обліку при розрахунку валових доходів і витрат.

Таким чином, існування проблеми податкового обліку в Україні було зумовлене передусім неузгодженістю законів “Про бухгалтерський облік в Україні” та “Про оподаткування прибутку підприємств”. Окрім того, податковий облік ускладнювала “невідпрацьованість” самої системи бухгалтерського обліку, її неспроможність забезпечити складання податкової декларації.

Наукове обґрунтування методологічних засад визначення об’єкта оподаткування податку на прибуток за даними бухгалтерського обліку було здійснене протягом 2004–2006 рр.¹ Логіка доведення такої очевидної сьогодні істини була такою.

За умов, коли об’єкт оподаткування визначається за даними бухгалтерського обліку, особливої актуальності набувають підходи до оцінки й визнання доходів і витрат. Вони залежать від обраної концепції фінансового результату та мети, з якою він розраховується. До 2000 р. на підприємствах України фінансовий результат визначався як алгебраїчна сума прибутку від реалізації й позареалізаційних фінансових результатів. Прибуток від реалізації товарів, робіт, послуг обчислювався як різниця між виручкою від реалізації та повною собівартістю продукції. В основі такого підходу – теорія відтворення капіталу.

У зарубіжних системах обліку застосовується інший підхід. Вихідною умовою й метою є встановлення фінансового результату, що відображає ефективність використання вкладеного власником капіталу. При цьому прибуток трактується як складова власного капіталу, тобто його приріст протягом певного періоду; виробничі ресурси розглядаються не за їхнім місцем у процесі розширеного відтворення, а за строком повернення вкладених у них коштів (необоротних і оборотних); сама діяльність – не як сукупність процесів розшире-

¹ Єфименко Т. І. Податок на прибуток: концепція визначення об’єкту оподаткування / Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська та ін. – К. : НДФІ, 2004. – 192 с.; Ловінська Л. Г. Оцінка в бухгалтерському обліку : монографія / Л. Г. Ловінська. – К. : КНЕУ, 2006. – 256 с.

ного відтворення, а як витрачання вкладеного капіталу (власного й залученого) задля його збільшення.

Такий підхід сформувався в ХІХ ст., під час бурхливого розвитку промисловості, коли поширилась акціонерна форма власності та було запроваджене пряме оподаткування. Відокремлення власників від управління підприємством, розподіл частини доходу між ними, визнання необхідності визначення фінансового результату як бази оподаткування, – усе це започаткувало сучасну систему обліку¹. Саме в цей період на основі ряду реальних податків, зокрема домового, утворилися єдиний прибутковий податок з фізичних осіб та податок на прибуток корпорацій². Тоді ж відбувся перехід від пруської системи оцінки доходу особливими урядовими комісіями до дешевшої англійської деклараційної системи³. Поява податкових систем, що передбачали нові підходи до адміністрування податків, сприяла створенню нової концепції фінансового результату діяльності підприємства.

Минуле століття ознаменувалося досягненням високого рівня розвитку національних економік країн Західної Європи, США й Канади, зокрема завдяки посиленню державного регулювання на макроекономічному рівні, націленню його на створення стабільного інвестиційного попиту. Істотних змін зазнали бюджетна, фінансово-кредитна політики держав. На мікрорівні було посилено вимоги до змістовності (релевантності) бухгалтерської інформації, що використовується для обґрунтування управлінських рішень. Саме в ХХ ст. відбулося становлення сучасної системи бухгалтерського обліку, здійснено її теоретичне обґрунтування (наприклад, у математичних моделях В. Леонтьєва), практичне закріплення в міжнародних стандартах бухгалтерського обліку та професійних і національних планах рахунків.

Сучасна зарубіжна наука трактує бухгалтерський облік як певну знакову систему, спрямовану на визначення прибутку, а теорію об-

¹ Метьюс М. Р. Теория бухгалтерского учета : учебник / М. Р. Метьюс, М. Х. Б. Перера ; пер. с англ. ; под ред. Я. В. Соколова, И. А. Смирновой. – М. : Аудит : ЮНИТИ, 1999. – С. 35, 45.

² Соколовська А. М. Податкова система України: теорія та практика становлення / А. М. Соколовська. – К. : НДФІ, 2001. – С. 93.

³ Там само. – С. 96.

ліку – як аналіз методів його обчислення¹. Прибуток визнається тільки за умови, що власний капітал зріс у результаті проведення певних господарських операцій, пов'язаних із продажем, обміном, перетворенням вартості. Збільшення капіталу внаслідок переоцінки активів або зобов'язань, його залучення, наприклад шляхом додаткової емісії цінних паперів, прибутком не визнається. Таке розуміння передбачає тлумачення прибутку як показника ефективності функціонування підприємства. Разом із тим цей підхід має на меті зближення показників економічного й бухгалтерського прибутку.

Бухгалтерський прибуток – це і є фактичний приріст власного капіталу протягом звітного періоду, котрий визначається за даними бухгалтерського обліку. Методика його розрахунку відпрацьована десятиліттями так, щоб власники, відокремлені від управління підприємством, могли отримати правдиву інформацію про прибуток, на частку якого вони мають право, а зовнішні аудитори – підтвердити її достовірність без ретельної перевірки підприємства. Саме тому в бухгалтерському обліку, принаймні у фінансовій частині, відображаються виключно доходи й витрати, що можуть бути точно визначені та обчислені².

Доходи й витрати, котрі мають альтернативний характер та могли би бути результатом прийняття різних варіантів управлінських рішень, у сукупності з визнаними в бухгалтерському обліку використовуються у визначенні економічного прибутку. Отже, останній має на меті відобразити максимальні вигоди від використання вкладеного капіталу, а також кадрового потенціалу підприємства³.

Показник прибутку чи збитку є формалізацією фінансового результату діяльності підприємства. На його величину істотно впливають метод визнання доходів і витрат, їх склад і оцінка.

За сучасною теорією бухгалтерського обліку є два методи визнання доходів і витрат: касовий та нарахування. Касовий метод передбачає визнання доходів і витрат у бухгалтерському обліку в момент

¹ Хендриксен Э. С. Теория бухгалтерского учета / Э. С. Хендриксен, М. Ф. Ван Бреда ; пер. с англ. ; под ред. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 1997. – С. 206–213.

² Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шманензи ; пер. с англ. 2-го изд. – М. : Дело ЛТА, 1993. – С. 127.

³ Там же. – С. 131–133.

перерахування або зарахування грошових коштів, котрі їх забезпечують. При цьому фінансовий результат визначається лише з включенням фактично зарахованих на рахунок підприємства в банку чи в касу готівкових коштів. Метод нарахування передбачає, що всі операції, пов'язані з формуванням доходів і витрат підприємства, відображаються на рахунках бухгалтерського обліку та включаються в підрахунок фінансового результату в момент їх здійснення, незалежно від отримання чи перерахування грошових коштів. Цей метод підвищує релевантність показника фінансового результату завдяки зближенню в часі моменту порівняння доходів і витрат. При цьому можливі ризики втрати доходів від невиконання покупцями й замовниками своїх зобов'язань методологічно нівелюються шляхом створення резерву сумнівних боргів за рахунок зменшення фінансових результатів звітного періоду.

Слід зазначити, що за умови дотримання контрагентами договірних зобов'язань показник прибутку підприємства, обчислений за касовим методом і методом нарахування, має бути однаковим за винятком тих випадків, коли наприкінці звітного періоду відбувається непередплачене відвантаження готової продукції або надання послуг. Фактично більшість ризиків стосовно завищення фінансового результату в умовах методу нарахування припадає на кінець звітного періоду. Таким чином, тривалість останнього великою мірою впливає на достовірність фінансового результату, визначеного за методом нарахування. З цього приводу К. Уолш зазначає: "...життєво важливим є питання часової приналежності операцій. Встановивши величину виручки та затрат, ми повинні точно співвіднести їх з певним періодом часу. Проблема з особливою гостротою виникає в останній день звітного періоду або ж одразу після нього. ...Ми можемо маневрувати виручкою та затратами, аби знайти їм відповідний часовий проміжок"¹.

Цей фактор враховується при складанні фінансової звітності. Згідно з міжнародними й національними стандартами, звітним періодом є рік. Фактично за рік майже вся відвантажена продукція або надані послуги оплачуються. Залишки непогашених боргів контрагентів порівняно з отриманим доходом є незначними. Проміжна звітність, складена за квартал, може містити чималі суми кредитор-

¹ Уолш К. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства / К. Уолш ; пер. з англ. – К. : Всеуито : Наук. думка, 2001. – С. 52.

ської заборгованості, що знижує достовірність фінансового результату, обчисленого за методом нарахування.

Склад і оцінка витрат при обчисленні фінансового результату істотно змінюються під впливом фінансового менеджменту. Управління витратами має на меті вибір оптимального способу забезпечення окупності капіталу, формування джерел для відтворення та визначення частини доданої вартості, котра буде спрямована на розподіл між власниками. Відповідно до МСФЗ і НП(С)БО, витрати підприємства можна регулювати за допомогою вартісного критерію віднесення активів до необоротних, методики оцінювання нематеріальних активів при оприбуткуванні, вибору методу нарахування амортизації необоротних активів, оцінювання запасів, списання малоцінних і швидкозношуваних предметів; встановлення порядку створення резерву сумнівних боргів. Спосіб регулювання впливає як на склад витрат підприємства, так і на їхню вартість, тим самим сприяючи перерозподілу їх між звітними періодами та змінюючи абсолютну величину фінансового результату.

Запровадження у ХІХ ст. податку на прибуток великою мірою сприяло становленню концепції визначення фінансового результату діяльності суб'єктів господарювання. Проте в сучасних умовах у багатьох країнах світу, зокрема в Україні, прибуток, який відображається у звіті підприємства про фінансові результати, відрізняється від того, що є об'єктом оподаткування та показується в декларації з податку на прибуток. Хоча ці показники стосуються одного господарського процесу, є результатом здійснення тих самих операцій, відображених у тих же документах, розбіжність між ними об'єктивна та зумовлена різницею в економічному змісті бухгалтерського й податкового прибутків, а точніше в економічних інтересах “замовників” їх розрахунку.

У сучасній літературі останніх називають користувачами бухгалтерської інформації. “Замовником” розрахунку бухгалтерського прибутку є дійсний або потенційний власник (інвестор) підприємства, якого цікавить інформація щодо ефективності діяльності підприємства, його фінансової стійкості в перспективі.

Саме з цієї причини першим принципом бухгалтерського обліку та фінансової звітності називається обачність, тобто застереження стосовно вибору методів оцінювання активів і зобов'язань, доходів та витрат. Відповідно до цього принципу підприємство має обирати

методи, котрі не занижують витрати й зобов'язання та не завищують вартість активів і величину доходів. Дотримання принципу обачності забезпечує одержання власником правдивого фінансового результату, відповідного уявлення про діяльність його підприємства. Досягненню цієї мети сприяють ще два принципи: нарахування й відповідності доходів і витрат та превалювання сутності над формою.

Принцип нарахування й відповідності доходів і витрат передбачає порівняння в ході обчислення фінансового результату звітного періоду доходів і витрат у результаті тих самих господарських операцій. При цьому повністю виключаються операції, пов'язані з формуванням, наприклад, додаткового капіталу, доходи від яких є об'єктом оподаткування в окремих країнах світу.

Принцип превалювання сутності над формою передбачає облік операцій із урахуванням їхньої економічної сутності, а не лише юридичної форми, хоча всі господарські операції відображаються в бухгалтерському обліку на підставі первинних документів, котрі, як відомо, є юридичним свідченням факту здійснення таких операцій. Отже, цей принцип передбачає, що економічна сутність операції домінує над юридичною формою, що певне коло операцій, які можуть трактуватись інакше, ніж зазначено в первинному документі, показуватимуться в обліку в інтерпретації, відмінній від первинного документа. Прикладом дотримання названого принципу є відображення в бухгалтерському обліку операцій із перепродажу товарів, наведене Дж. Блейком і О. Амаат у довіднику "Європейський бухгалтерський облік"¹. Система угод під умовною назвою "гірлянда маргариток" включає 30 чи 40 контрагентів – посередників, котрі перепродують ту саму партію нафти. У разі, коли якийсь контрагент потрапляє в ланцюжок перепродажів двічі або тричі, вартість партії нафти в його бухгалтерському обліку, згідно з принципом превалювання сутності над формою, повинна фіксуватися за чистою вартістю операції, а не за повною вартістю товару. Проблема "перепродажного" обліку виникає передусім тому, що податкова система Великобританії вимагає обліку всіх ринкових угод². Таким чином, цей принцип входить у суперечність із податковим законодавством, але не тільки з ним.

¹ Блейк Дж. Европейский бухгалтерский учет : справочник / Дж. Блейк, О. Амаат ; пер. с англ. – М. : Филинъ, 1997. – 400 с.

² Там же. – С. 27.

Відомо, що вирішення господарських спорів через суд, а також судовий розгляд усіх кримінальних справ, пов'язаних із господарською діяльністю, здійснюються на підставі даних бухгалтерського обліку, які мають бути підтвержені первинними документами. Тож на перший план виступає вимога достовірності відображення операцій у бухгалтерському обліку та повної відповідності його даних первинним документам, а принцип превалювання сутності над формою відходить на другий. Водночас при обчисленні фінансового прибутку дотримання цієї вимоги не обов'язкове.

Податковий прибуток визначається за тим самим методом, що й бухгалтерський, лише користувач інформації про нього інший – держава, а отже, й вимоги до показника прибутку як об'єкта оподаткування будуть відрізнятися. Адже метою держави є створення фінансових ресурсів, тобто бюджету, для виконання певних соціальних програм. При цьому вона, в особі податкової служби, прагне зібрати певну суму коштів у вигляді податку на прибуток підприємств. Тому державу цікавить достовірність обчислення об'єкта оподаткування.

Розрахунок податкового прибутку вважатиметься достовірним за умови:

- дотримання податкового законодавства стосовно складу доходів і витрат суб'єкта господарювання, а також при обчисленні податкової бази його доходів, витрат, активів і зобов'язань;
- об'єктивності інформаційної бази, за даними якої складається декларація з податку на прибуток.

Отже, концептуальні засади розрахунку бухгалтерського й податкового прибутків однакові щодо методу обчислення фінансового результату, котрий ґрунтується на методі “витрати – випуск”, а також критеріїв і часу визнання доходів та витрат. Відрізняються склад і структура, методи оцінки окремих доходів і витрат, що зумовлено, як уже згадувалося, призначенням цих показників.

Розбіжність між бухгалтерським і податковим прибутками є результатом того, що вони розраховуються за різною нормативною базою. Перший обчислюється шляхом порівняння доходів і витрат, визнаних та оцінених згідно з П(С)БО, а другий (відповідно до Податкового кодексу України) – доходів і витрат підприємства.

Різниці, що виникають між бухгалтерським і податковим прибутком, було запропоновано називати податковими. Такі різниці бу-

вають двох видів: постійні й тимчасові. Постійні різниці зумовлені статтями, які входять до розрахунку облікового прибутку, й тими, що не включаються до обчислення податкового, або навпаки. Якщо різниця між показниками облікового й податкового прибутку є тільки постійною, витрати на податок з прибутку від звичайної діяльності за звітний період у Звіті про фінансові результати становитимуть лише суму податку, нараховану за поточний період.

Тимчасовими є різниці між оцінкою активу або зобов'язання за даними фінансової звітності та податковою базою цього активу чи зобов'язання, котрі анулюються в наступному звітному періоді, на відміну від постійних. Тимчасові різниці виникають унаслідок незбігу в часі зарахування до складу доходів і витрат деяких надходжень та витрат підприємства із включенням їх до облікового прибутку. Це трапляється у звітному періоді, але з настанням наступного періоду такий незбіг анулюється.

Незважаючи на різноманіття національних підходів до формування бухгалтерського прибутку, у міжнародній практиці податковий прибуток обчислюється лише за даними поточного бухгалтерського обліку та шляхом коригування бухгалтерського (до вирахування витрат на сплату податків).

Незалежно від обраного підходу до ув'язки показників прибутку за фінансовою й податковою звітністю, у багатьох країнах узгодження цих показників існує як обов'язкова форма звітності підприємств перед контролюючим органом. Так, у США узгодження прибутку за фінансовою звітністю з прибутком, котрий підлягає оподаткуванню, ілюструє схема М-1 форми 1120 для всіх місцевих компаній. Малим підприємствам у цій країні дозволено подавати до податкової адміністрації спрощену форму у вигляді частини IV форми 1120-А, якщо валові надходження підприємства не перевищують 500 тис. дол.; воно не є членом контрольованої групи та не має власності в іноземній корпорації; частка його іноземних акціонерів не перевищує 25 % тощо.

Податкове законодавство США містить певні застереження щодо визнання витрат за звітний період, а саме: сума благодійних внесків обмежується 10 % прибутку, що підлягає оподаткуванню; витрати на харчування працівників компанії не повинні перевищувати 50 % реальної суми; не визнаються витратами проценти зі страхування життя персоналу, якщо компанія є бенефіціаром, а також політичні внес-

ки, витрати на поїздки для членів сім'ї, котрі супроводжують працівника в робочих відрядженнях, членські внески до закладів відпочинку тощо.

Є розбіжності й у визнанні доходів для оподаткування та складання фінансової звітності американськими підприємствами, наприклад статті, щодо яких надаються податкові пільги: проценти за муніципальними облігаціями; надходження зі страхування життя персоналу, якщо компанія є бенефіціаром. Зазначені розбіжності відображаються як коригування прибутку за даними фінансової звітності й у вигляді таблиць узгодження подаються у складі податкової звітності підприємств.

Варто зауважити, що податкові різниці при визначенні об'єкта оподаткування суб'єктів господарювання Великобританії, США й Канади є істотнішими порівняно з європейськими державами як за кількістю, так і за абсолютним значенням. Зате декларація також складається за даними бухгалтерського обліку.

Зарубіжний досвід формування фінансового результату для фінансової й податкової звітності є дуже корисним для України. Його вивчення показало, що до розв'язання цієї проблеми застосовуються дуже різні підходи. Орієнтиром для розроблення методики розрахунку бухгалтерського прибутку, безумовно, є Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, а податкового прибутку – особливості вітчизняного податкового законодавства й системи бухгалтерського обліку. Інформаційна база визначення податкового прибутку залежить від механізму його розрахунку, закладеного в податковому законодавстві, та можливостей забезпечення реалізації цього механізму в системі бухгалтерського обліку.

Першою спробою впорядкувати процес складання податкової декларації з податку на прибуток вітчизняними підприємствами за даними бухгалтерського обліку без зміни податкового законодавства стало розроблення й затвердження наказом Міністерства фінансів України Методичних рекомендацій про складання реєстрів бухгалтерського обліку податкових різниць, валових доходів та валових витрат від 29.01.2007 № 45. Утім, після чергової зміни уряду України у 2008 р. цей документ втратив чинність. Основним недоліком Методичних рекомендацій була складність ведення обліку податкових різниць, спричинена розбіжністю податкового законо-

давства та нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку в частині складу й оцінки доходів і витрат. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств”, чинний до прийняття у 2010 р. ПКУ, базувався на іншій концепції: об’єкт оподаткування визначався шляхом порівняння валових доходів і витрат за даними так званого податкового обліку. За економічною природою валові витрати є складовою витрат підприємства, а саме їх конкретними видами (витрати запасів, витрати на оплату праці, амортизацію, інші витрати, що не можуть бути віднесені до названих). Бухгалтерський облік класифікує витрати за статтями, тобто за напрямками використання ресурсів (собівартість реалізованої продукції, адміністративні витрати, фінансові витрати, витрати на збут та ін.).

Однак цей невдалий досвід був лише першим кроком на шляху розв’язання проблеми пошуку оптимальної моделі визначення об’єкта оподаткування за даними бухгалтерського обліку.

Неузгодженість підходів до інформаційного забезпечення визначення об’єкта оподаткування податком на прибуток та фінансового результату діяльності підприємства в системі бухгалтерського обліку створювала умови для викривлення показників податкової звітності та, відповідно, тінізації економіки. Тож на другому етапі реформування, при підготовці проекту Податкового кодексу, удосконалення податку на прибуток мало на меті забезпечення прозорості й обґрунтованості формування об’єкта оподаткування податком на прибуток та скорочення витрат на адміністрування цього податку.

З огляду на найкращий світовий досвід, дані поточного бухгалтерського обліку та фінансової звітності повинні були стати єдиним джерелом для складання податкової декларації з податку на прибуток. Розділ III “Податок на прибуток” ПКУ в його редакції до 2013 р. став спробою реалізувати цю ідею в Україні. Однак у 2010 р. цей процес завершити не вдалося.

Відповідно до норм ПКУ 2010 р., об’єкт оподаткування визначався як різниця між доходами й витратами, встановленими за нормами стандартів бухгалтерського обліку (міжнародних або національних). При цьому в тексті закону наводився вичерпний перелік доходів і витрат із визначеними обмеженнями, котрі й утворювали податкові різниці.

До найхарактерніших для більшості підприємств податкових різниць за редакцією ПКУ 2010 р. слід віднести:

- податкові різниці, що виникали за вартістю поточного ремонту основних засобів (обмеження 10 %); за нарахуванням амортизації на безоплатно отримані основні засоби;
- вплив поворотної фінансової допомоги на об'єкт оподаткування;
- відсутність формування резерву забезпечення на виплату відпусток;
- неможливість відшкодування окремих витрат, наприклад на оплату інтернет-послуг, відрядження.

Аналіз розбіжностей структури та складу доходів і витрат, визнаних відповідно до ПКУ, та їх відповідності методичним засадам бухгалтерського обліку становить серйозну наукову проблему. Розв'язати її можливо шляхом дослідження не тільки економічного змісту кожного виду податкових різниць, а й урахування бюджетної політики держави, рівня розвитку національної економіки. Ці чинники непрямого впливу визначають ступінь ліберальності податкового законодавства в різних його аспектах, зокрема стосовно складу та структури доходів і витрат. Разом із тим, хоч би яким чином регулювалися податкові різниці, хоч би які методики використовувалися для оцінювання доходів і витрат, активів і зобов'язань, джерелом інформації про фінансовий результат як для власника, так і для оподаткування завжди мають бути дані бухгалтерського обліку.

Утім, редакція розділу III ПКУ 2010 р. не сприяла реалізації простого й прозорого механізму податкових різниць для визначення об'єкта оподаткування. Так, ст. 134 “Об'єкт оподаткування”, де наводиться алгоритм розрахунку оподаткованого прибутку, не передбачала використання вказаних різниць, більше того, в цьому розділі навіть не згадувалося про їх існування. Роз'яснення термінології щодо податкових різниць наводилося у ст. 14 “Визначення понять”.

Згідно з п. 2 ст. 44 “Вимоги до підтвердження даних, визначених у податковій звітності” ПКУ, методика бухгалтерського обліку тимчасових і постійних податкових різниць мала затверджуватися в порядку, передбаченому Законом України “Про бухгалтерський облік

та фінансову звітність в Україні”¹. А в п. 2 ст. 46 “Податкова декларація (розрахунок)” підкреслювалося, що у складі фінансової звітності платник податків зазначає тимчасові й постійні податкові різниці за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики².

З юридичної точки зору, наведених норм Податкового кодексу недостатньо для запровадження розрахунку об’єкта оподаткування із застосуванням податкових різниць. Водночас досвід імплементації ПКУ засвідчив, що при складанні податкової декларації з податку на прибуток підприємства застосовували такі різниці як допоміжний інструмент визначення її показників. Це об’єктивний процес, адже без використання податкових різниць підприємства були б змушені для складання податкової декларації вести паралельний облік доходів і витрат, але вже за правилами Податкового кодексу.

Зауважимо, що порядок трансформації бухгалтерського прибутку в об’єкт оподаткування податком на прибуток може відрізнятися. Математично розв’язання цієї задачі в будь-який спосіб із застосуванням тих самих вихідних умов і обмежень дає однаковий результат. Тому при обранні певної методики і встановленні відповідних законодавчих норм треба подбати про її зручність для всіх, хто зацікавлений у використанні такої методики на практиці. Зокрема, виключити дублювання даних, ведення обліку додаткової інформації, забезпечити наочність і прозорість процесу розрахунку показників.

У розділі III ПКУ 2010 р. встановлено певний механізм визначення об’єкта оподаткування податком на прибуток, котрий ґрунтується на можливості використання даних бухгалтерського обліку про доходи, витрати, амортизацію, а також про податкові обмеження. Надалі передбачалося вдосконалювати цей механізм на основі впровадження обліку податкових різниць та інших новацій.

Перехід методології оподаткування на принципи бухгалтерського обліку (гармонізовані з МСФЗ) наблизив вітчизняну систему оподаткування до найкращої європейської та світової практики. З 1 січня

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (у редакції Закону України від 23.12.2010 № 2856-VI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

² Там само.

2013 р. платники податку на прибуток підприємств у складі фінансової звітності були зобов'язані подавати інформацію про тимчасові й постійні податкові різниці відповідно до п. 46.2 ст. 46 та п. 1 Прикінцевих положень ПКУ. Реалізація цієї норми потребувала підготовчої роботи, спрямованої на створення певного методичного забезпечення й організаційних передумов.

Імплементация Податкового кодексу протягом 2011–2012 рр. показала переваги окремих положень його розділу III, таких як уніфікація норм податкового законодавства і правил бухгалтерського обліку, унаслідок чого збільшилися надходження до державного бюджету від податку на прибуток, та виявила положення, що потребують доопрацювання, зокрема дублювання норм ПКУ і стандартів бухгалтерського обліку, складність нарахування податкової амортизації для платників податку, які мають фондомістке виробництво, тощо. Подальша робота над удосконаленням зазначеного розділу вимагала доопрацювання тих норм Податкового кодексу, реалізація котрих при визначенні податкового зобов'язання є складною для платників податків, а також покращання системи адміністрування податків, зокрема в площині запровадження прозорого механізму достовірного визначення й перевірки податкової бази, інформаційного забезпечення складання податкової звітності.

Редакція розділу III ПКУ 2010 р. не давала змоги використати повною мірою можливості методу податкових різниць. Для запровадження прозорого механізму достовірного визначення й перевірки податкової бази, інформаційного забезпечення складання податкової звітності до цього розділу були внесені зміни, якими передбачено коригування прибутку за даними фінансової звітності платника на перелік податкових різниць, що виникають відповідно до положень зазначеного розділу¹. Вичерпний перелік податкових різниць наведено в тексті розділу III ПКУ.

Найбільшою інновацією в оподаткуванні прибутку підприємств України стало запровадження нових методологічних засад визначення об'єкта оподаткування за правилами та на підставі даних бухгалтерського обліку.

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : закон України від 28.12.2014 № 71-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 7–8, № 9. – Ст. 55.

Отже, принциповий підхід до вдосконалення оподаткування податком на прибуток підприємств полягає в уніфікації критеріїв визначення його об'єкта та фінансового результату за бухгалтерською (фінансовою) звітністю.

Стосовно характеру коригувань можливі два підходи. Перший передбачає, що прибуток за фінансовою звітністю коригується на постійні й тимчасові податкові різниці за доходами та витратами й постійні податкові різниці, котрі виникають за окремими операціями. До таких віднесено операції, при здійсненні яких доходи та витрати обмежуються з фіскальної точки зору або мають особливості врахування фінансового результату при визначенні об'єкта оподаткування. Цей підхід утілений у проекті, розробленому ДННУ “Академія фінансового управління” на замовлення Міністерства фінансів України у 2013 р., та знайшов схвалення у представників великого бізнесу й аудиторської спільноти¹.

Другий підхід передбачає розрахунок об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств шляхом збільшення/зменшення визначеного у фінансовій звітності фінансового результату до оподаткування на суми податкових коригувань. При цьому не запропоновано єдиної методології їх розрахунку – в кожному випадку коригування визначається за правилами бухгалтерського обліку, які не завжди мають чітко регламентовану методику відповідно до національних чи міжнародних стандартів. На цьому наголошували представники бізнесу під час обговорення описаного підходу. Останній був запроваджений Законом України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи” від 28.12.2014 № 71-VIII.

Ключовими положеннями чинної редакції розділу III ПКУ є:

- 1) остаточне скасування податкового обліку, повна методологічна єдність визначення бухгалтерського й податкового прибутків на основі стандартів фінансової звітності;

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо змін алгоритму оподаткування прибутку з урахуванням податкових преференцій та обмежень : проект Закону України // Фінанси України. – 2013. – № 3. – С. 50–119; Удосконалення оподаткування прибутку підприємств в Україні / Т. І. Єфименко, А. Г. Ловінська, Є. В. Калюга та ін. ; за заг. ред. Т. І. Єфименко, А. Г. Ловінської ; ДННУ “Акад. фін. управління”. – К., 2013. – С. 333–402.

- 2) розрахунок бази оподаткування як фінансового результату, обчисленого за стандартами фінансової звітності, скоригованого на обмежену кількість податкових різниць;
- 3) скорочення кількості податкових різниць до трьох видів (різні підходи до розрахунку бухгалтерської й податкової амортизації; обмеження щодо резервів, які утворюються в бухгалтерському обліку, за їх урахування при визначенні об'єкта оподаткування; різниці, що виникають за фінансовими операціями);
- 4) застосування механізму податкових різниць для обчислення об'єкта оподаткування лише великими підприємствами. Податкові різниці визначатимуть платники податку на прибуток, котрі мають дохід понад 20 млн грн на рік, або 5 % загальної чисельності платників.

Насамкінець слушно поставити запитання: чи можна вважати реформування методології оподаткування прибутку підприємств закінченим? На нашу думку, відповідь “ні”.

Важливим напрямом подальшої наукової дискусії та законотворчої роботи доцільно визначити оптимізацію видів податкових різниць, їхньої кількості та обґрунтування методології розрахунку, наприклад амортизації й “тонкої капіталізації”.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

5.1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

У бухгалтерському обліку акумулюється інформація про капітал, активи й зобов'язання, фінансові результати суб'єкта господарювання. У державному секторі така інформація повинна відповідати потребам управління фінансовими ресурсами держави, що може бути забезпечено тільки за наявності відповідної методології бухгалтерського обліку та звітності, котра ґрунтується на певних принципах, ключові з яких узагальнюються в міжнародних і національних стандартах.

В Україні, як і в інших країнах світу, передумовою вдосконалення бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі є запровадження МСБОДС.

Комітет із питань державного сектору входить до складу Правління Міжнародної федерації бухгалтерів. Завданнями комітету є розроблення міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, які узагальнюють найкращий світовий досвід у цій сфері обліку, та створення умов при їх запровадженні для ефективного управління державними фінансами. На сьогодні цим комітетом прийнято Концептуальну основу фінансової звітності загального призначення суб'єктів господарювання державного сектору (далі – Концептуальна основа) та 32 МСБОДС, що ґрунтуються на використанні методу нарахувань. Концептуальна основа встановлює методологічні засади МСБОДС та Керівництва з рекомендованої практики, які застосовуються для складання й подання фінансових звітів загального призначення суб'єктів господарювання державного сектору.

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку державного сектору являють собою офіційно прийняті вимоги до фінансової звітності. Вони розроблені шляхом адаптації МСФЗ із урахуванням особ-

ливостей функціонування державного сектору. В тексті МСБОДС максимально зберігаються підходи, визначені у МСФЗ, якщо з того чи іншого питання обліку або звітності немає істотних відхилень чи особливостей у державному секторі.

Ці стандарти поширюються на всіх суб'єктів держсектору за винятком державних комерційних підприємств¹. Оскільки для останніх характерні повноваження щодо самостійного укладання господарських договорів, відсутність постійного фінансування держави, отримання прибутків від діяльності або повна компенсація власних витрат, наявність контролю з боку суб'єкта господарювання державного сектору², вони підпадають під сферу застосування МСФЗ.

МСБОДС можна згрупувати таким чином:

1. Стандарти, що регулюють склад, порядок формування та представлення звітності суб'єктів державного сектору:

МСБОДС 1 “Подання фінансових звітів”;

МСБОДС 2 “Звіт про рух грошових коштів”;

МСБОДС 6 “Консолідовані фінансові звіти та облік контрольованих суб'єктів господарювання”;

МСБОДС 18 “Звітність за сегментами”.

2. Стандарти, які регулюють порядок обліку та представлення у звітності інформації за окремими видами активів, зобов'язань, доходів і витрат суб'єктів державного сектору:

МСБОДС 5 “Витрати на позики”;

МСБОДС 7 “Облік інвестицій в асоційовані компанії”;

МСБОДС 8 “Фінансова звітність про частки у спільних підприємствах”;

МСБОДС 9 “Дохід від операцій обміну”;

МСБОДС 12 “Запаси”;

МСБОДС 15 “Фінансові інструменти: розкриття та подання інформації”;

МСБОДС 16 “Інвестиційна нерухомість”;

МСБОДС 17 “Основні засоби”;

¹ Стандарти бухгалтерського обліку для державного сектору. Сфера дії стандартів. – С. 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=80967&cat_id=80024.

² МСБОДС 1 “Подання фінансових звітів”. – С. 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=80967&cat_id=80024.

МСБОДС 19 “Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи”;

МСБОДС 21 “Зменшення корисності активів, які не генерують грошові кошти”;

МСБОДС 23 “Дохід від необмінних операцій (податки і трансферти)”;

МСБОДС 25 “Виплати працівникам”;

МСБОДС 26 “Зменшення корисності активів, які генерують грошові кошти”;

МСБОДС 28 “Фінансові інструменти: представлення інформації”;

МСБОДС 29 “Фінансові інструменти: визнання і оцінка”;

МСБОДС 30 “Фінансові інструменти: розкриття інформації”;

МСБОДС 31 “Нематеріальні активи”.

3. Стандарти, котрі регулюють порядок обліку окремих операцій, що здійснюються суб’єктами державного сектору:

МСБОДС 4 “Вплив змін валютних курсів”;

МСБОДС 11 “Будівельні контракти”;

МСБОДС 13 “Оренда”;

МСБОДС 27 “Сільське господарство”;

МСБОДС 32 “Концесійні договори на надання послуг: облік у концедента”.

4. Стандарти, що регулюють порядок представлення у звітності окремих видів суттєвої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та окремих операцій суб’єктів державного сектору:

МСБОДС 3 “Чистий надлишок або дефіцит за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці”;

МСБОДС 10 “Фінансова звітність в умовах гіперінфляції”;

МСБОДС 14 “Події після дати звітності”;

МСБОДС 20 “Розкриття інформації щодо зв’язаних сторін”;

МСБОДС 22 “Розкриття фінансової інформації про основний сегмент державного сектору”;

МСБОДС 24 “Представлення у фінансових звітах інформації про виконання бюджетів”.

Фінансова звітність суб’єктів державного сектору, складена відповідно до МСБОДС, має надавати інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та грошові потоки суб’єкта, а також відображати ефективність використання й цільове призначення довірених йому ресурсів. При цьому фінансова звітність може бути дже-

релом даних для прогнозування обсягу ресурсів, потрібних для продовження діяльності. Крім того, вона містить відомості щодо отримання ресурсів у порядку, встановленому законом, а також використання цих ресурсів, згідно із законодавчими і договірними вимогами, включаючи фінансові ліміти. Таким чином, змістові акценти застосування фінансової звітності державного сектору дещо інші, ніж недержавного. Фінансова звітність держсектору є ключовою ланкою в інформаційному забезпеченні державного фінансового контролю, фінансового планування й прогнозування.

За Концептуальною основою, фінансові звіти загального призначення – це звіти, що відповідають потребам тих користувачів, які не можуть вимагати звітів, спеціально складених для задоволення їхніх конкретних інформаційних потреб¹. Цими користувачами є платники податків, представники законодавчої влади, кредитори, постачальники, ЗМІ та ін.

Як зазначено в Концептуальній основі, мета фінансової звітності суб'єктів господарювання державного сектору – надавати інформацію про суб'єкт господарювання, що є корисною для її користувачів у забезпеченні підзвітності різних рівнів державного управління та обґрунтуванні управлінських рішень. У МСБОДС інформація фінансових звітів визначається як “корисна для цілей підзвітності та прийняття рішень”². Концептуальна основа пояснює підзвітність та обґрунтування прийняття рішень таким чином³.

Як наголошувалося, органи державної влади та інші суб'єкти господарювання державного сектору покликані надавати послуги, що поліпшують або підтримують добробут громадян країни. Такі послуги охоплюють соціальні програми, охорону громадського порядку, державну освіту і науку, національну безпеку й оборону та здебільшого надаються як результат необмінної операції⁴ й у неконкурентному середовищі.

¹ The Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities // Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. – 2014. – Vol. I. – P. 29.

² Ibid. – P. 33

³ Ibid. – P. 34.

⁴ Необмінні операції – це операції, в яких один суб'єкт господарювання отримує цінності від іншого безпосередньо, не надаючи замість цього в обмін цінності приблизно рівної вартості.

Органи державної влади та інші суб'єкти господарювання державного сектору підзвітні постачальникам ресурсів, а також тим, хто залежить від них у питаннях використання цих ресурсів для постачання послуг протягом звітного періоду. Виконання зобов'язань щодо підзвітності потребує надання інформації:

- про управління суб'єктом господарювання ресурсами, довіреними йому для постачання послуг споживачам та іншим особам, дотримання ним вимог законодавства;
- про результати постачання послуг суб'єктом господарювання протягом звітного періоду та його спроможність надавати послуги в майбутніх періодах.

Одержувачі послуг і постачальники ресурсів також потребуватимуть вихідних даних для прийняття рішень¹. До них належать позикодавці, кредитори, донори та інші особи, які надають ресурси на добровільних засадах, зокрема шляхом операцій обміну. Такі юридичні й фізичні особи на підставі інформації фінансової звітності приймають рішення, чи надавати ресурси для підтримки поточної та майбутньої діяльності органу державної влади або іншого суб'єкта господарювання державного сектору.

Ще одна група користувачів фінансової звітності загального призначення – платники податків. Вони не мають дискреційного права обирати, приймати чи не приймати послуги, котрі надає суб'єкт господарювання державного сектору, а також обирати альтернативного постачальника послуг. Тому в них мало або зовсім немає можливостей вирішувати питання щодо надання ресурсів органу державної влади, купівлі чи споживання послуг. Проте одержувачі послуг і постачальники ресурсів мають право на більш персоніфікований вибір та надання відомостей виборним посадовцям або іншим представницьким органам. Такі рішення можуть мати наслідки для виділення ресурсів певним суб'єктам господарювання державного сектору.

Інформація, надана у фінансовій звітності загального призначення для цілей підзвітності, обґрунтовуватиме прийняття рішень. Наприклад, дані про витрати, ефективність і результативність мину-

¹ The Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities // Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. – 2014. – Vol. I. – P. 35.

лої діяльності з постачання послуг, суму та джерела відшкодування витрат, а також про ресурси для підтримки майбутньої діяльності потрібні для дотримання підзвітності. Така інформація буде корисною для прийняття рішень користувачами фінансової звітності, у тому числі тих, які приймають донори та інші фінансові спонсори щодо надання ресурсів суб'єкту господарювання.

Процедурно фінансова звітність є кінцевою метою ведення бухгалтерського обліку, водночас змістовно вона не є самоціллю. Її призначення полягає в наданні інформації, корисної для користувачів. Тому цілі фінансової звітності визначаються через посилання на користувачів та їхні інформаційні потреби.

Отже, фінансова звітність у державному секторі має забезпечувати інформаційні потреби користувачів щодо¹:

- джерел надходжень коштів і напрямів їх використання;
- результатів діяльності з погляду її ефективності й досягнення мети;
- дотримання фінансової дисципліни суб'єктом державного сектору;
- цільового використання бюджетних коштів;
- оцінки якості управління;
- оцінки здатності своєчасно виконувати свої зобов'язання;
- придбання, продажу та володіння цінними паперами;
- участі в капіталі підприємств;
- обсягу ресурсів, потрібних для продовження діяльності, тих, котрі можуть утворитися внаслідок продовження діяльності, а також відповідних ризиків і невизначеностей.

У фінансових звітах відображається інформація про активи, зобов'язання, власний капітал, дохід, витрати та грошові потоки суб'єкта державного сектору й бюджету. Вона потрібна користувачам, які оцінюють здатність суб'єкта господарювання далі надавати товари та послуги на відповідному рівні й обсяг ресурсів, котрий, можливо, треба буде надати суб'єктові господарювання в майбутньому, аби він міг продовжувати виконувати зобов'язання з надання послуг.

¹ МСБОДС 1 “Подання фінансових звітів”. – С. 31, 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=80967&cat_id=80024.

Суб'єкти господарювання в державному секторі, як правило, діють за умов бюджетних обмежень у формі асигнувань чи бюджетів (або їхніх аналогів), котрі набирають чинності після затвердження відповідними законодавчими актами. Фінансова звітність загального призначення суб'єктів господарювання державного сектору може надавати інформацію про те, чи були ресурси отримані й використані відповідно до законодавчо прийнятого бюджету. Якщо при складанні фінансових звітів та бюджету застосовано ті самі методи й принципи обліку, МСБОДС 1 “Подання фінансових звітів” рекомендує вносити до фінансових звітів порівняння з визначеними в бюджеті сумами за звітний період¹.

Звітність про бюджети подається в різний спосіб, включаючи:

- використання формату з багатьох стовпчиків для фінансових звітів із окремими стовпчиками для передбачених бюджетом і фактичних сум. Задля повноти висвітлення інформації можна додавати стовпчик, що показує відхилення від бюджету або асигнування;
- звіт особи (осіб), відповідальної (відповідальних) за складання фінансових звітів, про дотримання/перевищення сум, передбачених бюджетом. Якщо визначена бюджетом сума чи асигнування були перевищені або витрати здійснювалися без асигнування, тоді можна розкривати інформацію про деталі за допомогою посилання на відповідну статтю у фінансових звітах.

Фінансова звітність повинна давати можливість користувачам порівнювати фінансові звіти:

- суб'єкта державного сектору за різні періоди;
- різних суб'єктів держсектору.

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку державного сектору 1 “Подання фінансових звітів” висуває до фінансової звітності суб'єктів державного сектору такі базові вимоги: достовірне подання й відповідність МСБОДС; безперервність; послідовність подання; суттєвість і об'єднання; згортання, порівнянність інформації та своєчасність².

¹ The Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities // Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. – 2014. – Vol. I. – P. 34.

² Ibid. – P. 37–43.

Достовірне подання й відповідність МСБОДС. Фінансові звіти суб'єктів державного сектору повинні об'єктивно відображати фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання. Таку достовірність і правдивість інформації може забезпечити належне застосування МСБОДС разом із розкриттям за потреби додаткової інформації. Достовірність фінансових даних трактується як відображення економічної сутності господарських операцій, а не лише їхньої юридичної форми, нейтральність подання відомостей, обачний вибір способів оцінювання активів і зобов'язань, повнота в усіх важливих аспектах.

Безперервність передбачає припущення суб'єкта господарювання, що його діяльність триватиме постійно впродовж певного часу. Застосування зазначеного принципу суб'єктами держсектору має певні особливості, зумовлені необхідністю при складанні фінансової звітності аналізувати вплив таких чинників, як потенційні та оголошені структурні перебудови організаційних одиниць у майбутньому, можливість подальшого державного фінансування, пошук інших джерел фінансування тощо. Тобто за певних умов дотримання принципу безперервності може бути недоцільним, окрім того, він не поширюється на фінансову звітність органів державної влади. Якщо фінансові звіти складаються без припущення безперервності, то цей факт слід розкривати з поясненням підстав, котрі застосовуються для складання фінансових звітів, і причин, з яких суб'єкт господарювання не вважається безперервно діючим.

Послідовність подання означає, що виклад та класифікація статей у фінансових звітах повинні бути послідовними впродовж певного часу – від одного періоду до іншого. Внесення змін у зазначені позиції можливе лише в разі істотних змін у характері операцій і процедурі подання фінансових звітів за умови, що зміни сприятимуть більш належному поданню подій та операцій.

Суттєвість і об'єднання передбачають окреме подання у фінансових звітах статей, суттєвих за характером. Статті, котрі є значними за величиною, але мають подібний характер, можна об'єднувати. У контексті МСБОДС інформація є суттєвою, якщо її нерозкриття може вплинути на прийняття рішень та оцінку користувачів щодо розподілу ресурсів, управління ними, а також результатів діяльності.

Згортання. Статті активів і зобов'язань не слід згортати, крім випадків, коли це вимагає або дозволяє інший МСБОДС. Доходи й

витрати теж не варто згортати, за винятком випадків, коли МСБОДС вимагає чи дозволяє робити це або коли прибутки, збитки та пов'язані з ними витрати, котрі виникають у результаті однакових чи подібних операцій, інших подій, не є істотними.

Порівняльність інформації. Якщо МСБОДС не дозволяє або не вимагає іншого, у фінансових звітах слід розкривати порівняльну інформацію щодо попереднього періоду за всіма цифровими даними, за винятком фінансових звітів, до яких цей МСБОДС застосовується вперше. У разі змін у поданні чи класифікації статей фінансових звітів порівнювані суми слід (якщо це можливо) перекласифікувати для забезпечення порівняльності з поточним періодом, із наступним розкриттям інформації про характер, суму та причину кожної перекласифікації. Якщо перекласифікація порівнюваних сум унеможливується, суб'єкт господарювання повинен розкрити причину цього та характер імовірних змін, якби суми були перекласифіковані.

Своєчасність означає, що корисність фінансових звітів знижується, якщо вони не надаються в розпорядження користувачів протягом певного періоду після дати звітності, тобто своєчасно.

Загальновідомо, що ключовим чинником реформування бухгалтерського обліку в державному секторі є запровадження методу нарахування. У міжнародній і вітчизняній практиці для визнання доходу та визначення фінансового результату використовуються дві моделі обліку: перша ґрунтується на касовому методі (дохід визнається після надходження грошових коштів від продажу продукції чи послуг), друга – на методі нарахування (дохід визнається після переходу права власності на виготовлену продукцію або надані послуги). Фінансовий результат в умовах методу нарахування встановлюється на підставі відповідності доходів і витрат.

Ключовим у Концептуальній основі є положення розгляду концепцій, застосовуваних до фінансової звітності загального призначення згідно з *принципом нарахування в бухгалтерському обліку*¹. Фінансові звіти, складені відповідно до цього принципу, містять дані про минулі операції, пов'язані з виплатою чи отриманням грошових коштів протягом звітного періоду, про зобов'язання виплати-

¹ The Conceptual Framework for General Purpose Financial Reporting by Public Sector Entities // Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. – 2014. – Vol. I. – P. 26.

ти грошові кошти чи віддати інші ресурси суб'єкта господарювання в майбутньому, про ресурси суб'єкта господарювання на дату звітності, а також зміни цих зобов'язань і ресурсів протягом звітного періоду. Таким чином, вони надають інформацію про минулі операції та інші події, яка є кориснішою для користувачів для цілей підзвітності (порівняно з тією, що надається згідно з касовим методом) та базовою для прийняття рішень.

Отже, результатом реалізації зазначеного принципу є відокремлення руху грошових коштів від процесу формування фінансових результатів. Із погляду економічної сутності процесу відтворення капіталу такий підхід обґрунтований, оскільки дає змогу визначити зміни у структурі й розмірі власного капіталу протягом звітного періоду. Водночас, для того щоб показник фінансового результату в умовах його відокремлення від грошового забезпечення був реальним, у систему бухгалтерського обліку вводяться інші принципи, які є певними обмеженнями методу нарахування. Зокрема, це принципи обачності (консерватизму) та превалювання змісту над формою (матеріальності).

Міжнародна й вітчизняна практики бухгалтерського обліку свідчать, що в державному секторі обидва методи визнання доходів і витрат із метою визначення фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання (касовий та нарахування) використовуються як у класичному, так і в модифікованому вигляді (рис. 5.1).

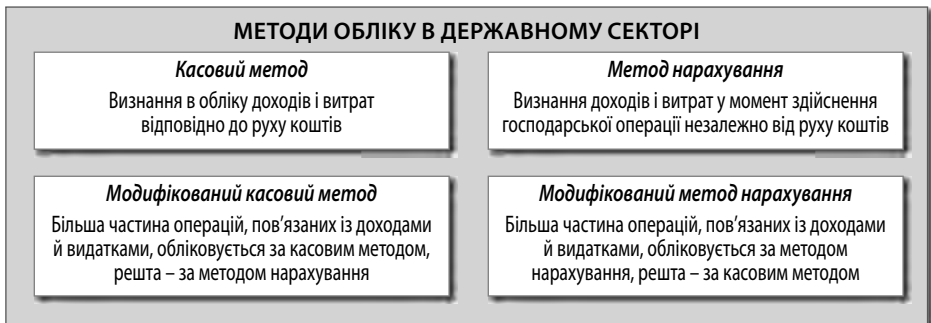

Рис. 5.1. Методи визнання доходів і витрат у державному секторі

Джерело: Ловінська А. Г. Застосування методу нарахування в контексті реформування бухгалтерського обліку державного сектору / А. Г. Ловінська, Є. В. Калюга // Фінанси України. – 2012. – № 10. – С. 86.

Касовий метод передбачає реєстрацію касових потоків надходження й вибуття грошових коштів до державного, місцевих бюджетів і бюджетних установ. Його основними перевагами є простота, легкість у використанні, інформативність.

На певному етапі розвитку управління державними фінансами самої лише реєстрації касових потоків стає недостатньо, адже вона не дає змоги повною мірою відстежити виконання бюджету та ефективність використання коштів бюджетними установами. Водночас у державному секторі є певні активи й зобов'язання, наприклад, державний борг, надані бюджетні кредити, оцінка яких за касовим методом при відображенні в бюджетній звітності буде необ'єктивною. Модифікований касовий метод дає можливість частково уникнути цієї колізії.

Модифікований касовий метод у обліку виконання державного бюджету передбачає фіксацію касових потоків, при цьому визнання державного боргу й бюджетних кредитів здійснюється за методом нарахування. За цим методом визнаються також інші розрахунки, потреба в котрих виникає у ході виконання бюджету. Деякі активи й зобов'язання, крім наведених, впливають на ліквідність і платоспроможність держави, тому оцінюються за методом нарахування. До них, зокрема, належать зобов'язання з оплати праці. У багатьох країнах заборгованість з оплати праці прирівнюється до джерел покриття дефіциту бюджету. Якщо держава затримує виплату заробітної плати, вона занижує дефіцит, а також свої витрати. Тож заборгованість із заробітної плати є джерелом фінансування дефіциту бюджету та одночасно державним боргом.

Застосування *методу нарахування* в державному секторі передбачає оцінку й відображення в обліку та звітності всіх активів і зобов'язань держави. Оцінюються не лише основні засоби, матеріальні запаси та інші оборотні й необоротні активи, що є об'єктами обліку, а й усі нематеріальні активи, зокрема всі права, котрі перебувають у власності держави, всі природні ресурси, які являють собою її актив і власність, її пенсійні зобов'язання перед майбутніми пенсіонерами. Для прийняття управлінських рішень на державному рівні така інформація дуже важлива.

Модифікований метод нарахування застосовується для оцінювання активів і зобов'язань. На певному етапі його запровадження

стало зрозуміло, що він не дає змоги оцінити їх об'єктивно. Концептуально він загалом збігається з немодифікованим методом – за його використання операції визнаються в момент виникнення або зміни вартості активів, але має певні обмеження. На сьогодні не всі активи й зобов'язання бюджетних установ підлягають реальній оцінці. Наприклад, вартість придбання основних засобів списується за рахунок відповідних джерел фінансування без подальшого нарахування амортизації.

Значений метод використовується як перехідний, із метою створення необхідних умов для застосування повного методу нарахування. Приміром, запровадження нарахування амортизації необоротних активів потребує визначення їхньої реальної (справедливої) вартості, терміну корисної експлуатації за їх групами. З огляду на стан основних засобів у державному секторі можна зробити висновок, що цей процес потребує великої організаційної роботи, методичної підготовки та затрат часу.

Порівняння методу нарахування й касового свідчить про переважання першого, який є прогресивнішим. За методу нарахування операції визнаються в момент здійснення або зміни економічної вартості активів і зобов'язань. Наприклад, вимоги держави до платників податків можуть виникнути в момент надходження до Державної фіскальної служби України податкової декларації або коли платник податків вчинив ту дію, наслідком якої є виникнення в нього зобов'язання зі сплати податку. В оцінці таких операцій і полягає складність цього методу. Головною його перевагою є достовірність звітності в аспекті економічного змісту її показників.

Відповідно до МСБОДС 1 “Подання фінансових звітів”, повний комплект фінансової звітності містить такі звітні форми (компоненти)¹:

- звіт про фінансовий стан (баланс або звіт про активи й зобов'язання);
- звіт про фінансові результати (звіт про доходи та витрати / звіт про дохід / звіт про операційну діяльність);
- звіт про рух грошових коштів;

¹ МСБОДС 1 “Подання фінансових звітів”. – С. 33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=80967&cat_id=80024.

- звіт про зміни в чистих активах / власному капіталі;
- облікову політику та примітки до фінансових звітів (допоміжний перелік).

У звіті про фінансовий стан у два способи відображаються чисті активи / власний капітал суб'єкта господарювання. Перший спосіб використовується, коли суб'єкт господарювання не має акціонерного капіталу, другий – за його наявності.

Метою складання звіту про фінансові результати є порівняння доходів суб'єкта господарювання державного сектору з його витратами та визначення фінансового результату: надлишку (профіциту) чи дефіциту. Фінансовий результат встановлюється за видами діяльності суб'єкта господарювання (операційна, інвестиційна, фінансова) та обчислюється шляхом порівняння доходів і витрат, які виникли від звичайної діяльності та екстраординарних подій (надлишок або дефіцит). Чистий надлишок чи дефіцит за певний період складається з компонентів, кожен із котрих має розраховуватися у звіті про фінансові результати, а саме: надлишок (профіцит) або дефіцит від звичайної діяльності; екстраординарні статті (доходи чи втрати від надзвичайних подій).

Завдання звіту про рух грошових коштів полягає в наданні користувачам інформації про надходження грошових коштів із певних джерел, напрями їх використання за звітний період, а також залишки грошових коштів на дату звітності. Інформація про рух грошових коштів дає уявлення про те, яким чином суб'єкт господарювання державного сектору отримав грошові кошти, необхідні для власної діяльності, та спосіб, у котрий вони були використані. У такому звіті надходження й використання грошових коштів відображаються відповідно до поділу звичайної діяльності на операційну, інвестиційну та фінансову.

У звіті про зміни в чистих активах / власному капіталі зазначаються: чистий надлишок (профіцит) або дефіцит за період (складається з чистого надлишку чи дефіциту, що виник у результаті звичайної діяльності та екстраординарних подій); кожна стаття доходів і витрат, яка, згідно з вимогами інших стандартів, визнається у складі чистих активів / власного капіталу, а також загальна сума за цими статтями; сукупний вплив змін у обліковій політиці та управління суттєвих помилок.

Облікова політика суб'єкта господарювання державного сектору, звітність котрого формується відповідно до МСБОДС, повинна відповідати всім вимогам кожного такого стандарту. При цьому інформація у фінансових звітах відповідатиме принципам доречності й достовірності.

Тракування принципів облікової політики стосовно суб'єктів державного сектору також має специфічні аспекти. Наприклад, відображення економічної сутності, що превалює над юридичною формою операцій, передбачене у МСФЗ, у МСБОДС тлумачиться як відображення не тільки юридичної форми, а й економічної сутності. Це зумовлено функцією інформаційного забезпечення даними фінансової звітності фінансового контролю ресурсів, наданих суб'єктові господарювання державного сектору.

Міжнародна федерація бухгалтерів, фахівці МВФ і Світового банку називають такі переваги запровадження МСБОДС:

- поліпшення якості фінансової звітності суб'єктів державного сектору та порівнянності відомостей про них у світовому масштабі;
- поінформованість урядів під час прийняття ними рішень із питань розподілу ресурсів, що сприятиме підвищенню їхньої прозорості й підзвітності;
- істотне вдосконалення процедур управління активами, особливо основними засобами;
- посилення контролю фінансових активів і зобов'язань;
- підвищення кваліфікації фахівців, які забезпечують функціонування національної фінансової системи;
- ефективніше використання ресурсів національної економіки, включаючи трудові ресурси.

5.2. СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ

У багатьох країнах система державних фінансів реформується разом із бухгалтерським обліком. Країни, що стали на шлях ринкових перетворень наприкінці ХХ ст., розпочали реформування бухгалтерського обліку державного сектору на початку нового століття:

Хорватія – у 2000 р., Азербайджан – у 2004 р., Вірменія й Македонія – у 2005 р., Грузія – у 2006 р., Албанія, Киргизія та Сербія – у 2008 р., Казахстан – у 2009 р., Таджикистан – у 2010 р., Росія – у 2011 р.¹ При цьому ключовими заходами є перехід до визнання доходів і видатків за методом нарахування або його окремими елементами та запровадження стандартів, що відповідають МСБОДС. Серед країн, котрі вже запровадили МСБОДС або гармонізовані з ними стандарти, – Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизія, Македонія, Молдова, Росія, Сербія, Таджикистан, Хорватія й Чорногорія.

З метою ефективного запровадження міжнародних принципів обліку в державному секторі України потрібно вивчити досвід організації цього процесу в зарубіжних країнах, насамперед тих, де вже сформовані ринкові відносини та ефективно працює державний сектор, а саме у Швейцарії, Франції, Великобританії, Новій Зеландії, Канаді й Австрії.

Швейцарія. Бухгалтерський облік у державному секторі цієї країни до 1970-х років базувався на традиційній моделі, в основу якої покладено касовий метод. Доходи й видатки визнавалися в обліку і звітності тільки в момент надходження й вибуття грошових коштів. При цьому як на федеральному рівні, так і на рівні кантонів та муніципалітетів не було єдиних принципів і правил ведення обліку й складання звітності². Бухгалтерський облік у муніципалітетах проводився на засадах обліку приватного сектору зі складанням звіту про фінансові результати.

Реформування бухгалтерського обліку державного сектору Швейцарії розпочалося в 1970 р. Потреба в погодженні процедур його ведення та формування звітності федерального уряду, кантонів і муніципалітетів випливала з необхідності гармонізації бюджетів різних рівнів. Метою реформи стало впровадження методу нарахувань.

¹ *Калюга Є. В.* Передумови реформування бухгалтерського обліку в державному секторі України / Є. В. Калюга // Економічний аналіз : зб. наук. пр. / Тернопільський нац. екон. ун-т ; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Т. : Економічна думка, 2015. – Т. 21, № 2. – С. 18–25.

² Проект модернізації державних фінансів. Дорадча підтримка впровадження реформ та модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі : перший проміжний звіт : затв. 08.08.2011.

Підготовчий етап реформи полягав у розробленні проекту Рекомендацій із ведення бухгалтерського обліку та формування звітності (далі – Рекомендації). Після тривалого (протягом чотирьох років) обговорення й доопрацювання проект був ухвалений та опублікований у 1981 р. Виконання Рекомендацій запроваджувало в державному секторі систему бухгалтерського обліку доходів і видатків та бюджетування за методом нарахування, яка дістала назву “гармонізована модель бухгалтерського обліку” (ГМБО). Спочатку на рівні кантонів, а згодом – місцевих органів влади ГМБО вводилася в 1980-х роках. Вона була орієнтована передусім на об’єктивну оцінку й класифікацію операційних та інвестиційних витрат у держсекторі, однак не давала змоги отримувати інформацію щодо фінансового стану його одиниць. Крім того, ГМБО не передбачала розкриття інформації про фінансову діяльність і операції з консолідації взаєморозрахунків між такими одиницями.

Водночас на федеральному рівні у Швейцарії зберігався касовий метод ведення бухгалтерського обліку й бюджетування. Система бухгалтерського обліку та звітності на касовій основі мала низку недоліків, насамперед відсутність інформації про стан активів і зобов’язань сектору, результати й ефективність використання державних фінансів. Нова модель передбачала запровадження на федеральному рівні країни методу нарахування та стандартизацію бухгалтерського обліку й звітності за методологічною базою МСБОДС¹.

У 2004 р. було прийнято рішення про впровадження у Швейцарії повного пакета МСБОДС, а також бюджетування за методом нарахувань, що у 2005 р. відображено в законі про фінансове управління. На федеральному рівні метод нарахувань упроваджено, починаючи з 2007 р., він охоплює формування й виконання бюджету, бухгалтерський облік і звітність. У зв’язку з особливостями державного устрою Швейцарії (висока незалежність кантонів) на сьогодні ГМБО використовується тільки на федеральному рівні. Водночас на рівні кантонів було вирішено внести незначні зміни у ГМБО, таким чи-

¹ Изучение международного опыта ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в секторе государственного управления: отчет о прохождении стажировки (Швейцария, Франция) 19–27 июня 2010 г. – С. 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.roskazna.ru/store/22072010ot.doc>.

ном з'явилася ГМБО-2, у межах якої кантони Женева, Цюріх, Берн і Люцерн також прийняли за базові МСБОДС.

Результати й досвід упровадження бухгалтерського обліку та бюджетування за методом нарахування відповідно до МСБОДС у Швейцарії свідчать, що рушіями реформування є брак інформації фінансової звітності для обґрунтування рішень на державному рівні, високий попит із боку уряду й суспільства на підвищення її якості, незадоволеність чинною моделлю обліку на федеральному рівні, а також розвиток МСБОДС та впровадження в міжнародну практику методів бюджетування, орієнтованих на результат.

Франція. Реформа бюджетної системи й бухгалтерського обліку державного сектору цієї країни розпочата у 2001 р.¹ Першим кроком у її здійсненні став перегляд бюджетного законодавства. Відповідно до Керівництва статистики державних фінансів 2001 р. (далі – КСДФ-2001), переглянуто бюджетну класифікацію та систему національних рахунків, остаточна класифікація котрих завершилася до 2006 р. У 2004 р. затверджено 13 національних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору. Концептуальна основа обліку і звітності як програмний документ, на котрому базуються національні стандарти, була розроблена на підставі МСБОДС і МСФЗ.

Для розв'язання методологічних проблем, що виникали в ході проведення реформи, протягом 2004–2006 рр. створено Комітет з інтерпретації (екстрений), покликаний тлумачити норми бюджетного законодавства в контексті застосування національних стандартів та вирішувати питання контролю, державно-приватного партнерства тощо. Комітет щороку затверджує нові стандарти або зміни до чинних стандартів відповідно до нових напрацювань у сфері МСБОДС.

Уперше за новими стандартами фінансова звітність була сформована за 2006 р. Перед складанням балансу здійснено велику підготовчу роботу, зокрема проведено інвентаризацію всіх активів, насамперед нерухомого майна, котра тривала понад три роки; визна-

¹Изучение международного опыта ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в секторе государственного управления: отчет о прохождении стажировки (Швейцария, Франция) 19–27 июня 2010 г. – С. 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.roskazna.ru/store/22072010ot.doc>.

чено критерії оцінки активів. Нерухоме майно вперше оцінювалося за ринковою вартістю. Наступний етап реформування бухгалтерського обліку та фінансової звітності у Франції спрямовувався на консолідацію такої звітності суб'єктів державного сектору.

У країні розроблено й упроваджено 15 стандартів, що відображають засади обліку та звітності в державному секторі. Національні стандарти включають Концепцію державного обліку, де наголошується на необхідності стандартизації, вказано основні підходи до регулювання й методологічні засади обліку, наведено глосарій основних термінів. У цих стандартах збережено всі ключові принципи МСБОДС, котрі зумовлені характером діяльності державних органів та відрізняють її від приватного сектору. Одним із основних елементів системи бухгалтерського обліку державного сектору Франції є метод нарахування, що дає можливість визначити ефективність управління.

До особливостей стандартів бухгалтерського обліку держсектору цієї країни слід віднести¹:

- оцінку активів, зокрема фінансових, не за реальною вартістю (яку неможливо визначити), а за сумою очікуваного відшкодування;
- наявність операторів, тобто організацій, що займаються веденням бухгалтерського обліку та складанням фінансової звітності на правах концесії;
- поділ матеріальних активів на особливі (тюрми, автомагістралі, концесії) та звичайні (нерухомість, запаси тощо), котрі можуть бути продані за будь-яких умов;
- порядок обліку пасивів, соціальних виплат і субсидій, що передбачає встановлення моменту визнання зобов'язань та базується на МСБО 37 “Забезпечення, непередбачені зобов'язання та умовні активи”, а також можливість невідповідності зобов'язань їх забезпеченості активами, зумовлену суспільно значущими функціями держави (незабезпечені зобов'язання обліковуються за балансом).

¹ Салдусова Б. В. Бухгалтерский учет и отчетность в секторе государственного управления Франции / Б. В. Салдусова. – С. 48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.roskazna.ru/store/22072010ot.doc>.

Досвід реформування бухгалтерського обліку державного сектору Франції засвідчує такі його специфічні ознаки: реформа бюджетного законодавства передувала вдосконаленню методологічних заasad бухгалтерського обліку держсектору; реформування бухгалтерського обліку всіх інституційних секторів національної економіки (державного, корпоративного й приватного) відповідно до міжнародних стандартів проводилось одночасно, що забезпечило єдність методології та достовірність визначення макропоказників стану економіки, а отже, обґрунтованість управлінських рішень.

Великобританія розпочала реформування бухгалтерського обліку державного сектору на початку 1990-х років¹. Перше повідомлення про запровадження так званого ресурсного обліку (за методом нарахування) містилося в проекті бюджету країни на 1993 р., поданому канцлером казначейства (міністром фінансів).

У липні 1994 р. опубліковано роз'яснюючий документ "Кращий облік для грошей платників податків: ресурсний облік та бюджетування в уряді", де наведені основні характеристики ресурсного обліку й бюджетування, очікувані переваги та графік запровадження, а також методичні рекомендації щодо його ведення. Згідно з цим документом, ресурсний облік охоплює низку способів: обліку за методом нарахування, застосовуваного для складання звітності з видатків центрального уряду, включаючи міністерства та їхні виконавчі органи, комерційні фонди; аналізу видатків за напрямками використання коштів у розрізі міністерств; порівняння видатків, за можливості, з результатами їх використання. Ресурсне бюджетування включає планування й контроль державних видатків на основі ресурсного обліку.

У документі зазначено, що принципи й методики ресурсного обліку в міністерствах мають відповідати загальноприйнятій у країні практиці (United Kingdom GAAP, UK-GAAP), зокрема вимогам до обліку й пояснювальної інформації відповідно до закону "Про компанії" 1985 р. (котрий застосовується до компаній приватного сектору) та стандартів обліку, адаптованих до особливих вимог контролю

¹ *Hepworth N. Government Budgeting and Accounting Reform in the United Kingdom / N. Hepworth // Models of Public Budgeting and Accounting Reform [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isac.org/news/index.tmp/>.*

центрального уряду й парламенту¹. Це зроблено з метою забезпечення узгодженості методології обліку використання бюджетних ресурсів із відповідною практикою в інших інституційних секторах економіки.

Кожне міністерство в результаті проведеної реформи готує один консолідований комплект звітності, котрий охоплює активи й пасиви виконавчого органу, включаючи комерційні фонди. До нього додаються висновки аудитора, які підтверджують достовірність фінансових звітів, що публікуються. Останні ґрунтуються на стандартній комерційній моделі звіту про прибутки й збитки, а також на балансовому звіті про фінансовий стан. Проте формат звітності за ресурсним обліком дещо відрізняється від її формату для компаній у зв'язку зі змістом і характером діяльності центрального уряду. У примітках до звітності наводиться пояснення інформації, вміщеної в попередніх звітах.

Фінансові звіти, котрі підлягають публікації, містять:

- звіт 1: підсумок ресурсних результатів – графік парламентського контролю, який порівнює результати з ресурсними видатками та загальними потребами в грошових коштах;
- звіт 2: про поточні видатки уряду – відображення ресурсів, використаних протягом року, в тому числі на власні управлінські витрати міністерств та їхні заплановані видатки, за винятком доходів міністерств; звіт про визнані доходи й видатки;
- звіт 3: балансовий – активи й пасиви на кінець року з урахуванням надходжень від платників податків;
- звіт 4: про рух грошових коштів – аналіз чистого грошового потоку за статтями, включаючи операційну діяльність, капітальні витрати та фінансування;
- звіт 5: ресурси на досягнення цілей і виконання завдань міністерств – аналіз витрачання ресурсів за цілями й завданнями.

Окрім того, складаються додатковий звіт про аналіз результатів і супутній звіт. Хоча вони не входять до річного звіту й бюджету, фінансова інформація, котру вони містять (якщо це доцільно), розраховується додатково за даними бухгалтерських рахунків.

¹ Галузіна С. М. *Международный учет и аудит* / С. М. Галузіна, Т. Ф. Пупшис. – СПб. : Питер, 2006. – С. 52–55.

Міністерство фінансів Великобританії розробило, затвердило й опублікувало стандарти звітності для міністерств у Посібнику з ресурсного обліку. З метою методологічного забезпечення проведення реформи бухгалтерського обліку в державному секторі в 1996 р. була створена Консультативна рада з фінансової звітності (далі – Рада), яка повинна контролювати відповідність ресурсного обліку найкращим стандартам фінансової звітності шляхом дотримання UK-GAAP. Первинним завданням Ради було консультування міністерства фінансів щодо застосування принципів і стандартів фінансової звітності, що містяться в Посібнику з ресурсного обліку. Невдовзі після створення Ради міністерство подало до парламенту на розгляд і затвердження звіт про її діяльність, політику ресурсного обліку та відповідні суттєві зміни, котрий мав регламентувати роботу цього органу.

Рада складається з голови (незалежна особа), членів (представників Ревізійної комісії, що здійснює аудит місцевих органів влади й закладів охорони здоров'я, Ради з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, а також промисловості та університетських кіл), які цілком незалежні від міністерства фінансів, і ще однієї особи, котра є речником державного ревізора та генерального аудитора. Діяльність Ради спрямована на запровадження незалежного елемента в процес встановлення стандартів фінансової звітності, всіх додатків до них і змін, включаючи пропозиції перегляду стандартної практики.

У ході реформи було важливо досягти порівнянності проекту бюджету та звітності на основі ресурсного методу. На той час члени парламенту висловлювали занепокоєння стосовно можливості порівняння звітів про видатки міністерств із деталізованими статтями, які містяться в прогнозах. Міністерство фінансів провело порівняння витрат ресурсів за розділами звітів із їх прогнозними сумами, розрахованими на підставі ресурсного методу.

Парламентський комітет із державного бюджету підтримав перехід на ресурсний облік, який, на його думку, підвищив прозорість і якість фінансової інформації, доступної для законодавців. Однак, на переконання членів комітету, не можна відмовлятися від системи обліку на основі касового методу, поки не буде впевненості, що ресурсний облік забезпечує такі самі рівень звітності й гарантії. Мі-

ністерство фінансів почало діяти в напрямі впровадження обліку закупівель у державному секторі на засадах ресурсного методу з 2001–2002 рр., водночас замінюючи звіти про асигнування звітами про ресурси.

Проект у цілому був успішно запроваджений, однак окремі міністерства виявилися неготовими складати надійні звіти на основі ресурсного обліку. У цих умовах міністерство фінансів контролювало здійснення заходів, спрямованих на усунення ймовірних ризиків, та ретельно їх супроводжувало. Управління цими ризиками здійснювалося з метою: забезпечення складання всієї звітності парламенту за новою системою; врахування того, що, хоча нові механізми поставок забезпечують як мінімум адекватний рівень контролю з боку парламенту, результати їхньої дії стануть очевидними тільки після їх повного запровадження; використання результатів регулярного аудиту кожного рахунку в державному казначействі для зосередження уваги генерального контролера й аудитора на будь-яких характеристиках застосування нової системи, котрі можуть перешкоджати цьому контролю та не забезпечувати захисту інтересів парламенту.

На першому етапі проведення реформи комітет із державного бюджету констатував таке:

1. Окремі міністерства не повністю усвідомили, що розуміється під підготовкою звітів на основі ресурсів, а також те, що недостатній досвід може призвести до недооцінки труднощів. Тому міністерствам, котрі отримали кваліфіковані аудиторські висновки стосовно своїх експериментальних звітів, необхідно визначити порядок усунення вказаних недоліків.

2. Затримка з наданням експериментальних звітів для аудиту частково призводила до необхідності водночас готувати звіти про асигнування та ресурсні звіти.

3. Звіти, котрі подавалися до комітету, не завжди містили аналіз аудиторського висновку щодо них.

4. На основі цих звітів і рекомендацій генерального контролера й аудитора комітет звертався за подальшими письмовими та, за потреби, усними поясненнями до бухгалтерів міністерств, які склали їх неналежним чином.

5. Надання рекомендацій для підготовки ресурсних звітів включено до обов'язків міністерства фінансів. Утім, для міністерств, що виявилися не готовими скласти надійні ресурсні звіти за стандартом, такі рекомендації були малокорисними.

6. Наразі формування звітів на основі ресурсного обліку досягло рівня, за якого можливий детальний парламентський контроль. Останній дає змогу забезпечувати дотримання принципів, на котрих ґрунтується система обліку за касовим методом, та за пропозицією уряду використовується як база для запровадження нової системи.

Отже, у державному секторі Великобританії облік за методом нарахування впроваджено частково. Такий підхід полегшує подальше вдосконалення загальних звітів уряду. Найпроблематичнішим виявилось застосування методу нарахування у веденні бухгалтерського обліку та складанні звітності окремими суб'єктами державного сектору. Поки що не вирішено, за яким методом вести облік доходів від оподаткування, довготермінових зобов'язань, соціального страхування й пенсійного забезпечення.

Нова Зеландія. Одними із головних ознак цілісності системи управління уряду цієї країни були бухгалтерський облік у державному секторі та бюджетний процес¹. У 1992 р. Нова Зеландія стала першою в новітній історії суверенною державою, котра створила Ключові фінансові нормативи (стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі) на основі принципу нарахування. Інформація, вміщена в цьому документі, ширша за ту, яка стосується приватного сектору, та містить нормативи фінансового обліку обігу готівки, позик, кредитів, умовних зобов'язань, неасигнованих витрат або витрачених коштів, витрат чи збитків унаслідок надзвичайних подій; облікової політики, цінних паперів, імітованих державою; інші нормативи, необхідні для об'єктивного відображення фінансових операцій і фінансового стану держави.

У фінансовій звітності виконання більшості з цих нормативів відображається порівняно з попереднім роком. Аналіз їх дотримання доповнюється детальним коментарем і таблицями, що ілюструють

¹ *Pallot J. Government Accounting and Budgeting Reform in New Zealand / J. Pallot // Models of Public Budgeting and Accounting Reform [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isac.org/news/index.tmpl/>.*

наявні тенденції. Фінансові нормативи на всіх рівнях новозеландського уряду описані як такі, що ґрунтуються на “історично модифікованих витратах”, хоча насправді вони близькі до сучасних витрат. Наприклад, усі зафіксовані активи (включаючи інфраструктуру та спадкові активи) переоцінюються щонайменше раз на три роки. Таким чином, уряд запровадив облік за поточною вартістю більшою мірою, ніж передбачено для державних компаній країни.

Звіт про фінансовий стан держави декларує всі матеріальні активи, включаючи державні автошляхи, національні архіви й парки та спеціальне військове обладнання. Повноваження щодо оподаткування з різних причин, зокрема через складність оцінювання, не вважаються активом. Зобов’язання перед зовнішніми сторонами декларуються у звітах про фінансовий стан, якщо вони об’єктивні та можуть бути точно виміряні. Як наслідок, пенсійні зобов’язання щодо теперішніх і колишніх працівників уряду включені у звіти, а розмір майбутніх пенсій та інших соціальних виплат громадянам – ні. Інші звіти декларують обчислювані й необчислювані та умовні зобов’язання. Доходи й видатки також є об’єктом обліку й охоплюють знецінення (зношення) інфраструктурних активів. Якщо це можливо, доходи від оподаткування водночас визнаються зобов’язанням державного зростання та декларуються в період, до якого вони належать.

Запровадження нових підходів сприяло поліпшенню звітності для парламенту, збільшенню обсягу інформації для оцінки фіскального стану, що змусило усвідомити потребу в якісному управлінні активами, котрі перебувають у державному віданні. Коли після 1994 р. усі урядові фінансові звіти почали складатися щомісяця, їхня користь зросла. Звітні дані можуть порівнюватися з прогнозованими показниками та забезпечують постійну увагу до фіскальної ситуації. У разі повного застосування методу нарахування необхідно відображати всі зобов’язання держави, зокрема такі, що виникають у зв’язку зі звільненням працівників за віком, оборонні підряди, які справляють середньо- й довгостроковий фінансовий вплив.

Першу оцінку реформ у Новій Зеландії було проведено на підставі даних фінансової звітності за 1996 р., котра відображала впровадження в бухгалтерському обліку не лише обліку за центрами відповідальності, який ґрунтується на детальній персоніфікації ре-

зультатів, а й принципів суттєвості, судження й пріоритетів, що істотно розширювало механізми контролю виконавчої влади, запроваджувало обов'язкове звітування.

У фінансовому звіті, складеному за методом нарахування, велика увага приділяється поняттю потенціалу. Інформація про потенціал важлива для звітності, оскільки відображає наявність у організації ресурсів, необхідних для виконання поставлених перед нею завдань. При цьому така інформація має принаймні чотири виміри: активи, людські ресурси, методи випуску продукції та інформаційні й контрольні системи¹.

Канада. Вивчення досвіду цієї країни показує, що для цілей формування державного й місцевих бюджетів та обліку їх складання і виконання застосовувалася методологія обліку корпорацій, адаптована до особливостей державного сектору². Нова система обліку, запроваджена з квітня 2001 р., покладає на міністерства та інші органи державної влади повну відповідальність за бухгалтерський облік, хоча операції щодо видатків, як і раніше, проводяться на центральному рівні Генеральним казначейством.

Кожне міністерство складає повний комплект бухгалтерських звітів, подібний до тих, що готують недержавні суб'єкти господарювання, а також здійснює порівняння фактичних результатів із плановими показниками та обліковує протягом фінансового року витрати до сплати й очікувані надходження. Нефінансові активи (основні засоби, запаси і видатки з попередньою оплатою) відтепер обліковуються кожним міністерством як балансові активи та відносяться на поточні видатки в момент їх амортизації чи споживання при наданні послуг. Консолідація звітності міністерств проводиться на центральному рівні Генеральним казначейством за даними балансів, отриманих від кожного з них.

З 2001/2002 фінансового року результати, передані міністерствами казначейству на основі витрат, конвертуються у видатки для

¹ *Pallot J. Government Accounting and Budgeting Reform in New Zealand / J. Pallot // Models of Public Budgeting and Accounting Reform [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isac.org/news/index.tpl/>.*

² Проект модернізації державних фінансів. Дорадча підтримка впровадження реформ та модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі : перший проміжний звіт : затв. 08.08.2011.

складання консолідованої бухгалтерської звітності федерального уряду. З 2003 р. зведені поточні результати наводяться в бухгалтерській звітності федерального уряду як витрати, а не видатки.

Перехід на нову систему обліку був здійснений згідно зі спеціальним протоколом, укладеним секретаріатом Ради казначейства з кожним міністерством. Стандарти, використовувані цим секретаріатом для ведення обліку та складання звітності, спираються на стандарти бухгалтерського обліку державного сектору, випущені Канадським інститутом сертифікованих бухгалтерів (Рада з бухгалтерського обліку в державному секторі), які можуть доповнюватися відповідно до потреб федерального уряду.

Секретаріат Ради казначейства спільно з Бюро генерального ревізора видав документ “Звітність у державному секторі: на шляху до модернізації”, метою якого є забезпечення постійного розроблення фінансової й управлінської інформації на рівні міністерств і федерального уряду. До 2001–2002 рр., перед тим як перейти до повного введення процедури оприлюднення звітів, вона запроваджувалася факультативно. Інформаційні системи (міністерські, з одного боку, й централізована, з другого) почали функціонувати та обмінюватися даними.

У консолідованих бухгалтерських звітів федерального уряду облікова база видатків була замінена на відповідну базу витрат із обліком нефінансових активів лише з 2002–2003 рр. На сьогодні запроваджені й інші зміни до облікових правил федерального уряду (облік податкових надходжень за методом нарахування, облік інвестицій у державні компанії за зміненою консолідованою вартістю, облік різних зобов'язань, що стосуються майбутніх соціальних виплат державним службовцям, вимог корінних груп населення та відтворення довкілля).

Австрія. Включення зацікавлених осіб до складу учасників реформування бухгалтерського обліку державного сектору стало першим важливим кроком у цій країні¹. І парламент, і Суд аудиторів підтримували реформу з моменту її започаткування, що дало змогу уникнути характерного для більшості країн конфлікту між мініс-

¹ Проект модернізації державних фінансів. Дорадча підтримка впровадження реформ та модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі : перший проміжний звіт : затв. 08.08.2011.

терством фінансів і галузевими міністерствами. Звіт найвищого керівництва країни за 2007 р. містив інформацію про обов'язковість проведення реформи бухгалтерського обліку.

Досвід Австрії показує, що успішність реформи залежить від громадської підтримки, котра забезпечується за умови вивчення думки широкого кола зацікавлених осіб щодо важливих аспектів реформи, налагодження зв'язків із засобами масової інформації, стимулювання державних службовців до активізації та здобуття знань для підготовки реформи, забезпечення її безповоротності.

Оскільки в умовах глобалізованого світу жодна національна економіка не зможе нормально розвиватись у відриві від міжнародної, процес запровадження єдиних світових стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності (як інформаційної бази управлінських рішень у державі й на міждержавному рівні) нереально зупинити, тому Україна не може залишитися за його межами. В основу міжнародних стандартів покладено узагальнення найкращої світової практики обліку та звітності у сфері управління державними фінансами. Такі стандарти необхідно розглядати передусім як ефективний інструментарій інформаційного забезпечення управління державою, новий комплексний підхід до формування фінансової політики.

Зарубіжний досвід імплементації МСБОДС свідчить про складність цього процесу та необхідність великої підготовчої роботи з боку уряду, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України й розпорядників бюджетних коштів. Одним із ключових моментів реформування бухгалтерського обліку є нове розуміння фінансової інформації державного сектору, котра є підґрунтям нових підходів до управління державними фінансами. Одночасне запровадження складових системи бухгалтерського обліку, що ґрунтується на міжнародних стандартах, а саме Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку, можливе лише після розроблення відповідного методичного забезпечення, створення системи управління змінами та їх моніторингу в площині реформування бухгалтерського обліку, відповідного навчання бухгалтерів і користувачів фінансової звітності держсектору.

5.3. ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Сучасний етап становлення нормативно-правового забезпечення економічної діяльності в Україні характеризується адаптацією до світової практики та глобалізаційних зрушень, адже саме ці процеси визначають потребу в імплементації положень міжнародного законодавства в національне.

Першим кроком на цьому шляху стала Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, ратифікована Законом України від 10.11.1994 № 237/94-ВР¹. Протягом наступних років як Україна, так і ЄС проводили роботу зі створення механізму реалізації визначених Угодою положень, який затверджено низкою нормативно-правових актів².

Напрями діяльності в цій сфері деталізовано в Плані дій “Україна – Європейський Союз. Європейська політика сусідства”, схваленому Кабінетом Міністрів України та Радою з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом³. Зауважимо, що пп. 2.3.5

¹ Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : закон України від 10.11.1994 № 237/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi\(240\)](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi(240)).

² Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/615/98>; Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу : указ Президента України від 14.09.2000 № 1072/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1072/2000>; Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : закон України від 18.03.2004 № 1629-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi\(148\)](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi(148)); Про Концепцію адаптації законодавства України : постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 № 1496 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi\(215\)](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi(215)); Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : закон України від 21.11.2002 № 228-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi\(216\)](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi(216)).

³ План дій “Україна – Європейський Союз”. Європейська політика сусідства : схв. Кабінетом Міністрів України 12.02.2005; Радою з питань співробітництва між

“Інші ключові сфери” цього Плану визначено основні завдання у сфері фінансового контролю, безпосередньо пов’язані з реформуванням бухгалтерського обліку в державному секторі, одним із яких є підвищення прозорості управління державними фінансами, включаючи розроблення й імплементацію стратегії модернізації системи обліку Казначейства України.

У цьому документі вперше сформульовано і затверджено принцип гармонізації світової й національних практик бухгалтерського обліку в бюджетній сфері через імплементацію міжнародних облікових підходів у державному секторі у вітчизняне нормативне поле.

Із метою виконання поставленого завдання було розроблено Стратегію модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 рр. (далі – Стратегія), котра входить до переліку заходів щодо виконання Плану дій Україна – ЄС, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.04.2007 № 238-р (розд. 7, ст. 68). Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки” від 16.01.2007 № 34 визначає загальні напрями вдосконалення обліку та його організації в державному секторі країни¹.

Завданнями Стратегії є перегляд вітчизняної методології та перехід на єдині методологічні засади бухгалтерського обліку та звітності, а також створення уніфікованого організаційного й інформаційного забезпечення обліку. Загалом вона спрямована на вдосконалення управління державними фінансами, системи стратегічного бюджетного планування на середньо- й довгостроковий періоди, порядку складання й виконання бюджету на основі програмно-цільового методу в бюджетному процесі, системи контролю процесу виконання бюджету, інформаційно-аналітичної системи управління державними фінансами. У результаті реалізації Стратегії очікуються адаптація законодавства з питань бухгалтерського обліку та звітності до міжнародних стандартів; розроблення й запроваджен-

Україною і Європейським Союзом 21.02.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_693.

¹ Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2007 № 34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi\(204\)](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi(204)).

ня єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку з виконання бюджетів і кошторисів розпорядників бюджетних коштів, що дасть змогу забезпечити прозорість облікових процесів, складання звітності та одержання інформації про фінансові операції, які здійснюються в державному секторі; установлення уніфікованих вимог до вибору програмного забезпечення для обміну інформацією між Міністерством фінансів України, органами Державної казначейської служби України та суб'єктами державного сектору з використанням баз даних та інформаційних систем; підвищення відповідальності, а також статусу керівників фінансово-бухгалтерських служб суб'єктів державного сектору; вдосконалення системи підготовки й перепідготовки кадрів; підвищення прозорості й відкритості ведення бухгалтерського обліку.

Реформування бухгалтерського обліку та фінансової звітності – надзвичайно важлива подія в економічному житті держави. Облік діяльності будь-якого суб'єкта державного сектору має низку особливостей, зумовлених передусім необхідністю дотримання вимог законодавчих і нормативно-правових актів, котрими регулюються бюджетні правовідносини в Україні. Таким чином, бухгалтерський облік у бюджетній сфері, на відміну від обліку на підприємствах, організовується в розрізі кодів бюджетної класифікації, без використання поняття “професійне судження”. Окремих операцій суб'єктів держсектору (державний внутрішній і зовнішній борги, бюджетні зобов'язання, надходження до бюджету, трансферти тощо) немає навіть у понятійному вигляді в Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку, затверджених Міністерством фінансів України для підприємств, організацій та інших юридичних осіб усіх форм власності, крім бюджетних установ.

Із метою реформування бухгалтерського обліку в державному секторі Кабінетом Міністрів України схвалено Стратегію застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні¹ та Стратегію модернізації системи управління державними фінансами².

¹ Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні: схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/911-2007-p>.

² Стратегія модернізації системи управління державними фінансами: схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 888-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/888-2007-p>.

Першою стратегією передбачено виконання таких завдань: адаптація національної нормативної бази з питань бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів шляхом внесення змін до НП(С)БО; розроблення й затвердження нових НП(С)БО для суб'єктів господарювання, які не застосовують міжнародних стандартів; затвердження положень бухгалтерського обліку господарських операцій, що не відображені в міжнародних стандартах. Друга стратегія передбачає продовження розпочатих реформ модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі та гармонізацію нормативно-правового забезпечення системи управління фінансами з нормами й правилами, прийнятими в країнах – членах ЄС.

Подальшої уваги потребують питання адаптації принципів міжнародної практики обліку та звітності суб'єктів державного сектору до національної системи бухгалтерського обліку.

Слід наголосити, що при реформуванні бухгалтерського обліку в державному секторі України за основу взято МСБОДС, котрі поширюються на всіх його суб'єктів, за винятком державних комерційних підприємств.

Відповідно до п. 2 ст. 22 Господарського кодексу України, до суб'єктів державного сектору економіки належать суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка в статутному капіталі яких перевищує 50 % чи становить величину, котра забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів¹.

Згідно з Концепцією розвитку державного внутрішнього фінансового контролю, до органів державного сектору в Україні належать²:

- міністерства, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші розпорядники бюджетних коштів;
- державні та комунальні підприємства, установи і організації;
- акціонерні, холдингові компанії, інші суб'єкти господарювання, у статутному капіталі яких більше ніж 50 % акцій (часток, паїв) належать державі або суб'єктам комунальної власності;

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

² Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю : схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.05.2005 № 158 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 22. – Ст. 1224. – С. 75.

- державні цільові фонди;
- інші підприємства, установи й організації, котрі отримують бюджетні кошти, кредити, залучені державою або під державні гарантії чи міжнародну технічну допомогу, використовують кошти, що залишаються в їх розпорядженні в разі надання їм податкових пільг, державне або комунальне майно (далі – державні ресурси) лише під час провадження діяльності з використання державних ресурсів.

Таке тлумачення структури держсектору конкретизує визначення МСБОДС, що підтверджує відповідність розуміння поняття “державний сектор” в Україні міжнародній практиці.

Загалом для ведення бухгалтерського обліку та складання звітності в державному секторі передбачено 32 стандарти бухгалтерського обліку, але наразі на веб-сайті Міністерства фінансів України розміщено офіційний переклад лише 26 міжнародних стандартів.

Коротка характеристика методологічних і організаційних особливостей бухгалтерського обліку в держсекторі, наведена в параграфі 5.1, дає підстави для висновку про існування автономної системи обліку в державному секторі. Її створення зумовлене необхідністю приведення засад бухгалтерського обліку держсектору у відповідність із умовами функціонування суб’єктів у ринковому середовищі.

В умовах гармонізації економічних систем у світовому масштабі МСБОДС відводиться роль концептуальних положень. Такі положення, як правило, стають основою для розроблення країною власних стандартів бухгалтерського обліку, що доповнюють МСБОДС з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку цієї країни. При цьому важливим є вивчення теоретичних засад міжнародного бухгалтерського обліку в державному секторі та базових позицій МСБОДС.

Із метою своєчасного виконання завдань, поставлених у процесі проведення реформи бухгалтерського обліку, наказом Міністерства фінансів України від 19.04.2007 № 504 затверджено План-графік розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України (далі – План-графік)¹, який був успіш-

¹ Про затвердження Плану-графіка розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України : наказ Міністерства фінансів України від 19.04.2007 № 504 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 25.02.2011 № 281) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=83009.

но виконаний. НП(С)БОДС розроблялися спільно Міністерством фінансів України і Державною казначейською службою України.

Слід звернути увагу на порядок їх нумерації. Для зручності застосування вона складається з трьох знаків. Національні положення (стандарти) фінансової звітності нумеруються починаючи зі 101-го стандарту, Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку – зі 121-го стандарту¹.

На сьогодні в Україні затверджено 19 НП(С)БОДС, гармонізованих із МСБОДС. Окремі стандарти, що планувалися до прийняття, затверджено як зміни до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності (табл. 5.1). У табл. 5.2 проілюстровано відповідність НП(С)БОДС і МСБОДС.

Запровадження НП(С)БОДС дасть змогу на якісно новій основі одержувати повну інформацію про державний сектор України та порівнювати показники надходжень і видатків державного й місцевих бюджетів із аналогічними показниками інших країн. Для внутрішніх користувачів така інформація стане базовою під час планування та розроблення податково-бюджетної політики, оцінювання впливу діяльності державного сектору на економіку країни.

Аналіз відповідності НП(С)БОДС міжнародним стандартам показав, що МСБОДС імплементовані в національне нормативно-правове поле з урахуванням економіко-правових особливостей державного сектору України. Фактично НП(С)БОДС, зберігаючи методологічні засади МСБОДС, не копіюють їх у буквальному розумінні.

Підсумовуючи викладене, зауважимо: НП(С)БОДС ґрунтуються на концептуальних положеннях міжнародних стандартів, котрі є основою для розроблення країною власних стандартів бухгалтерського обліку. МСБОДС містять єдині методологічні підходи до оцінювання й розкриття інформації. Їхні положення є набагато ширшими, ніж ті, що враховані у НП(С)БОДС, розроблених для вітчизняного державного сектору. НП(С)БОДС відповідають вимогам міжнародних стандартів із урахуванням рівня соціально-економічного розвитку країни та особливостей національного бюджетного законодавства. Розвиток ринкових відносин в Україні, вдосконалення державного управління неодмінно приведуть до прямого запро-

¹ Ловінська А. Г. Тенденції реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності державного сектору України / А. Г. Ловінська, Н. І. Сушко // Фінанси України. – 2012. – № 7. – С. 90.

Таблиця 5.1
Перелік Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі

	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	Внесено зміни		Запроваджені у 2015 р.	Упроваджуються у 2016 р.
			у 2012 р.	у 2014 р.		
Перебачені згідно з Планом-графіком розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	Внесено зміни у 2012 р.	Внесено зміни у 2014 р.	Запроваджені у 2015 р.	Упроваджуються у 2016 р.
Подання фінансової звітності	101 "Подання фінансової звітності"	101 "Подання фінансової звітності"	Внесено зміни до 101 "Подання фінансової звітності"	Внесено зміни до 101 "Подання фінансової звітності"	–	101 "Подання фінансової звітності"
Події після дати звітності	104 "Події після дати звітності"	Зміни до 101 "Подання фінансової звітності", до яких включено норми стандартів	106 "Подання бюджетної інформації у пов'язаних сторін"	Внесено зміни до 101 "Подання фінансової звітності", до якого включено норми стандартів	–	–
Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін	134 "Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін"	104 "Події після дати балансу"	104 "Події після дати балансу"	106 "Подання бюджетної інформації у пов'язаних сторін"	–	–
Подання бюджетної інформації у фінансовій звітності	106 "Подання бюджетної інформації у фінансовій звітності"	–	–	Внесено зміни до 101 "Подання фінансової звітності"	–	–
Подання бюджетної інформації у фінансовій звітності	106 "Подання бюджетної інформації у фінансовій звітності"	–	–	Внесено зміни до 101 "Подання фінансової звітності"	–	–

Продовження табл. 5.1

	Внесено зміни		Затверджені (2009–2012 рр.)	Розроблені (2009–2011 рр.)	102 “Консолідована фінансова звітність” 107 “Розкриття інформації про державного управління” (підготовлено зміни до 102 “Консолідована фінансова звітність”)	103 “Фінансова звітність за сегментами”	Затверджені у 2015 р.	Упроваджу- ються у 2016 р.
	у 2012 р.	у 2014 р.						
Передбачені згідно з Планом-трафіком розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України								
Консолідована фінансова звітність			102 “Консолідована фінансова звітність”	102 “Консолідована фінансова звітність”	102 “Консолідована фінансова звітність” до якого включено норми	102 “Фінансова звітність за сегментами”	–	102 “Консолідована фінансова звітність”
Оприлюднення інформації про загальний державний сектор			–	107 “Розкриття інформації про державного управління” (підготовлено зміни до 102 “Консолідована фінансова звітність”)	107 “Розкриття інформації про сектор загального державного управління”	103 “Фінансова звітність за сегментами”		
Фінансова звітність за сегментами			103 “Фінансова звітність за сегментами”	103 “Фінансова звітність за сегментами”	–	103 “Фінансова звітність за сегментами”	–	103 “Фінансова звітність за сегментами”

Продовження табл. 5.1

	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	Внесено зміни		Запрова- жені у 2015 р.	Управджу- ються у 2016 р.
			у 2012 р.	у 2014 р.		
Передбачені згідно з Планом-графіком розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України	105 "Фінансова звітність в умовах гіперінфляції"	105 "Фінансова звітність в умовах гіперінфляції"	–	Внесено зміни до 105 "Фінансова звітність в умовах гіперінфляції" в частині перенесення терміну запровадження (з 2016 р.)	–	105 "Фінансова звітність в умовах гіперінфляції"
Основні засоби	121 "Основні засоби"	121 "Основні засоби"	–	Внесено зміни до 121 "Основні засоби"	121 "Основні засоби"	–
Нематеріальні активи	122 "Нематеріальні активи"	122 "Нематеріальні активи"	–	Внесено зміни до 122 "Нематеріальні активи"	122 "Нематеріальні активи"	–
Запаси	123 "Запаси"	123 "Запаси"	Внесено зміни до 123 "Запаси"	Внесено зміни до 123 "Запаси"	123 "Запаси"	–

Продовження табл. 5.1

	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	Внесено зміни		Запрова- джені у 2015 р.	Упроваджу- ються у 2016 р.
			у 2012 р.	у 2014 р.		
Передбачені згідно з Планом-графіком розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України	124 "Доходи"	124 "Доходи"	–	Внесено зміни до 124 "Доходи" в частині перенесення терміну запровадження (з 2016 р.)	–	124 "Доходи"
Зміни облікових оцінок та виправлення помилок	125 "Зміни облікових оцінок та виправлення помилок"	125 "Зміни облікових оцінок та виправлення помилок"	–	Внесено зміни до 125 "Зміни облікових оцінок та виправлення помилок"	125 "Зміни облікових оцінок та виправлення помилок"	–
Оренда	126 "Оренда"	126 "Оренда"	–	–	–	126 "Оренда"
Зменшення корисності активів	127 "Зменшення корисності активів"	127 "Зменшення корисності активів"	Внесено зміни до 127 "Зменшення корисності активів"	Внесено зміни до 127 "Зменшення корисності активів"	127 "Зменшення корисності активів"	–

Продовження табл. 5.1

	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	Внесено зміни		Запроваджені у 2015 р.	Упроваджені у 2016 р.
			у 2012 р.	у 2014 р.		
Перебачені згідно з Планом-графіком розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	у 2012 р.	у 2014 р.	у 2015 р.	у 2016 р.
Забезпечення, неперебачені зобов'язання та неперебачені активи	128 "Забезпечення, неперебачені зобов'язання та неперебачені активи"	128 "Забезпечення, неперебачені зобов'язання та неперебачені активи"	–	Внесено зміни до стандарту 128 та змінено назву на "Зобов'язання"	128 "Зобов'язання"	–
Інвестиційна нерухомість	129 "Інвестиційна нерухомість"	129 "Інвестиційна нерухомість"	–	Внесено зміни до 129 "Інвестиційна нерухомість" у частині перенесення терміну запровадження (з 2016 р.)	–	129 "Інвестиційна нерухомість"
Вплив змін валютних курсів	130 "Вплив змін валютних курсів"	130 "Вплив змін валютних курсів"	–	Внесено зміни до 130 "Вплив змін валютних курсів"	130 "Вплив змін валютних курсів" (окрім розділу III, що набирає чинності з 01.01.2016)	–

Продовження табл. 5.1

	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	Внесено зміни		Запроваджені у 2015 р.	Упроваджені у 2016 р.
			у 2012 р.	у 2014 р.		
Передбачені згідно з Планом-графіком розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	у 2012 р.	у 2014 р.	у 2015 р.	у 2016 р.
Будівельні контракти	131 "Будівельні контракти"	131 "Будівельні контракти"	–	Внесено зміни до 131 "Будівельні контракти" в частині перенесення терміну запровадження (з 2016 р.)	–	131 "Будівельні контракти"
Виплати працівникам	132 "Виплати працівникам"	132 "Виплати працівникам"	Внесено зміни до 132 "Виплати працівникам"	–	132 "Виплати працівникам"	–
Фінансова звітність про частки у спільних підприємствах	134 "Фінансові інвестиції"	133 "Фінансові інвестиції"	Внесено зміни до 133 "Фінансові інвестиції"	–	133 "Фінансові інвестиції"	–
Облік інвестицій в асоційовані компанії	135 "Фінансові інструменти: розкриття та подання інформації"	134 "Фінансові інструменти"	–	Внесено зміни до 134 "Фінансові інструменти" в частині перенесення терміну запровадження (з 2016 р.)	–	134 "Фінансові інструменти"

Закінчення табл. 5.1

	Розроблені (2009–2011 рр.)	Затверджені (2009–2012 рр.)	Внесено зміни		Запрова- джені у 2015 р.	Упроваджу- ються у 2016 р.
			у 2012 р.	у 2014 р.		
Перебачені згідно з Планом-графіком розробки положень (стандартів) бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі України	136 "Витрати"	135 "Витрати"	–	Внесено зміни до 135 "Витрати" в частині перенесення терміну запровадження (з 2016 р.)	–	135 "Витрати"
Разом	23	19	6	7	9	10

Складено за: Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі // Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/view/nacionalni-polozhennja-%28standarti%29-buhgalterskogo-obliku-u-derzhavnomu-sektori?category=buhgalterskij-oblik&subcategory=buhgalterskij-oblik-u-derzhavnomu-sektori>.

**Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку
та звітності в державному секторі, розроблені на базі
Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку
державного сектору**

НП(С)БОДС	МСБОДС
101 "Подання фінансової звітності"	1 "Подання фінансових звітів"; 2 "Звіт про рух грошових коштів"; 14 "Події після дати звітності"; 20 "Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін"; 24 "Представлення у фінансових звітах інформації про виконання бюджетів"
102 "Консолідована фінансова звітність"	6 "Консолідовані фінансові звіти та облік контрольованих суб'єктів господарювання"; 22 "Розкриття фінансової інформації про загальний державний сектор"
103 "Фінансова звітність за сегментами"	18 "Звітність за сегментами"
105 "Фінансова звітність в умовах гіперінфляції"	10 "Фінансова звітність в умовах гіперінфляції"
121 "Основні засоби"	17 "Основні засоби"
122 "Нематеріальні активи"	–
123 "Запаси"	12 "Запаси"
124 "Доходи"	9 "Дохід від операцій обміну"; 23 "Дохід від необмінних операцій (податки та трансферти)"
125 "Зміни облікових оцінок та виправлення помилок"	3 "Чистий надлишок або дефіцит за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці"
126 "Оренда"	13 "Оренда"
127 "Зменшення корисності активів"	21 "Зменшення корисності активів, які не генерують грошові кошти"; 26 "Зменшення корисності активів, які генерують грошові кошти"
128 "Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи"	19 "Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи"
129 "Інвестиційна нерухомість"	16 "Інвестиційна нерухомість"
130 "Вплив змін валютних курсів"	4 "Вплив змін валютних курсів"
131 "Будівельні контракти"	11 "Будівельні контракти"
132 "Виплати працівникам"	25 "Виплати працівникам"

Закінчення табл. 5.2

НП(С)БОДС	МСБОДС
133 “Фінансові інвестиції”	8 “Фінансова звітність про частки у спільних підприємствах”; 7 “Облік інвестицій в асоційовані компанії”
134 “Фінансові інструменти”	15 “Фінансові інструменти: розкриття та подання інформації”
135 “Витрати”	5 “Витрати на позику”

Складено за: *Ловінська Л. Г.* Тенденції реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності державного сектору України / *Л. Г. Ловінська, Н. І. Сушко // Фінанси України.* – 2012. – № 7. – С. 93.

вадження МСБОДС, як це відбулося в корпоративному секторі національної економіки.

Разом із тим при запровадженні НП(С)БОДС перед суб'єктами державного сектору постануть, зокрема, такі проблеми:

- невідповідність окремих положень бюджетного законодавства й нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку вимогам застосування методу нарахування. В українському законодавстві чітко не визначено методи ведення бухгалтерського обліку в державному секторі та консолідації інформації про виконання бюджетів. Унаслідок використання різних методів ведення бухгалтерського обліку в органах держсектору запроваджені й діють декілька планів рахунків такого обліку, які істотно відрізняються за структурою й деталізацією;
- необхідність розроблення єдиної облікової політики та нормативно-правових актів, що встановлюють вимоги до обліку і звітності в державних органах та установах із урахуванням міжнародних норм, а також навчання бухгалтерського персоналу новим правилам ведення бухгалтерського обліку та звітності;
- відсутність програмного забезпечення, яке має враховувати особливості застосування НП(С)БОДС¹.

Отже, потрібно розробити стратегію та план запровадження НП(С)БОДС, до чого повинні долучитися Міністерство фінансів

¹ *Ловінська Л. Г.* Тенденції реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності державного сектору України / *Л. Г. Ловінська, Н. І. Сушко // Фінанси України.* – 2012. – № 7. – С. 84–99.

України і Державна казначейська служба України спільно з Методологічною радою з бухгалтерського обліку. Зазначена стратегія має спрямовуватися на:

- подальшу гармонізацію положень нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку в державному секторі згідно з вимогами МСБОДС;
- виявлення проблемних питань методичного й організаційного забезпечення складання фінансової звітності суб'єктами державного сектору відповідно до НП(С)БОДС та опрацювання основних положень цих стандартів та інших нормативно-правових актів із бухгалтерського обліку в держсекторі;
- розроблення методичних рекомендацій щодо заповнення окремих форм фінансової звітності згідно з вимогами МСБОДС та надання іншої методологічної, методичної допомоги органам державного управління, суб'єктам держсектору з питань практичного застосування міжнародних стандартів¹.

Слід наголосити, що досягти значних результатів у розвитку методології бухгалтерського обліку в державному секторі можна лише в разі використання єдиних підходів до ведення бухгалтерського обліку виконання бюджетів, розпорядників бюджетних коштів та державних цільових фондів. Відсутність єдиної методології складання звітності про стан виконання кошторисів і бюджетів не сприяє отриманню повної й транспарентної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень та накладає обмеження на здійснення контролю в частині запобігання порушенням у процесі виконання бюджету.

5.4. КЛАСИФІКАЦІЯ РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ ЗА ЕКОНОМІЧНИМ ЗМІСТОМ У КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВОГО ПЛАНУ РАХУНКІВ

Реформування державного сектору економіки України має на меті підвищення ефективності й транспарентності його діяльності, посилення підзвітності та підконтрольності системи управління суб'єктів

¹ Ловінська А. Г. Тенденції реформування системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності державного сектору України / А. Г. Ловінська, Н. І. Сушко // Фінанси України. – 2012. – № 7. – С. 84–99.

господарювання, що його утворюють. Одним із напрямів цього процесу стала імплементація МСБОДС через розроблення на їх основі Н(П)СБОДС. У свою чергу, запровадження положень останніх у практику бюджетних установ, фондів загальнообов'язкового державного соціального й пенсійного страхування та органів Державної казначейської служби України зумовило створення нового Плану рахунків державного сектору, який затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31.12.2013 № 1203 та набирає чинності з 1 січня 2016 р. (далі – Новий план).

Цей документ являє собою систему рахунків, спрямовану на інформаційне забезпечення оцінки всієї діяльності державного сектору, оперативного управління як на нижчому, так і на вищому рівнях розпорядників бюджетних коштів, контролю ефективності використання бюджетних ресурсів. Водночас достовірність інформації, котру генеруватиме бухгалтерський облік, побудований на Новому плані, залежить від того, як буде здійснений перехід до нього від попередніх планів рахунків. У цьому контексті актуальності набуває глибше вивчення рахунків Нового плану, їхньої будови та особливостей групування за їх допомогою господарських операцій. Відповіді на ці питання дають класифікації рахунків бухгалтерського обліку за економічним змістом та за призначенням і структурою. Їх аналіз допоможе створити методологічні й організаційні передумови для перенесення залишків у систему рахунків відповідно до Нового плану.

Класифікація рахунків за економічним змістом будується залежно від того, наявність і рух яких економічних об'єктів у них відображаються, та дає змогу визначити структуру Плану рахунків при його побудові (розділи й класи, а також перелік рахунків у межах класів). Тож при розробленні Нового плану був визначений економічно обґрунтований перелік об'єктів бухгалтерського обліку.

Головною відмінністю Нового плану є те, що він призначений для обліку діяльності всіх суб'єктів господарювання держсектору: бюджетних установ, державних цільових фондів і органів Казначейства України з питань виконання бюджетів. За його допомогою здійснюється групування (класифікація) господарських операцій суб'єкта господарювання за визначеними системними ознаками.

Побудова Плану рахунків можлива за різними моделями. Найпоширенішими серед них є лінійна, матрична та матрично-ієрархіч-

на. За матричної моделі виокремлюються певні групи й класи рахунків, за лінійної – останні наводяться в певній заданій логічній ієрархії. В Україні, починаючи з 1940 р., використовується матрично-ієрархічна модель Плану рахунків. Вона орієнтована на виокремлення класів рахунків (матриці) відповідно до структури фінансової звітності, стадій кругообігу капіталу або враховує інші чинники, а рахунки в межах класів наводяться в лінійній послідовності. Структура Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі зображена на рис. 5.2.

Класифікуючи рахунки за економічним змістом і таким чином визначаючи коло об'єктів обліку, треба враховувати, що головною метою бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів державного сектору є забезпечення інформацією процесу прийняття управлінських рішень на різних рівнях державного управління. Тож у обліку повинна бути відображена інформація про ефективність використання й цільове призначення ввірених суб'єктові держсектору ресурсів, а звітність, котра складатиметься відповідно до НП(С)БОДС за даними бухгалтерських рахунків, має містити інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та грошові пото-

Рис. 5.2. Структура Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі

ки суб'єкта. При цьому вона може використовуватися для прогнозів або бути джерелом інформації для прогнозування рівня ресурсів, потрібних для продовження діяльності. Крім того, фінансова звітність може також надавати відомості щодо отримання ресурсів згідно з порядком, установленим законом, а також використання цих ресурсів відповідно до юридичних і контрактних вимог, включаючи фінансові ліміти. Тож змістові акценти використання фінансової звітності державного сектору дещо інші, ніж недержавного сектору. Фінансова звітність держсектору є ключовою ланкою в інформаційному забезпеченні державного фінансового контролю, фінансового планування та прогнозування на державному рівні. Її структура і зміст безпосередньо впливають на будову плану рахунків.

Концептуально нова система бухгалтерського обліку на базі НП(С)БО ґрунтується на *методологічних засадах обліку підприємницької діяльності*. Вона відображає рух та фактичний стан активів, зобов'язань і власного капіталу, а також досягнутий рівень доходів та витрат на певну дату, котрі є проявом у бухгалтерському обліку реалізації певних господарських процесів. Підсумкові дані його рахунків, за якими складена звітність, характеризують фактичну наявність ресурсів і джерел їх утворення на кінець звітного періоду та досягнутий рівень доходів і витрат суб'єкта державного сектору. Саме такий підхід на засадах обліку підприємницької діяльності дає змогу визначити об'єкти бухгалтерського обліку, враховані при розробленні Плану рахунків.

З наведеного випливає, що рахунки бухгалтерського обліку державного сектору за аналогією з підприємницькою діяльністю за економічним змістом повинні поділятися на такі групи:

- рахунки обліку господарських засобів (активів);
- рахунки обліку господарських процесів;
- рахунки обліку джерел формування господарських засобів (капіталу).

Класифікація рахунків за економічним змістом унаочнена на рис. 5.3. Вона допомагає визначити рахунки, потрібні для спостереження та систематичного контролю наявності й руху активів (майна), джерел їх утворення, процесів господарської діяльності.

Поняття “капітал” увійшло в систему бухгалтерського обліку державного сектору України під час переходу національної економіки на

Рис. 5.3. Класифікація рахунків за економічним змістом

Складено автором.

ринкові засади. Це складна, багатоаспектна економічна категорія. Еволюція її трактувань відображає історію розвитку товарно-грошових відносин. Капітал у бухгалтерському обліку суб'єкта господарювання тлумачиться як певне вкладення, котре забезпечить надходження доходу¹. Іншими словами, це “благо, використання якого дає можливість збільшити майбутні блага”². Капітал суб'єкта господарювання поділяється на власний і залучений. Власний, у свою чергу, складається з капіталу засновників (засновника) та нерозподіленого прибутку, тобто приросту капіталу, вкладеного засновниками. Водно-

¹ Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 285.

² Основы економічної теорії : підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климова та ін. ; за ред. А. А. Чухна. – К. : Вища шк., 2001. – С. 253.

час активи, котрі відображають речовий склад власного й залученого капіталу, визнаються в балансі лише за умови, що вони дадуть у майбутньому збільшення надходжень грошових коштів, тобто забезпечать зростання капіталу. Прибуток (у значенні приросту власного капіталу) тлумачиться як перевищення доходів над витратами від використання капіталу в процесі діяльності. Цей концептуальний підхід уже запроваджений у сучасну нормативну базу бухгалтерського обліку в Україні, однак у теорії ще повністю не визнаний. Окрім того, потребує поглибленого дослідження економічна сутність капіталу суб'єкта господарювання держсектору.

У бухгалтерському обліку державного сектору капітал відображається і як сукупність активів, і як сукупність фінансових ресурсів, отриманих із різних джерел. Таким чином, він представлений як вартість активів та вартість фінансових ресурсів. Відповідно, об'єктами обліку є активи та фінансові ресурси у вигляді власного й залученого капіталу.

Рахунки господарських засобів (активів) – це група рахунків бухгалтерського обліку, призначених для обліку складу й руху активів суб'єктів державного сектору. Для відображення кожного виду активів є конкретні бухгалтерські рахунки.

Методологічний вплив на будову системи бухгалтерського обліку державного сектору мають не тільки відповідні стандарти, а й бюджетне законодавство та міжнародні підходи до статистичного узагальнення інформації щодо державних фінансів, зокрема це стосується класифікації активів, економічного змісту та класифікації доходів і витрат. У МСБОДС 1 “Подання фінансових звітів” та НП(С)БОДС 101 “Подання фінансової звітності” ключовою ознакою класифікації активів є термін їх корисного використання (споживання). Так, у МСБОДС 1 активи поділяються залежно від терміну на поточні й непоточні¹, а згідно з НП(С)БОДС 1 – на оборотні та необоротні².

¹ Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку для державного сектору 1 “Подання фінансових звітів” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.kmu.gov.ua/document/81047/1a.pdf>.

² Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 “Подання фінансової звітності” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.12.2009 № 1541 (у ред. наказу Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11>.

Як відомо, всі наявні активи суб'єктів державного сектору за способом передачі вартості можна поділити на основні й оборотні. Основні засоби – це матеріальні активи, котрі утримуються для використання їх у виробництві/діяльності або при постачанні товарів, виконанні робіт і наданні послуг для досягнення поставленої мети та/або задоволення потреб суб'єкта бухгалтерського обліку в державному секторі чи надання в оренду іншим особам і використовуються за очікуванням більше одного року¹. Основні засоби багаторазово використовуються у виробничому процесі та передають свою вартість частинами через нарахування їхнього зносу за встановленими нормами.

Водночас Керівництво зі статистики державних фінансів Світового банку класифікує активи на фінансові й нефінансові. До перших належать фінансові вимоги, монетарне золото та спеціальні права запозичення, що надаються МВФ у порядку розподілу. При цьому фінансові вимоги визначаються як активи, котрі дають право одному суб'єктові державного сектору, що є власником активу (тобто кредиторів), отримати один або декілька платежів від іншого суб'єкта (дебітора) відповідно до умов і положень, передбачених у контракті між ними. Фінансова вимога є активом, оскільки забезпечує кредиту економічні вигоди, будучи засобом накопичення. Кредитор може отримувати додаткові вигоди у формі процентів чи інших виплат доходу від власності й холдингового прибутку. Типовими фінансовими вимогами є: грошові кошти, депозити, позики, облігації, похідні фінансові інструменти та дебіторська заборгованість².

До нефінансових активів належать усі економічні активи, крім фінансових: основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, нематеріальні активи, запаси, біологічні активи, капітальні інвестиції. Передбачається, що такі активи не є вимогами до інших інституційних одиниць. Як і фінансові, нефінансові активи – це засіб накопичення. До того ж більшість таких активів створює вигоди або за ра-

¹ Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 “Основні засоби” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 12.10.2010 № 1202 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10>.

² Government Finance Statistics Manual 2001 (GFSM 2001) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/pdf/ch7.pdf>.

хунок їх використання у виробництві товарів і послуг, або у вигляді доходу від власності¹.

Стосовно класифікації активів, на підставі якої складається План рахунків, слід зауважити, що вона базується на підходах Керівництва зі статистики державних фінансів Світового банку.

Рахунки капіталу як сукупності фінансових ресурсів – це група рахунків бухгалтерського обліку, призначена для обліку власних і залучених джерел формування активів суб'єкта державного сектору. Усі джерела можна поділити на постійно закріплені (власні), тимчасово залучені (позичені) та результати господарської діяльності (фінансові). Аналогічно групуються й рахунки. Найважливішою є підгрупа, де обліковуються власні джерела засобів, котрі залежно від особливостей їх формування поділяються на власний капітал (частина в активах суб'єкта держсектору, що залишається після вирахування зобов'язань)², цільове фінансування, резервний капітал. На цих рахунках обліковуються джерела власних основних і оборотних засобів такого суб'єкта.

Кожен суб'єкт державного сектору в процесі діяльності також може використовувати відповідно до законодавства тимчасово залучені (позичені) джерела засобів. Статтею 16 Бюджетного кодексу України визначено, що бюджетна установа (суб'єкт державного сектору) не має права здійснювати запозичення в будь-якій формі (крім випадків, передбачених цим Кодексом) або надавати юридичним чи фізичним особам кредити з бюджету (якщо не встановлені відповідні бюджетні призначення на надання кредитів із бюджету)³. Тобто використовувати тимчасово залучені (позичені) кошти суб'єкти державного сектору можуть тільки відповідно до норм бюджетного законодавства.

¹ Government Finance Statistics Manual 2001 (GFSM 2001) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/pdf/ch7.pdf>.

² Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 “Подання фінансової звітності”: затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.12.2009 № 1541 (у ред. наказу Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11>.

³ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

За терміном залучення джерела поділяють на довгострокові (понад рік) і поточні (в межах року). До довгострокових зобов'язань суб'єктів державного сектору належать:

- довгострокові кредити банків;
- відтерміновані довгострокові кредити банків;
- інші довгострокові позики;
- зобов'язання за довгостроковими цінними паперами;
- довгострокові зобов'язання за операціями з оренди;
- інші довгострокові фінансові зобов'язання.

Особливе значення мають кредити банків, які за терміном надання поділяються на довго-, середньо- й короткострокові. Кредити, що надаються банком згідно з кредитною угодою, є платними та обов'язково мають бути повернені в установлений строк. Рахунки, на котрих відображаються одержані кредити, показують заборгованість суб'єкта державного сектору перед банком. На дебеті цих рахунків зазначають погашення, зменшення заборгованості за раніше отриманими кредитами.

Поточна заборгованість за кредитами й показниками суб'єктів державного сектору представлена поточною заборгованістю за довгостроковими кредитами, зобов'язаннями за довгостроковими цінними паперами, іншими довгостроковими зобов'язаннями; короткостроковими кредитами банків; відстроченими короткостроковими кредитами банків; короткостроковими позиками; іншими короткостроковими фінансовими зобов'язаннями.

Важливу частину джерел тимчасово залучених коштів становлять розрахунки з розподілу національного доходу, до яких відносять заборгованість суб'єкта держсектору перед робітниками й службовцями з оплати праці, перед бюджетом – із податків, перед органами страхування – з належних відрахувань. Зазначена заборгованість перебуває певний час у розпорядженні суб'єкта державного сектору, оскільки неминуче виникає незбіг у часі її виникнення та погашення. Вона охоплює заборгованість за розрахунками:

- із заробітної плати;
- з виплати стипендій, пенсій, допомоги та інших трансфертів населенню;
- з працівниками за товари, продані в кредит;
- з працівниками за безготівковими перерахуваннями на рахунки з вкладів у банках;

- з працівниками за безготівковими перерахуваннями внесків за договорами добровільного страхування;
- з членами профспілки за безготівковими перерахуваннями сум членських профспілкових внесків;
- з працівниками за позиками банків;
- за виконавчими документами та іншими утриманнями;
- іншими розрахунками за виконані роботи;
- з бюджетом за податками та зборами;
- іншими розрахунками з бюджетом;
- із загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Джерела перелічених та інших тимчасово залучених засобів суб'єкт держсектору використовує лише протягом певного періоду й у встановлений строк повертає ці кошти їхнім власникам.

За обраного підходу до трактування капіталу суб'єкта державного сектору в бухгалтерському обліку його господарська діяльність розглядається як кругообіг капіталу. Кругообіг капіталу, котрий уособлює господарські процеси в обліку підприємницької діяльності, – це сукупність однорідних господарських операцій, спрямованих на досягнення певної мети: відображення процесу заготівлі, виробництва, реалізації чи невиробничого споживання. Сучасна концепція визначення фінансових результатів передбачає його розрахунок шляхом порівняння доходів і витрат від використання вкладеного капіталу. Отже, кругообіг капіталу відображається в бухгалтерському обліку, з одного боку, як витрачання активів, виникнення зобов'язань, а з другого – як утворення в результаті цього доходів. Порівняння доходів і витрат дасть фінансовий результат діяльності суб'єкта держсектору, а після виконання бюджетів – профіцит чи дефіцит їх виконання. Таким чином, кругообіг капіталу формалізується в обліку у вигляді доходів, витрат, фінансового результату, котрі і є об'єктом бухгалтерського обліку та передбачають наявність певних груп рахунків (див. рис. 5.3).

Державному сектору, крім зазначених, притаманні такі процеси: виконання бюджетів (кошторисів) – отримання ресурсів із різних джерел та їх витрачання, казначейського обслуговування бюджетів (установ). Для їх обліку призначені рахунки виконання державного й місцевих бюджетів, державних цільових фондів, кошторисів бюджетних установ; рахунки казначейського обслуговування бюджет-

них коштів, коштів державних цільових фондів і розпорядників бюджетних коштів; рахунки визначення фінансового результату.

Якщо проаналізувати нормативно-правове забезпечення бухгалтерського обліку в Україні та бюджетне законодавство, стає очевидно певна розбіжність між визначенням і класифікацією витрат та доходів. Так, за МСБОДС витрати тлумачаться як зменшення економічних вигід чи потенціалу корисності протягом звітного періоду у вигляді вибуття чи споживання активів або виникнення зобов'язань, що призводить до зменшення чистих активів / власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами власникам¹. Відповідно, дохід – це валове надходження економічних вигід або потенціалу корисності протягом звітного періоду, коли чисті активи / власний капітал зростають у результаті цього надходження, а не внесків власників².

Визначення витрат і доходів згідно з НП(С)БОДС за змістом відповідає міжнародним стандартам. Так, витрати – це зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком його зниження за рахунок вилучення чи розподілу власником); доходи – збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, що призводять до зростання власного капіталу (за винятком його примноження за рахунок внесків власника)³.

Однак відповідно до Бюджетного кодексу України поняття “витрати бюджету” ширше за поняття “видатки бюджету”⁴. Згідно із цим законодавчим актом, “видатки бюджету – кошти, спрямовані на

¹ Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку для державного сектору 3 “Чистий надлишок або дефіцит за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/MSBODS/3.pdf>.

² Там само.

³ Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 “Подання фінансової звітності” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.12.2009 № 1541 (у ред. наказу Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11>.

⁴ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування; витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів”.

Стосовно доходів бюджету також спостерігається невідповідність між їх визначенням у бюджетному законодавстві та нормативно-правовому забезпеченні бухгалтерського обліку. Так, згідно з НП(С)БОДС 101 “Подання фінансової звітності”, доходи – це “збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власника)”¹. Водночас у Бюджетному кодексі України доходи бюджету визначаються як “податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ)”². У свою чергу, надходження бюджету за Кодексом – це “доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів”³.

Привертає увагу той факт, що доходи й витрати відповідно до НП(С)БОДС 124 “Доходи” та 135 “Витрати” поділяються на дві групи: від обмінних і від необмінних операцій. До операцій обміну за доходами належать: бюджетне асигнування; доходи від надання по-

¹ Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 “Подання фінансової звітності”: затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.12.2009 № 1541 (у ред. наказу Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11>.

² Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

³ Там само.

слуг (власні надходження: плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності; надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна); кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право); доходи від продажу (доходи від операцій з капіталом, доходи від продажу нерухомого майна); доходи від процентів, роялті та дивідендів; інші доходи від обмінних операцій.

Доходи від необмінних операцій включають: податкові надходження; неподаткові надходження (адміністративні збори та платежі); трансферти й кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та інших бюджетних установ для виконання цільових заходів; надходження до державних цільових фондів; зобов'язання, котрі не підлягають погашенню¹.

До витрат за обмінними операціями відносять такі елементи витрат: оплата праці (заробітна плата, грошове забезпечення військовослужбовців); відрахування на соціальні заходи; матеріальні витрати (використання предметів, матеріалів, обладнання, інвентарю, медикаментів та перев'язувальних матеріалів, продуктів харчування тощо); амортизація; фінансові витрати (витрати суб'єкта державного сектору, пов'язані із запозиченнями згідно із законодавством: проценти за користування кредитами, премія, дисконт за цінними паперами, витрати на обслуговування боргу та ін.); інші витрати за обмінними операціями (курсові різниці, витрати, пов'язані з реалізацією активів, втрати від зменшення корисності активів тощо)².

Витрати за необмінними операціями містять такі елементи витрат: трансферти (субсидії, гранти, соціальні виплати тощо); інші витрати за необмінними операціями (витрати, пов'язані з переда-

¹ Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку державного сектору 124 "Доходи": затв. наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0089-11>.

² Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 135 "Витрати": затв. наказом Міністерства фінансів України від 18.05.2012 № 568 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0903-12>.

чею активів суб'єктами державного сектору суб'єктам господарювання, фізичним особам та іншим суб'єктам державного сектору для виконання цільових заходів, списана дебіторська заборгованість, неповернення депозитів та ін.)¹.

У Плані рахунків бухгалтерського обліку державного сектору така розбіжність класифікаційних ознак щодо групування доходів і витрат для складання фінансової й бюджетної звітності долається на рівні субрахунків синтетичного обліку. Синтетичні рахунки класифікуються відповідно до НП(С)БОДС 124 “Доходи” та 135 “Витрати”, а їхні залишки є основою для складання фінансової звітності. Водночас бюджетна звітність складатиметься через групування цих субрахунків.

Для узгодження даних фінансового обліку в частині доходів і витрат та бюджетної звітності пропонуємо внести відповідні зміни до групування її статей. Порівняння рахунків бухгалтерського обліку доходів і витрат із бюджетною класифікацією наведено в табл. 5.3 і 5.4.

Таблиця 5.3

Порівняння рахунків бухгалтерського обліку доходів із бюджетною класифікацією

План рахунків		Бюджетна класифікація	
<i>Клас 7 “Доходи”</i>		<i>Класифікація доходів бюджету</i>	
70	Доходи за бюджетними асигнуваннями		
7011	Бюджетні асигнування	Коди не визначені класифікацією доходів	
71	Доходи від реалізації продукції (робіт, послуг)		
7111	Доходи від реалізації продукції (робіт, послуг)	25010100	Плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю
		25010200	Надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності

¹ Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 135 “Витрати” : затв. наказом Міністерства фінансів України від 18.05.2012 № 568 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0903-12>.

План рахунків		Бюджетна класифікація	
<i>Клас 7 "Доходи"</i>		<i>Класифікація доходів бюджету</i>	
7131	Доходи державного бюджету від наданих послуг	2201000	Плата за надання адміністративних послуг
		22020000	Плата за утримання дітей у школах-інтернатах
7141	Доходи місцевого бюджету від наданих послуг	2201000	Плата за надання адміністративних послуг
		22020000	Плата за утримання дітей у школах-інтернатах
72	Доходи від продажу активів		
7211	Дохід від реалізації активів	25010400	Надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна)
7231	Доходи державного бюджету від продажу майна	30000000	Доходи від операцій з капіталом*
		24010000	Кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду
		24040000	Кошти від реалізації надлишкової космічної техніки військового та подвійного призначення
		24050000	Кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого військового майна Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів та інших державних органів
7241	Доходи місцевого бюджету від продажу майна	30000000	Доходи від операцій з капіталом*
		24010000	Кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду
73	Фінансові доходи		
7311	Фінансові доходи розпорядників бюджетних коштів	25023000	Кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право

Продовження табл. 5.3

План рахунків		Бюджетна класифікація	
<i>Клас 7 "Доходи"</i>		<i>Класифікація доходів бюджету</i>	
7331	Фінансові доходи державного бюджету	24110000	Доходи від операцій з кредитування та надання гарантій
		21040000	Плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного бюджету
7341	Фінансові доходи місцевого бюджету	24110000	Доходи від операцій з кредитування та надання гарантій
		21050000	Плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів
74	Інші доходи за обмінними операціями		
7411	Інші доходи за обмінними операціями	25010300	Плата за оренду майна бюджетних установ
7431	Інші доходи за обмінними операціями	24160000	Концесійні платежі**
7441	Інші доходи за обмінними операціями	24160000	Концесійні платежі**
75	Доходи за необмінними операціями		
7511	Доходи за необмінними операціями	25002100	Благодійні внески, гранти та дарунки
		25002200	Кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів, у тому числі заходів з відчуження для суспільних потреб земельних ділянок та розміщених на них інших об'єктів нерухомого майна, що перебувають у приватній власності фізичних або юридичних осіб
7531	Податкові надходження	10000000	Податкові надходження
7532	Неподаткові надходження	20000000	Неподаткові надходження***
7533	Трансферти	40000000	Офіційні трансферти
7534	Інші доходи за необмінними операціями	50000000	Цільові фонди
7541	Податкові надходження	10000000	Податкові надходження
7542	Неподаткові надходження	20000000	Неподаткові надходження***
7543	Трансферти	40000000	Офіційні трансферти

План рахунків		Бюджетна класифікація	
<i>Клас 7 "Доходи"</i>		<i>Класифікація доходів бюджету</i>	
7544	Інші доходи за необмінними операціями	50000000	Цільові фонди
76	Умовні доходи		
		<i>Класифікація кредитування бюджету</i>	
7631	Надходження до державного бюджету від повернення бюджетних кредитів	4120	Повернення внутрішніх кредитів
		4220	Повернення зовнішніх кредитів
		<i>Класифікація фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання</i>	
7632	Надходження до державного бюджету від операцій з фінансування	401000	Запозичення
		500000	Надходження від приватизації державного майна
		601100	Повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів
		<i>Класифікація кредитування бюджету</i>	
7641	Надходження до місцевих бюджетів від повернення бюджетних кредитів	4120	Повернення внутрішніх кредитів
		4220	Повернення зовнішніх кредитів
		<i>Класифікація фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання</i>	
7642	Надходження до місцевих бюджетів від операцій з фінансування	401000	Запозичення
		601100	Повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів

* Крім коду 34000000 "Податки на фінансові операції та операції з капіталом".

** За кодами 24160100 "Концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності (крім тих, які мають цільове спрямування згідно із законом) та 24160200 "Концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності (які мають цільове спрямування згідно із законом)" відповідно до законодавства.

*** Крім кодів бюджетної класифікації доходів, інформація про надходження яких відображається на інших рахунках за даними таблиці.

Складено у співавторстві з Л. В. Гізатуліною за: План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі : затв. наказом Міністерства фінансів України від 31.12.2013 № 1203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14>; Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golovbukh.ua/regulations/1521/8199/8200/461616>.

Таблиця 5.4

**Порівняння рахунків бухгалтерського обліку витрат
із бюджетною класифікацією**

План рахунків		Бюджетна класифікація	
<i>Клас 8 "Витрати"</i>		<i>Економічна класифікація видатків бюджету</i>	
80	Витрати на виконання бюджетних програм		
8011	Витрати на оплату праці	2110	Оплата праці
		2280	Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм
8012	Відрахування на соціальні заходи	2120	Нарахування на оплату праці
		2280	Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм
8013	Матеріальні витрати	2210	Предмети, матеріали, обладнання та інвентар
		2220	Медикаменти та перев'язувальні матеріали
		2230	Продукти харчування
		2260	Видатки та заходи спеціального призначення
		2280	Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм
8014	Амортизація*		
8031	Витрати на оплату праці	2110	Оплата праці
8032	Відрахування на соціальні заходи	2120	Нарахування на оплату праці
8033	Матеріальні витрати	2210	Предмети, матеріали, обладнання та інвентар
		2220	Медикаменти та перев'язувальні матеріали
		2230	Продукти харчування
		2260	Видатки та заходи спеціального призначення
8041	Витрати на оплату праці	2110	Оплата праці
8042	Відрахування на соціальні заходи	2120	Нарахування на оплату праці

Продовження табл. 5.4

План рахунків		Бюджетна класифікація	
<i>Клас 8 "Витрати"</i>		<i>Економічна класифікація видатків бюджету</i>	
8043	Матеріальні витрати	2210	Предмети, матеріали, обладнання та інвентар
		2220	Медикаменти та перев'язувальні матеріали
		2230	Продукти харчування
		2260	Видатки та заходи спеціального призначення
81	Витрати на виготовлення продукції (надання послуг, виконання робіт)		
8111	Витрати на оплату праці	2110	Оплата праці
		2280	Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм
8112	Відрахування на соціальні заходи	2120	Нарахування на оплату праці
		2280	Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм
8113	Матеріальні витрати	2210	Предмети, матеріали, обладнання та інвентар
		2220	Медикаменти та перев'язувальні матеріали
		2230	Продукти харчування
		2260	Видатки та заходи спеціального призначення
		2280	Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм
8114	Амортизація*		
8115	Інші витрати	2240	Оплата послуг (крім комунальних)
		2250	Видатки на відрядження
		2270	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв
82	Витрати з продажу активів		
8211	Собівартість проданих активів	2100	Оплата праці і нарахування на заробітну плату
		2200	Використання товарів і послуг

Продовження табл. 5.4

План рахунків		Бюджетна класифікація	
<i>Клас 8 "Витрати"</i>		<i>Економічна класифікація видатків бюджету</i>	
83	Фінансові витрати		
8311	Фінансові витрати**		
8331	Фінансові витрати державного бюджету	2400	Обслуговування боргових зобов'язань
8341	Фінансові витрати місцевого бюджету	2400	Обслуговування боргових зобов'язань
84	Інші витрати за обмінними операціями		
8411	Інші витрати за обмінними операціями	2240	Оплата послуг (крім комунальних)
		2250	Видатки на відрядження
		2270	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв
8431	Інші витрати за обмінними операціями	2240	Оплата послуг (крім комунальних)
		2250	Видатки на відрядження
		2270	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв
		2280	Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм
		3100	Придбання основного капіталу
8441	Інші витрати за обмінними операціями	2240	Оплата послуг (крім комунальних)
		2250	Видатки на відрядження
		2270	Оплата комунальних послуг та енергоносіїв
		2280	Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм
		3100	Придбання основного капіталу
85	Витрати за необмінними операціями		
8511	Витрати за необмінними операціями	2600	Поточні трансферти
		2700	Соціальне забезпечення
		2800	Інші поточні видатки
		3200	Капітальні трансферти
8531	Трансферти	2600	Поточні трансферти
		3200	Капітальні трансферти***

План рахунків		Бюджетна класифікація	
<i>Клас 8 "Витрати"</i>		<i>Економічна класифікація видатків бюджету</i>	
8532	Інші витрати за необмінними операціями	2700	Соціальне забезпечення
		2800	Інші поточні видатки
8541	Трансферти	2600	Поточні трансферти
		3200	Капітальні трансферти***
8542	Інші витрати за необмінними операціями	2700	Соціальне забезпечення
		2800	Інші поточні видатки
86	Умовні витрати		
		<i>Класифікація кредитування бюджету</i>	
8631	Витрати державного бюджету за операціями з надання кредитів	4110	Надання внутрішніх кредитів
		4210	Надання зовнішніх кредитів
		<i>Класифікація фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання</i>	
8632	Витрати державного бюджету за операціями з фінансування	402000	Погашення
		601200	Розміщення бюджетних коштів на депозитах або придбання цінних паперів
		<i>Класифікація кредитування бюджету</i>	
8641	Витрати місцевих бюджетів за операціями з надання кредитів	4110	Надання внутрішніх кредитів
		4210	Надання зовнішніх кредитів
		<i>Класифікація фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання</i>	
8642	Витрати місцевих бюджетів за операціями з фінансування	402000	Погашення
		601200	Розміщення бюджетних коштів на депозитах або придбання цінних паперів

* Коду економічної класифікації видатків для обліку амортизаційних витрат немає.

** Не здійснюються бюджетними установами.

*** Крім коду 3210 "Капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям)", витрати за яким обліковуються на рахунку 521 "Капітал у підприємствах розпорядників бюджетних коштів". Видатки розпорядників бюджетних коштів за кодом 3100 "Придбання основного капіталу" обліковуються на субрахунку 5411 "Цільове фінансування розпорядників бюджетних коштів".

Складено у співавторстві з Л. В. Гізатуліною за: План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі : затв. наказом Міністерства фінансів України від 31.12.2013 № 1203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14>; Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://golovbukh.ua/regulations/1521/8199/8200/461616>.

При побудові Плану рахунків застосовано десяткову систему шифрування рахунків, в основу якої покладено інший аспект класифікації за економічним змістом – групування об'єктів обліку за розпорядниками бюджетних коштів. У Плані рахунків за десятковою системою наведені коди (номери) та найменування синтетичних рахунків і субрахунків. Перша цифра балансового рахунку визначає клас; друга – номер синтетичного рахунку; третя – ідентифікатор суб'єкта державного сектору (1 – розпорядники бюджетних коштів; 2 – державні цільові фонди; 3 – державний бюджет; 4 – місцеві бюджети, 5 – рахунки органів Казначейства); четверта – номер субрахунку (крім рахунків класів 9 і 0).

План рахунків, сформований на підставі класифікації синтетичних рахунків за економічним змістом, відображає юридичні відносини, що склалися між суб'єктами державного сектору, та відповідає їхнім обліковим потребам. Рахунки цього плану забезпечують аналітичне виокремлення й синтетичне узагальнення здійснюваних господарських операцій.

Використання суб'єктами державного сектору уніфікованого Плану рахунків забезпечить:

- відображення операцій та складання фінансової звітності відповідно до вимог національного законодавства, гармонізованого з МСБОДС;
- облік специфічних операцій Казначейства України (функція казни та бюджетна функція);
- відображення всіх операцій через кореспонденцію рахунків окремо з виконання кошторису та бюджетів.

Проведене в цій роботі дослідження дає змогу визначити інформаційну базу для оцінки наслідків кон'юнктурних змін просторового розміщення продуктивних сил, галузевої структури інвестицій під впливом всеохопних інтеграційних процесів. В умовах зовнішніх і внутрішніх чинників невизначеності та ускладненості ринкового середовища, застосування кількісних та якісних індикаторів виробництва й обміну товарами і послугами має відбуватися з дотриманням принципів транспарентності, довіри, запобігання надмірній асиметричності інформаційного простору. Тому до пріоритетів державної політики повинно належати максимальне застосування уніфікованих принципів міжнародної звітності, регулювання та статистики, формування фінансових показників діяльності економічних агентів на базі єдиних правил бухгалтерського обліку.

Як зазначає О. Г. Білорус, глобалізація світової економіки, екології та соціального розвитку, масштабні трансформації, формування світ-системи постіндустріального глобалізму стали сутністю цивілізаційного розвитку другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.¹ Нижче наведемо найхарактерніші ознаки цього феномену:

- Попри всі позитивні наслідки глобалізація має й негативний бік, обумовлений глибиною та масштабами періодичних кризових явищ унаслідок неготовності національних урядів до регулювання глобалізованої економіки.
- Глобальні ланцюги формування вартості (ГЛФВ) визначають напрями реструктуризації багатьох ринків. Мультинаціональ-

¹ Еволюція світ-системи глобалізму (Стратегічні імперативи спів розвитку): кол. моногр. / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк, О. В. Зернецька та ін.; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2014. – С. 12.

ні корпорації, що виникають у результаті міжнародних злиттів і поглинань, мають здебільшого монопольний характер та диктують єдині стандарти у виробництві та управлінні ГЛФВ. Водночас нестійкі економіки не мають важелів впливу на дестабілізуючі наслідки їх функціонування.

- Глобалізація світової економіки завдяки міжнародним переливанням капіталів зумовлює випереджальний розвиток фінансової сфери. Тож збільшення регулюючої ролі фінансових інституцій має непересічне значення для підвищення стійкості та стабільності світового розвитку. За цих умов уряди через установлення жорстких норм і правил намагаються регламентувати практично всі види діяльності на ринках грошей та капіталу. Водночас оздоровлення національних фінансових систем і державна підтримка економіки мають багато суперечностей. Так, регуляторна активність держави пов'язана з проблемами хибного вибору, що стосується визначення об'єктів регулювання, необмежених можливостей зростання доходів поза зв'язком із реальним сектором, асиметричності інформації.
- Циклічні коливання темпів економічного зростання в індустріально розвинутих країнах супроводжуються всеосяжними явищами нестабільності, періодичним погіршенням загальних умов відтворення, зменшенням доходів певної частини населення. При цьому уряди багатьох країн змушені нарощувати державні боргові зобов'язання, а також дефіцити національних бюджетів. Як наслідок, висока інфляція знижує ефективність фіскального регулювання еволюційного розширення господарської діяльності через посилення податкового тягара.
- Серед параметрів, що характеризують недостатній ступінь рівноваги наднаціональних і національних фінансових систем, великого значення набули показники державних боргів і бюджетних дефіцитів. До того ж необхідність збільшення фінансування державного сектору розвинутих країн пов'язана з локалізацією токсичних активів та витратами на їх обслуговування, потребою в рекапіталізації банківської сфери.
- Світові економічні збої змусили уряди багатьох країн розробляти заходи, спрямовані на припинення рецесії, підтримку фі-

нансового сектору. На практиці вони виявилися недостатньо ефективними, асиметричними, незважаючи на спроби встановлення єдиних підходів до подолання кризи. Останніми роками багато в чому успіх антикризових заходів визначався розвитком єдиного інформаційного простору взаємодії держави, приватного сектору та громадянського суспільства на базі міжнародних стандартів фінансової звітності та бухгалтерського обліку.

Подальші наукові дослідження і побудова моделей поведінки та взаємодії влади та бізнесу, суб'єктів господарювання між собою мають бути підґрунтям для розроблення заходів стабілізації соціально-економічної системи в умовах невизначеності.

- В інформаційній економіці ризики асиметричної інформації зумовлені зростанням кількості активів суб'єктів підприємництва, що набувають віртуального характеру. Так, грошові ресурси дедалі частіше представлені в електронній формі, грошово-кредитні ресурси стають менш відчутними в господарських операціях. Можливість тиражування однією стороною угоди придбаних відомостей та систем їх трансляції призводить до нерівноцінних умов обох сторін контрактних відносин. За цих обставин для уникнення асиметрії інформації про діяльність суб'єктів підприємництва необхідно розробити єдині підходи до переліку та методики визначення фінансових і нефінансових показників. Завданням подальших досліджень доцільно визначити створення уніфікованого інструментарію ідентифікації, визнання й оцінювання активів і зобов'язань, включаючи нематеріальні. Довіра в професійній діяльності бухгалтерів і аудиторів вимагає виховання професійної етики у фахівців з огляду на значення фінансової звітності як інформаційної основи управлінських рішень.

Важливу роль у протидії спотворенню економічної інформації відіграють створені на добровільних засадах інститути глобального громадянського суспільства – впливові міжнародні професійні організації, діяльність котрих стратегічно спрямована на виконання суспільно значущих завдань. Особливо успішною є діяльність громадських глобальних структур зі створення міжнародних стандар-

тів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а також із формування інтегрованого управлінського мислення на базі єдиних показників стійкого розвитку.

Здійснене дослідження підтверджує висунуту наукову гіпотезу щодо сутності, функцій і значення бухгалтерського обліку в соціально-економічному середовищі в умовах глобалізації економіки та антикризовому управлінні.

На сьогодні бухгалтерський облік не обмежується інформаційно-сервісною функцією управління, а є повноцінним соціально-економічним інститутом, котрий має, з одного боку, стати підґрунтям для розроблення антикризових заходів, стратегії й тактики проведення економічних реформ в Україні в умовах євроінтеграції, а з другого – розвиватися та відповідати найкращим світовим практикам. Це об'єктивна реальність і вимога сучасності. Однак посилення впливу цього інституту на соціально-економічне середовище, зростання його значущості потребують оновлення теоретичної бази.

Удосконалення теорії бухгалтерського обліку ґрунтується на позитивістській філософії розвитку та розв'язанні проблем на засадах сучасних економічних теорій, зокрема інституціональної. Таким чином науково означається інституціональна теорія бухгалтерського обліку.

Спроби пояснити предмет, завдання й функції обліку, поведінку бухгалтерів та їхню діяльність через юридичну, балансову, економічну, позитивну теорії, а для предмета цього дослідження – й інституціональну теорію, є не тільки невід'ємною частиною наукового пошуку, а й важливим чинником розвитку професії.

Історично сформувалася звужена інтерпретація предмета бухгалтерського обліку, що зумовлювало його визначення як технічного процесу. Тому бухгалтерський облік не посів належного місця на всіх рівнях соціально-економічного середовища (від підприємства до органів державного управління).

Водночас західні науково-бухгалтерські школи глибше й ширше трактують предмет обліку та відносять цю систему знань до суспільно-економічних наук.

Глобальні кризи сучасного світу вимагають від економічної науки та практики активізації потенціалу науки й практики бухгалтер-

ського обліку. При цьому його розвиток має враховувати не лише власні, а й суміжні економічні теорії, поглиблюючи пошук нових орієнтирів для поступу світової економіки.

Зміна погляду на предмет, поглиблення й розширення сутності бухгалтерського обліку є першим кроком до нового етапу його розвитку як провідної економічної науки та професії. Завдання економічної науки полягає не тільки в розв'язанні проблем практики, а й у прогнозуванні розвитку її предмета та об'єктів, а отже, й концепції та стратегій її майбутнього застосування.

Інститут бухгалтерського обліку – сукупність взаємопов'язаних складових, що об'єктивно існують як окремі інститути “десь зовні” (структури, “правила гри”) та перебувають у свідомості бухгалтерів і користувачів фінансової звітності (як суб'єктивні, неформальні прояви). Інституціональна теорія насамперед пов'язує успішність реформи зі станом розвитку неформальних інститутів, котрі залежать від їхнього минулого стану та потребують потужної мотивації до сприйняття нового й реформування.

Потужним стимулом до інституціонального вдосконалення обліку у світі є концепція сталого розвитку, що формує модель ідеології трансформації бухгалтерського обліку від обслуговування бізнесу транснаціональних корпорацій до підґрунтя інституцій сталого розвитку. Останні мотивовані до процесів конвергенції в бухгалтерській сфері. Таким чином, міжнародна система бухгалтерського обліку отримує якісно іншу мотивацію до вдосконалення. Прогнозується модель розвитку глобальної системи обліку (а отже, й національних систем) на засадах інституціональної теорії, концепції сталого розвитку, принципах синергетичної теорії.

З огляду на передбачену зміну організаційно-теоретичної доктрини розвитку МСФЗ, державним органам України, її науково-професійній спільноті потрібно активніше долучатися до цього процесу, посилюючи представництво та позиції в бухгалтерських інституціях міжнародного рівня. Основою впровадження МСФЗ в Україні має бути концепція їх адаптації до національного інституційного середовища з обов'язковим збільшенням можливостей конвергенції. Останнє сприятиме гармонізації та поступовому нівелюванню розбіжностей між П(С)БО і МСФЗ та, що важливіше, розвиткові в

Україні науки бухгалтерського обліку, здатної залучити напрацювання вітчизняних теоретиків і практиків до міжнародної системи обліку.

У контексті інституціонального підходу до бухгалтерського обліку велике значення має науковий погляд на вдосконалення методології.

Важливою складовою розвитку теорії й практики обліку є моделювання, що передбачає, крім іншого, розроблення методик і методичних рекомендацій (описань). У бухгалтерському обліку моделювання – це комплексне застосування його методів та наукових підходів для відображення господарських процесів і явищ через специфічно створені символи й описання.

У національній системі обліку процесові моделювання не приділяється належної уваги. Помилково вважається (й до певної міри закріплено законодавчо), що воно має здійснюватися у практичному сегменті обліку власниками та менеджерами підприємств. При цьому ігнорується інституціональна неготовність останніх до моделювання облікового розкриття господарських процесів і явищ, не кажучи про потреби відповідної реакції на виклики глобальної економіки. Однак у нерозвинутій вітчизняній інституціональній системі моделювання бухгалтерського обліку повинне бути прерогативою її регуляторних і наукових складових, що обґрунтовується й сучасними економічними теоріями.

Організація моделювання потребує певної системи, котра формується на рівні розроблення МСФЗ та має бути логічно продовжена на національному й галузевому рівнях, які в найближчій перспективі будуть визначальними. Спрогнозовані тенденції окреслюють особливості інституціональної теорії обліку, методичні завдання Концепції розвитку бухгалтерського обліку в Україні, а також є орієнтиром для планування наукових досліджень національних академічних установ.

Аналіз світових теоретичних і практичних тенденцій побудови та розвитку галузевих стандартів бухгалтерської звітності засвідчив наявність методологічних підходів до вдосконалення МСФЗ через запровадження трирівневої моделі їх побудови (загального, галузевого й корпоративного рівнів); означення методології галузевих фак-

торів вартості; врахування специфіки показників для прийняття інвестиційних рішень.

У системі чинних МСФЗ уже є кілька вузькоспеціалізованих стандартів, котрі в західних науково-професійних бухгалтерських виданнях позначені як галузеві. Такий підхід до побудови облікових систем застосовується у США та окремих країнах СНД.

Удосконалення регулювання галузевої економіки неможливе без впливу управління на його головну функцію – бухгалтерський облік. Науковою базою посилення такого впливу мають стати теоретичні напрацювання щодо оцінювання факторів вартості за окремими галузями, розроблення стандартних показників і методології. Реалізація цієї моделі передбачає створення галузевих стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності, а також відповідної облікової політики.

Базові засади побудови бухгалтерського обліку в аграрній галузі економіки закладено в наукових доктринах теорії фізичної економії. Ця теорія започаткувала не тільки економічну науку, а й сприйняття бухгалтерського обліку як інформаційної системи державного управління загалом та галузевого зокрема.

У системі чинних МСФЗ Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 “Сільське господарство” та його вітчизняний аналог П(С)БО 30 “Біологічні активи”, крім встановлення галузевої специфіки ведення обліку, зумовляють потребу у формуванні окремої, аграрної, складової розвитку теорії обліку на фізіократичних засадах.

Зазначене передбачає запровадження нового підґрунтя побудови об’єктів обліку, перегляд методологічних підходів до їх оцінювання, поліпшення змістовності та підвищення затребуваності бухгалтерської звітності. Фізіократичні засади побудови бухгалтерської звітності розширюють можливості обліково-інформаційного забезпечення використання методу “економічної таблиці” в умовах запровадження концепції сталого розвитку.

До специфічних об’єктів обліку “живої” економіки, крім біологічних активів, належать землі сільськогосподарського призначення, відновлювані енергетичні активи, інші біологічні, продовольчі й соціальні складові господарських процесів аграрної сфери. Важливість таких об’єктів для розвитку людства визначає потребу не лише

в їх окремому балансовому узагальненні, а й у розробленні специфічних методологічних підходів до їх оцінювання. Такі активи не можуть оцінюватися “невидимою рукою” ринку, оскільки мають прерогативу у виконанні соціальної, продовольчої та енергетичної місії.

Інституціональний підхід до дослідження сучасної системи бухгалтерського обліку на глобальному й національному рівнях дав змогу узагальнити багаторічні дослідження авторів щодо теорії та практики бухгалтерського обліку й фінансової звітності за сучасних умов господарювання в Україні та країнах із розвинутою ринковою економікою.

Глобалізаційні процеси у бухгалтерському обліку проявляються в розробленні та запровадженні МСФЗ і відповідних регламентів ЄС. Для створення достовірної фінансової звітності на підставі міжнародних стандартів необхідно сформувати в країні інституціональну інфраструктуру їх застосування. Це доцільно й при виборі та запровадженні моделі регулювання (державного або професійного) бухгалтерського обліку, розроблення та ухвалення нормативно-правового поля господарської діяльності компаній і суб'єктів інших інституційних секторів економіки.

Сучасний стан економіки України, перебіг економічних реформ та реформ у сфері бухгалтерського обліку й фінансової звітності свідчать про необхідність удосконалення державного регулювання. Політика уряду щодо розвитку національної системи бухгалтерського обліку має спрямовуватися на реалізацію певної стратегії реформування.

Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911-р, визначила мету, завдання та план заходів щодо запровадження МСФЗ в Україні. Водночас, попри зміни й доповнення, внесені постановою Кабінету Міністрів України від 07.11.2013 № 820, цей документ потребує істотного доопрацювання у зв'язку з посиленням євроінтеграційних процесів, необхідністю адаптації вітчизняного законодавства до європейського, а також подальшим удосконаленням державного регулювання бухгалтерського обліку та його взаємодією з професійною спільнотою.

Нова стратегія повинна врахувати регуляторні акти ЄС, ухвалені після 2007 р. (не просто містити формальне згадування про них, а визначати на їх основі стратегічні аспекти розвитку бухгалтерського обліку), а саме:

- Директиву 83/349/ЄЕС від 13.06.1983, яка розглядає питання підготовки, складання, публікації та аудиту консолідованої звітності. Підґрунтям підготовки цієї звітності є принцип державного контролю, але країни-учасниці іноді об'єднуються (ухвалюють позицію) за наявності фактичного контролю, здійснюваного більшістю акціонерів (неврахування цих підходів до реформування всіх процедур, пов'язаних зі звітністю, перешкоджає поліпшенню регулювання аудиторської діяльності в Україні та створює умови для розвитку корупції);
- Директиву 2013/34/ЄС від 26.06.2013, що розглядає питання щорічної фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності та пов'язаних із нею звітів певних типів компаній, принципів регулювання обліку й звітності, розвитку обліку та звітності малого й мікробізнесу в ЄС.

Крім того, нова стратегія має сприяти започаткуванню в Україні сучасних тенденцій реформування звітності – створенню так званої інтегрованої звітності, спрямованої не тільки на розкриття фінансової інформації, а й на висвітлення соціальних аспектів і наслідків діяльності компаній. У зв'язку з цим актуальним стає вдосконалення методологічного взаємозв'язку фінансової й податкової звітності, що вже реалізовано в ЄС.

Ключовим напрямом нової стратегії доцільно визначити поліпшення моделі державного регулювання бухгалтерського обліку в Україні з урахуванням стану громадських професійних організацій, обмеженості бюджетних ресурсів, суб'єктивізму в оцінках ступеня розвитку обліку державними регуляторами. Передумовою застосування такого підходу є координація діяльності органів державної влади, котрі забезпечують реалізацію національної облікової політики, та професійної спільноти бухгалтерів і аудиторів. Механізм координації може бути розроблений та впроваджений після визначення його концептуальних засад.

Отже, на часі переосмислення результатів виконання Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, розширення її завдань та змістового наповнення плану заходів. Підсумком такої роботи має стати новий програмний документ – Стратегія розвитку бухгалтерського обліку в умовах євроінтеграції України, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України.

Такий самий висновок слід зробити й щодо Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2007 № 34. Незважаючи на те, що терміни її виконання закінчилися, не всі завдання було виконано. Зокрема, положення бюджетного законодавства й нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку не повною мірою відповідають вимогам МСБОДС та застосуванню методу нарахування. В українському законодавстві чітко не визначено методи ведення бухгалтерського обліку в державному секторі й консолідації інформації про виконання бюджетів.

Досвід запровадження методу нарахування та інших ключових елементів сучасної системи бухгалтерського обліку відповідно до МСБОДС у державному секторі Австрії, Великобританії, Канади, Нової Зеландії, Франції та Швейцарії свідчить про великі труднощі на цьому шляху, які доцільно врахувати при проведенні реформ в Україні. Перехід на НП(С)БОДС для суб'єктів державного сектору потребує розроблення єдиної облікової політики і створення нормативно-правових актів, котрі встановлюватимуть вимоги до обліку та звітності в державних органах і установах із урахуванням міжнародних норм. Програмне забезпечення не враховує особливості застосування НП(С)БОДС. Перехід на НП(С)БОДС для суб'єктів державного сектору не супроводжується навчанням персоналу нових правил ведення бухгалтерського обліку та звітності.

Нова стратегія розвитку бухгалтерського обліку державного сектору повинна спрямовуватися на розширення пакета НП(С)БОДС завдяки розробленню нових стандартів та подальшій гармонізації нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку в державному секторі з вимогами МСБОДС; усуненню проблемних питань методичного й організаційного забезпечення складання фі-

нансової звітності відповідно до НП(С)БОДС і опрацювання у зв'язку з цим основних положень стандартів та інших нормативно-правових актів із бухгалтерського обліку в державному секторі; методичній допомозі органам державного управління, суб'єктам державного сектору з питань практичного застосування МСБОДС.

Тож завданням для подальших наукових досліджень має стати аналіз глобальних тенденцій невизначеності та ускладненості стану світової економіки. Вкрай важливим є вивчення сучасних теорій циклічних коливань та кризових явищ на мега- та макрорівнях. Це дає можливість для обґрунтування та розроблення стратегії розвитку бухгалтерського обліку в Україні з урахуванням євроінтеграційних процесів та динамічного впровадження управлінських інновацій.

Додатки

ІНДИКАТОРИ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ

ІНДИКАТОРИ КАПІТАЛУ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ

1. Мінімальний розмір регулятивного капіталу банків має становити 120 млн грн.

Нормативні вимоги

Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III (далі – Закон № 2121-III) мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 млн грн¹.

Станом на 31.12.2015 згідно з постановою НБУ “Про приведення статутного капіталу банків у відповідність до мінімально встановленого розміру” від 06.08.2014 № 464² (далі – Постанова № 464), банки, статутний капітал яких не відповідає вимогам частини першої ст. 31 Закону № 2121-III, зобов’язані привести його розмір у відповідність із вимогами цього Закону, а саме, не менше ніж:

- 120 млн грн – до 17 червня 2016 р.;
- 150 млн грн – до 11 липня 2017 р.;
- 200 млн грн – до 11 липня 2018 р.;
- 250 млн грн – до 11 липня 2019 р.;
- 300 млн грн – до 11 липня 2020 р.;
- 350 млн грн – до 11 липня 2021 р.;
- 400 млн грн – до 11 липня 2022 р.;
- 450 млн грн – до 11 липня 2023 р.;
- 500 млн грн – до 11 липня 2024 р.

¹ Про банки і банківську діяльність : закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

² Про приведення статутного капіталу банків у відповідність до мінімально встановленого розміру : постанова Правління Національного банку України від 06.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0464500-14>.

Відповідно до Закону № 2121-III, спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб у обсягах, що перевищують 5 % капіталу банку. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку, якщо понад 50 % пасивів банку є вкладками фізичних осіб (незалежно від типу активів), а статусу спеціалізованого банку довірчого управління, якщо обсяг операцій за договорами довірчого управління становить 100 % і більше сукупних активів банку.

Банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 % капіталу банку. Це обмеження не поширюється на:

1) приміщення, яке забезпечує технологічне здійснення банківських функцій;

2) майно, яке перейшло банку у власність на підставі реалізації прав заставодержателя відповідно до умов договору застави;

3) майно, набуте банком з метою запобігання збиткам, за умови, що таке майно має бути відчужено банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, дорівнює не менше 10 %.

Формування та капіталізація банку здійснюються шляхом грошових внесків, крім випадків, передбачених Законом України “Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 31.10.2008 № 639-VI¹ протягом строку його дії. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях.

Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, до отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків має право витратити кошти, що вносяться засновниками для формування її статутного капіталу, виключно з метою підготовки до ведення нею банківської діяльності.

Коментар

Капітал регулятивний – сукупність основного та додаткового капіталів, складові яких визначаються Законом № 2121-III та нормативно-правовими актами Національного банку України.

¹Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України : закон України від 31.10.2008 № 639-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/639-17>.

Основний капітал банку містить статутний капітал і розкриті резерви, які сформовані або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у статутний капітал, загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

Додатковий капітал може включати:

1) нерозкриті резерви (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку, вони повинні мати такі самі якості і природу, як і розкритий капітальний резерв);

2) резерви переоцінки (основні засоби та нереалізована вартість “прихованих” резервів переоцінки в результаті довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти;

4) субординований борг (звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, які за умовою договору не можуть бути заборані з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів). При цьому сума субординованого боргу, включеного в капітал, щороку зменшується на 20 % її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

Рівень необхідного капіталу встановлюється в Україні незалежно від форми власності. Згідно із Законом № 2121-III, державний банк – це банк, 100 % статутного капіталу якого належать державі. Тому державними є лише Ощадбанк та Укрексімбанк, а решта банків державного сектору – банками за участю держави в капіталі.

Банк	Дата	Н1 (не < 120 млн грн)
АТ “Укрексімбанк”:	01.10.2015	12 499 375 538
	01.11.2015	4 773 082 108
АТ “ОЩАДБАНК”:	01.10.2015	15 090 151 465
	01.11.2015	13 330 670 370
АБ “УКРГАЗБАНК”:	01.10.2015	4 539 763 656
	01.11.2015	4 522 831 221

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укрексімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting.

Банки з метою визначення реального розміру регулятивного капіталу з урахуванням ризиків у діяльності повинні постійно оцінювати якість усіх своїх активів і позабалансових зобов'язань (класифікувати їх, визначати сумнівні та безнадійні щодо погашення); здійснювати відповідні коригування їхньої вартості шляхом формування резервів для покриття очікуваних (можливих) збитків за зобов'язаннями контрагентів.

Банк не має права без згоди Національного банку України зменшувати розмір регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого рівня.

У країнах ЄС не затверджуються вимоги до мінімального рівня регулятивного капіталу, оскільки діють положення Угоди про стандарти адекватності капіталу (Базель II), за якими регулятивний капітал визначається як необхідний для конкретного банку з урахуванням його профілю ризиків. Водночас згідно з Директивою ЄС про банківський бізнес 2006/48/ЄС передбачено, що органи нагляду і регулювання в країні – члені ЄС не будуть давати ліцензію кредитній установі, якщо її власний капітал або стартовий капітал становить менше 5 млн євро (тобто менше, ніж визначено в Україні) (ст. 9)¹. Затвердження адекватних вимог до мінімального рівня капіталу установ у країнах Європи створило умови для стабільного розвитку невеликих банків, які успішно працюють у певних сегментах бізнесу, особливо в роздрібному. До того ж світовий досвід не свідчить про залежність стабільності установи лише від її розміру, оскільки невеликі банки виявилися досить надійними в умовах кризи, не створюючи значних ризиків для ринку.

Зміна рівня капіталізації в усьому світі розглядається як украй важливий інструмент для регулювання (стримування або заохочення) кредитної активності банків, що може суперечливо вплинути на потенціал економічного зростання країни. Тому необхідний рівень капіталізації має визначатися на підставі ретельного аналізу конкретного банку, а не шляхом встановлення певного вхідного “цензу”. Регулятивний капітал є одним із найважливіших показників діяльності банків, основним завданням якого є покриття негативних наслідків різних ризиків, які банки беруть на себе в процесі діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Нормативні вимоги

Відповідно до Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп (постанова Правління Національного банку України “Про

¹ Directive 2006/48/EC of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006, relating to the taking up and pursuit of the business of credit institutions (recast) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0048>.

затвердження Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп” від 09.04.2012 № 134¹), достатність регулятивного капіталу та економічні нормативи Н7к, Н8к, Н9к, Н10к, Н10-1к, Н11к, Н12к за банківською групою розраховуються на підставі звітності всіх її учасників, економічні нормативи Н5к, Н6к – на підставі звітності учасників групи, крім страхових компаній. Базою для розрахунку економічних нормативів Н7к, Н8к, Н11к, Н12к банківської групи або підгрупи банківської групи (далі – банківська група / підгрупа банківської групи) є регулятивний капітал банківської групи / підгрупи банківської групи, розрахований відповідно до глави 1 розділу II цього Положення.

Коментар

Регулятивний капітал є одним із найважливіших показників діяльності банківської групи як окремої економічної одиниці, що визначається з урахуванням впливу інвестицій у капітал учасників банківської групи та характеризує рівень прийняття на себе ризиків власниками банківської групи.

Основним призначенням регулятивного капіталу банківської групи є покриття негативних наслідків різних ризиків, на які наражаються її учасники в процесі діяльності з надання фінансових послуг, включаючи ризики, котрі виникають унаслідок участі в банківській групі.

2. Індикатор адекватності регулятивного капіталу (не менше 10 %)

Нормативні вимоги

Згідно з останньою редакцією Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні (далі – Інструкція), затвердженою постановою Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 312², значення індикатора адекватності регулятивного капіталу (нормативу Н2) визначається як співвідношення регулятивного капіталу банку й сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику та зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями й на суму забезпечення кредиту (вкладень у боргові

¹ Про затвердження Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп : постанова Правління Національного банку України від 09.04.2012 № 134 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0708-12>.

² Про затвердження змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : постанова Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 312 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0312500-15/print1457517631477702>.

цінні папери) безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав.

Для банків, що розпочинають банківську діяльність, цей норматив має становити:

- протягом перших 12 місяців діяльності (з дня отримання ліцензії) – не менше 15 %;
- протягом наступних 12 місяців – не менше 12 %;
- надалі – не менше 10 %.

Національний банк України має право встановлювати мінімальний коефіцієнт співвідношення основного капіталу й сукупних активів, а також мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу та зобов'язань банку. Банку забороняється виплачувати дивіденди чи розподіляти капітал у будь-якій формі, якщо така виплата чи розподіл призведе до порушення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу та/або нормативу достатності основного капіталу.

Коментар

Індикатор адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) відображає здатність банку своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що бере на себе держава як власник банку; і навпаки: чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, котру беруть на себе кредитори та вкладники банку. Норматив адекватності регулятивного капіталу встановлюється для запобігання надмірному перекаданню банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів та вкладників банку.

Банк	Дата	H2 (не < 10 %)
АТ "Укресімбанк":	01.10.2015	12,71
	01.11.2015	4,75
АТ "ОЩАДБАНК":	01.10.2015	13,01
	01.11.2015	11,35
АБ "УКРГАЗБАНК":	01.10.2015	17,79
	01.11.2015	15,34

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укресімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting.

Національний банк України, зважаючи на потреби забезпечення стабільності банківської системи та загальноприйняті в міжнародній практиці принципи і стандарти, визначає мінімальний розмір регулятивного капіталу банку, мінімальне значення та порядок обчислення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу, нормативу достатності основного капіталу.

Банк зобов'язаний подати на розгляд до Національного банку України план заходів стосовно відновлення рівня регулятивного капіталу, якщо він зменшиться до мінімально встановленого НБУ. План заходів надається банком протягом 10 днів із дня встановлення факту зменшення рівня регулятивного капіталу та має визначати порядок і строки виконання запланованих заходів.

Нормативні вимоги

Постановою Правління Національного банку України “Про деякі питання діяльності банків” від 24.02.2015 № 129¹ з метою створення умов для забезпечення стабільної діяльності банків України, з урахуванням впливу на банківський сектор складної економічної ситуації, бойові дії в окремих областях України, керуючись статтями 6, 7, 15, 55, 56 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 № 679-XIV², статтями 66, 67, 73 Закону № 2121-III визначено таке.

Не застосовувати до банків заходів впливу за порушення економічних нормативів мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1), достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2), що пов'язані з переоцінкою рахунків у іноземній валюті та банківських металах у зв'язку зі зростанням після 6 лютого 2014 р. курсу іноземних валют до національної валюти України та/або спричинені формуванням резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями після 6 лютого 2014 р., за умови дотримання банком нормативів Н7, Н8, Н9, Н10 на дату укладення договору / здійснення операції та вимог пунктів 6 та 7 цієї постанови.

Банк та кожний власник істотної участі зобов'язані підтримувати норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу банку на рівні, встановленому Національним банком України.

У квітні 2015 р. Національний банк України прийняв рішення про діагностичне обстеження стану найбільших 20 банків (постанова НБУ від

¹ Про деякі питання діяльності банків : постанова Правління Національного банку України від 24.02.2015 № 129 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14935288>.

² Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

15.04.2015 № 260)¹. Метою обстеження була оцінка стійкості банківської системи шляхом визначення якості активів і потреб у докапіталізації банків на 2015–2017 рр.

Постановою Правління НБУ від 12.05.2015 № 313² схвалено внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24.02.2015 № 129, зокрема передбачено банкам, у діяльності яких є порушення: 1) забезпечити дотримання значень: нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) банкам, які підлягають діагностичному обстеженню згідно з постановою Правління Національного банку України від 15.04.2015 № 260 (далі – Постанова № 260); інших економічних нормативів залежно від розміру їх відхилень від нормативних значень – у строки відповідно до додатка 2 до цієї постанови; 2) подати до Національного банку України детальні плани заходів щодо усунення цих порушень: банкам, які підлягають діагностичному обстеженню згідно з Постановою № 260, одночасно з поданням програм капіталізації/планів реструктуризації, розроблених відповідно до Постанови № 260; іншим банкам – у строк до 1 вересня 2015 р.

Графік нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) до нормативного значення (додаток 1 до постанови Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 313)

Значення нормативу Н2 на 01 число місяця, у якому подається План заходів, %:	До 1 лютого 2016 р.	До 1 січня 2017 р.	До 1 січня 2018 р.	До 1 січня 2019 р.
Менше ніж 5 % (у тому числі банки, які не мали позитивного значення капіталу)	Не менше ніж 5 %	–	Не менше ніж 7 %	Не менше ніж 10 %
Від 5 % до менше ніж 7 %	–	–	Не менше ніж 7 %	Не менше ніж 10 %
Від 7 % до менше ніж 10 %	–	Не менше ніж 10 %	–	–

Джерело: Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2015 року № 129 : постанова Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 313 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0313500-15>.

¹ Національний банк України розпочинає діагностичне обстеження банків та оцінку ризиків активних операцій з пов'язаними особами : прес-реліз Національного банку України. – 2015. – 20 квіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=16601046.

² Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2015 року № 129 : постанова Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 313 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17375620>.

Згідно з постановою Правління Національного банку України від 19.11.2015 № 806¹, внесено зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні (далі – Постанова № 806). Цією постановою запроваджено підходи щодо врахування банками кредитного ризику, не покритого резервами за МСФЗ. Так, згідно з Постановою № 806, банки визначатимуть кредитний ризик за активними операціями відповідно до вимог, встановлених Положенням про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями. Величину непокритого кредитного ризику банки розраховуватимуть як перевищення сукупного розміру кредитного ризику за всіма активними операціями над сукупним розміром резервів за цими операціями згідно з МСФЗ. Банки здійснюватимуть обчислення нормативів капіталу з урахуванням величини непокритого кредитного ризику. Постанова № 806 набирає чинності з 21 грудня 2015 р.

Правління Національного банку України 8 жовтня 2015 р. прийняло постанову № 683, якою внесені зміни до Інструкції № 368. Постановою уточнено розрахунок нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (H2)²:

- доповнено групу активів, котрі приймаються зі ступенем ризику 0 %, активами, забезпеченими державною гарантією, що сприятиме реалізації державних програм шляхом фінансування інвестиційних та інфраструктурних проектів;
- включено облігації внутрішніх державних позик (ОВДП) з індексованою вартістю при визначенні суми відкритої валютної позиції з метою застосування єдиного підходу до розрахунку валютних ризиків під час визначення як лімітів валютної позиції, так і нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (H2).

Крім того, документом передбачено:

- зміну підходів до порядку врахування субординованого боргу, зокрема щодо норми про призупинення сплати процентів у разі погіршення фінансового стану банку, що сприятиме інвестиційній привабливості та додатковій капіталізації банківської системи;

¹ Про розрахунок банками України нормативів капіталу з урахуванням кредитного ризику : постанова Правління Національного банку України від 19.11.2015 № 806 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=24107692>.

² Про затвердження змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : постанова Правління Національного банку України від 08.10.2015 № 683 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=22653240>.

- делегування уповноваженій особі Національного банку України повноважень щодо прийняття окремих рішень, які раніше приймалися Комітетом з питань нагляду, що спростить і прискорить відповідні процедури.

Коментар

На підставі діагностичного обстеження та стрес-тестування НБУ визначає необхідний рівень капіталізації банків на випадок можливих криз (потрясінь) та, у разі визнання потреби в додатковому капіталі, вимагає від конкретних банків програми капіталізації.

Узгодження висновків діагностики обстеження та планів тривало протягом жовтня – грудня 2015 р., зокрема, визначення переліку пов'язаних осіб та оцінки фінансового стану великих позичальників. У листопаді 2015 р. НБУ вирішив перенести стрес-тест другої двадцятки банків у зв'язку з введенням із 1 квітня 2016 р. нової оцінки кредитного ризику банків, згодом було уточнено, що з травня 2016 р. пройдуть тестування ще 40 банків.

Національний банк України переніс терміни затвердження планів капіталізації перших десяти банків на місяць – з 1 січня на 1 лютого 2016 р. та другої десятки з 1 лютого на 1 квітня 2016 р. (постанова Правління Національного банку України від 23.12.2015 № 923¹. Зважаючи на нові строки затвердження планів докапіталізації, постановою також внесено зміни до графіка залучення капіталу та приведення економічних нормативів у відповідність із встановленими значеннями. Так, банки першої десятки мають забезпечити позитивне значення капіталу до 1 квітня 2016 р., другої десятки – до 1 травня 2016 р.; значення достатності регулятивного капіталу на рівні не менше 5 % – до 1 вересня та 1 жовтня 2016 р. відповідно.

Деякі українські банки, у тому числі державні, значно порушують нормативну вимогу до адекватності капіталу, але не визнаються регулятором неплатоспроможними.

Разом із тим протягом 2015 р. чимало банків визнано неплатоспроможними внаслідок невиконання або відсутності програм капіталізації. Крім того, в окремих випадках НБУ визнав банки неплатоспроможними через порушення вимог до розкриття інформації про реальних власників, до фінансового моніторингу, що не стосується поняття “неплатоспроможність”. Тому слід розмежовувати поняття “визнання банку неплатоспроможним” та “низька адекватність капіталу”, оскільки фактично деякі банки на сьогодні є неплатоспроможними, але до них застосовуються суворі заходи впливу у формі оголошення їх неплатоспроможними.

¹ Національний банк надав банкам додатковий час для розробки програм капіталізації: прес-реліз Національного банку України. – 2015. – 24 груд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=25403524&cat_id=25861467.

На сьогодні багато банків на кварталній основі розміщують інформацію про адекватність капіталу на своїх корпоративних сайтах. Національному банку України слід запровадити регулярне оприлюднення інформації про рівень капіталізації банків.

3. Індикатор достатності основного капіталу (не менше 7 %)

Нормативні вимоги

Згідно з Інструкцією, норматив достатності основного капіталу (НЗ) визначається як співвідношення основного капіталу й суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику.

Коментар

Норматив запроваджено відповідно до постанови Національного банку України від 12.05.2015 № 312¹ (**набирає чинності з 1 січня 2019 р.**), а коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу і сукупних активів – скасовано.

Нормативні вимоги

Згідно з Інструкцією, банк має формувати буфери капіталу, а саме: буфер запасу (консервації) капіталу, контрциклічний буфер. Буфери капіталу показують перевищення граничного значення нормативу достатності основного капіталу (НЗ).

Буфер запасу (консервації) капіталу розраховується від загального обсягу ризику.

Банк формує буфер запасу (консервації) капіталу починаючи з²:

- 1 січня 2020 р. – у розмірі 0,625 %;
- 1 січня 2021 р. – у розмірі 1,25 %;
- 1 січня 2022 р. – у розмірі 1,875 %;
- 1 січня 2023 р. – у розмірі 2,5 %.

Контрциклічний буфер капіталу обчислюється від загального обсягу ризику в розмірі 0–2,5 %.

¹ Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : постанова Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 312 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17375685>.

² Там само.

Розмір **контрциклічного буфера** капіталу затверджується за рішенням Правління НБУ в разі значної кредитної активності банків із урахуванням ризиків, пов'язаних із надмірним зростанням кредитування. Передбачено, що зазначена інформація завчасно розміщується на сторінці офіційного інтернет-представництва Національного банку України та має містити відомості, зокрема щодо розміру буфера, дати його запровадження у визначеному обсязі.

Для системно важливих банків **встановлюється буфер системної важливості**, що визначається залежно від розміру показника системної важливості банку (розраховується відповідно до Положення про порядок визначення системно важливих банків¹, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 25.12.2014 № 863) у таких межах:

Категорія системно важливого банку	Показник системної важливості банку, %	Розмір буфера системної важливості, %
1	< 5	1
2	5–10	1,5
3	> 10	2

Національний банк приділяє особливу увагу *системно важливим банкам* через їхній значний вплив на фінансову стабільність держави. До таких банків за результатами 2015 р. віднесено два державні банки – Укр-ексімбанк та Ощадбанк.

Коментар

Базельський комітет із банківського нагляду прийняв кодекс нових норм і стандартів щодо структури і якості банківських активів, який має створити умови для значного підвищення стійкості банків та їхньої здатності протистояти новим фінансовим потрясінням (Базель III)². Центральним елементом рекомендацій комітету є підвищення вимог до рівня та якості власного капіталу банків. За Базелем III вимоги до мінімального розміру банківського капіталу повинні зазнати таких змін:

- підвищення якості банківського капіталу (покладення в основу системи регулювання капіталу I рівня) і підвищення мінімальних вимог до його розміру;

¹ Про затвердження Положення про порядок визначення системно важливих банків : постанова Правління Національного банку України від 25.12.2014 № 863 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14>.

² Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems (rev. June 2011). – 2011. – Jun. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>.

- зростання нормативів адекватності капіталу з торговельного портфеля;
- введення до практики регулювання діяльності банків антициклічних буферів капіталу.

Антициклічний характер нормативів адекватності капіталу має забезпечити їхнє зростання у період швидкого нарощування банківських кредитів і зниження під час гальмування кредитної діяльності. Так, антициклічна надбавка на капітал спонукатиме банківські установи накопичувати захисні буферні фонди у сприятливий період та використовувати їх у разі кризи. Антициклічні надбавки на капітал застосовуватимуться за умови досягнення певними макроекономічними показниками порогових рівнів, які перевищують трендові значення. До таких показників належать відношення банківських кредитів до ВВП, підвищення реальних цін на активи та ін.

Банк після отримання повідомлення Національного банку України про набуття статусу системно важливого банку **зобов'язаний з 1 січня наступного фінансового року** дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів, вимог до формування буфера системної важливості. На сьогодні такого повідомлення не оприлюднено.

Дотепер НБУ не встановив вимоги до антициклічного буфера капіталу.

ІНДИКАТОРИ ЛІКВІДНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ

1. Норматив миттєвої ліквідності (не менше 20 %)

Нормативні вимоги

Відповідно до Інструкції, норматив миттєвої ліквідності визначається як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках і зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками.

Норматив миттєвої ліквідності обчислюється з урахуванням сальдо за кореспондентськими рахунками, відкритими в інших банках, і за кореспондентськими рахунками інших банків.

До високоліквідних активів під час розрахунку нормативу миттєвої ліквідності входять: готівкові кошти; кошти на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України (без урахування коштів обов'язкових резервів банку в НБУ); сума перевищення коштів, які обліковуються на кореспондентських рахунках, що відкриті в інших банках, зменшених на суму сформованих під них резервів, над сумою коштів, котрі

обліковуюються на кореспондентських рахунках інших банків; необтяжені депозитні сертифікати НБУ.

До поточних зобов'язань банку під час розрахунку нормативу миттєвої ліквідності включаються: кошти на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України; сума перевищення коштів, котрі обліковуються на кореспондентських рахунках інших банків, над сумою коштів, які обліковуються на коррахунках, відкритих в інших банках; кошти державного бюджету та інших фондів України; кошти на вимогу суб'єктів господарювання, фізичних осіб і небанківських фінансових установ; строкові кошти клієнтів, кінцевий строк погашення яких настав; прострочена заборгованість за строковими вкладками банків; транзитні рахунки за операціями з клієнтами банку та за іншими розрахунками.

Системно важливий банк зобов'язаний з 1 січня 2019 р. дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів, зокрема нормативу миттєвої ліквідності (Н4), – не менше ніж 30 %.

Коментар

Цей норматив встановлює мінімально необхідний обсяг високоліквідних активів для забезпечення виконання поточних зобов'язань протягом одного операційного дня. Нормальні банки працюють із підтриманням значного запасу ліквідності, тому значення Н4 вище нормативного, але надмірна ліквідність свідчить про неефективне розміщення коштів банком, оскільки ліквідні активи є найменш дохідними.

Банк	Дата	Н4 (не < 20 %)
АТ “Укресімбанк”:	01.10.2015	54,35
	01.11.2015	47,65
АТ “ОЩАДБАНК”:	01.10.2015	82,43
	01.11.2015	84,57
АБ “УКРГАЗБАНК”:	01.10.2015	32,91
	01.11.2015	82,77

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укресімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting.

Ліквідність банку – це його здатність забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками й сумами

виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Банківська діяльність піддається ризику ліквідності – ризику недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризику того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями через неможливість за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.

У зв'язку з цим банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх взятих на себе зобов'язань з урахуванням їхніх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечувати потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів зі збільшенням частки високоякісних активів із прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх інших клієнтів.

За наявності в банку розрахункових документів, що не виконані в строк із його вини, значення нормативу миттєвої ліквідності дорівнює нулю з часу виникнення цих зобов'язань.

Більшість сусідніх країн уже запровадили ці показники як директивні або на першому етапі – як індикативні.

Формати звітів банків про розрахунок показників ліквідності за Базелем III розроблені в країнах ЄС і розміщуються у відкритому доступі на сайтах Базельського комітету з банківського нагляду¹, Європейської банківської організації (European Banking Authority – ЕБА)² і деяких центральних банків ЄС (Банку Англії, Ірландії, Ліхтенштейну)³ та інших країн

¹ Basel Committee on Banking Supervision. Liquidity coverage ratio disclosure standards. – 2014. – Jan. (rev. March 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs272.pdf>.

² Liquidity coverage ratio disclosure standards / Basel Committee on Banking Supervision. – 2014. – Jan. (rev. March 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eba.europa.eu/-/eba-informs-on-liquidity-reporting-templates>.

³ Interim Liquidity Coverage Ratio (Template) / Bank of England [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bankofengland.co.uk/pr/ Documents/crdiv/interimlcrreptemplate.xlsx>; Consultation on Guidelines on LCR Calculation for the Interim Observation Period / Bank of Ireland. – 2014. – March [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.centralbank.ie/regulation/poldocs/consultation-papers/Documents/CP80 %20Consultation%20on%20Guidelines%20on%20LCR%20Calculation%20for%20the%20Interim%20Observation%20Period/CP80%20Consultation%20on%20Guidelines%20on%20LCR%20Calculation.pdf](https://www.centralbank.ie/regulation/poldocs/consultation-papers/Documents/CP80%20Consultation%20on%20Guidelines%20on%20LCR%20Calculation%20for%20the%20Interim%20Observation%20Period/CP80%20Consultation%20on%20Guidelines%20on%20LCR%20Calculation.pdf); Reporting on Liquidity. Financial market supervisory authority / Financial market supervisory authority of Liechtenstein [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fma-li.li/files/ba/liquiditat.xlsx>.

(Канади¹, Швейцарії²). Центральний банк Білорусі (постанова Правління Національного банку Республіки Білорусь від 31.12.2015 № 787) затвердив Методику розрахунку показників банками ліквідності та інструментів моніторингу ризику ліквідності³, передбачених міжнародними стандартами Базель III, та рекомендував банкам застосовувати її паралельно з методикою розрахунку нормативів безпечного функціонування, встановлених для банків, використовувати показники, розраховані відповідно до постанови, при управлінні ризиками; вживати заходів щодо підтримання показників, які розраховуються згідно з постановою, на рівні не нижче рекомендованих мінімальних значень, а саме: показник покриття ліквідності – 100 %; показник чистого стабільного фінансування – 100 %.

2. Норматив поточної ліквідності (не менше 40 %)

Нормативні вимоги

Згідно з Інструкцією, норматив поточної ліквідності визначається як співвідношення активів із кінцевим строком погашення до 31 дня (включно) й зобов'язань банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно). Цей норматив обчислюється з урахуванням сальдо розміщених і залучених коштів: за кореспондентськими рахунками, відкритими в інших банках, і за кореспондентськими рахунками інших банків; за міжбанківськими кредитами/депозитами, що розміщені в інших банках та отримані від інших банків. До активів банку з кінцевим строком погашення до 31 дня включаються: готівкові кошти; банківські метали; кошти на кореспондентських рахунках, відкритих у Національному банку України (без урахування коштів обов'язкових резервів); строкові вклади (депозити), розміщені в НБУ; сума перевищення коштів, котрі обліковуються на корес-

¹ Liquidity Coverage Ratio (LCR) Reporting. Reporting Manual / The Office of the Superintendent of Financial Institutions (OSFI). – Effective: January 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.osfi-bsif.gc.ca/eng/fin-if/rtn-rlv/fr-rf/dti-id/pages/lcr_ret_ins_jan_2015.aspx.

² Reporting of short-term liquidity coverage ratio (LCR) / Swiss Financial Market Supervisory Authority (FINMA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.snb.ch/en/emi/LCR>.

³ Об утверждении Методики расчета банками показателей ликвидности и инструментов мониторинга риска ликвидности, предусмотренных международными стандартами Базель III : постановление Правления Национального банка Республики Беларусь от 31.12.2015 № 787 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbrb.by/system/Basel_III/P787_2015.pdf.

пондентських рахунках в інших банках (без урахування проблемних банків або банків у офшорних зонах), на рахунках строкових депозитів у інших банках та кредитів іншим банкам, над сумою коштів, які обліковуються на коррахунках інших банків, на рахунках строкових вкладів банків та кредитів, що отримані від банків; кредити клієнтам (без урахування прострочення); боргові цінні папери та інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, котрі утримуються з метою продажу, за умови, що зазначені цінні папери є необтяженими або непростроченими.

Коментар

Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг активів банку для забезпечення виконання поточного обсягу зобов'язань протягом одного календарного місяця.

Банк	Дата	H5 (не < 40 %)
АТ "Укрексімбанк":	01.10.2015	125,58
	01.11.2015	119,58
АТ "ОЩАДБАНК":	01.10.2015	97,25
	01.11.2015	103,29
АБ "УКРГАЗБАНК":	01.10.2015	54,07
	01.11.2015	84,46

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укрексімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting.

Під час розрахунку нормативів поточної ліквідності (H5) та короткострокової ліквідності (H6) необтяжені ОВДП, що рефінансуються Національним банком України, та боргові цінні папери, емітовані НБУ, у тому числі придбані за операціями репо (але не більше ніж сума за окремою операцією, яка входить до розрахунку нормативів ліквідності) з переходом права власності на такі цінні папери, включаються до активів без урахування строку до погашення.

У разі включення до розрахунку нормативів поточної ліквідності (H5) та короткострокової ліквідності (H6) зазначених необтяжених цінних паперів, придбаних за операціями репо з переходом права власності на ці папери, до розрахунку не входять відповідні суми наданих кредитів за цими операціями.

При обчисленні нормативу поточної ліквідності активи банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно) зменшуються на суму сформованих під них резервів.

Національний банк України не запровадив стандарти Базельського комітету в частині ліквідності – показники покриття ліквідності та чистого стабільного фінансування. Очікується, що у I половині 2016 р. НБУ оприлюднить свій підхід до запровадження зазначених стандартів.

3. Норматив короткострокової ліквідності (не менше 60 %)

Нормативні вимоги

Відповідно до Інструкції, норматив короткострокової ліквідності визначається як співвідношення ліквідних активів і короткострокових зобов'язань банку. До його розрахунку включаються ліквідні активи та короткострокові зобов'язання з початковим строком погашення до одного року.

Банк	Дата	Н6 (не < 60 %)
АТ "Укресімбанк":	01.10.2015	134,92
	01.11.2015	135,56
АТ "ОЩАДБАНК":	01.10.2015	83,02
	01.11.2015	82,28
АБ "УКРГАЗБАНК":	01.10.2015	83,51
	01.11.2015	87,46

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укресімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting.

Норматив короткострокової ліквідності обчислюється з урахуванням сальдо розміщених і залучених коштів: за коррахунками в інших банках і за коррахунками банків; за міжбанківськими кредитами/депозитами в інших банках та отриманими від інших банків.

До активів банку з кінцевим строком погашення до одного року під час розрахунку нормативу короткострокової ліквідності включаються: готівкові кошти; банківські метали; кошти на коррахунках, відкритих у НБУ (без урахування обов'язкових резервів); строкові депозити в НБУ; сума перевищення коштів, котрі обліковуються на коррахунках у банках, на рахунках строкових депозитів у банках, та кредитів іншим банкам (за міну-

сом коштів у проблемних банках або банках у офшорних зонах), над сумою коштів, котрі обліковуються на кореспондентських рахунках інших банків, на рахунках строкових депозитів банків та кредитів від банків; кредити, надані клієнтам (без урахування прострочення); боргові цінні папери (необтяжені та непрострочені); безвідкличні безумовні зобов'язання з кредитування, отримані від банків, які мають кредитний рейтинг, не нижчий, ніж "BBB—" згідно з міжнародною шкалою, підтверджений у бюлетені агентства Standard & Poor's, або аналогічний рейтинг інших провідних світових рейтингових агентств, у сумі, що обліковується не менше трьох місяців поспіль до дати розрахунку нормативу.

Коментар

Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг активів для забезпечення виконання своїх зобов'язань протягом одного року.

Під час розрахунку нормативів поточної ліквідності (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6) необтяжені ОВДП, що рефінансуються Національним банком України, та боргові цінні папери, емітовані НБУ, у тому числі придбані за операціями репо (але не більше ніж сума за окремою операцією, яка входить до розрахунку нормативів ліквідності) з переходом права власності на такі цінні папери, включаються до активів без урахування строку до погашення.

У разі включення до розрахунку нормативів поточної ліквідності (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6) зазначених необтяжених цінних паперів, придбаних за операціями репо з переходом права власності на ці папери, до розрахунку не включаються відповідні суми наданих кредитів за цими операціями.

При розрахунку нормативу короткострокової ліквідності активи банку з кінцевим строком погашення до одного року зменшуються на суму сформованих під них резервів.

ІНДИКАТОРИ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ

1. Показник максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 % регулятивного капіталу)

Нормативні вимоги

Згідно з Інструкцією, норматив розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) визначається як співвідношення суми всіх вимог банку й цього контрагента та всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком

щодо цього контрагента, і капіталу банку. До активних операцій, пов'язаних із кредитним ризиком, належать операції банку, що пов'язані з наданням клієнтам залучених коштів у тимчасове користування (надання кредитів у готівковій або безготівковій формі, на фінансування будівництва житла та у формі врахування векселів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, операцій репо, фінансового лізингу тощо) або взяттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування (надання гарантій, поручительств, авалів тощо), а також операції з купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів і від свого імені (включаючи андерайтинг), будь-яке продовження строку погашення боргу, що надано в обмін на зобов'язання боржника стосовно повернення заборгованої суми.

Банк, котрий дотримується нормативів капіталу, під час розрахунку нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) має право зменшувати загальний обсяг кредитного ризику на суму забезпечення (але не більше ніж сума за окремою операцією, яка входить до розрахунку цього нормативу) у разі забезпечення кредиту безумовним зобов'язанням у випадку, коли це зобов'язання було надане безпосередньо на користь банку: урядами або центральними банками країн, котрі належать до категорії А-6; або Міжнародним банком реконструкції та розвитку, чи Європейським банком реконструкції та розвитку, чи Міжнародною фінансовою корпорацією; або першокласними банками, які мають опублікований кредитний рейтинг не нижче інвестиційного класу-7, – за зобов'язаннями контрагентів зі строком виконання один рік і менше.

Системно важливий банк зобов'язаний з 1 січня 2019 р. дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів, зокрема максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) не більше ніж 20 %.

Для спеціалізованих ощадних банків встановлюються спеціальні значення нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) у розмірі:

- не більше ніж 20 % – для банків, котрі мають обсяг негативно класифікованих активів не більше ніж 10 % активів, за якими має оцінюватися ризик (далі – відповідна група активів);
- не більше ніж 15 % – для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів від 10 до 20 % відповідної групи активів;
- не більше ніж 10 % – для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів від 20 до 30 % відповідної групи активів;
- не більше ніж 5 % – для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів більше ніж 30 % відповідної групи активів або якщо

формування резервів під активні операції здійснено не в повному обсязі.

Постановою Правління Національного банку України “Про деякі питання діяльності банків” від 24.02.2015 № 129 з метою створення умов для забезпечення стабільної діяльності банків України, з урахуванням впливу на банківський сектор складної економічної ситуації, бойових дій в окремих областях України, керуючись статтями 6, 7, 15, 55, 56 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 № 679-XIV, статтями 66, 67, 73 Закону № 2121-III, визначено таке.

Не застосовувати до банків заходів впливу за порушення економічних нормативів максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), що пов'язані з переоцінкою рахунків у іноземній валюті та банківських металах у зв'язку зі зростанням після 6 лютого 2014 р. курсу іноземних валют до національної валюти України та/або спричинені формуванням резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями після 6 лютого 2014 р., за умови дотримання банком нормативів Н7, Н8, Н9, Н10 на дату укладення договору / здійснення операції та вимог пунктів 6 та 7 цієї постанови.

Правління Національного банку України 8 жовтня 2015 р. прийняло постанову № 683¹, якою внесено зміни до Інструкції № 368. Запроваджено новий підхід до розрахунку нормативів кредитного ризику:

- передбачено включення активів за їхньою балансовою вартістю. Це дасть банкам можливість зменшити активні операції на суму сформованих за ними резервів, що позитивно відобразиться на значеннях економічних нормативів кредитного ризику, а банки зможуть спрямувати вивільнені кошти на кредитування;
- визначено умови для врахування грошового забезпечення (покриття) за наданими гарантіями/акредитивами для зменшення кредитного ризику, що дасть змогу банкам розширити використання таких фінансових інструментів за наявності грошового забезпечення за ними.

Коментар

З метою зменшення банківських ризиків Національний банк України встановлює нормативи кредитного ризику, недотримання яких може призвести до фінансових труднощів у діяльності банку.

¹ Про затвердження змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління Національного банку України від 08.10.2015 № 683 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=22653240>.

Банки зобов'язані мати ефективну політику та процедури своєчасного виявлення, розрахунку, оцінювання, моніторингу, контролю та управління кредитним ризиком, зокрема за операціями з пов'язаними із банком особами, а також великими ризиками щодо одного контрагента або групи пов'язаних контрагентів, пов'язаних із банком осіб. Ці політика та процедури повинні охоплювати весь цикл кредитування, який включає надання кредиту, його оцінювання, а також здійснення управління кредитним та інвестиційним портфелем.

Банк	Дата	H7 (не > 25 %)
АТ "Укресімбанк":	01.10.2015	28,16
	01.11.2015	79,18
АТ "ОЩАДБАНК":	01.10.2015	24,46
	01.11.2015	24,24
АБ "УКРГАЗБАНК":	01.10.2015	43,14
	01.11.2015	46,56

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укресімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015/>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting/>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting/.

Рішення про надання банком кредиту, позики, гарантії чи поручительства пов'язаним із банком особам (крім банків) у сумі, що перевищує 1 % регулятивного капіталу банку (фізичній особі) або 3 % регулятивного капіталу банку (юридичній особі), має прийматися правлінням або радою банку шляхом таємного голосування більшістю у 2/3 голосів за присутності щонайменше половини членів цього органу без участі зацікавленої особи.

Великі державні банки мають спеціальні дозволи регулятора на перевищення показника кредитного ризику H7 через такі причини: 1) девальвація гривні; 2) зниження регулятивного капіталу в результаті формування резервів; 3) необхідності в інтересах національної безпеки кредитувати великі державні корпорації. Інформація про прийняті Національним банком України спеціальні постанови щодо дозволу на порушення економічних нормативів або корекції таких нормативів є банківською таємницею.

2. Показник великих кредитних ризиків за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів (не більше восьмикратного розміру регулятивного капіталу)

Нормативні вимоги

Відповідно до Інструкції, норматив великих кредитних ризиків (Н8) визначається як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків, наданих банком щодо всіх контрагентів або груп пов'язаних контрагентів, з урахуванням усіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, і регулятивного капіталу банку.

Кредитний ризик, що прийняв банк на одного контрагента або групу пов'язаних контрагентів, вважається *великим*, якщо сума всіх вимог банку до цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів і всіх позабалансових зобов'язань, наданих банком стосовно цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, становить 10 % і більше регулятивного капіталу банку.

До вимог банку щодо контрагента або групи пов'язаних контрагентів входять:

1) щодо банків-контрагентів:

- депозити, розміщені в інших банках;
- кредити, надані іншим банкам;
- боргові цінні папери, випущені банками;
- дебіторська заборгованість за операціями з банками;
- кошти банків у розрахунках;

2) щодо клієнтів (небанківських установ і фізичних осіб):

- надані кредити, у тому числі за врахованими векселями;
- факторингові операції, фінансовий лізинг, боргові цінні папери;
- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком;
- дебіторська заборгованість за операціями з клієнтами.

(останні зміни в редакції постанови Національного банку від 08.10.2015 № 683¹).

За умови перевищення нормативом великих кредитних ризиків восьмикратного розміру регулятивного капіталу вимоги до нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) автоматично підвищуються:

- коли перевищення становить не більше ніж 50 %, то вимоги подвоюються;
- якщо перевищення більше ніж 50 %, то вимоги потроюються.

¹ Про затвердження змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління Національного банку України від 08.10.2015 № 683 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=22653240>.

Коментар

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань.

Банк	Дата	Н8 (не > 800 %)
АТ "Укрексімбанк":	01.10.2015	593,90
	01.11.2015	2060,22
АТ "ОЩАДБАНК":	01.10.2015	549,80
	01.11.2015	673,05
АБ "УКРГАЗБАНК":	01.10.2015	285,72
	01.11.2015	357,26

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укрексімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015/>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting/>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting/.

Під час розрахунку нормативів кредитного ризику два або більше контрагенти вважаються одним контрагентом (групою пов'язаних контрагентів) і такими, що несуть спільний економічний ризик, за наявності хоча б однієї з таких умов:

- 1) один контрагент є власником істотної часті іншого (інших);
- 2) два або більше контрагенти мають хоча б одного спільного власника істотної часті (незалежно від того, чи він є також клієнтом банку);
- 3) контрагенти використовують кредитні кошти для проведення спільної діяльності таким чином, що джерело повернення кредиту є для них спільним. Наприклад: мобілізація позичальниками коштів для придбання будь-якого активу (підприємства або іншого об'єкта власності) чи для передавання коштів у кредит/користування іншій фізичній чи юридичній особі;
- 4) два або більше контрагенти використовують кредитні кошти, отримані від банку, для передавання в кредит/користування іншій фізичній чи юридичній особі;
- 5) контрагенти використовують кредитні кошти, отримані від банку, для передавання в кредит / користування іншим контрагентам, яким також надано банком кредити. У цьому разі одним контрагентом вважаються всі контрагенти, котрі отримали кредити від банку;
- 6) контрагенти та/або учасники та/або учасники учасників контрагентів є асоційованими компаніями / дочірніми компаніями / асоційованими особами стосовно одне одного;

7) контрагенти є асоційованими особами фізичної особи, зазначеної в пунктах 1–3, 5, 6 частини першої ст. 52 Закону № 2121-III.

Постановою Правління Національного банку України “Про деякі питання діяльності банків” від 24.02.2015 № 129 з метою створення умов для забезпечення стабільної діяльності банків України, з урахуванням впливу на банківський сектор складної економічної ситуації, бойових дій в окремих областях України, керуючись статтями 6, 7, 15, 55, 56 Закону України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 № 679-XIV, статтями 66, 67, 73 Закону № 2121-III, визначено таке.

Не застосовувати до банків заходів впливу за порушення економічних нормативів великих кредитних ризиків (Н8), що пов’язані з переоцінкою рахунків в іноземній валюті та банківських металах у зв’язку зі зростанням після 6 лютого 2014 р. курсу іноземних валют до національної валюти України та/або спричинені формуванням резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями після 6 лютого 2014 р., за умови дотримання банком нормативів Н7, Н8, Н9, Н10 на дату укладення договору/здійснення операції та вимог пунктів 6 та 7 цієї постанови.

3. Показник максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов’язаними з банком особами (не більше 25 %)

Нормативні вимоги

Згідно з Інструкцією, норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов’язаними з банком особами (далі – норматив Н9) запроваджено постановою Національного банку № 312 від 12.05.2015¹ (також цією Постановою було скасовано два нормативи кредитування інсайдерів максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, наданих усім інсайдерам у розмірі відповідно 5 і 30 %). Він визначається як співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов’язаних із банком осіб та суми всіх фінансових зобов’язань, наданих банком щодо пов’язаних із банком осіб, і регулятивного капіталу банку.

До вимог банку щодо пов’язаних із банком осіб належать:

- депозити, розміщені в інших банках;
- надані кредити, у тому числі за врахованими векселями;
- факторингові операції, фінансовий лізинг, боргові цінні папери;

¹ Про затвердження змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : постанова Правління Національного банку України від 12.05.2015 № 312 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17375685>.

- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком;
- дебіторська заборгованість;
- кошти банків у розрахунках.

Для спеціалізованих ощадних банків установлюються спеціальні значення нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) у розмірі:

- не більше ніж 20 % – для банків, які мають обсяг негативно класифікованих активів менше ніж 7 % відповідної групи активів;
- не більше ніж 10 % – для банків, котрі мають обсяг негативно класифікованих активів від 7 до 10 % відповідної групи активів.

До фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаних із банком осіб, включаються:

- 1) гарантії, поручительства, акредитиви, авали та акцепти, надані банком;
- 2) зобов'язання з кредитування, надані банком.

Банк, який дотримується нормативів капіталу, під час розрахунку нормативу Н9 має право зменшувати загальний обсяг кредитного ризику на суму забезпечення (але не більше, ніж основна сума боргу за окремою операцією) у разі:

1) забезпечення кредиту безумовним зобов'язанням, якщо це зобов'язання було надане безпосередньо на користь банку Міжнародним банком реконструкції та розвитку, чи Європейським банком реконструкції та розвитку, чи Міжнародною фінансовою корпорацією;

2) грошового покриття кредиту у вигляді застави майнових прав на грошові кошти пов'язаної з банком особи / майнового поручителя, розміщені на вкладному (деPOSITИТНОМУ) рахунку в банку-кредиторі.

Коментар

Кредитування фактично пов'язаних осіб у значних масштабах було однією з вагомих причин краху банків під час системної кризи 2014–2015 рр. Банкіри використовували прогалини у нормативно-правовій базі для пільгового кредитування бізнесу своїх реальних власників, у тому числі заради зустрічного фінансування капіталізації.

Зазначений показник установлюється для обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку. Унаслідок цього впливу банк проводить операції з інсайдерами на невідгідних для нього умовах, що призводить до суттєвих проблем, оскільки в таких випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди є достатньо об'єктивним і прозорим. Норматив Н9 запроваджується для обмеження ризику операцій із пов'язаними з банком особами, зменшення негативного впливу таких операцій на діяльність банку.

Банк	Дата	Н9 (не > 25 %)
АТ "Укресімбанк":	01.10.2015	1,82
	01.11.2015	4,82
АТ "ОЩАДБАНК":	01.10.2015	1,73
	01.11.2015	1,04
АБ "УКРГАЗБАНК":	01.10.2015	0,30
	01.11.2015	0,29

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укресімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting.

Банки зобов'язані мати ефективну політику та процедури своєчасного виявлення, розрахунку, оцінювання, моніторингу, контролю та управління кредитним ризиком, у тому числі за операціями з пов'язаними з банком особами, а також великими ризиками щодо одного контрагента або групи пов'язаних контрагентів, пов'язаних з банком осіб. Ці політика та процедури повинні охоплювати весь цикл кредитування, який включає надання кредиту, оцінювання кредиту, а також здійснення управління кредитним та інвестиційним портфелем.

Банк зобов'язаний забезпечити здійснення належного контролю за операціями з пов'язаними з банком особами.

Банк визначає пов'язаних із банком осіб згідно зі ст. 52 Закону № 2121-III.

У державних банках показник Н9 фактично не перевищує 5 %, оскільки підприємства державного сектору не вважаються регулятором пов'язаними сторонами з державними банками, тобто відповідні кредитні операції не входять до розрахунку цього нормативу.

Рішення про надання банком кредиту, позики, гарантії чи поручительства пов'язаним із банком особам (крім банків) у сумі, що перевищує 1 % регулятивного капіталу банку (фізичній особі) або 3 % регулятивного капіталу банку (юридичній особі), має прийматися правлінням або радою банку шляхом таємного голосування більшістю у 2/3 голосів за присутності щонайменше половини членів цього органу без участі зацікавленої особи.

Банку забороняється надавати кредити будь-якій особі для погашення цією особою будь-яких зобов'язань перед пов'язаною з банком особою; придбання активів пов'язаної з банком особи, за винятком продукції, що

виробляється цією особою; придбання цінних паперів, розміщених чи підписаних пов'язаною з банком особою.

Банку забороняється опосередковано здійснювати кредитні операції з пов'язаними з банком особами, у тому числі розміщувати кошти в іншому банку для кредитування цим банком пов'язаних із банком осіб.

ІНДИКАТОРИ ІНВЕСТУВАННЯ **ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ**

1. Показник інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (не більше 15 % регулятивного капіталу)

Нормативні вимоги

Відповідно до Інструкції, норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою визначається як співвідношення розміру коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) окремо за кожною установою, і регулятивного капіталу банку.

Коментар

Цей показник встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання (прямого чи опосередкованого) коштів банку до статутних фондів будь-яких юридичних осіб, що може призвести до втрати капіталу банку.

Банк	Дата	H11 (не >15 %)
АГ "Укрексімбанк":	01.10.2015	0,05
	01.11.2015	0,05
АГ "ОЩАДБАНК":	01.10.2015	0,09
	01.11.2015	0,09
АБ "УКРГАЗБАНК":	01.10.2015	0,45
	01.11.2015	0,45

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укрексімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting.

Показник характеризує використання капіталу банку для придбання акцій (паїв, часток) будь-якої юридичної особи.

2. Показник загальної суми інвестування (не більше 60 % регулятивного капіталу)

Нормативні вимоги

Згідно з Інструкцією, норматив загальної суми інвестування визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи, й статутного капіталу банку.

До коштів, котрі інвестуються, включаються: акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у торговому портфелі банку та в портфелі банку на продаж, випущені банками, небанківськими фінансовими установами та іншими емітентами; вкладення в асоційовані й дочірні компанії.

Коментар

Норматив загальної суми інвестування затверджується для обмеженого ризику, пов'язаного зі здійсненням банком інвестиційної діяльності.

Банк	Дата	H12 (не > 60 %)
АТ "Укрексімбанк":	01.10.2015	0,43
	01.11.2015	0,43
АТ "ОЩАДБАНК":	01.10.2015	0,25
	01.11.2015	0,25
АБ "УКРГАЗБАНК":	01.10.2015	0,55
	01.11.2015	0,55

Складено за: Проміжна фінансова звітність Укрексімбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eximb.com/rus/about/report/2015>; Проміжна фінансова звітність Ощадбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oschadbank.ua/ua/about/reporting>; Проміжна фінансова звітність Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/about/financial_parameters/quarterly_reporting.

Абсолютна більшість українських банків не перевищує нормативу через слабкий розвиток фондового ринку (відсутність привабливих у плані доходності та ризику фінансових інструментів). Окремі банки мають значні вкладення в цінні папери, як правило, це акції, облігації, інвестиційні сертифікати афільованих компаній або результат обміну суми проблемної заборгованості позичальників за кредитами банку на цінні папери (що дає змогу зменшувати резерви за активами).

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ПІДГОТОВКИ ВИСОКОЯКІСНОЇ КОРПОРАТИВНОЇ ЗВІТНОСТІ (скорочений звіт)

Загальні положення

Опитування проводилося під керівництвом Міністерства фінансів України за методикою UNCTAD-ISAR із квітня по жовтень 2013 р. Для координації цієї роботи наказом Мінфіну від 26.04.2013 № 498 створена окрема робоча група. До її складу включені провідні відповідальні фахівці в галузі бухгалтерського обліку та аудиту. Усього було залучено 24 експертів високого рівня, у тому числі 8 (33,3 %) компетентних представників від державних інституцій; 4 (16,7 %) професійні організації бухгалтерів і аудиторів; 6 (25,0 %) складачів фінансової звітності; 4 (16,7 %) аудитори, зокрема від *bigfour* та інших зацікавлених сторін; 2 представники академічних кіл (доктори наук, професори), а також одного спостерігача.

Члени робочої групи відповіли на запитання анкети, надали свої коментарі, взяли участь у обговоренні результатів опитування та прийнятті рішень щодо їх консолідації. Показники між учасниками опитування були розподілені відповідно до їхньої професійної компетенції.

Координація робіт із анкетування, узагальнення отриманих анкет і опрацювання матеріалів Звіту здійснювалися ДННУ “Академія фінансового управління”. Національним консультантом обстеження була призначена президент ДННУ “Академія фінансового управління” Т. І. Єфименко. Усього отримано та опрацьовано 24 анкети.

Члени робочої групи на своєму засіданні зазначили, що обстеження було належним чином сплановане, організоване, дало можливість широкому загалу експертів із різних професійних кіл України висловити власну незалежну думку з питань анкети та надати коментарі. На переконання всіх зацікавлених сторін, обстеження проходило на високому професійному й організаційному рівні, що дало змогу отримати об'єктивні результати.

Структура анкети АДТ

Компоненти	Показники
А “Нормативно-правова база”	А 1. Фінансова звітність та оприлюднення інформації А 2. Аудит А 3. Екологічна, соціальна та управлінська звітність А 4. Вимоги до корпоративної звітності: забезпечення надання, моніторинг виконання та контроль дотримання А 5. Сертифікація аудиторів А 6. Корпоративне управління А 7. Етика А 8. Перевірка, дисциплінарні заходи та оскарження
В “Інституційні рамки”	В 1. Стандарти фінансової звітності: інституційні аспекти В 2. Стандарти аудиту: інституційні аспекти В 3. Екологічна, соціальна та управлінська звітність: інституційні аспекти В 4. Забезпечення, моніторинг і дотримання вимог: інституційні аспекти В 5. Регулювання аудиту: інституційні аспекти В 6. Координація В 7. Етика: інституційні аспекти В 8. Професійна організація бухгалтерів: інституційні аспекти
С “Людський потенціал”	С 1. Професійна освіта й підготовка С 2. Професійна кваліфікація та загальний рівень освіти С 3. Оцінка професійних здібностей і кваліфікації С 4. Вимоги щодо практичного досвіду С 5. Постійне підвищення кваліфікації С 6. Передова та спеціалізована підготовка після початкового здобуття кваліфікації С 7. Регулятивні та інші органи в системі підготовки звітності С 8. Вимоги до молодших бухгалтерів
Д “Процес інституційної розбудови”	Не є частиною методології вимірювання, але використовується як основа для подальшого поліпшення високоякісної корпоративної звітності

Консолідація результатів анкети

Зведена таблиця загальної оцінки

Компонент А		
Показник		Оцінка
A 1	Фінансова звітність та оприлюднення інформації	0,93
A 2	Аудит	1,0
A 3	Екологічна, соціальна та управлінська звітність	0,6
A 4	Вимоги до корпоративної звітності: забезпечення надання, моніторинг виконання та контроль дотримання	0,91
A 5	Сертифікація аудиторів	1,0
A 6	Корпоративне управління	0,44
A 7	Етика	0,88
A 8	Перевірка, дисциплінарні заходи та оскарження	0,42
Разом		0,77

Компонент В		
Показник		Оцінка
B 1	Стандарти фінансової звітності: інституційні аспекти	0,875
B 2	Стандарти аудиту: інституційні аспекти	1,0
B 3	Екологічна, соціальна та управлінська звітність: інституційні аспекти	0
B 4	Забезпечення, моніторинг і дотримання вимог: інституційні аспекти	0,65
B 5	Регулювання аудиту: інституційні аспекти	1,0
B 6	Координація	0,67
B 7	Етика: інституційні аспекти	0,8
B 8	Професійна організація бухгалтерів: інституційні аспекти	0,89
Разом		0,74

Компонент С		
Показник		Оцінка
C 1	Професійна освіта й підготовка	1,0
C 2	Професійна кваліфікація та загальний рівень освіти	1,0
C 3	Оцінка професійних здібностей і кваліфікації	1,0
C 4	Вимоги щодо практичного досвіду	0,67
C 5	Постійне підвищення кваліфікації	0,86
C 6	Передова та спеціалізована підготовка після початкового здобуття кваліфікації	1,0
C 7	Регулятивні та інші органи в системі підготовки звітності	0,83
C 8	Вимоги до молодших бухгалтерів	1,0
Разом		0,92
Разом компоненти А, В, С		0,81

Компонент D	
Процес зміцнення потенціалу	1,0

ДОДАТОК. Державний сектор

Показник		Оцінка
P 1	Фінансова звітність та оприлюднення інформації	0,6
P 2	Аудит	0,83
P 3	Моніторинг і дотримання вимог	1,0
P 4	Інституційні аспекти	0,9
Разом		0,73

Виклад проблемних питань стосовно проведення опитування та результатів, які надійшли від національних організацій, що брали в ньому участь

На основі отриманих відповідей на питання та компетентності консультантів, котрі брали участь в опитуванні, можна сформулювати такі коментарі:

1. У питанні А 1.1.5: “Чи вимагає національна система регулювання дотримання МСФЗ у повному обсязі та незмінній формі для консолідованої фінансової звітності іншими підприємствами, які становлять суспільний інтерес?” не визначений перелік підприємств, до котрих можливо застосувати цей критерій (суспільного інтересу). В Україні, згідно зі ст. 12.2 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, така вимога висувається до підприємств, що провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України (Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку подання фінансової звітності” від 28.02.2000 № 419), тобто до окремих видів підприємств. Чи достатньо цього для того, щоб дати стверджувальну відповідь?

2. Публічні акціонерні товариства (ПАТ) мають бути зареєстровані на біржі та зобов'язані застосовувати МСФЗ.

3. Законодавством не встановлений перелік підприємств, до котрих можливо застосувати критерій щодо необхідності складання консолідованої фінансової звітності в модифікованій формі відповідно до поточно-го варіанта МСФЗ (А 1.3, А 1.13).

4. У питанні А 1.9: “Чи затверджено вимоги до здійснення перекладу МСФЗ на національну мову?” не зрозуміло, які саме вимоги можна вважати затвердженими: законодавчо встановлені, закріплені в договорі тощо.

Була надана стверджувальна відповідь, оскільки фактично такі вимоги є – вони прописані в договорі між IASB і Міністерством фінансів України.

5. Компанії, зареєстровані на фондовій біржі, відповідно до вимог Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку додатково до фінансових звітів зобов'язані надавати великий обсяг додаткових відомостей, визначених Положенням про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затвердженим рішенням ДКЦПФР від 19.12.2006 № 1591¹ (А 1.17).

6. Наразі законодавством України затверджений національний стандарт бухгалтерського обліку для малих підприємств. Єдиний національний стандарт для суб'єктів малого підприємництва (малих і мікропідприємств) не поширюється на середні підприємства та встановлює лише зміст і форму фінансових звітів таких суб'єктів (А 1.18, А 1.22, А 1.23). При цьому для середніх підприємств окремих вимог не встановлено.

Середні підприємства застосовують П(С)БО, які поширюються на підприємства, організації та інші юридичні особи всіх форм власності (крім бюджетних установ та підприємств, котрі згідно із законодавством складають фінансову звітність за МСФЗ).

7. Міжнародні стандарти аудиту прийняті з 2003 р. рішенням Аудиторської палати України в ролі національних стандартів аудиту (А 2.2). Відповідно до Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок”, дотримання Міжнародних стандартів аудиту є обов'язковим.

8. Категорія “Корпоративна звітність” в українському законодавстві не визначена.

9. Чинним законодавством передбачено застосування заходів впливу за неопублікування, опублікування інформації не в повному обсязі та/або опублікування недостовірної інформації емітентами цінних паперів та іншими учасниками ринку цінних паперів (ст. 11 Закону України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні”).

10. Законодавством передбачена низка вимог щодо перевірки складачів звітності. Зокрема, НКЦПФР наділена повноваженнями з перевірки стану корпоративного управління та здійснення операцій із розміщення та обігу цінних паперів, НБУ – комерційних банків, Нацфінпослуг – учасників ринку фінансових послуг (А 4.7).

11. На запитання А 3.1: “Чи надаються чіткі вказівки щодо розкриття інформації про корпоративне управління в спеціальному кодексі з корпо-

¹ Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів : затв. рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 19.12.2006 № 1591 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0097-07>.

ративного управління або інших нормативних вимогах чи вимогах, встановлених до торгівлі цінними паперами?” було надано стверджувальні відповіді. Проте в Україні немає відповідного кодексу, є лише Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням ДКЦПФР від 11.12.2003 № 571. Вони мають рекомендаційний характер та передбачають добровільне застосування.

Обов'язкових вимог щодо системи корпоративного управління національним законодавством не встановлено.

12. Щодо відповіді на питання А 3.2 думки учасників анкетування розділились. Учасники, які відповіли ствердно, навели такий коментар: відповідь надана виходячи з того, що всі компанії зобов'язані надавати статистичну звітність органам державної статистики. При цьому вся статистична інформація щодо викидів у атмосферу в розрізі підприємств є відкритою та може надаватись органами статистики користувачам. Утім, такого обґрунтування для надання стверджувальної відповіді недостатньо, тому відповідь “ні”.

13. У зв'язку з розбіжністю у тлумаченні терміна “суб'єкти державного сектору” в національних (НП(С)БОДС) і міжнародних (IPSAS) стандартах потрібно уточнити побудову й послідовність розташування питань компонента Р 1, зокрема тих, що стосуються вимог дотримання національною системою бухгалтерського обліку Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору (IPSAS) (підпитання 1.1–1.4 компонента Р 1), та пов'язаних із регулюванням визначених аспектів місцевими стандартами для підприємств і організацій державного сектору відповідно до чинної версії IPSAS (підпитання 1.5 компонента Р 1).

Щодо державного сектору України розрізняють державні комерційні підприємства та бюджетні установи. Комерційні підприємства державної форми власності, наприклад ядерні електростанції, Укрзалізниця, як і інші суб'єкти корпоративного сектору, для складання фінансової звітності послуговуються відповідним корпоративним законодавством та П(С)БО. До бюджетних відносять установи, котрі повністю або частково фінансуються за рахунок бюджету (медичні, освітні, органів державного управління тощо). З 1 січня 2015 р. для таких установ передбачений перехід на НП(С)БОДС, що розроблені на основі М(С)БОДС. Будь-які інші стандарти застосовуватися не будуть.

14. Враховуючи наявність зв'язку між інституціями державного й недержавного секторів, потребують висвітлення в анкеті питання забезпечення якості бухгалтерського обліку в державному секторі (для корпоративного сектору це підпитання 8.4, наведене в компоненті В 8). Адже розроблення методології імплементації та застосування НП(С)БОДС, котрі

побудовані на основі IPSAS, пов'язані з вирішенням питань якості фінансової звітності та вдосконалення внутрішнього контролю в суб'єктах державного сектору.

До основних завдань Стратегії модернізації системи управління державними фінансами, розробленої Міністерством фінансів України, належить забезпечення принципу відкритості і прозорості бюджетного процесу, цілісності, актуальності, повноти фінансової звітності в державному секторі, а також продовження розпочатих реформ у сфері державного внутрішнього фінансового контролю. На важливість включення до анкети окреслених питань вказує й те, що одним зі стратегічних напрямів роботи Державної казначейської служби України є забезпечення якості бухгалтерського обліку в державному секторі завдяки посиленню контролю використання бюджетних коштів при здійсненні казначейського обслуговування.

15. Розбіжності в розумінні консультантами питань викликав компонент Р 3. Адже на сьогодні в Україні нагляд (моніторинг) за дотриманням стандартів установами державного сектору здійснюється лише стосовно Стандартів внутрішнього аудиту (затвержені наказом Мінфіну від 04.10.2011 № 1247 та запроваджені з 1 січня 2012 р.). Зазначені процедури моніторингу проводяться контрольними органами та можуть охоплювати питання дотримання вимог бюджетної й фінансової звітності, що складається за діючими нормами, оскільки прийняті НП(С)БОДС наберуть чинності тільки з 1 січня 2015 р.

16. Потенційною сферою для плану дій у майбутньому є професійна освіта й підготовка бухгалтерів державного сектору. Розділ анкети, що стосується звітності в цьому секторі (компонент Р), не містить питань підготовки кадрового потенціалу для нього.

Разом із тим в Україні сьогодні здійснюється реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі, одним із напрямів якого, відповідно до Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки¹, визначено вдосконалення системи підготовки й перепідготовки кадрів із питань бухгалтерського обліку в державному секторі.

¹ Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2007 № 34 (зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.2010 № 1021) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-п>.

Коментарі щодо основних результатів із висвітленням ключових сфер, що потребують уваги з огляду на отримані відповіді й компетентність консультанта

Показник А 3 стосується підготовки екологічної, соціальної звітності. В Україні ці питання регулюються як частина статистичної звітності. Тому відповідь “ні”.

Показник А 6 пов'язаний із використанням обов'язкового кодексу або інших нормативних вимог до корпоративного управління. Це питання частково регулюється Законом України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні”, рішенням ДКЦПФР “Про затвердження Принципів корпоративного управління”, Законом України “Про акціонерні товариства”. Оскільки, як уже зазначалося, кодекс корпоративного управління в Україні відсутній, до питань цієї групи відповідь “ні”.

Показник А 8 стосується перевірок, дисциплінарних заходів і оскаржень. Щодо професійних бухгалтерів надано відповідь “ні” через відсутність законодавчого регулювання у сфері перевірок подібних спеціалістів із корпоративної звітності.

Показник В 3 визначає особливості оцінки інституційних аспектів відповідальності за подання екологічної й соціальної звітності. В Україні інституційні засади цих питань не встановлені, тому відповідь “ні”.

Показник В 4 відображає інституційні аспекти моніторингу та забезпечення дотримання вимог стандартів бухгалтерського обліку. В Україні подібний інститут не визначений законодавством, окрім банківського сектору, де цю функцію виконує НБУ.

Показник В 6 пов'язаний із координацією й цілісністю в процесі прийняття законодавства, що регулює корпоративну звітність. Це питання належить до сфери повноважень Кабінету Міністрів України.

Показник С 4. Слід наголосити, що подібні вимоги в Україні встановлені лише стосовно сертифікованих аудиторів, для котрих за цим показником відповідь “так”. Щодо практичного досвіду сертифікованих бухгалтерів законодавчі вимоги не встановлені, тому відповідь “ні”.

Рекомендації, що стосуються подальших кроків із урахуванням стану національної економіки та компетентності консультанта щодо його особливостей

Основні подальші кроки з реформування системи фінансової звітності можуть бути зведені до такого:

Компонент А. Нормативно-правова база

Показник	Пропозиція
А 1 Оцінка: 0,93	Доцільно законодавчо визначити поняття “корпоративна звітність” у широкому розумінні, що включало б фінансову й нефінансову звітність для всіх категорій суб’єктів, які звітують. (Погоджуємося з вами. На нашу думку, визначення такого поняття в законодавстві України буде доцільним.)
	Повинні бути внесені зміни й доповнення до Закону України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність” у частині: <ul style="list-style-type: none"> – складання фінансової звітності в електронній формі на підставі таксономії; – поширення сфери дії Закону на операції з виконання бюджетів та фінансову звітність про виконання бюджетів; – встановлення вимоги щодо подання фінансової звітності, складеної відповідно до МСФЗ, виключно в електронній формі через Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку, а фінансової звітності, складеної відповідно до Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, – через центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інформатизації, формування й використання національних електронних інформаційних ресурсів; – передбачення можливості подання уточненої фінансової звітності на заміну раніше поданої без штрафних санкцій протягом трьох місяців із моменту першого подання тощо
	<ul style="list-style-type: none"> – Необхідно внести зміни до Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911. Ці зміни мають передбачати виконання низки нових стратегічних завдань, а саме: – створення сприятливих організаційно-правових умов застосування МСФЗ для складання суб’єктами господарювання фінансової звітності та подання її в електронній формі з урахуванням міжнародної практики за принципом “єдиного вікна” (законодавче врегулювання порядку подання, створення організаційно-технічних умов, своєчасне оприлюднення перекладів текстів МСФЗ і змін до них, формування інформаційно-аналітичної бази з навчальними матеріалами тощо); – запровадження найкращої практики зі складання високоякісної корпоративної звітності (законодавче врегулювання її складу, обсягу, суб’єктів подання, мінімального обсягу інформації; узагальнення досвіду

Показник	Пропозиція
	<p>країн щодо запровадження інтегрованої звітності, проведення обстеження системи бухгалтерського обліку за методиками, рекомендованими міжнародними організаціями, тощо);</p> <ul style="list-style-type: none"> – зміцнення кадрового потенціалу сфери бухгалтерського обліку (врахування міжнародних стандартів із професійної освіти при розробленні навчальних програм, створення й запровадження єдиної національної програми професійної сертифікації бухгалтерів на підтвердження знань міжнародних стандартів та забезпечення її визнання на національному й міжнародному рівнях, сприяння розвитку системи професійної підготовки та постійного вдосконалення знань фахівців тощо); – створення ефективних механізмів координації діяльності із забезпечення застосування міжнародних стандартів та професійної підготовки бухгалтерів і аудиторів між органами влади, професійними організаціями, вищими навчальними закладами та іншими зацікавленими особами (законодавче врегулювання питання розширення участі професійних організацій бухгалтерів і аудиторів у регулюванні бухгалтерського обліку, практичного застосування міжнародних стандартів, складання корпоративної звітності; сприяння утворенню й функціонуванню Громадської ради професійних організацій бухгалтерів і аудиторів тощо)
Оцінка: 1,0	<p><i>Питання А 1.1.5</i> В Україні не визначений перелік підприємств, до яких можливо застосувати критерій суспільного інтересу. Доцільно законодавчо закріпити підприємства, що підпадають під визначення “суб’єкти суспільного інтересу”</p>
Оцінка: А 1.3 – 1,0; А 1.13 – 0,98	<p><i>Питання А 1.3, А 1.13</i> Треба розглянути доцільність законодавчого врегулювання обов’язкового застосування підприємствами консолідованої звітності, включаючи подання звітів у модифікованій формі, відповідно до МСФЗ</p>
Оцінка: 1,0	<p><i>Питання А 1.9</i> В Україні мають бути розроблені політика, критерії якості та процедура перекладу, редагування, експертизи якості, опублікування й моніторингу змін перекладу текстів МСФЗ і пов’язаних документів відповідно до вимог IASB та найкращої світової практики</p>
Оцінка: А 1.18 – 0 А 1.22 – 1,0 А 1.23 – 0,35	<p><i>Питання А 1.18, А 1.22, А 1.23</i> Єдиний національний стандарт для суб’єктів малого підприємництва (малих і мікропідприємств) (П(С)БО 25) встановлює лише зміст і форму фінансових звітів таких суб’єктів. Його дія не поширюється на середні підприємства. При цьому для середніх підприємств окремих вимог не встановлено. Вони використовують інші П(С)БО. Тому доцільно переглянути цей стандарт, наблизивши його норми до сучасних вимог IFAS SMEs</p>

Показник	Пропозиція
A 2 Оцінка: 1,0	<i>Питання А 2.2</i> Міжнародні стандарти аудиту рішенням Аудиторської палати України прийняті з 2003 р. як національні стандарти аудиту. Відповідно до Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок”, дотримання Міжнародних стандартів аудиту є обов’язковим. Вимогу щодо їх застосування доцільно включити також у Закон України “Про аудиторську діяльність”. Окрім того, потрібно утворити орган, уповноважений здійснювати переклад і впровадження цих стандартів
A 3 Оцінка: 1,0	<i>Питання А 3.1</i> З метою захисту прав акціонерів варто на законодавчому рівні прийняти Кодекс корпоративного управління, норми якого повинні бути обов’язковими до застосування
A 5 Оцінка: 1,0	Питання А 5 Систему сертифікації аудиторів слід більше адаптувати до вимог Директиви 2006/43/ЄС
A 6 Оцінка: 0,26	<i>Питання А 6</i> З метою забезпечення законодавчого встановлення вимог до торгівлі цінними паперами в галузі корпоративного управління необхідно прийняти такий нормативно-правовий акт, як Кодекс корпоративного управління
A 8 Оцінка: 0,42	<i>Питання А 8</i> Доцільно законодавчо закріпити вимогу щодо подання фінансової звітності до податкових інспекцій усіма зареєстрованими платниками податків

Компонент В. Інституційна основа

Показник	Пропозиція
B 3 Оцінка: 0	Потребують законодавчого врегулювання питання екологічної звітності та звітності про соціальну відповідальність суб’єктів господарювання відповідно до європейських норм
B 4 Оцінка: 0,65	З метою впровадження системи забезпечення, моніторингу й дотримання вимог постає потреба в прийнятті нового Закону про аудиторську діяльність (наразі підготовлений проект Закону України “Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність” від 17.08.2015), яким визначатиметься установа, відповідальна за дотримання вимог до стандартів бухгалтерського обліку. Крім того, необхідно створити орган, відповідальний за забезпечення, моніторинг і дотримання вимог стандартів фінансової звітності суб’єктів суспільного інтересу
B 5 Оцінка: 1,0	Закон України “Про аудиторську діяльність” потребує оновлення для максимально повної адаптації до норм Директиви 2006/43/ЄС про обов’язковий аудит

Показник	Пропозиція
В 6 Оцінка: 1,0	Координацію обміну інформацією між установами, що займаються питаннями корпоративної звітності, здійснює дорадчий орган при Міністерстві фінансів України – Методологічна рада з бухгалтерського обліку
В 8 Оцінка: 0,89	Потребує законодавчого визначення категорія “професійний бухгалтер” відповідно до законодавства ЄС і найкращої практики

Компонент С. Кадровий потенціал

Показник	Пропозиція
С 3 Оцінка: 1,0	Треба запровадити національну сертифікацію професійних бухгалтерів, котра визнавалася б провідними світовими та європейськими професійними інституціями
С 4 Оцінка: 0,75	Запровадження національної сертифікації професійних бухгалтерів сприятиме розв'язанню проблеми формування системи моніторингу, яка дасть змогу відстежувати й відображати у звітності накопичений кандидатами практичний досвід. Необхідно законодавчо встановити визначення категорії “професійний бухгалтер” із вимогами, що відповідають європейській практиці

Додаток. Державний сектор

Показник	Пропозиція
Р 1 Оцінка: 0,4	У результаті аналізу відповідей на питання анкети за показником Р 1 рекомендується враховувати розбіжності між підходами до тлумачення терміна “суб'єкти державного сектору” в національній і міжнародній практиці
Р 2 Оцінка: 0,83	На підставі аналізу відповідей на питання анкети за показником Р 2 пропонується розробити нову редакцію стандартів аудиту публічних фінансів, гармонізованих зі стандартами INTOSAI
Р 4 Оцінка: 0,9	Для впровадження НП(С)БОДС варто ідентифікувати потреби в розбудові людського капіталу та забезпечити підготовку казначейських і бухгалтерських кадрів для державного сектору належного кваліфікаційного рівня. Потрібно вжити заходів щодо законодавчого запровадження національної сертифікації бухгалтерів державного сектору

Участь представників провідних національних інституцій

Участь у обстеженні експертів, які представляють різні зацікавлені сторони, розкрито в таблиці.

№ з/п	Організація	Кількість представників	Взяли участь у анкетуванні	Були присутні на засіданні зацікавлених сторін
1	Міністерство фінансів України	2	1	2
2	Державна казначейська служба України	2	2	2
3	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку	1	1	1
4	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг	1	1	1
5	Національний банк України	1	1	1
6	Державна служба статистики України	1	1	1
7	Координаційний центр з упровадження економічних реформ	1	1	1
8	Представники професійних організацій бухгалтерів і аудиторів України	4	4	4
9	Представники комерційних банків України	3	3	3
10	Представники суб'єктів господарювання – складачів фінансової звітності	3	3	2
11	Представники академічних кіл	2	2	2
12	Інші зацікавлені сторони	4	4	3

ЄФИМЕНКО Тетяна Іванівна

Доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Державної навчально-наукової установи “Академія фінансового управління”, член Методологічної ради з бухгалтерського обліку, співголова Ради з міжнародних стандартів фінансової звітності при Міністерстві фінансів України. Автор багатьох наукових праць з питань державного регулювання, реформ у сфері фінансового управління,

оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності. Обіймала посаду віце-президента Міжурядової робочої групи експертів з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності (ISAR), була співавтором Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні. Наразі її професійні зусилля зосереджені на дослідженнях у галузі глобалізації світової економіки, міжнародних фінансів, антикризового управління, оподаткування та бухгалтерського обліку.

Tetiana IEFYMENKO

President, Academy of Financial Management, Ukraine

Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, President of the Academy of Financial Management, State Educational and Scientific Institution, Member of the Methodological Council for Accounting, Co-Chair of the International Financial Reporting Standards Council under the Ministry of Finance of Ukraine. She is the author of many scientific papers on government regulation, reforms in financial management, taxation, accounting and reporting; former Vice Chairperson of the Intergovernmental Working Group of Experts on International Standards of Accounting and Reporting (ISAR), co-author of the IFRS Implementation Strategy in Ukraine. Currently, her professional efforts are focused on research in world economy globalization, international finance, crisis management, taxation, and accounting.

ЖУК**Валерій Миколайович**

Доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, віце-президент Національної академії аграрних наук України. Ініціатор створення та організатор роботи Інституту обліку і фінансів НААН України, Федерації аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України, фахового науково-виробничого журналу "Облік і фінанси". Обирався членом Аудиторської палати України (м. Києва та Київської обл.), Ради Співки

аудиторів України, Методологічної ради з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України. Є співавтором низки нормативно-правових документів із питань обліку, звітності, оподаткування.

Valeriy ZHUK**Vice President, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine**

Doctor of Economic Sciences, Professor, Honored Scientist of Ukraine. Initiated the creation and organized the operation of the Accounting and Finance Institute of the National Academy of Agrarian Sciences (NAAS) of Ukraine, the Federation of Auditors, Accountants and Financiers of Agrarian and Industrial Complex of Ukraine, the Accounting and Finance professional research and applications journal. He was elected as member of the Audit Chamber of Ukraine (from Kyiv and Kyiv Region), Board of the Union of Auditors of Ukraine, Methodological Council for Accounting under the Ministry of Finance of Ukraine. Co-author of a number of accounting, reporting, and tax regulations.

ЛОВІНСЬКА**Людмила Геннадіївна**

Доктор економічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного фінансового інституту Державної навчально-наукової установи “Академія фінансового управління”, член Методологічної ради з бухгалтерського обліку, член Ради з міжнародних стандартів фінансової звітності при Міністерстві фінансів України. Є співавтором Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі України

та Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні. Здійснює науковий супровід імплементації податкового законодавства України, Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та стратегії розвитку державних фінансів.

Liudmyla LOVINSKA**Deputy Director, Financial Research Institute, Academy of Financial Management, Ukraine**

Doctor of Economic Sciences, Professor, Deputy Director for Scientific Research of the Financial Research Institute of the Academy of Financial Management, State Educational and Scientific Institution, Member of the Methodological Council for Accounting, Member of the International Financial Reporting Standards Council under the Ministry of Finance of Ukraine. Co-author of the Strategy of Upgrading the Public Sector Accounting System and the IFRS Implementation Strategy in Ukraine. She provides scientific support for the implementation of the Ukrainian tax legislation, National Public Sector Accounting Standards and the Public Finance Development Strategy.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЄФИМЕНКО Тетяна Іванівна
ЖУК Валерій Миколайович
ЛОВІНСЬКА Людмила Геннадіївна

ІНФОРМАЦІЯ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ
ГЛОБАЛЬНИЙ АСПЕКТ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ОБЛІКУ
ТА ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Відповідальний за випуск

В. Д. Королюк

Редактори:

*С. В. Бартош, І. А. Книш, О. В. Нефедова,
Н. Г. Пузиренко*

Коректори:

С. В. Зюбенко, С. М. Циркун

Комп'ютерна верстка

*А. А. Молотая, А. Б. Нефедова,
Г. Г. Пузиренка*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 23,25. Наклад 300 прим. Зам.

Видавець: Державна навчально-наукова установа “Академія фінансового управління”
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 46/48, тел./факс: (044) 277-51-15.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4348 від 08.08.2012.

Надруковано ТОВ “НВП Поліграфсервіс”
02000, м. Київ, вул. Магнітогорська, 1